

M. TULLII CICERONIS
SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ.

PARTIS II. VOL. II.

CONTINENS

ORATIONIS PRO M. TULLIO QUAE MANSERUNT, ORATIONES PRO M. FONTICIO,
PRO A. CAECINA, DE IMPERIO CN. POMPEII, PRO A. CLUENTIO AVITO,
DE LEGE AGRARIA TRES, PRO C. BABIRIO PERDUELLIONIS REO,
IN L. CATHINAM QUATTUOR, PRO L. MURENA, PRO L. FLACCO,
PRO P. SULLA, PRO ARCHIA POETA, POST REDITUM IN SENATU,
POST REDITUM AD QUIRITES, DE DOMO SUA, DE HARUSPICUM RESPONSO.

EDITIO ALTERA EMENDATIO.

BT

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI

MDCCCLXXII.

PROOEMIUM EDITORIS.

Quam de universa ratione, qua ego in recognoscendis M. Tullii orationibus utendum putavi, iam in prooemio ad volumen huius partis primum exposuerim, hoc loco non dicam nisi de singulis orationibus quod necesse est.

Et in iis quidem fragmentis, quae ex Ciceronis oratione pro M. Tullio habita manserunt, nihil aliud mihi in hac editione faciendum visum est, nisi ut ex tredecim illis foliis, quattuor Ambrosianis, Taurinensibus novem, quibus huius orationis reliquiae servatae sunt, quam accuratissime orationis partes repraesentarem, qua in re egregia Fr. Lud. Kelleri opera, qui post A. Maium et A. Peyronum summa diligentia illa folia inspexit, multam adiutus sum: quamquam ea, quam fecit horum fragmentorum editionem in *Semestrium ad M. Tullium Ciceronem libri sex* vol. I. lib. III. cap. 2. p. 653—694, in re critica, quod ab librario parum diligenter singula Ciceronis verba descripta sunt, sine summa cautione uti vix possumus. Nam praeter minora quaedam menda, veluti quod cap. 8. §. 20 scriptum apud Kellerum est *respondet* pro eo, quod est in libro palimpsesto, *respondit*, tum eodem modo cap. 17. §. 39 *fuit omnium* pro *omnium fuit*, non raro etiam unum vel plura verba prorsus omissa sunt, velut cap. 1. §. 5, ubi propter eiusdem, ut videtur, verbi repetitionem ex editione Kelleri exciderunt verba: *si quid forte dicam*, post verba: *Nunc quem coactus dicam*, tum cap. 3. §. 7, ubi nescio quo pacto ex Kelleri editione excidit hoc locum *enuntiatum: aestimatio vestra est*, post verba: *Eius rei tacitationem nos fecimus*. deinde cap. 14. §. 33, ubi itidem post verba: *in quo non modo quam omnia ipsi fecerunt*, ab oscitante librario omissa sunt verba: *quae fatentur*, denique cap. 20. §. 47, ubi eadem negligentia *ut ante opinor* excidit. Quam ob rem quamquam Kellero, ubi ipso tacente in eius editione aliquid mutatum est, fidem habere nullo modo possumus, tamen summa eius viri fides est in iis locis, in quibus discrete ait aliquid a se aliter in illis foliis inventum esse, atque olim erat editum, eoque id magis, quod in Taurinensibus quidem foliis etiam ipso Peyrono teste utitur, quem ille ait summa humanitate secum una in hac opera versatum esse et nova ipsius inventa etiam sua auctoritate confirmasse. Kelleri igitur editionem adhibita illa necessaria cautione pro fundamento meae recognitionis usus sum atque eodem auctore non alia huius orationis supplementa in Ciceronis verba recepi, nisi quae ipsis quasi ductibus literarum confirmari viderentur, maiora, ut in re prorsus dubia, omnia repudiavi. Iam dicam de singulis locis

Cap. 3. §. 7. scripsi cum reliquis editoribus ex palimpsesto Taurinensi: *DAMNUM DATUM ESSE M. TULLIO*, quibus in verbis quum palimpsestus Ambrosianus *FACTVM* pro *DATVM* exhibeat, recte suspicatus esse videri potest Kellernus etiam in formula ipsa non *DAMNUM FACTUM*, sed *DAMNUM DATUM* scribendum esse cap. 13. §. 31., ubi in codice verba ita leguntur: *DAMNUM M. TULLIO TVM*. Quae coniectura fortasse a nobis recipienda fuit, nisi forte quum cap. 3. §. 7. Taurinensis liber *DATVM*, Ambrosianus *FACTVM* haberet, aliis autem in locis modo *DAMNUM DATVM*, modo *DAMNUM FACTVM* et hoc quidem postremum §. 10 in utroque libro legatur, cl. etiam §. 11., suspicari possumus in formula ipsa utrumque verbum coniunctum fuisse eodem modo, quo in *Digestorum* lib. IX. tit. III. fragm. 1 pr., cuius loci meminit ipse Kellernus, scriptum est in simili formula: *QUANTUM EX EA RE DAMNUM DATUM FACTUMVE ERIT*. Cap. 4. §. 8 quamquam in libro Taurinensi aperte scriptum legitur: *AEQVITATEETSAPIENTIA*, tamen

quum in libro Ambrosiano scriptum sit: *AEQVITATEADRAPIENTIA*, scribendum possit videri: *aequitate ac sapientia*, quod *AC* et *AD* in eius modi locis saepe confusa sunt, vide Ciceronis orationem *de haruspicio responso* cap. 1. §. 2., pro *P. Sestio* cap. 48. §. 103. Cap. 9. §. 21. etsi coniectura Huschkii quae *quodque* pro *quod* scripsit, admodum probabilis esse videatur, non tamen eam coniecturam ausus sum recipere, sed interpungendo locum adiuvare studui. Cap. 10. §. 24 neglexit Kellernus, ut opinor, iniuria Madvigii adnotationem de hoc loco scriptam in *Epistola critica ad Io. Casp. Orellium* p. 91. Cuius ex praecepto scribendum erat, non ut vulgo legitur: *Nostri testes dicunt occisos homines, cruorem in locis pluribus, delectum aedificium se vidisse; dicunt nihil amplius*, sed potius: *Nostri testes dicunt occisos homines: cruorem in locis pluribus, delectum aedificium se vidisse dicunt: nihil amplius*. Neque negligenda erat cap. 12. §. 29. eiusdem Madvigii coniectura in eadem epistola p. 92. proposita: *Sicubi ita interdictum est* pro vulgato *Sicut ita interdictum est*, aut postea in eodem loco Peyroni ratio, qua is ante *vi* inseruit *ut*. Quod quum ita sit, credo ego M. Tullium sic fere composuisse hunc locum: *Sicubi ita interdictum est et spongio facta, ego me ad iudicem si sic defendam, ut vi me deiecisse confitear, dolo malo negem, equis me audiunt? Eodem capite §. 30. ut prorsus cum Kellero consentio in ea ratione, qua ille haec ipsa verba: unde dolo malo meo vi delectus sit, in archetypo olim existisse dixit, non ut vulgo legitur: unde a dolo malo meo vi delectus sit, ita in eo valde discrepat iudicium meum ab illius in iis verbis, quae dein ceeps leguntur extrema §. Nam quum vulgo legerentur haec ita: *sive consilium inissem, ut vi deiceretur, sive ipse deiecissem*, ille ampliore adnotatione demonstrare voluit omissis verbis *ut vi deiceretur* legendum esse: *sive consilium inissem, sive ipse deiecissem*. Qua in re prorsus mihi videtur falsus esse. Ac primum quidem omissis illis verbis*

ut vi deiceretur mihi, ut ingenue fatear quod sentio, sententia ipsa constare non videtur. Nam etsi apparet quo illud spectet *consilium inire*, neminem tamen credo oratorem sic locutum umquam esse aut etiam sic loqui potuisse, ut in accurata rei alicuius deductione tale membrum omitteret. De ista autem tota ratione, qua Kellernus, quum librarius aliquid turbasset in verbis his propter eiusdem verbi repetitionem, ipse autem errorem suum correxisset, tamen putavit altius remansisse vitium, sic statuendum mihi videtur, ut ne inde quidem aliquid praesidii suae rationi petere possit vir summus. Librarius in describendis his verbis: *SIVECONSILIVMINISSEMVTVIDEICERETVSIVEIPSEDEIECISSEM*, quum pervenisset ad verbum *DEICERETVR* idque etiam descripsisset, oculis aberravit, *DEICERETVR* cum sequenti *DEIECISSEM* commutans, ad ea verba, quae post id verbum sequuntur, *NECESSEERAT ETC.*, ita ut omitteret verba: *SIVEIPSEDEIECISSEM*. Postea errorem agnoscens ea quae omiserat verba supplevit, ut super versu eo ipso loco, quo reposita sunt, poneret. Simul autem nescio quam ob rem ita mutavit verbum, quod scripserat: *DEICERETVR*, ut alterum *I* puncto notaret, *VR* transfigendo delenda indicaret, super *T* autem, quam reliquerat litteram ante *VR* *M* litteram poneret, quasi scribere vellet: *DEICEREM* pro *DEICERETVR*, id etsi minus recte factum esse videtur, aptius enim *deiceretur* hoc loco dicitur quam *deicerem*, quis inde concludere potest, omnia haec verba *ut vi deiceretur* delenda esse, quae nisi olim scripta fuerant in archetypo, unde omnino nata sunt? aut quam ob rem omisit librarius verba, quae abesse nullo modo possunt: *SIVEIPSEDEIECISSEM*? Quae quum ita sint, quis velit Kellero adsentiri in loco hoc constituendo? Cap. 14. §. 33. ego iam in prioris meae editione ita, quem ad modum in libro Taurinensi legitur, *delitiscere* edideram, quod etiam nunc retinendum fuit. Neque enim hoc uno loco haec verbi forma habetur apud M. Tullium in antiquissimis libris aut in hoc uno verbo *iscere* pro *escere* dicitur. Et de verbo *delitiscere* quidem conferas Ciceronis orationem *pro A. Caecina* cap. 21. §. 65., ubi in libro Erfurteni *delitiscas* legitur, et eiusdem orationis cap. 23. §. 66., ubi in codice Tegernseensi *delitiscam* habetur. Eodem autem modo etiam in aliis verbis eadem scribendi ratio in libris veteris auctoritatis servata est. Sic verbum *contiscere* in Plauti *milite glorioso* act. II. sc. 14. v. 56. (v. 400) et in eiusdem *Bacchidibus* act. IV. sc. 6. v. 287 (v. 798). Fr. Ritschellius ex codice vetere Camerarii restituit, ut iam multa id genus alia taceamus. Eodem cap. §. 34. quum in libro Taurinensi sit *SINGVLATIM*, malui *singulatim* potius scribere quam cum Beiero atque Orellio *singulatim*. De confusa scriptura huius adverbii conferas praeter Oudendorpium ad Caesaris lib. *de bello Gallico* III. cap. 2. Car. Timoth. Zumptium ad Ciceronis *orationes Verrius* vol. 1. p. 36. Cap. 15. §. 36. scripsi auctore Kellero de Huschkii patris coniectura: *Hoc solum, bona mehercule fide, si hoc solum esset*. Sed quum in libro ipso dominis *fide* neque vestigia sint neque vacuum spatium relictum, illud

quod superiore tempore receperam: bene mehercule, si hoc solum esset, etiam nunc non prorsus improbo. Tum hoc commemoro summa Kelleri diligentia iam effectum esse, ut verba cum summa re publica non iam sola Orellii coniectura, qua omissum verbum publica erat reprehensum, nisi videantur. Ostendit enim in libro revera scriptum esse: SYMMAREPFORTVNISQ. Praeterea adnoto verba quae deinceps leguntur: hoc iudicium — constitui putetur e loco Prisciani lib. VI. p. 678 ed. Putsch. huc coniecta esse. Denique §. 37. scripsi praetermissum sit pro vulgato praetermissum est, quod ait Kellerus dispicere accurate se non potuisse utrum est an sit in libro scriptum esset. Cap. 16. §. 38. quod nunc edidi postulabas atque tribunos pro vulgato postulabas, quum tribunos, est ita scriptum de Kelleri ratione, qui quum verbi cum nulla prorsus vestigia invenisset in libro, vestigium autem A litterae in primo loco dispicere sibi videretur, ADQ. olim scriptum fuisse suspicatus est, quod est atque. Postea §. 39. etsi in libro palimpsesto aperte scriptum est RECIPERATORES PERSVADERES idque a multis editoribus receptum, non tamen hoc revera a Cicerone sic scriptum esse existimo. Neque enim qui adlati sunt loci, unus Eonii, qui legitur apud Servium ad Virgilii Aen. lib. X. v. 10. Quis te persuasit? alter ipsius Ciceronis et rhetoricis ad Herenn. lib. I. cap. 6. §. 9., ubi legitur: persuasus videtur esse, id efficiunt, ut Ciceronem aut alium eius temporis oratorem etiam recuperatores persuadere hoc loco dicturum fuisse credam. Quam ob rem suspicor in archetypo olim scriptum fuisse: RECIPERATORIB. PERSVADERES. id incuria a describente librario recuperatores potius quam recuperatoribus lectum esse. §. eadem cap. 17. quod nunc legitur tametsi, quum a Kellero TAMENTSI olim in libro fuisse significetur, potuit etiam tamenetsi scribi plenius. Cap. 18. §. 42. quod suspicione Huschkii inventum erat: de vi et armis pro armatis, id ostendit Kellerus nuper iam ab ipso librario olim sic emendatum fuisse, ut etiam de hoc loco amplius dubitari non possit. Cap. 20. §. 47. pro eo, quod in libro palimpsesto legitur LVCI, nuper Kellerus luce scripsit, quod luce bis infra diceretur, non luci, §. 48. et §. 50. Id ego non probo. Ac primum quidem vix opus est Ablativum luci, qui ibi maxime locum habet, ubi pro Adverbio est, exemplis confirmare, vide, si tantum est, Plauti Casinam act. IV. sc. 2. v. 7. et ipsius Ciceronis orationem Philippicam XII. cap. 10. §. 25. Quod autem infra legitur luce, ne id quidem ullam vim ad mutandam scripturam hoc loco debet habere. Saepe enim in eius modi locis mutatur scriptio et eodem iure infra luci pro luce reponi poterat, praesertim quum in his libris palimpsestis I et E, cuius litterae ductus extremi admodum decurtati solent esse in hunc modum E, inter se parum differant. Cap. 21. §. 80 iniuria neglexit Kellerus adnotationem Madvigii in Epistola critica ad Io. Casp. Orellium, cuius iam supra mentionem fecimus, p. 92. propositam, qua ille scribendum esse coniecit: quid si repugnat? ENDOPLORATO. pro eo, quod vulgo legitur: quod si repugnat, ENDOPLORATO. Praeterea

hic commemoro, quae verba §. 52. habentur: Si qui furem occiderit — quia constitutum est, esse e Iulii Rufiniani libro de figuris sententiarum et elocutionis petita, tum cap. 23. §. 53 potuisse. Et ego esse ab Huschkio scriptum, quum codex habeat: POTVISSETEGO, denique cap. 29 §. 56 librum palimpsestum Taurinensem deficere in verbis et eum, caetera et Quinctiliani inst. orat. lib. V. cap. 13. §. 21. suppleta esse. Haec habui quae de oratione, quae est pro M. Tullio, dicerem.

In oratione, quae sequitur, pro M. Fonteio dicta in paucis tantum modo locis a priore recensione mea discessi. Etenim quum fragmenta huius orationis ab Oehlero Francofurtano reperta nondum, quod sciam, publici usus facta sint, ad emendandam eam orationem nihil novi subsidii paratum est, nisi quod in singulis hominum doctorum adnotationibus continetur, quibus, quantum mihi cognitae erant, in recognoscenda oratione diligenter usus sum. Ac primum quidem cap. 6 (2). §. 14 (4). de Madvigii sententia, quae proposita est ad Ciceronis de finibus lib. IV. cap. 20. §. 56. p. 571., rescripsi ego nunc: qui ex belli caede et fuga nunc primum audent contra M. Fonteium inermem consistere, pro eo, quod ex libris vulgo edebatur: qui ex bello, caede et fuga etc. nisi forte velis ita interpretari librorum scripturam, ut dicas rem generatim significari belli nomine, singillatim caede et fuga. Quod autem Ravius Variarum lectionum ad Ciceronis orationes libro altero p. 70. sibi dixit pro librorum scriptura ex quas scripsisti scribendum videri quas exscripsisti, mirum est virum doctissimum, qui saepe, si a mea sententia eius iudicium discrepat, meae editionis mentionem facit, prorsus esse oblitum dicere, me de coniectura mea iam multis annis ante ipsum locum sic emendavisse. Cap. 12 (8). §. 27 (17). idem Ravius l. c. p. 140 sq. in verbis his: quam cunctae Galliae ex M. Fonteii calamitate, in qua illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitrabatur, verba illa provincia ex glossemate nata esse putavit, qua in re mihi prorsus falsus esse videtur. Ille enim locus ita comparatus est, ut illa verba bene abesse non possint. Nam etsi verba illa provincia, quum modo praecessit cunctae Galliae, per se videntur necessaria non esse, recte tamen in illo loco provinciae nomen repetitum est, quod illud ipsum orationis membrum maiorem vim habet eoque minus illa repetitio offensionem habet, quod alio modo eoque ad hunc ipsum locum accommodatissimo eadem res enuntiatur. Nam provinciae nomen bene convenit cum verbis, quae sequuntur: suam immunitatem ac libertatem etc. Quod autem idem vir doctus l. c. p. 71. in verbis his, quae leguntur cap. 13 (9). §. 29 (19): Non intelligebat se in testimonio nihil praeter vocem et os et audaciam — praestare debere, necessario scribendum esse putavit: Non intelligebat, se in testimonio nihil praeter vocem; os et audaciam — praestare debere, id quorsum pertineat fateor me non intelligere, quum mihi id, quod in libris scriptum est, sententiam maxime idoneam habere videatur. Cap. 19 (15). §. 42 (32). quod in libris scriptum est: inimicissimis rei publicae nationibus, id recte ita mutatum est, ut pro rei publicae repo-

neretur *populi Romani* nomen, quod compendio falso lecto in nomen *rei publicae* mutatum est, sed tamen debet illud potius Casu dativo quam genitivo dici. Quam ob rem ego nunc reposui: *inimicissimis populo Romano nationibus*. Conferas mox cap. 20 (16). §. 44 (32). *fidelis et amica populo Romano provincia*. et cap. 14 (10). §. 32 (22). *Potestis igitur inimicissimos (testes) huic imperio ac nomini bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?* Denique commemoro me cap. 21 (17). §. 49 (39). de coniectura mea scripsisse *gesserint pro gesserant*, quod concinnitas orationis Coniunctivum potius quam Indicativum requirere videretur.

Plura quam ad orationem *Fonteinam* adlata erant nova emendandi adiumenta ad orationem, quam M. Cicero pro A. Caecina dixit. Nam ut nihil dicam de eorum opera, qui data occasione in aliis scriptis de hac oratione commentati sunt, praeter Io. Casp. Orellium, qui hanc ipsam orationem post me tractaverat in *M. Tullii Ciceronis orationibus selectis XV*. Turici anno MDCCCXXXVI. editis, duo potissimum viri hoc loco commemorandi sunt, qui nuper multum temporis operaque in hac oratione posuerunt, Fr. Aug. Keller, qui in *Semestria ad M. Tullianum Ciceronem libris sex non solum argumentum illius orationis diligenter enarravit et de causa ipsa qua solet doctrina et subtilitate disputavit*, sed etiam de ipsa lectionis varietate collatis etiam octo libris novis ita disputavit lib. II. p. 432—538, ut eius industria multis locis novum lumen huic orationi accederet, tum C. A. Iordani, vir de scriptis M. Ciceronis optime meritis, qui non solum separatim M. Tullii Ciceronis orationem pro A. Caecina recensuit, scripturae varietatem adiecit, prolegomenis instruxit, adnotationibus quum superiorum interpretum tum suis explanavit Lipsiae anno MDCCCXLVII, verum etiam in *Commentatione de codice Tegernseensi orationis Tullianae pro Caecina* edita Lipsiae MDCCCXLVIII, adiutus Car. Halmii benevolentia apparatus criticum, quem in ipsa editione iam trium librorum Vindobonensium collatione auxerat, codicis Tegernseensis collatione, quam fecerat Th. Chr. Harles, descripserat Theod. Mommsen, iam locupletavit, ut iam plenus admodum ac plane perfectus ipsius diligentia factus esse videatur. Horum igitur hominum egregia opera adiutus iam plures in hac Ciceronis oratione locos emendatius edere poteram quam in reliquis orationibus, quos tamen omnes hic commemorare necesse non est. Et capite quidem 1. §. 2. etsi quam ego receperam ex libris bonis scripturam: *sine consuetudine recedatur*, Iordani non solum optimorum librorum, in quibus Tegernseensis (*sine*), auctoritate, verum etiam iudicio suo confirmavit, tamen nunc cessi caeterorum criticorum auctoritati, qui *a consuetudine* scripserunt propterea, quod in libris quidem non paucis *a* legi videtur et in continua descriptione *sine consuetudine* facile in *sine consuetudine*, ut fere in iis libris legitur, qui *e* tumentur, mutari potuit. Eodem modo etiam cap. 2. §. 4. tum pro *tamen* revocavi, quod mihi iam solo errore ex compendiis similitudine orto natum esse videtur. Capite eodem §. 7. retinui quidem,

quam in editione ipsa receperam scripturam e libro palimpsesto Taurinensi: *at de eadem hac, quia existimationis periculum est, tardissime indicatur*, postea comprobata etiam a Kellero. Sed non diffiteor tamen mihi illam rationem, quam superiore tempore in *Emendationibus Tullianis* p. 10 sq. exposueram, probatam Iordano, qua omissis verbis *is*, quae iam in libro palimpsesto punctis notata sunt, scribi volueram: *at eadem, quia existimationis periculum est, tardissime indicatur*, ne nunc quidem prorsus displicere eique scripturae auctoritatem optimorum librorum Tegernseensis (*at eadem qui*) et Erfurtensis (*at eadem quae*) accedere. Cap. 3. §. 8. recepi nunc Iordani coniecturam: *Et ex facto quidem turpi*, quam Orellius et Kellero probaverunt, quae si olim in libro archetypo fuit, facile explicari potest cur in alios libros venerit *Et facto quidem*, in Taurinensem *EXFACTO QUIDEM*. Quamquam ne nunc quidem si quis integram libri Taurinensis scripturam recipere velit, credo sententiae detrimentum fieri. Paulo post nunc recepi *leniore actione* pro eo, quod cum libris antea obtinueram *leviore actione*, quoniam infra libri omnes habent *leniorem actionem* et in libris haec nomina facile confundi poterant, ut pro certo nihil possit affirmari. Cap. 4. §. 11. quod usque adhuc non erat nisi e codice Parisino interpolato enotatum *res esset pro esset res*, iam etiam in Tegernseensi libro inventum est, sed tamen caeterorum librorum auctoritatem non repudio. Cap. 5. §. 14. parvi nunc auctoritati libri palimpsesti Taurinensis in verbis his: *amicus a patre aut a viro traditus, cui* ante verba *a patre* omittens, eoque magis, quod etiam in libro Tegernseensi illo loco particula omissa est. Paulo post §. 15. etsi ad libri Erfurtensis auctoritatem, qui habet *quam ei praesertim etc.* accedat etiam Tegernseensis, ex quo enotatum est: *quam mei praesertim*, tamen veritus sum caeterorum librorum, in quibus etiam palimpsestus Taurinensis est, auctoritatem negligere ob eam causam, quam iam superiore tempore exposui. Deinde expressi eam interpretandi rationem, quam proposuit Ravius in *Variar. lect. ad Ciceronis orationes* libro altero p. 176, ut scriberem: *Itaque hoc noster constituit: mandat ut fundum sibi emat. . . . cui tandem? — Cui pulvis? — Recte attenditis*. Sic enim quasi per interrogationem veram loquitur Cicero etiam in *Accusationis* lib. IV. cap. 3. §. 5. simili orationis artificio usus in verbis his: *Cane phorae ipsae vocabantur. Sed earum artificem. . . . quem? quemnam? Recte admones Polyellum esse dicebant*, qua de re recte iam existimavit Pliinius *epistolarum* lib. I. ep. 20, ut mirer Iordano hanc rationem etiam ridiculam atque absonam visam esse, quam iure comprobavit etiam Kellero. Cap. 6. §. 16. dubitari plane non potest quin verba: *hi coniectura adsequi possent*, quae sunt in libris fere omnibus sic scripta, integra non sint. Sed nolui tamen audacior coniectura Th. Mommseni uti, qua ille scribendum proposuit: *omnes fere audissent; si qui non audissent, hi coniectura adsequi possent*, quoniam etiam sic istud *hi bonam sententiam non habet*. Itaque scripsi de coniectura mea *omnes fere audissent vel coniectura adsequi possent. vel enim compen-*

dio scriptum facile in *hi* vel *is* corrumpi potuit. Sed poterat tamen etiam magis ad Mommsenii rationem scribi: *omnes fere audissent, si minus, coniectura adsequi possent.* Sed quis in eius modi locis certum praestare potest? Eodem capite §. 17. quamquam quod ego retinueram *susceperat* comprobavit etiam Kellerus, scripsi tamen nunc ex libri Erfurtensis auctoritate: *molestiae, si quam ceperat* cum Iordano. Etenim in eius modi locis sola librorum auctoritas valet. Cap. 8. §. 21. verborum collocatio *de quo erat controversia* ex libro Erfurtensi nunc quidem ab omnibus recepta est, sed quum in caeteris libris: *controversia fuerat*, scriptum sit et ex libro Tegernseensi enotatum *controversia erat*, dubitari potest utra vera verborum collocatio sit, nisi forte ab Harlesio *erat pro fuerat* ita enotatum est, ut verborum collocationem pro illius temporis more non notaret. Paulo post §. 22. reposui iam auctore Iordani *incursum pro incursum* ex libro Erfurtensi. Cap. 9. §. 25. nunc Garatonii coniecturam: *sed etiam se pessimi facinoris arguit*, recepi, quia ad codicis Erfurtensis scripturam: *sapissimi*, accedit etiam libri Tegernseensis auctoritas, ex quo enotatum est *sepissimi*. Cap. 10. §. 27. quod ego ex optimo libro, ad cuius testimonium etiam alii libri accedunt, receperam: *quam Aebutius Caecinae malum minaretur, hoc est mortem minaretur, ibi tum etc.*, vehementer improbaui Kellerus. Ille tamen nihil mihi attulisse videtur, quo optimorum librorum auctoritas infirmaretur. Itaque etiam Iordanus meam lectionem probavit et postea in Tegernseensi quoque codice inventa est. Deinde mihi admodum memorabilis videtur scriptura, quae est in codice Tegernseensi: *cui cognomen est Phormio*, sed quum caeteri libri simplex nomen habeant, idque per se falsum non sit, dubitari tamen etiam nunc de illa scriptura potest. Cap. 12. §. 33. edidi nunc *inermis, qui* ex libro Tegernseensi, qui habet *inermosque*, pro vulgato *inermes, qui*. Quamquam non recte statueret, si quis putaret Ciceronem tantum modo altera forma huius nominis usum esse. Saepe numero etiam forma *inermis* apud eum legitur in his ipsis orationibus, ut in oratione quae est *pro M. Tullio* cap. 21. §. 49. et *pro M. Fonteio* cap. 6 (2). §. 14 (4). Post §. 34. extrema, etsi in libro quoque Tegernseensi inventum est *quaero*, non *queror*, tamen nunc haud scio an *queror* anteposendum sit, quod et facile *queror* in *quero* vel *quaero* corrumpi potuit et §. 41. quodammodo huic ipsi orationi responderetur verbis his: *Quaeratur, inquit, licet, tamen hoc interdico Aebutius non tenetur*, id quod Garatonius et Iordanus recte viderunt, quum Orellius mecum faceret, Kellerus autem dubitaret. Cap. 13. §. 36. in his verbis: *et C. Pisone domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, praetor — non habebit*, ut fere fit in eiusdem verbi repetitione, omissum in plerisque libris est *prohibito* alterum. Nec tamen quisquam criticorum praeter Iordanum omittere illud verbum putavit, idque rectissime existimaverunt. Nam quod hic putavit esse hunc locum ex eo genere, de quo disputavit Madrigius in *Opusc. Acad.* l. p. 157. p. 453. falsus est. Nam in illis locis verbum istud *inquam* rem ita in-

fert, ut non medium in enuntiatio locum obtineat, sed paene principem. Sententia autem ipsa repetitionem illam paene requirit, propterea quod recte hoc loco gradatio fit a simplici prohibitione, id est, a vi cotidiana, ad prohibitionem per homines coactos et armatos factam, id est, ad vim armatam. Quod quum ita sit, credo neminem de repetitione nominis *prohibito* hoc quidem loco postea dubitaturum esse. Paulo post §. 37. in interpungendis verbis his: *Deiciatur ego, inquit, si quis meorum deiciatur omnino. Iam bene agis*, iam sequor Iordani rationem. Cap. 14. §. 41 *sauciatas* pro *saucius* scripsit Ernestius. Ego semper *saucius* probavi. Vide etiam Iordanum p. 212. Cap. 16. §. 47. iam revocavi quod in libris praeter palimpsestum Taurinensem omnibus habetur: *statuetis, intelligetis*. Etenim si meminimus summam similitudinem *I* litterae et *E* esse in libris palimpsestis, qua de re dixi supra p. VI., facile agnoscimus quae gravior mihi ante visa erat illius libri auctoritas, eam hoc quidem loco tanti non esse faciendam. Cap. 17. §. 49. iam *controversias* revocavi pro *controversiam*, quod in libro palimpsesto est et postea §. 50. *Deiectus vero* pro *Deiectus verbo*, quod mihi nunc videtur errore in codicem Taurinensem irrepsisse. Caeterum extrema huius capitis verba et prima sequentis nunc ita constitui, quem ad modum iam in praefatione editionis meae prioris p. XXIV constituenda pronuntiaveram, qua in re Kellerus et Iordanus mecum iam fatentur. Cap. 19. §. 54. iam recte antiquum illud *quandoque* tutatus est post me Iordanus ad h. l. in formula: *QUANDOQUE TE IN JURE CONSPICIO*. Locis iam a me in *Annal. philol. et paedag.* vol. XXII. p. 147. et ab aliis adlaui adde *Livii* locum ex libro VIII. cap. 7. *Quandoque, inquit, tu, T. Manli, — extra ordinem in hostem pugnasti etc.* Sic enim ex optimis libris scripsit Alschevskias, quem conferas. Cap. 21. §. 60. quum ad caeterorum librorum auctoritatem iam etiam liber Tegernseensis accederet, ex quo idem, quod in Erfurtensi libro est, *te dicis*, enotatum est, praesens tempus *dicis* etiam nunc obtineandum putavi, non acriter nunc quidem repugnante Iordano in Comment. p. 14. Vulgo *dicis* scribunt. Quam ob rem autem paullo post §. 61. *delitiscas* scripserim et cap. 23. §. 66 *delitiscam*, aperui iam supra ad orationem, quae est *pro M. Tullio* p. V. Cap. 23. §. 66. iam *prohibitus es accedere* pro *cohibitus es accedere* reponendum putavi, quoniam altera dicendi ratio dubia admodum est, ut recte vidit Iordanus ad h. l. Cap. 24. §. 67. scripsi ego de coniectura mea: *tamen probasse nemini quod defendebat*. Nam neque id, quod in libris plurimis habetur *defendis*, ullam probabilitatis speciem habet neque ex ea scriptura aut ex corruptellis illis optimorum librorum Erfurtensis *defendes*, Tegernseensis *defende*, concludi recte potest in libro antiquo olim *defendit* fuisse. Quod si esset, unde natum esset *defendes, defende, defendet*, itaque credo compendium in terminatione olim fuisse idque non satis clare scriptum, reposuique, quod ad sententiam ipsam aptissimum est, *defendebat*: nisi quis forte Coniunctivum *defenderet* anteponet. Sed conferas tamen §. 69. Cap. 25. §. 73. *potuit, is* pro eo, quod in libris omnibus habetur, *potuistis* est de

coniectura nostra, probata illa Orellio, Kellero, Iordano. Exempla repetitii Pronominis haec adiecit Iordanus Ciceronis *epistolarum ad fam.* lib. XIII. ep. 28. *Disput. Tusculan.* lib. III. cap. 28. §. 71. cap. 29. §. 72. laudavitque Heusingerum ad Ciceronis lib. *de officiis* I. cap. 28. 5. In loco admodum incerto, qui legitur cap. 26. §. 74. scripsi nunc de Garatonii coniectura: *quaecumque tua iure mancipii sint, ea possisne retinere etc.* pro eo, quod est in libris: *quae cum omnia tua iure mancipii sint*, quae coniectura quamquam si litterarum ductus spectamus non firmissima, certe sententiam idoneam habet. Paulo post eodem auctore scripsi diligentissime pro decentissime in verbis his: *quae diligentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum itinerumque sunt.* Etenim, ut taceam de Ciceronis consuetudine loquendi, non tam spectatur in hac re quam *decenter*, sed quam *diligenter* fiat. Diligentia enim proprie ad descriptionem pertinet. Vide Ciceronem de *senectute* cap. 17. §. 59. *tum eum dixisse mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, a quo essent illa dimensa et descripta.* et eiusdem orationem pro *L. Flacco* cap. 14. §. 32. *In quo igitur praetoris est diligentia requirenda? In numero navium et in descriptione aequalitatis sumptus.* Eodem capite extremo §. 75. mansi in sententia de Futuro *dimittetur*, quod quum in omnibus libris sit, in *dimittitur* eo minus mutari debet, quod res omnis in expectatione est, utrum revera amittat necne, ac saepe sic usurpatur Futurum, quae de re dixi in *quaestionibus Tullianis* lib. I. p. 3 sqq. Cap. 27. §. eadem *obtinemus* nunc ex optimorum librorum auctoritate restitui cum Iordano. Paulo post §. 76. recepi nunc loci corruptissimi restitutionem a Madvigio in praefatione ad Ciceronis libros *de finibus* p. XLIX. propositam, quam meae rationi in re prorsus incerta longe praestare lubenter fateor, veram esse nullo modo dixerim. Recte omnino de hoc loco existimavit Iordanus, qui proposita Madvigii ratione: *Ia'*, inquit, Madvigius, cuius coniectura quamvis valde sit ingeniose ex codicum corruptelis concinnata, tamen non omni ex parte vera videtur; nam nimis abrupte nova haec sententia: *Iuris haec vox est etc.* praecedentibus adiungitur, neque satis cohaeret illo loco sententiarum ordo et ratio; deinde in ipsa illa locutione: *iuris, libidinis vox est, libidinis* vocabulum in omni hac disputatione praeterea non obvium et *iuri* sic oppositum non nimis placet; tum iterum asyndeton sequitur: *Vos statuere etc.*; denique displicet: *utra utilior* (sc. vox) *esse videatur*; malim *utra utilior res esse videatur*, quod quum ad codicum vestigia propius accedit, tum ad sententiam est accommodatius; nam multo magis convenit de utilitate *rei utriusque propositae*, quam de *vocis* utilitate quaerere. Quid multa? Omnis hic locus nobis tam corruptus videtur, ut coniectandi potius libidinem ingenique acumen in emendando exercere, quam ad incorruptam integritatem eum revocare liceat. Haec quum verissime ab Iordano disputata sint, facile concedimus Madvigio gloriosam istam, qua proposita hac coniectura sua ille hoc adsecutus esse sibi visus est, ut aliis se putet insultare posse.

Ego vero istud obtineo, quod Cato senex de Rhodiensibus dixit: *Rhodienses superbos esse aiunt, id obiectantes, quod mihi et liberis meis minime dici velim. Sint sane superbi. Quid id ad nos attinet? Idne irascimini, si quis superior est quam nos? meque eo consolor, quod Fr. Aug. Kellerus et C. A. Iordanus acres atque severi omnino meae operae in hac oratione positae existimatores atque indices quum in multis locis a me dissentirent, tamen in multo pluribus iudicium meum sua auctoritate comprobaverunt. Mox §. 77. ante vereor negationem ponendam esse omnes fere critici contenderunt itaque non vereor scripserunt. Ego nec vereor edidi, quod ut ad sententiam accommodatissimum est, sic nec inter oportere et vereor facile excidere potuisse apparet. §. autem 79. quod edidi: *QUIBUS QUIDQUE VERBIS ETC.* est ab Orellio. In libris est: *omnibus quidque verbis etc.* Cap. 28. §. 80. iam scripsi auctore Iordano ex libri Erfurtensis scriptura quod non quo modo, sed quoniam in verbis his: *is quoniam se restituisse dicit*, sed poterat etiam id scribi, quod est ipsis litteris in libro Tegeraseensi scriptum: *is quam* (vel *quam*) *se restituisse dicit*. Sed quum pro *quoniam* etiam infra cap. 29. §. 82. in illo libro *quam* legatur, videntur confusa compendia esse, sicut in aliis quoque libris factum est. Cap. 29. §. 85. ego in toto loco constituendo iam Iordano accessi, quum accuratius nunc optimorum librorum scriptura cognita sit. Cap. 31. §. 90. reposui coniecturam Orellii, quam ad sensu suo comprobaverunt Kellerus et Iordanus: *nisi inde, ubi tum esset, iam etc.* ex librorum corruptela: *nisi indubium esse etiam*, sed debebam meam potius coniecturam in his quidem verbis obtinere: *nisi inde ubi esset*. Istud enim tum quum inanem omnino hoc loco sententiam habeat et prorsus supervacaneam, tum ne in verbis quidem librorum corruptis aperte legitur. Facile enim, si erat scriptum: *nisi inde ubi esset iam* potuit scribi falsa litterarum distinctione: *nisi indubi esse etiam*, idque ita compleri, quasi *indubi'*, i. e. *indubium*, legeretur. *tum* particulae certa vestigia non apparent. Caeterum per se intelligitur quam ob rem nunc iam ipse quoque verba, quae vulgo sequebantur: *qui possideat, eum, etiam si non fuerit in eo loco, detici*, omittenda censuerim. Cap. 22. §. 93. cognita vera librorum scriptura iam ipse quoque scripsi: *nudum in causa destitutum videtis*, id quod vix eget commemoratione. Paulo post quum vulgo legeretur: *utrum hoc additum*, ex libro autem Erfurtensi enotatum esset: *utrum in hoc sit additum*, scripsi ego: *utrum hoc sit additum*, id quod Orellius et Kellerus probaverunt. Iordanus autem obtinuit: *utrum in hoc sit additum*. Mihi, ut superiore, sic hoc tempore videtur in ex geminatione *n* litterae verbi *utrum* ortum, itaque quum in reliquis libris praeter Erfurtensem omnibus desit, non recipio. Cap. 33. §. 97. merito reiecerunt scripturam a me a libro Erfurtensi receptam: *Quum — Colla decemviris religionis inieciisset non posse etc.* critici recentiores, quamquam in re levi confutanda paene plura verba quam necesse erat fecerunt. Sed quum etiam in libro Tegeraseensi aliisque Kelleri libris non *religionem*, sed *religionis* legatur, possit vi-*

deri aliquid hinc excidisse, ut fortasse olim scriptum fuerit: *Quum — Coeta decemviris religionis [aliquem scrupulum] iniecisset non posse etc.* vel quid eius modi. Extrema §. scripsi de coniectura mea: *Dubium esse nemini vestrum certo [scio].* 98. *Quaeri hoc solere etc.* quibus in verbis scio deest in libris. §. 98. etiam nunc obtineo *tamen*, id est. quamquam mulcta legis in coloniis profecti sunt, poterant tamen, si muletam potius sufferre voluissent quam in exsilium ire, in civitate manere, quoniam exsilium tantum pro mulcta sumebatur, non lege ipsa iubebatur. Cap. 34. §. 99. in verbis constituendis: *sed iudical non esse eum liberum, qui ut liber sit, adire periculum noluit.* iam, ut par est, librorum auctoritatem sequor, sed tamen fateor mihi item, ut Iordano visum est, si in libris esset Coniunctivus, recipiendum videri. Paulo post §. 100. quum iam constaret in libris non *Romana*, sed *ratione* haberi, recepi cum aliis criticis A. Augustini coniecturam *rogatione*. Neque enim commode *Romana civitas* dicitur hoc loco. Quod autem in usu particulae *denique* in verbis his: *tum emittitur haec civitas denique, quum etc.* dubitaverunt Batavi Ranius in *Varian. lect. ad Ciceronis orationes* lib. I. p. 50 et Bakius ad Ciceronis lib. *de legibus* II. cap. 4. §. 10. p. 479., vide quae exposui in Lexico Latinae linguae sub v. *denique*, vol. I. p. 1247. b. Cap. 35. §. 101. primum *permulta* pro *multa* recepi ex libris Tegernseensi et Vaticano, reieci autem, quod olim probaveram, *nostri iudicii pro vestri*. Deinde scribendum duxi ex librorum optimorum auctoritate: *non quo vos hanc in hac causa defensionem desiderare arbitraretur*, pro eo, quod vulgo edebatur: *non quod vos in hac causa hanc defensionem etc.* §. 102. *de ea re* scripsi de coniectura mea, quam etiam probavit Iordanus, pro vulgato *ea de re*, quum in libris nihil sit nisi *de re*. Contulit ille vir in *Commentatione* p. 20. Ciceronis orationem pro *Q. Roscio Comoedo* cap. 9. §. 25. Deinde §. 102. ego iam *spectatissimam prudentissimamque* auctore Iordano restitui, quamquam in omnibus libris, ut videtur, legitur *prudentissimamque*. Denique §. 104. edidi librorum optimorum testimonium secutus: *de reliquo iam communem causam populi que ius in vestra fide ac religione depono*, de Garatonii sententia. Nam si semel *dere linquo*, id quod facile fieri poterat, pro *de reliquo* erat receptum, etiam *deponit* in *depono* mutari necesse erat. Sententia autem illa maxime idonea. Vide etiam quae disputavit de hoc loco Iordanus in *Commentatione* p. 20. Cap. 36. §. eadem *neque contenderit* pro vulgato *nec contenderit* in melioribus libris est, sed tamen mihi quoque admodum probabilis illa ratio videtur, qua Garatonius haec ipsa verba: *neque contenderit aliud (aliquid)*, pro suppositiciis habuit. §. 103. recepi iam auctore Iordano: *quod homini tribuendum sit*, quod ipsum etiam in codice Tegernseensi est inventum. Tum non dubitandum erat quin in extremo orationis enuntiato ex optimorum librorum auctoritate *multo iam minus pro multo etiam minus et admoveat* pro *admoveant* recipiendum iam esset. Sed haec de oratione,

quae est pro *A. Caecina*, iam paullo uberius explicanda putavi. In reliquis brevior ero, quum facile qui editione mea utetur ipse inveniet me eodem studio etiam in reliquis orationibus recognoscendis versatum esse.

In oratione quae iam sequitur *Pompeiana* recognoscenda praeter repetitas curas Io. Casp. Orellii et Io. Nic. Madvigii maximo mihi adiumento fuit egregia opera, quam Car. Halmius in hac oratione separatim edita Lipsiae anno MDCCCXLVIII. posuit, qui vir acutissimus non solum novis subsidiis criticis, quibus erat doctorum hominum beneficis instructus, verum etiam summa qua floret eruditione criticam huius orationis tractationem paene absolvit. Huius igitur vestigia pressi neque ab eo discessi nisi perpaucis locis. Quo in genere quamquam facile intelligi potest qua ratione ductus quidque fecerim, tamen etiam huius orationis singulos quosdam locos hic commemorabo ex eo potissimum genere, ubi mea sententia a iudicio viri clarissimi etiam nunc discrepat. Cap. 3. §. 7. iure mihi videtur Halmius scripturam codicis Erfurtensis a me receptam, quae est etiam in codice Palatino IX inventa, *Ponti pro Ponto* contra Sippium, qui a me dissensit hoc loco, tutatus esse in verbis his: *ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno etc.*, sed ne quis caeterorum librorum meliorum auctoritatem desideret, adiungo hoc, facillime potuisse in eius modi locis errare librariorum, qui a Praepositione quam scripserant a procliviores erant ad Ablativum quam ad Genetivum. Simillimus huic loco ille est, qui legitur in huius orationis cap. 21. §. 63. *Atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem a Q. Catulo atque a caeterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate*, ubi in libris non paucis eodem plane modo pro *a Q. Catulo* scriptum est *a Q. Catulo*, quod tamen critici recte omnes nunc repudiaverunt. Cap. 6. §. 14. nolui deserere codicis Erfurtensis aliorumque librorum scripturam: *quae exportentur*, pro ea, quam Halmius nuper recepit: *quae exportantur*, praesertim quum hoc quoque loco codex Palatinus IX accedat. Per Coniunctivum, ut iam Ianius vidit, ambitus rerum exportandarum maior designatur. Capite eodem §. 18. nunc scripsi *in salibus*, quia, si litterarum similitudinem spectamus, magis mihi videtur *salibus* ad illud, quod in libris est *salinis* accedere, quam *siluis*. Cap. 7. §. 19. *labefacta* pro *labefactata* ex optimorum librorum auctoritate scripsi idemque mihi videtur reponere voluisse Halmius, quamquam ille propterea dubitavit, quod ipsum verbum *labefactandi* saepius a Cicerone usurpatum esse diceret, quum ille semel tantummodo *labefecti* dixisset. Id ipsum mihi videtur nihil ad rem pertinere. Saepenumero enim Participia Perfecti passivi usurpata sunt a Latinis scriptoribus etiam eorum Verborum, quae in usu omnino non fuerunt. Alia enim dicendi consuetudo fuit in aliis Verbi formis et id maxime in Participiis Perfecti passivi. Locis autem iam ab interpretibus ad hunc locum de forma *labefactus* adlatis addo ex oratione *de haruspicio responso* cap. 4. §. 6. et cap. 27. §. 60. Cap. 8. §. 20.

etiam in hac editione retinui Genetivum *Mithridati*, quamquam in ple-
risque libris *Mithridatis* legitur, propterea, quod haec Genetivi forma
saepe oblitterata est ab librariis. Eodem modo infra cap. 9. §. 23. ex
Tigrani regno est ex optimis libris receptum ab omnibus. Paulo post
§. 21. nullo modo mihi suspectum est Pronomen *hoc*, quod codices Er-
furtensis et Palatinus IX cum deterioribus aliquot libris tuentur. Gra-
vius enim eius rei, quae iam declaratur, argumentum adiuncto illo
Pronomine quasi unum quiddam effertur, ac saepe ab librariis, si cum
reliqua oratione confunderetur, est sublatur. Vide orationem *Plancia-
nam* cap. 13. §. 33. *Ergo hi ferendi sunt, qui hoc quaeruntur, liber-
tatem equitis Romani se ferre non posse*, ubi eodem modo ex quibus-
dam libris *hoc* excidit, et conferas quae ego de illo loco disputavi in
Jahnii *Novis anal. philol. et paedag.* vol. IV. p. 95 sqq. Cap. 9. §. 25.
per mihi gratum erat, quod Halminus meum iudicium, quo nomen *im-
peratoris* post *Luculli* ex libro Erfurtenſi, cui etiam libri Palatinus IX
et Parcensis accedunt, recipiendum putavi, auctoritate sua confirmavit.
Cap. 12. §. 33. quod Halminus ex *Gellii* lib. I. cap. 7. recepit: *quam
vestros portus — in praedonum fuisse potestatem sciatis*, pro eo, quod
omnes praeter unum admodum recentem libri obtinent, *in praedonum
fuisse potestate*, id ego nunc non eodem modo atque antea improbandum
esse existimo maximeque mihi videtur illud dicendi genus a bonis
scriptoribus admissum esse, ubi non simplex Verbi *esse* forma, sed
aut *fuisse* aut *futurum esse* dicitur, quoniam illa Verbi forma non sim-
plicem Verbi substantivi vim in se continet, sed maiorem quamdam
cum Graeco Verbo *ᾠσαῖται* et Latino *feri* cognationem habet, quam
forma eiusdem Verbi *esse*, quo in genere commemorandi illi loci sunt.
Plauti ex *Amphitruone* act. I. sc. 2. v. 28. *nam numero mi in mentem
fuit*. Ciceronis ex *Accusationis* lib. V. cap. 38. §. 98. *quod — in eorum
potestatem portum futurum intelligebant*, tum ex *Philippica* oratione XII.
cap. 2. §. 4: *ne si in senatus quidem potestatem futurum se dixerit*.
Inest enim his locis omnibus quaedam ventendi notio in Verbo sub-
stantivo. Cap. 14. §. 40. in verbis his: *Age vero ceteris in rebus
qualis sit temperantia considerate*, quum libri *qualis sit, quali sit, qua
sit* habeant, videtur mihi pronomen aliquod ad Cn. Pompeium referen-
dum oblitteratum esse. Hanc ob causam ausus sum scribere: *qua is sit
temperantia*, collato §. 50. quamquam fateor mihi aliud Pronomen magis
placitum esse. Cap. 15. §. 44. etiam nunc obviandam omnium libra-
rum auctoritatem existimo in verbis his: *itaque, ut plura non dicam
neque aliorum exemplis confirmem quantum huius auctoritas valeat in
dello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla su-
mantur*. Illud non nego subtiliorem hanc dicendi rationem, qua Cicero
hoc loco usus est, parum videri accommodatam esse logicae dicendi
rationi, qua nos solemus uti, sed tamen vix deletio Pronomine *huius*
sententia constat propterea, quod Cicero non hoc vult demonstrare
omnino auctoritatem imperatoris valere in bello: id enim ut confessum
ab omnibus ponit supra verbis his: *Et quoniam auctoritas quoque in*

bellis administrandis multum atque in imperio militari valet etc. sed iam
de ipsius Cn. Pompeii auctoritate adfirmare, ut ne deletio quidem Pro-
nomine *huius* totus locus constare videatur. Cap. 16. §. 46. non dubito
quin ea verba, quae vulgo leguntur, sint corrupta: *eum, quem Pom-
peius legatum semper iudicavit, si, quibus erat semper molestum ad eum
potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt*.
Nam repetitum *semper* neque aptissimum ad sententiam ipsam est ne-
que elegantem habet orationem. Verum tamen simpliciter id delere no-
lim, sed credo id natum esse ex eo, quod olim scriptum fuit: *quibus
erat permolestum etc.* Sed reliqua lector ipse viderit.

In oratione quae sequitur *Chutiliana* quamquam mihi nova subsi-
dia parata non erant, tamen quosdam locos aliter constitutos putavi,
aliquae ante constitueram, quod meliora partim ab aliis eram edoctus,
partim ipse invenisse mihi videbar. Ex hoc genere, ut minora quae-
dam taceam, veluti quod cap. 3. §. 7. *finis aliqui pro finis aliquis*,
§. 8. *ante quam de causa dico pro dicam, et eadem §. sicut pro siculi*,
cap. 4. §. 10. *ac molestia pro et molestia* ex certis librorum testimoniis
repositi, est ille locus commemorandus, qui legitur cap. 6. §. 15., ad-
latus etiam a Quinctiliano *inst. orat.* lib. IV. cap. 2. §. 105., quem
locum ex optimorum ac plurimorum non solum Ciceronis libris, verum
etiam Quinctiliani, qua de re conferas Zumptium in editione Spaldin-
giana vol. V. p. 211., auctore etiam Car. Lachmanno ad *Lucretii* lib.
II. v. 16. vol. II. p. 74. iam ita constituendum putavi: *O mulieris scelus
incredibile et praeter hanc unam in omni vita inauditum! — o audaciam
singularem! nonne timuisse, si minus vim deorum hominumque famam,
at illam ipsam nocem faecesque illas nuptiales?* Nam ne quis pro *nonne*
requirat *non*, quod sane saepius in eius modi locis cum Infinitivo con-
iunctum legitur, primum ille ipse locus Lucretii, ad quem de hoc usu
commentatus est Lachmannus, hanc dicendi rationem etiam in *nonne*
particula comprobatur, ubi haec leguntur: *O miseris hominum mentes,
o pectora caeca! Quilibet in tenebris — legitur hoc aevi quod cum-
quest! nonne videre nil aliud sibi naturam latrare, nisi ut — menti
fruat in iucundo sensu, cura semoti? metueque?* quorum verborum ra-
tionem recte intellexit Donatus ad Terentii *Phormionem* act. II. sc. I.
2. conf. *Andr.* 253. *Tantanne rem tam negligenter agere?* denique ipse
nonne particulae usus adiuvat, quo mirationem huiusce modi efficit,
quo de usu particulae diximus in Jahnii *Novis anal. philol. et pae-
dagog.* vol. XXII. p. 134. Hoc igitur loco nemo iam de scriptura du-
bitabit. Non minus credo cap. 8. §. 25., ubi iam ex duobus melioris
familiae libris restitui: *se a Sulla et tres praeterea factos esse dixit*,
pro eo, quod vulgo et in reliquis libris habetur: *et alios praeterea
tres*. Nam illud *alios*, quum sequatur *praeterea* ad ipsam sententiam
prorsus inutile est et infirmatur etiam optimorum librorum auctoritate.
Cap. 9. §. 28. iam ex optimorum librorum auctoritate scripsi *esse de-
lenitam videret* pro vulgato: *deleitam videret*. Sed hoc leve, gravius
illud est quod auctore Rudio *Variar. lect. ad Ciceronis orationes* lib. II.
cic. II. 2

p. 178. iam ita immutavi verborum interpunctionem cap. 10. §. 30. ut a verbis: *Acervatim iam reliqua, iudices, dicam etc.* nova nasceretur sententia, minor autem interpunctio poneretur post *perveniam*, ut verba, quae deinceps sequuntur: *vos, quateso, memoria teneatis etc.* aptius, quam usque adhuc ab interpretibus factum est, cum superiore oratione coniungerentur. Illud autem nullo modo potui probare; quod idem Ravius l. c. p. 129. in verbis, quae leguntur cap. 11. §. 31. in libris omnibus ita: *qui sero iam exhausto illo poculo mortis quum et de suo et de uxoris interitu clamaret etc.* audaci admodum et prorsus inutili coniectura scribi voluit: *iam exhausta morte*, pro verbis: *iam exhausto illo poculo mortis*. Est enim *poculum mortis* idem quod dicitur *poculum mortiferum* in Ciceronis *Disput. Tusc.* lib. I. cap. 29. §. 71. Illud vero, quod reposuit Ravius: *iam exhausta morte*, Latina consuetudo nisi poetis concedit nemini. Non magis probare possum eam coniecturam, quam idem vir doctus l. c. p. 71. fecit, qua scribi voluit: *fratris autem liberos prius vita privavit quam illi hanc a natura lucem propinquam accipere potuerunt*. Aut enim est scribendum ex meliorum librorum auctoritate: *quam illi hanc a natura lucem accipere potuerunt*, aut, id quod ego retinendum putavi cum caeteris libris: *quam illi hanc a natura lucem propriam accipere potuerunt*, id est, ut propriam haberent lucem aut vitam, qua quodam modo ante iam una cum matre frui potuerant. Cap. 12. §. 33. revocavi iam vulgatam scripturam hanc: *ut id, quod conceperat, servaret, ut salvum parere posset*. Sed quum in libro palimpsesto habeatur: *SERVAREETSALVOM PARERETPOSSET*. fortasse scripsit Cicero: *servaret, salvom parere ut posset*. Post §. 34. in verbis his: *Quod Oppianicus fecerit cognoscite, ut illum Magium intelligatis non longe animo prospexisse morientem*, quoniam mihi sententia ea, quam Classenius his verbis tribuit, non satis apte illis verbis significari videretur, nisi diceretur: *non tamen satis longe animo prospexisse*, rursus induxi negationem non. quam ille ante *longe* ex meliore familia librorum receperat, sed sentio tamen illam, quam vir doctissimus requirebat, sententiam in istis verbis inesse posse, si in pronuntiando verba *non longe* voce acuantur. Cap. 14. §. 40. etsi nuper Ravius l. c. p. 130. vehementer eos vituperavit, qui verba: *per quem interfecerat plurimos*, semel moniti non reiecerint, tamen veritus sum contra omnes libros verba delere propterea, quod aperte fere solet in his maledictis Cicero rem ipsis verbis significare, itaque improbabile non est ipsum ad verba: *iam cognitum et saepe victorem*, explicanda illa verba adscripsisse: *per quem interfecerat plurimos*. Omitto alia, quae facilius cur a me recepta aut non recepta sint, diiudicari possunt, et venio ad locum, in quo nuper Ravius l. c. p. 83. gravem errorem omnium interpretum invenisse sibi visus est cap. 23. §. 62., ubi Cicero hoc vult efficere, ne in Fabriciorum quidem iudicium quidquam grave in A. Cluentium dictum esse, in verbis his: *doce in illorum iudicium quid praeter hoc venenam Oppianici non modo in criminis, sed in maledicti loco sit obiectum*. Nam quum ipse haec ex-

trema verba rettulisset, non, ut totius loci sententia requirit, ad universa illa iudicia, de quibus dicuntur haec: *Exstat memoria: sunt tabulae publicae: redargue me, si mentior: testium dicta recita*, putavit pro in illorum iudicium scribendum esse in illorum iudicium, ut haec verba ad ea, quae proxime praecedunt, verba *testium dicta recita* referrentur: qua in re prorsus falsus est. Nam in verbis antecedentibus parvam tantummodo partem eorum omnium, quae dicuntur, testium dicta efficiunt extremo loco posita. Tantum igitur abest ut Genetivus *illorum* ad testes pertineat, ut is non possit referri nisi ad duos illos Fabricios, de quorum iudicium hoc loco dicitur. Eo magis autem miror iure consultum in hunc errorem incidisse, quod ille quidem scire debebat ad testes maledicta non pertinere, ne crimina quidem, verum ad accusatorem potius, ut etiam ex hac parte falsa prorsus atque inanis eius opinio sit. Multo rectius erat illud a Madvigio animadversum in *Opusc. Acad. prior.* p. 122. cap. 23. §. 65. in verbis his, quae vulgo sic leguntur: *Audete negare ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam: negate, inquam, in eo loco*, pro extremis verbis in eo loco levi mutatione aut potius nulla, quam in libris in eo loco scribitur: *ineo loco*, scribendum esse: *meo loco*, quae coniectura multorum librorum aperto testimonio etiam confirmata est. Dicitur autem *negate meo loco* eodem prorsus modo, ut in Ciceronis oratione *pro Sex. Roscio Amerino* cap. 27. §. 73., ad quem locum Madvigius hoc ipsum adnotavit: *et sic tecum agam, ut in meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam vel etiam si quid voles interrogandi*, aut in illa voce Graecorum oratorum, quam idem comparavit: *λέγῃς ἐν τῷ ἐμῷ ὄρει*. Idem vir acutissimus vidit etiam in *Opusc. Acad. alt.* p. 357. sq. cap. 26. §. 70. orationem sic interpungendam esse: *Quid tandem — nihil enim est quod fieri non possit — si quis eum forte casus ex periculo eripuerit. nonne reddendum est? quem ego secutus sum*. Cap. 31. §. 84. sane verba haec: *istam dedit conciliationis et gratiae fabulam*, quum in meliore librorum familia omitterentur, valde suspecta esse debent. Sed tamen veritus sum plane delere, quod tamen parum Ciceronis oratio mihi constare videtur omissis illis verbis, quae per se mihi satis eleganter atque Latine dicta esse videntur. Eodem capite §. 86. etsi melior librorum familia eam scripturam tuetur, quam ego superiore tempore cum Classenio receperam: *Qui enim poterat tui in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre habebat similitates: haerebat in tabulis publicis etc.*, tamen nunc ad Garatonii rationem accessi, qua is verba habebat similitates cum multis libris deterioris familiae omittenda censuit et scribendum: *Qui enim poterat tui in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre? Haerebat in tabulis publicis reus et accusator*. Vide etiam quae Madvigius in *Appendice critica disputationis de Q. Asconii Pediani et aliorum in Ciceronis orationes commentariis* disputavit p. 45. sq. Cap. 34. §. 94. scripsi ego nunc: *non quo illi aut exlegem esse Sullam aut etc.* Nam etsi quod pro quo, quod est in libro palimpsesto, quodam modo Prisciani auctoritate confirmatur, qui lib. VI.

p. 725. habet haec verba: *Cicero pro Cluentio: non quod illi aut exlegem esse Syllam arbitrentur*, tamen apparet Priscianum liberius in adferendo Ciceronis loco esse versatum. Caeteri autem libri quod habent *quo pro quod*, stabilitur Nonii auctoritate, qui p. 10, 27 omnem hunc locum sic adfert: *non quo illi aut exlegem esse Sullam aut causam pecuniae publicae contemptam atque abiectam putarunt*, in quo per se intelligitur, putarunt pro putarent librarii errore ortum, reliqua autem verba accurate ex antiquo Ciceronis libro descripta esse. Cap. 37. §. 103. quod ego edidi in loco mutilato: *Nihilominus enim potest, ut illam maledam non commiserit, accepisse tamen ob rem iudicandam [pecuniam, qua] capta nusquam Slatenus eadem lege dicitur*. est a Rauio, cuius vide *Variar. lect. ad Ciceronis orationes* lib. I. p. 12 sqq., in quo etiam si ipsa verba praestari non possunt, tamen ad sententiam supplementum *pecuniam*, qua satis facit, Cap. 38. §. 107. quod verba sic interpunxi: *qui omnes in iudiciis publicis iam tum, florente re publica, floruerunt*, feci propterea, ne quis forte Rauium l. c. lib. II. p. 62. secutus scribere velit: *qui omnes in iudiciis publicis etiam florente re publica floruerunt*. Eadem sententia, sed explicatius posita est etiam in librorum scriptura, in qua ad verba *iam tum* explicandi causa accedunt haec *florente re publica*, ut sententia haec sit: 'qui omnes in iudiciis iam tum, ubi res publica florebat, floruerunt.' Falso Classenius interpunxerat: *qui omnes in iudiciis publicis, iam tum florente republica, floruerunt*. Etiam illud probare non possum quod idem Rauus l. c. p. 131. pro librorum omnium auctoritate: *tu, qui iudicia facta commemoras*, voluit scribere: *tu, qui iudicia iactas*, omissis reliquis. Nam quod ille negavit se intelligere, quam ob rem dixerit non potius simpliciter Cicero: *tu, qui iudicia commemoras*, facile infirmari potest. Aliud enim est, si commemoro *iudicia* de aliqua re *facta esse*, aliud, si tantum modo iudicia commemoro. In illo enim hoc continetur, iudicia facta esse itaque iam rem iudicatam constitutam, a qua iam recte discedi non possit, quod negat Cicero, qui vere facta non esse illa iudicia dicit, sed fuisse iniqua, falsa, turbulenta, populacia, seditiosa, vide §. 113., ubi non est delendum *iudicia* cum Rauio l. c. Cap. 42. §. 119. scripsi ego ex meliore librorum familia: *Neque in re nota consumam tempus. Exempli causa ponam illud unum etc.* Verba: *Neque in re nota consumam tempus*, per se constant, ita: 'Neque in re nota explicanda aut demonstranda consumam tempus.' Aptissime autem dicitur: *Exempli causa ponam illud unum*. Facile autem, quod vulgo legitur: *Neque in re nota consumam tempus exemplis. Ponam illud unum etc.* oriri potuit, si *exempli e.* vel *exempli ca* per compendium erat scriptum. Capite autem 46. §. 129. in loco corrupto constituendo iam Classenii rationem secutus sum, qui mihi iam vere de hoc loco disputavisse videtur p. 194. Cap. 56. §. 154. minime audiendus Rauus, qui l. c. lib. II. p. 131 verba *toga praetexta, sella curulis* propterea, quod sequitur *insignia*, delenda censet. Classenius iure p. 202. insignia ad minora alia ornamenta reitulit, quae nominatim voluerit indicare orator. Quod vero idem Rauus l. c. n. 24. cap. 60.

§. 167. in verbis his: *cur non de integro autem datum?* contra omnium librorum auctoritatem comprobata etiam testimonio Quinctilianus *inst. orat.* lib. IX. cap. 3. §. 37. scribi voluit: *cur non de integro aliud datum.*, quod sibi postponi non posse videretur autem particula, id prorsus inane atque futile est. De usu particulae autem qui dubitet, conferat ea, quae disputavi ad *Devarium de particul.* Grasc. vol. II. p. 215. et quae posui in Lexico Lat. linguae vol. I. p. 638 a. *de integro* vero in se habet notionem illam, quam inferri voluit Rauus. Vide huius orationis cap. 9. §. 28. *Latinum confestim exanimata venit et ibi de integro furus iam sepulto filio fecit*. Cap. 63. §. 176. non dubito quin verba extrema corrupta sint: tamen, *ut arbitrator, auctoritate advocatorum et vi tormentorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt*. Nam quod Classenius dixit haec per ironiam dici, id tum demum verum esset, si advocati eius modi homines fuissent, qui nullam auctoritatem haberent, sed Cicero tamen eos ante sincere animo laudavit. *Advocantur*, inquit, *amici et hospites Oppianici et ipsius mulieris multi, homines honesti atque omnibus rebus ornati*. Et postea etiam videmus homines esse honestos. Itaque mihi videtur Cicero scripsisse: *tamen, ut arbitrator, auctoritate advocatorum a vi tormentorum adducti in veritate manserunt neque se quidquam scire dixerunt*. Sic enim dicitur *se abducere ab omnibus molestiis et ungoribus* in Ciceronis epistolis ad familiares lib. V. ep. 13. §. 4. et *abducere animum a sollicitudine* ibid. lib. IV. ep. 3. §. 4. et alia id genus multa. Cap. 46. §. 189. quod ego auctore Classenio ex meliore codicum familia receperam: *domumque illam in perpetuum scelerum omnium adfluentem*, id ego nunc non probavi, quod et constans Latinae linguae usus adfluens cum Ablativo coniungendi alterum confirmat et *Arustiani Messi* auctoritas, qui p. 216. Ablativum ex hoc ipso loco adfert. Cap. 48. §. 194. non dubito quin unice verum sit quod in omnibus libris legitur *nostrorum* pro *nostrum* in verbis his: *Nunc vero quid agat, quid molietur, quid denique cotidie cogitet quem ignorare nostrorum putat?* Saepe numero enim non solum brevior forma *nostrum, vestrum* in eius modi locis usurpata est, verum etiam longior illa *nostrorum, vestrorum, nostrarum, vestrarum*. Conferatur Plautus in *Poenulo* act. IV. sc. 2. v. 39. *Nam nostrorum nemo dignus est*. Idem apud Nonium p. 285, 26 *qui nequeas nostrorum uter sit Amphitruo discernere*. Formula apud Livium lib. VIII. cap. 9. §. 6. *Divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque*. Plautus *Mostellaria* act. I. sc. 3. v. 123. *Verum illud esse maxima pars nostrorum intelligit*. Idem *Sticho* act. I. sc. 2. v. 84 (v. 141 Ritschl.) *Certumst neutram vostrarum persequi imperium patris*. Caecilius apud Gellium lib. II. cap. 23. *Quis vostrarum fuit integra aetatula, quae hoc itidem a viro impetravit suo*. Terentius in *Hecyra* act. II. sc. 1. v. 43. *Nam vostrarum nulla est quin gnatum velit ducere uxorem.*, ut haec iam etiam in Ciceronis scriptis notanda, non corrigenda esse videantur. Caeterum de extremis huius §. verbis aptius cum sequenti §. coniungendis vide Rauium l. c. p. 125 sq. Denique cap. 70. §. 199. quamquam id, quod

coniecit scribendum esse Ravius l. c. lib. I. p. 40., ut pro *Atque etiam nomina necessitudinum* — *mutavit*, restitueretur, minore ante posita interpunctione: *quae etiam nomina necessitudinum* — *mutavit*, per se satis accommodatum huic loco est, nolui tamen, quum etiam id, quod in libris omnibus legitur, recte intelligi possit, quidquam mutare.

Ne in orationibus quidem *de lege agraria* tribus multa iam mutari a me nunc quidem poterant, quod novis subsidiis criticis uti non poteram. Sed tamen paucis quibusdam locis quum aliorum auctoritatum nostro iudicio has quoque paullo emendatiores fecisse nobis videmur. Ac primum quidem orationis primae fragmentum tertium iam ita constitui, ut voluit Orellius, ut pro *communis* reponerem *colonis*. Nam *eidem* pro *item* iam priore editione mea edidi. In ipsa autem oratione cap. 3. §. 9. iam edidi ex libro Pithoei: *Hinc vos quas sponstiones, quas pactiones, quam denique in omnibus locis mandinationem iuris ac fortunarum fore putatis?* Nam quod vulgo legebatur *sponstiones*, id prorsus alienum ab huius loci ratione videtur. Capro *sponstiones*, id prorsus alienum ab huius loci ratione videtur. Capite autem 4. §. 11. iam restitui *Nunc quisnam tandem tam abstrusus* pro *atque*. Facile autem *usquam numus videtur etc.* ex optimorum librorum iudiciis. Facile autem *tam post tandem* excidere potuit aut contra extrudere *tandem*. Cap. 6. §. 17. in verbis his: *Atqui haec a me suspicionibus et coniectura coarguuntur*, vox *Atqui* pro *Atque* e coniectura Ravius l. c. lib. I. p. 40. profecta est. In oratione altera scripsi iam cap. 5. §. 12. *negabam me adduci posse ut illam largitionem probarem, illam* reponens, quod est in codice Pithoei aliisque libris pro vulgato *ullam*, ut id pertinet ad eam ipsam largitionem, quam Nullus eiusque socii instituerent vellent. *ullam*, quod est in libro Erfurtensi, omnem largitionem a Ciceronis voluntate removeret, quod ipsum fortasse aptius hoc loco est. Cap. 8. §. 20. fortasse ex eo, quod est in libro Pithoei scriptum *Romanumque aequitas* scribi potuit: *Non defuit consilium: fides erga plebem Romanam. Quirites, aequitas in vos libertatemque vestram vehementer defuit.* Paulo post vult Ravius l. c. lib. II. p. 73. scribere: *volet certos remittiare etc.* pro vulgato: *volet eos remittiare*. Mihi non persuasit. §. 21. se ante *denegare* recepi ex Pithoei libro aliisque librorum iudiciis. Cap. 9. §. 22. in verbis: *Vix mehercule — arbitrator*. olim legebatur *arbitrator*, pauci libri habent *arbitror*. Pithoeanus, Palatini *arbitror*, Erfurtensis *arbitrar*. Scripsi *arbitror*. Paulo post nus H. *arbitror*, Erfurtensis *arbitrar*. Scripsi *arbitror*. Paulo post errore mansit *invidiae* in editione hac posthaec removendo. Cap. 12. §. 30. in verbis: *Hic tribunus plebis lege curiata, quam praetor ferat, admittit intercedendi potestatem*. Lambinus scripsit *legi curiatae*, Ravius nuper l. c. lib. II. p. 78. scribendum proposuit: *in lege curiata*. Cap. 13. §. 32. scripsi de coniectura mea: *malis, tabernaculis, centunculis, suppellectili*. pro *centuriis*. De centunculis conferas *Livium* lib. VII. cap. 14. Cap. 16. §. 41. scripsi *testamento regis Alexae* pro *regis Alexandri* et postea *Alexa mortuo* pro *Alexandro mortuo* ex auctoritate libri Erfurtensis aliorumque librorum. Constat enim hunc rege- gem alias quoque more Graecorum in Aegypto degentium proprio *Alexa*

am appellari, non *Alexandrum*. vide *Scholiam Bobiensiam* ad Ciceronis orat. *de rege Alexandrino* p. 350, 5. et quae ad eum locum commentatus est A. Maius, tum Garatonius ad Ciceronis orationem quae est *pro L. Balbo* cap. 22. §. 50. Quod quum ita sit, iam credo etiam oratione *de lege agraria* prima cap. I. §. 1. aut *regis Alexandri*, quem ad modum Cicero ipse *de rege Alexandrino* orationem habuit et inscripsit, et sane in quibusdam libris legitur, aut *regis Alexae* scribendum esse, non *regis Alexandri*. Cap. 19. §. 52. iam recepi optimorum librorum scripturam *Maecote* pro *Maecotide*. Alteram formam non solum Eumius tuetur apud Ciceronem *Disput. Tusc.* lib. V. cap. 13. §. 49., verum etiam Plinius *histor. nat.* lib. XXVII. cap. I. sect. 1. §. 2. Cap. 20. §. 54. verba haec vereor ne ex optimorum librorum auctoritate ommissa *etiam* particula sic constituenda fuerint: *non modo venerit, verum locata sit*. Sed ne nimium longus sim, omitto alia et commemoro cap. 21. §. 56. extrema verba constituta esse de Madvigii sententia ad Ciceronis libros *de finibus* p. 688. Tum §. 58. *antiquissimis sedibus* de Ravius coniectura l. c. II. p. 135 sq. est pro vulgato *antiquissimis*, quod vix ferendum videtur. Cap. 33. §. 90. iam olim omisi auctore codice Erfurtensi aliisque libris verbum *esset* in verbis his: *nihil posse existere quod ante exstingui atque opprimi posset quam plane exortum ac natum*. Conferas, si tanti est, huius orationis cap. 35. §. 95. *Docuit ager ipse nihil ferendo nisi multa cultura et magno labore quaesitum*. Cap. 33. §. 91. etsi si libros veteres sequi volumus, scribendum est: *nervis omnibus urbe eiectis*, non tamen satis tutum mihi esse visum est mutare vulgatam scripturam hanc: *nervis omnibus urbis exsectis* neque hic neque in simili Livii loco lib. VII. cap. 39. Cap. 34. §. 92. recte vidit Madvigius in *Opusc. Acad. alt.* p. 222. ex libri Erfurtensis scriptura: *deducta sit*, restituendum esse *deducta est* pro vulgato: *deducta fuit*. Denique cap. 33. §. 95. quod nunc edidi: *Ex hac copia atque omnium rerum affluentia primum illa capta est adrogantia etc.* est de Madvigii sententia scriptum ad Ciceronis libros *de finibus* p. 664. De tertia oratione agraria hoc tantum commemoro, me de coniectura mea cap. I. §. 3. scripsisse: *quae promulgata est*, pro eo, quod vulgo legebatur: *quae promulgata sit*, capite autem sequenti §. 4. verba ita a me constituta esse, ut post *commovere* minor interpunctio poneretur, de Madvigii sententia, quam is prodidit ad Ciceronis libros *de finibus* p. 818.

Perpaucis in oratione, quae est *pro C. Rabirio perduellionis reo* dicta, mutare nunc quidem poteram, plura in orationibus *Catilinariis* quattuor, in quibus constituendis iam egregia opera C. Halmii edita Lipsiae anno MDCCCLXI. ut mihi concessum erat. Sed quum is apparatus criticum suum pleam nondum publici iuris fecerit, nunc quidem difficile est ita de singulis locis disputare, ut rem ad finem adducas. Quam ob rem de his orationibus nihil dicam hoc tempore, alius disputandi locus postero fortasse tempore erit.

In ea, quae has excipit, oratione *pro L. Murena* recognoscenda mal-

tis locis ab editione priore mea recessi, sed quum facile intelligi possit qua id ratione aut quo auctore singulis locis fecerim, pauca tantum modo hoc loco attingam. Cap. 2. §. 3. quum in verbis: *cui res publica a me una traditur sustinenda*, mihi illud *una* nullo modo explicari posse videretur, reposui quod ad sententiam maxime idoneum videtur, ab litterarum ductibus non prorsus abhorrens: *cui res publica a me iam traditur sustinenda*. Paulo post §. 4. quod nunc edidi: *is potissimum summo honore adfectio defensor daretur*, est a Madvigio, cuius vide *Opusc. Acad. alt.* p. 369 sq., ex eodum scriptura: *potissimo honore erutum*. Cap. 5. §. 11. quod edidi: *An — huc donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ne in rebus communiter gestis paene simul cum patre triumpharet?* de coniectura mea feci. In libris enim *ne ut legitur*. Vulgo ut tantummodo edunt. Cap. 11. §. 25. scripsi nunc: *Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicem oculos confecerit et singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis capsis iure consultorum sapientiam compilavit*, id auctore potissimum Madvigio factum est, quem conferas l. c. p. 370 sq. Postea malui etiam nunc scribere *verba quaedam composuerunt* de Niebuhrii coniectura, probata etiam a Madvigio l. c. p. 369., quam *nova carmina quaedam etiam composuerunt*, quod coniecit Ravius l. c. collato cap. 12. §. 26. Cap. 14. §. 31. quum in libris paene omnibus scriptum sit: *sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum gravissimae fuerunt*, non *gravissimae*, quod vulgo est receptum, scribendum ego existimo: *victoriaeque eorum bellorum clarissimae fuerunt*, quod quum facile videatur corrumpti potuisse in *gravissimae*, tum est ad sententiam aptissimum. Paulo post auctore Madvigio l. c. p. 371. scripsi: *L. Scipio aequiperata cum P. fratre gloria*. Deinde §. 32. etsi videri potest ipse Cicero errasse in nomine, quae Garatonii opinio de illo loco fuit, tamen audacius *cum Glabrione* scripsi pro eo, quod est in libris: *cum Scipione*. Vide ipsius Ciceronis lib. *de senectute* cap. 10. §. 32. Cap. 24. §. 49. quod vulgo editur: *quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent*, neque in libris legitur neque aptum ad sententiam est. Nam in libris *vultus* omnino non habetur, pro *obscuriores videri* autem *obscurior ei videri solet* habetur. Vide etiam Madvigium l. c. p. 373. Quod quum ita sit, apparet vitium latere hoc loco. Scripsi igitur audacius: *quibus rebus esse ipsi candidato obscurior spes videri solet*. De *spe obscura* conferas Ciceronis orationem *de lege agraria* secundam cap. 25. §. 66. Cap. 29. §. 60. quod nunc edidi: *Ego tantum consilium — vituperare [non possum]: non nulla forsitan conformare et leviter emendare possum*, id feci ex paucorum librorum indicibus. De Indicativo autem cum particula *forsitan* in uno enuntiato posito conferas Zumptium ad Curtium p. 10. Omissis aliis commemoro, quam iam in priore editione mea receperam coniecturam cap. 38. §. 83: *His tantis in rebus — est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse videris, videre quid agatur etc.* eam probatam esse a Madvigio ad Cic. libros *de finibus* p. 868., quum ipse in eandem scriptu-

ram incidisset l. c. p. 224. Denique cap. 40. §. 86. quod nunc scripsi: *deinde ego idem vos defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro*, pro vulgato: *deinde ego fidem vestram defensoris etc.* est a Madvigio ex librorum vestigiis restitutum, vide eius *Opusc. Acad. alt.* p. 372.

Etiam in oratione, quae iam sequitur pro L. Flacco habita, recognoscenda alia ex librorum indicibus, alia de coniectura aut mea aut aliorum mutavi. Cap. 2. §. 3. restitui *compulsi* pro *corrupti*, monitus a Raviio *Variar. lect. ad Ciceronis orationes* lib. I. p. 190. Cap. 7. §. 17. ego restitui auctore Madvigio ad Ciceronis libros *de finibus* p. 570: *Ego testes a Sicilia publice duxi*. Cap. 15. §. 86. restitui iam: *Tu vero tibi habeto istam laudationem*, vide Raviium l. c. p. 191. Quod legitur in Scholiis Bobiensibus: *habe totam*, ortum est ex scriptura: *habeto istam*. Cap. 16. §. 38. recepi ex libris bonis: *quam maxime possem*, auctore etiam Zumptio ad Curtium lib. IV. cap. 34. §. 10. p. 109. Cap. 20. §. 46 sq. totum locum nunc ita constitui: *habebat enim rhetor iste [discipulos] adolescentes quosdam locupletes, quos dimidio redderet stultiore, quam acceperat: neminem tamen adeo infatuare poterat, ut ei nunquam illum crederet*. collatis Scholiis Bobiensibus cum *Arsiano Messo* p. 223. ed. Lindem. Ravius contra l. c. lib. II. p. 145. scribi voluit: *Habebat enim discipulos adolescentes quosdam locupletes; quos quum dimidio redderet stultiore quam acceperat, neminem quidem adeo infatuare poterat, ut ei nunquam illum crederet*. Cap. 24. §. 57. de mea coniectura scripsi: *Non enim omnia, quae dolemus, eodem iure queri possumus*, i. e. alia iure, alia nullo iure. *eodem*, quod vulgo legitur, idoneam sententiam non habet. Cap. 32. §. 76. iam non dubitavi scribere: *Apud P. Globum, meum necessarium, fuisti gratiosior*. Ravius *Ad* scribi voluit. Tum recepi, quod praeter Madvigium in *Epistola critica ad Io. Casp. Orellium* p. 93. adn. etiam Ravius l. c. lib. I. p. 34. scribendum coniecit: *Flaccum iniuria decrevisse in tua re dicis*. pro vulgata scriptura aperte corrupta: *Flaccum in curia decrevisset veridicus*. Deinde §. 78. iam interpunxi, ut interpungendum esse recte viderat Madvigius in *Epistola critica* supra laudata p. 92. *In absentem. Decrevit, quum ibidem esses, quum prodire nolles etc.* Verba quae sequuntur: *non est hoc in absentem reum, sed in latentem*, quem ad modum ego iam olim ex Scholiis Bobiensibus constitui, probavit Ravius l. c. p. 192. Cap. 33. §. 82. quod nunc edidi: *Quod ornabat facile locum, quem prehenderat, et acute testes interrogabat, fortasse fecisset ut tu ex populi sermone excideres. Idcirco Decianum etc.* est de Raviio coniectura, prodita l. c. p. 35 sqq. Mox scripsi: *Sed ut hoc veri simile est, ita non veri simile Decianum a Flacco esse corruptum*. Sed tamen oppositionis vis magis constaret, si scriberetur: *Sed ut hoc veri simile est, ita veri simile non est Decianum a Flacco esse corruptum*. Sequenti §. 83. de verbis his: *An ut enuntiares consilia etc.* conferas Madvigium in *Epistola critica* iam supra laudata p. 93., quem ego in interpungendo toto loco secutus sum.

In oratione quae sequitur *pro P. Sulla* recognoscenda pressi vestigia, ut par erat, C. Halmii, qui bis eam orationem edidit, primum Lipsiae anno MDCCCXLV. et rursus ibidem anno MDCCCLII., in hac altera editione, ut ipse praedicat, quam a L. Ianio, C. A. Iordano, M. Seyfferto, tum a L. Spengelio maximo opere adiutus. Sed, ut in Catilinariis quattuor orationibus faciendum putavi, sic etiam de hac oratione non prius disputabo, quam plenus C. Halmii apparatus, quem is summo studio acquisivit, publici iuris factus erit.

In oratione, quae est *pro A. Licinio Archia poeta*, maxime adiutus sum editione altera R. Stürenburgii, qui summo quo floret ingenii acuminis singulas paene omnes huius orationis lectiones explicavit et diiudicavit, ut tamen etiam hic libero iudicio meo uterer. Sed in tanto lumine, quod huic orationi adfulsit, de singulis locis dicere necesse non est.

De quattuor orationibus, quas M. Tullius, quum ex exilio Romam redisset, habuit, primum quum senatui gratias egit, tum quum populo, deinde quum oravit *de domo sua*, denique quum dixit *de haruspicum responso*, quamquam et de universa earum orationum auctoritate et de singulis locis, in quibus a superiore recensione mea iam discedendum putavi, uberius disputandi locus etiam nunc esse videri potest, satius esse tacere hoc loco existimo quam nimis breviter ea, quae momenti maximi sunt, attingere, praesertim quum videam de his ipsis rebus alium mihi dicendi locum futurum.

Scripsi Lipsiae feriis autumnalibus a. MDCCCLII.

Reinholdus Klotz.

PROOEMIUM EDITIONIS SECUNDAE.

Quom iam in prooemio voluminis harum orationum primi p. XXV. significaverim, quo consilio atque qua auctoritate potissimum in M. Tullii orationibus denuo recognoscendis versatus sim, iam ad singulas orationes, quae hoc altero volumine continentur, me convertam.

Et in his quidem partibus, quae orationis *pro M. Tullio* manserunt, haec fere nunc mutanda aut commemoranda hoc loco visa sunt. Cap. 1. §. 1. auctore C. Beiero et I. C. Orellio nunc cum Baifero et Kaysero scripsi: *Antea sic hanc causam agere statueram, recuperatores, ut infidiarios adversarios arbitrarer*, pro eo, quod superiore tempore edideram: *Antea sic hanc causam adieram, recuperatores, ut nunquam dicturos adversarios arbitrarer* cet. §. 4. proxime quidem ad codicis Ambrosiani scripturam accedit quod Cramero auctore scripseram *probare possim quam in eo reprehendar*, sed tamen commemorandum hoc loco est Th. Mommsenium scribendum coniecisse: *probare possim quam ne in eo* cet., quod nuper recepit Kayserus. Cap. 4. §. 8. *aequitate et sapientia*, quemadmodum haec verba in cod. Taurinensi scripta sunt, restitui. Aliquando quum viderem in cod. Ambrosiano scriptum esse *ad sapientia* in *ad sapientia* correctum, ac *sapientia* scribendum esse putaram. Cap. 6. §. 14. conf. supra p. IV. Paulo post omnes retinui, pro quo e cod. Taurinensi Kellerus et Baiferus *homines* scripserunt. In cod. Ambrosiano *OMNIS* legitur. Cap. 6. §. 14. extrema *emerat* olim scriptum fuisse probabile est, sed id incertum videtur, utrum continuo adiunctum fuerit an aliis verbis interpositis. Itaque spatium relinquendum putavi. Cap. 8. §. 20. etsi in cod. Ambrosiano legitur: *INQUID STICNEGOTIUM MEOEST*, tamen constantiae causa nunc *istic* pro *stic* restitui cum Baifero et Kaysero. Cap. 9. §. 22. in cod. Ambrosiano est *ea vicinitate tum*, id quod corruptum esse videtur. Pluggerius scribi voluit *ex vicinitate Thurina*, Kayserus mavult *ei ex vicinitate Thurina*. In lacuna §. 23. Huschkius et Kellerus illa Ciceronis verba scripta fuisse voluerunt, quae varie conscripta ex hac oratione posuerunt C. Marius Victorinus in *lib. de invent. I.* p. 63, 40 sqq. ed. Orell. p. 209, 25, ed. Halm., C. Iulius Victor p. 419, 23. ed.

Halm. Martianus Capella *de rhetorica* c. 48. p. 488, 23. ed. Halm., quorum Victorinus Ciceronis verba accuratissime rettulisse videtur hoc modo: *Fecit hoc Cicero pro Tullio: Dicam, inquit, vim factam a P. Fabii familia: adversarii non negant. Hic proposuit quod adversarii fateantur. Deinde ipsum pro se fecit dicentem: Damnum datum esse M. Tullio concedis: vici unam rem. Item adiunxit alteram partem, in qua confessionem docet, cum dicit: vi hominibus armatis non negas: vici alteram. Post, quid in controversia sit proponit, cum dicit: Dolo malo factum negas: de hoc iudicium est. C. Iulius Victor sententiam loci similibus illis quidem verbis, sed non totidem, quot Cicero usus sit, refert: Sic et Marcus Tullius fecit pro Tullio: damnum datum Tullio et vi hominibus armatis et a familia P. Fabii constare dicit, in controversia autem esse, an dolo malo damnum datum sit, quod est τὸ νόμιμον quodque adiuvatur plurimum ex his, de quibus convenire constitit.* Martianus autem Capella haec habet: *et ea, quae conveniunt, tunc enumeranda, si nobis prosunt, ut Cicero pro Marco Tullio ait: Damnum passum esse Marcum Tullium convenit mihi cum adversario; vi hominibus armatis rem gestam esse non infittantur; a familia P. Fabii commissam negare non audent: iam (an) dolo malo factum sit ambigitur.* ut omnes unum Ciceronis locum secuti esse videantur, is autem, qui Ciceronis verba repraesentare studeat, Victorinum sequi, reliquorum autem rhetorum locos propter sententiam adnotare debeat. Nam ne Capellae quidem loco novum huius orationis fragmentum contineri existimo. Cap. 11. §. 27. *posset haec indicare scripsit Kayserus de coniectura sua, C. Beierus proposuerat: Nemo enim posthaec indicaret.* §. 28. *vim de Halmii coniectura nunc scripsi cum Baitero et Kaysero. vi in codice est. Recte idem Halmius paullo post e codice ut ea fiat restituit, pro quo editum erat: ut id fieret.* Conf. similem locum orationis quae est pro A. Caecina 22, 63. *Vim, quae ad caput ac vitam pertineret, restitui sine ulla exceptione voluerunt. Ea sit plerumque per homines coactos armatosque etc.* Cap. 12. §. 29. *interdicere pro intercedere de Madvigii coniectura scripsi, non autem illum imitatus sum in eo, quod scripsit hoc exemplo pro hoc interdicto, sed quum in cod. Taurinensi post hoc lacuna sit, puto hoc modo potius scribendum esse, ut fere Cicero in eiusmodi locis loquitur, non hoc exemplo. Deinceps auctore Baitero UNDE DOLO edidi pro eo, quod in cod. Taurinensi e mera διτογραφία natum est UNDE DE DOLO. conf. mox §. 30. In loco, qui sequitur, vexatissimo Kayserum secutus nunc sic scripsi: Si, ubi ita interdictum est et sponsio facta, ego me ad iudicem sic defendam, ut vi me deiecissem consteatur.* In cod. Taurinensi sicut pro si ubi est, si pro sic, ut autem ante vi omissum. §. 30. *posteriore scripsit Peyronus. In cod. Taurinensi est posteriori. Deinceps verba ut vi deieceretur removenda esse ostendit Kellnerus. Cap. 13. §. 31. VI post P. FABII addidit Husch-*

kius omissum in cod. Taurinensi. Deinceps DATUM pro FACTUM iam olim reposueram, idem nunc fecit Baiterus. In cod. Taurinensi . . . TUM scriptum est. §. 32. scripsi cum reliquis criticis nisi putamus eum in iudicium venire, qui consilium inierit, illum, qui fecerit, non venire, quibus in verbis litterae eum in iudi obliteratae sunt, ut suspicari liceat olim hunc locum fere in hunc modum scriptum fuisse: nisi putamus id in iudicium venire quis consilium inierit, illud, quis fecerit, non venire. conf. infra c. 18. §. 42. §. 34. *singulatim de mea coniectura est. Cod. Taurinensis habet singulatim. Ibid. Tempus ad insidiandum capiunt, ut ad servos M. Tullii veniant etc.* ad hunc locum videtur illud pertinere, quod refert C. Iulius Victor p. 397, 8. Halm.: *A modo in fine, ut Marcus Tullius dolum circa servos Publii Fabii definiit ea eo, quod insidiati sint.* Atque haud scio an etiam ille locus, quem habet idem rhetor p. 419, 27. Halm.: *Idem: Dolum malum esse, cum familia armata sit, cum ad vim venerit, cum damnum intulerit, ex hoc loco expressus sit.* Cap. 15. §. 35. scripsi nunc de Madvigii sententia: *absolvantur omnes de simili causa necesse est, bona mehercule.* 36. *Si hoc solum esset etc.* In cod. Taurinensi est: *necesse est hoc solum bona mehercule si hoc solum esset.* Alii aliter locum sanari voluerunt. §. 37. *praetermissum sit scripsi pro praetermissum est. Quum non liqueat utrum in cod. Taurinensi est an sit legatur videtur sit anteponendum esse, quod iam superiore tempore reposueram, idem nunc etiam fecit Baiterus. Cap. 16. §. 38. pro occisi essent mavult Madvigius occisi sint scribi. §. 39. Kellnerus ATQ. ante tribunos in cod. Taurinensi scriptum fuisse putavit, ceteri fere eum pro atque ediderunt Peyronum secuti, qui M litteram ante tribunos cernere sibi visus erat. Cap. 17. ceterique de Madvigii coniectura est. In cod. Taurinensi est CETERI. §. 41. *debeat auctore Baitero scripsi pro debet. §. 45. probare pro probari de Kayseri coniectura auctore etiam Baitero reposui. Cap. 20. §. 47. cum novissimis editoribus pro luci scripsi luce, quod idem legitur §. 48. 50. Cap. 21. §. 49. pro primum ista Kayserus tribunicia scribi voluit. §. 50. in verbis SE TELO DEFENDIT, alii defenderit, alii defendet, quod Kayserus nuper de Baiteri coniectura reposuit, desideraverunt. Equidem propter id ipsum, quod sequitur inquit retinendum censui DEFENDIT. Eodem enim modo statim sequitur: quod si repugnat, ENDOPLORATO. Cap. 22. §. 52. in loco lacunoso verba non modo servos post verum factum esset sine idonea causa ex iis verbis, quae §. 53. sequuntur, huc revocata delevi. Cap. 23. §. 53. pro necesse est suspicatur Kayserus scribendum esse necesse sit. Cap. 24. §. 56. ut eum] Post haec verba desinit cod. Taurinensis. Sunt autem ea, quae sequuntur, sumpta a Quintiliano, qui adfert hunc locum lib. V. c. 13. §. 21. Reliqua autem fragmenta, quae ex hac Ciceronis oratione adferuntur, posita sunt Part. IV. vol. III. p. 243. ubi v. 21. scribendum est: Vi hominibus armatis non negas. praeter unum, quod**

ex Grillii loco eruit C. Halmius, qui me amice de eo fragmento et de ceteris fere locis, qui ad hanc orationem pertinere videntur, monuit. De his locis supra dixi ad huius orationis §. 23 et 34. Nam illum locum, quem habet C. Iulius Victor p. 397, 9. Halm. Et idem [M. Tullius]: non esse detractionem circa pacem, cum non clam nec furtim profectus sit, sed palam. et a rhetore valde mutatum nec ex hac oratione petium esse existimo, conf. etiam Kellerum *Semestr.* vol. I. p. 694. Locum autem, quem Grillius habet p. 604, 26., posui post hanc ipsam orationem p. 14.

Etiam in oratione, quae est pro M. Fonteio, nonnulla nunc mutanda esse visa sunt. Ac primum quidem cap. 1. §. 1. repositi quod in cod. Vaticano palimpsesto legitur: a.....te... quaestore, pro a M. Fonteio, quoniam, ut Th. Mommsenius recte vidit, non M. Fonteii nomen, sed eius, qui primus post legem Valerianam latam quaestura functus est, requiritur. §. 2. eodem auctore Aquileiense prostrata restitui. Cap. autem 2. §. 3., quo quidem in loco multis modis quum corruptela sanari posset, C. Halmius auctore Th. Mommsenio edidit: Atqui homines, si qui tenentur hoc genere quaestionis, accusatos et reprehensos videmus primum testibus etc., Kayserus vero de Madvigii coniectura: Atqui omnes, si qui in hoc genere quaestionis accusati sunt, reprehensos videmus primum testibus etc., scribendum ipse putavi: Atqui homines, si quos in hoc genere quaestionis accusatos et reprehensos videmus, [convincti videmus] primum testibus etc., ut nihil mutatum sit, sed propter eisdem verbi repetitionem quaedam excidisse videantur. Eadem §. extrema aliquid de Mommsenii auctoritate pro aliqui scriptum est. Cap. 3. §. 4. ducentiens pro ducentis eodem auctore repositum est. Cap. 4. §. 7. verba C. Iulii Victoris e cap. 6. §. 4. adlata nunc plenius scripsi, ut appareat non ipsius Ciceronis verba re-ferri, sed sententia, quam secutus est Cicero, indicari. Poterit his etiam novum fragmentum, quod Th. Oehlerus e cod. in nobis quodam tractus Rhenani inferioris repertum inter alia eruit, addi in hunc modum scriptum: *Easurgite, quaeso, viri optimi atque fortissimi, legati amplissimae atque honestissimae civitatis, resistite per deos immortales eorum pervariis iniuriisque, quorum saepe numero telis restitistis.* Quod autem vir egregius C. Halmius novum fragmentum sibi visus est invenisse apud eundem Iulium Victorem c. 15. p. 423, 10., id spectare ad verba, quae in hac ipsa oratione leguntur, infra demonstrabitur ad cap. 7. §. 17. Cap. 5. §. 12. Baistero auctore M. Fonteio pro Fonteio restitui et ex tanto pro ea toto de Halmii coniectura edidi, qui conferri iussit §. 3. 15. 16. §. autem 13. corruptas litteras, quae sunt in cod. Vaticano: P. R. captisque remis, ita restituendas esse putavi, ut rescriberem: *qui captisque remis, ita restituendas esse putavi, ut rescriberem: qui Gallicorum bellorum pericula populo Rom. copiis praebendis compensarunt.*, quo quidem in loco mihi praecivit Th. Mommsenius, qui p. R. copiis quaerendis scribi voluit, cuius coniectura etiamsi pro-

pius abest a ductibus litterarum, tamen proprietatem orationis desiderat. copiarum praebitio enim in eius modi re usitata forma orationis est, qua de re conf. Iustini XXXVIII. 10, 8. Facile autem copiuspuedis (i. e. *copiis praebendis*) in copiusqtrems, si litterae evanuerunt, obliterari potuit. Quod autem de Madvigii coniectura repositi Kayserus: *qui Gallicorum bellorum pericula populi Romani copiis atque praemiis compensarunt.* quorum verborum hanc voluit auctor esse sententiam: *tantas fuisse copias a p. R. Massiliensibus subministratas, tanta praemia tributa, ut si Gallicorum bellorum pericula eis compensata redemptaque putarent,* id, ut ingenue fatear quod sentio, plane ab huius loci sententia mihi videtur abhorere. In verbis iis, quae sequuntur: *est praeterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum,* neque numerus sine adiectivo locum habet et atque eo quo positum est loco perversissimum est. Qua re ego de Hotomanni coniectura, quam non recte usurpavit Lambinus, qui *maximus numerus* edidit, atque autem retinuit, scripsi: *est praeterea numerus civium Romanorum maximus, hominum honestissimorum.* Nam corruptela in verbo *maximus* casu nata causa erroris fuisse videtur. Paulo post cap. 6. *proxime* pro *proximi* de eiusdem Hotomanni coniectura est. §. 14. *Is, qui gessit,* quod olim scriptum erat: *Is haec qui gessit,* rectius sine accusativo dicitur, quoniam sic actoris vis magis exstat, ut non probem Kayserum, qui nuper: *is, qui ea gessit,* scribi voluerit. Conf. or. pro L. Flacco cap. 10. §. 24. et ea, quae mox dicentur ad cap. 8. §. 18. Quod autem fuerunt olim qui in verbis: *causam una cum populo Romano cognoscitis,* offenderentur, non debemus oblivisci, quod iudicio publico ageretur, id auctoritate populi Romani actum esse, conf. cap. 13. §. 29. cap. 21. §. 46. 49. Cap. 7. §. 16. *adferam* est de Halmii coniectura pro vulgato *adfero*. In cod. enim Vaticano legitur *adferata*, in cod. Salisburgensi *affert*. Paulo post scripsit Kayserus de coniectura Pluygersii *quotiens legati ad eos exierunt.* Sed quum ultimi vocabuli vestigium in libris non sit, potest etiam aliud verbum eo loco excidisse, quam ob rem lacunae signum feci. §. 17. eos iam secutus sum, qui cod. Vaticanum secuti in verbis his: *quum videatis eos oppugnare quibus post quibus* aliquid excidisse statuerunt. Id potest fuisse, ut Pluygersius voluit: *si obtemperetis,* aut, ut ego crediderim: *si pareatis.* Ceterum facile demonstrari potest locum C. Iulii Victoris cap. 15. p. 423, 8. *Utet etiam principales quaestiones in principio praeterpere, sed praecursu solo atque lactu, non ut de his quaeri videatur, quomodo pro Flacco et pro Fonteio Marcus Cicero, nihil agi illo iudicio, nisi ut magistratus in provinciis non audeant imperare sociis, quod ex usu rei publicae sit.,* quatenus ad hanc ipsam orationem pertineat, ad hunc ipsam locum spectare, ubi haec prorsus similia dicuntur: *Dubitabilis etiam dicitur, iudices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi nisi ut M. Fonteio oppresso testimonis eorum, quibus multa rei publicae causa*

inuitissimis imperata sunt, seigniores posthac ad imperandam ceteri sint etc., ut Halmius l. c. non recte dixerit haec e deperdita parte orationis petita esse. Quod cap. 8. §. 18. pro verbis: *Itaque praefuerunt*, Halmius nuper proposuit: *ut itaque praefuerunt*, et propter ipsam verborum collocationem displicet neque opus est pronomine in eius modi locis, ubi res ipsa satis docet quae verbis subiecta sententia sit. Cap. 9. §. 19. *M. Fonteio* pro a fonteio, quod est in cod. Vaticano, Halmio auctore scripsi. Mox inita iam ac proposita ratione de coniectura Kayseri pro eo, quod est in cod. Vaticano: *in Italiam ac proposita ratione*. Deinde quod est in cod. Vaticano est pro *Roma* inde *eum* ante *profectionem* *romam* in cod. Vaticano est pro *confectionis* mutatio fere accusativum pronominis requirit. Paulo post verba *se. Croduni et Vulchalone*, pro quibus in cod. Vaticano est *se. croduni Vulchalone* Th. Mommsenii auctoritate seclusi, reliqua autem verba ut sunt corrupta reliqui. §. 20. verba *et invidia: vel maxime*, pro quibus est in cod. Vaticano *et invidiam vel maxime*, corrupta esse recte vidit Pluygersius, sed quod ipse scribi voluit: *et invidia vel maximum: maxime* etc., minus placet. Suspicio hic quoque gravio-rem corruptelam esse et scripsi, quod sententiae satis facere plene videtur: *esse crimen et genere ipso magnum — et invidia crevisse: maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare valuerunt*. Cap. 10. §. 22. *promisce* e cod. Vaticano cum ceteris restitui pro *promiscue*, cap. autem 11. §. 24. de Guilielmi coniectura reposui *vero* pro *vere*, quod in cod. Vaticano est. §. 25. rectius mihi statuisse illi videntur, qui *iudices* propter compendium, quo vox scripta erat, in *iudicium* mutatum, quam illi, qui nuper *iudicium* quasi ex glossemate verbi *consilii* natum delendum existimaverunt. Paulo post credo ego Ciceronem fortasse scripsisse: *sed etiam de accusatore et de teste iudicare arbitrabantur*. Facile enim post e excidere potuit *et*. Nullo autem modo probo, quod Kayserus pro *de teste* scripsit *debere*. Mox *iudicem* recte vidit Madvigius legi post *servum* non posse. Quam ob rem ego *iudices* pro eo reponendum putavi. Cap. 12. §. 26. plane ineptum est, quod omnes usque adhuc tulerunt: *qui nuper in re publica iudicis que maxime floruerunt*. Nam iudicia neque maiora neque minora esse possunt, sed causae potius. Scribendum est: *qui nuper in re publica iudicis que maxime floruerunt*. conf. cap. 18. §. 41. *quae et ceteris ornamentis et existimatione innocentiae maxime floruerunt*, ubi eodem genere erroris, quo hoc loco *maxime* priori voci adsimulatum est, scriptum est in cod. Vaticano: *existimatione innocentiae maxime floruerunt*. Paulo post in verbis: *pecuniam semel atque iterum ac saepius inuitissimi dare coacti sunt*, offensi sunt Kayserus atque Mommsenius, quorum alter verba *ac saepius* deleri, alter pro *iis ac saepius* scribi voluit. Equidem neutram rationem probo. Recte enim post *semel atque iterum* adiungi potuit *ac saepius*, quoniam priora verba, ut *unus et item alter* et quae sunt id genus alia, minorem tantum modo nu-

merum indicant, quo confecto etiam rursus res referri potuit. Cap. 13. §. 29. quod nuper etiam Pluygersius in verbis *et audactam* haesit, conferri iubeo ea quae dixi in praef. prioris editionis p. VII. Cap. 14. §. 31. *hos pro eos* scripsi, quia in cod. Vaticano *nos* scriptum est. In iis autem, quae sequuntur *caede* pro *scelere* auctore Pluygersio cum Kaysero reposui. §. 32. verba, quae sunt in cod. Vaticano: *vos tamen cum Gallis iurare malitis*, idoneam sententiam non habent. Nam quod olim Orellius adnotavit repetitumque nuper Halmius: *Optime V; iurati enim iudices cum testibus iuratis recte (simul) iurare dicuntur*, quid sibi velit non intellego. Notum est enim admodum et saepe a Cicero commemoratur et iudices et testes iure iurando obstrictos esse et alteros iuratos sententiam ferre, alteros iuratos testimoniam dicere, sed inde nihil ad hunc locum defendendum efficitur. Etenim etiamsi utrique iurati dicunt, inde tamen non sequitur in eadem etiam sententia esse. Qua re recte haesit Cobetus in hoc loco, qui proposuit *eum Gallis stare*, itemque Kayserus, qui proposuit *eum Gallis coniarare*, quorum alterum levius est, alterum invidiosius dicitur. Cod. Salisburgensis habet *Gallis credere malitis*, quod idem e correctione natum videtur. Equidem non dubito quin Cicero scripserit: *eum Gallis condemnare malitis*. Quod si *odemnare* scriptum erat, facile id in *iurare* corrumpi potuit. *Condemnare* autem aliquem non solum iudices dicuntur, verum etiam accusatores, si id efficiunt, ut reus per iudices condemnatur. conf. etiam infra cap. 19. §. 43. Cap. 15. §. 35. *et gentibus* nunc auctore Halmio pro *ac gentibus* scripsi. Particulam coniunctivam cod. Vaticanus itemque Salisburgensis plane omittunt. Tum *ne* quae eodem auctore e cod. Vaticano, in quo est *que* scriptum, pro *ne* qua restitui, et eadem §. in *bello gerendo*, quod in cod. Vaticano in *belligerendo* legitur, pro *in belligerando*, quod habet cod. Salisburgensis, revocavi. §. 37. post verba *in potestatibus* ego quoque gerundium excidisse existimo. Deinceps verba: *si non vera, at tamen ficta cum aliqua ratione ac suspitione*, quae leguntur in cod. Salisburgensi mutanda non putavi. Nam quod C. Halmius propterea, quod in cod. Vaticano est *at deficta* scribi voluit: *at commode ficta*, ex eo ipso loco, quem similitudinis causa attulit ex oratione pro Roscio Am. §. 54. *finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis* etc., poterat intelligere id, quod illo loco verbo *commode* diceretur, hic in ipsis verbis *cum aliqua ratione ac suspitione* contineri, ut si quid in illa *de syllaba* latet, id potius aut *ete*, id est *certe*, aut hoc ipsum *saltem* fuisse credendum sit. Quam ob rem M. Tullius aut *at certe ficta* aut *at saltem ficta* scripsisse videtur. Cap. 17. §. 38. *ac libidinum* restitui cum ceteris pro *ad libidinem*, quod etiamsi in cod. Vaticano est, tamen idoneam sententiam non habet. Cap. 18. §. 40. *audienda M. Fonteius* auctore Halmio scripsi pro vulgato *audienda Fonteius*. In cod. Vaticano est *audiendam*. Cap. 19. §. 42. verum

esse non potest quod est in libro Vaticano: *hominibus autem ac summis ducibus* etc. Quare ego audacius scripsi: *imperatoribus autem ac summis ducibus* etc. Neque enim dubitari potest quin cod. huius orationis archetypus compendiis scriptus fuerit, ut hoc loco *impribus*, id est, *imperatoribus*, causa scripturae *hominibus* fuisse videatur. §. 43. plerique nunc scripserunt de *Faëni* coniectura *tradere et condonare*, sed tamen aptissimum est *condemnare*, quod tum iudices aliquem alicui condemnare dicuntur, si eo iudicio alter quasi addicitur alteri, vide *Accusat.* lib. II. c. 8. §. 22. et quae ad eum locum commentatus sum oration. vol. II. p. 746. et quae dixi in *Lexico Latino* vol. I. p. 1024a. Cap. 20. §. 44. in *M. Fonteium* auctore Halmio scripsi pro in *Fonteium* et paulo post *Video, iudices: sed multis* etc. pro *Nos vero, iudices, et multis* etc. maxime auctoritate cod. Vaticani. Deinceps *M. Fonteii* eodem Halmio auctore restitui e cod. Vaticano, in quo est *manum Fonteii* pro *manu M. Fonteii*, *Thracum* autem pro *Thracum* e cod. Vaticano, in quo *at grecum* scriptum legitur, repositum est auctore A. Fleckeisenio *Philol.* IV. p. 311. adn. Denique §. 45. *istae gentes* scripsi pro *illae gentes*, quod contra cod. Vaticani fidem ex editionibus veteribus in editionem meam priorem irrepserat.

Etiam in oratione *Caeciniana* aliquotiens Ciceronis verba in hac altera editione a me emendata sunt, qua in re multum adiutus eo sum, quod nunc iam de vera cod. Tegernseensis optimi auctoritate C. Halmii opera rectius iudicari poterat, quae saepe ad veram scripturam eruendam ducebat, quamquam ille ipse liber mendis non caret. Etenim quod nuper I. G. Baierus auctore Graevio cap. 1. §. 1. scribendum putavit: *Verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure disceptari oporteret, armis non contendere, et hoc constantis, quicum vi et armis certare nolisset, eum iure iudicioque superare.*, maxime, ut videtur, motus auctoritate codd. Tegernseensis atque Erfurtensis, qui pro *decertari*, quod reliqui libri habent, *deceptari* praebent, id mihi videtur ex mero scriptoris errore natum esse atque ab hoc quidem loco plane abhorrere. Facile autem a scribis in eius modi locis, ubi litteris maiusculis scriptum erat *DECERTARI*, unius litterae R detrimento oriri poterat *DECEPTARI*, quod non in *DISCEPTARI*, quemadmodum Graevius voluit, sed in *DECERTARI* mutandum erat, quemadmodum in ceteris libris omnibus scriptum est. Nam quod Baierus notavit hos locos, quibus scripturam suam firmaret, *Verr. Accus.* II. 15, 38. pro *Cn. Planc.* 36, 87. de *offic.* I. 11, 34., eorum locorum qui primus est, nihil aliud docet nisi id, de quo nemo dubitat, *iure disceptare* dici posse. Leguntur enim ibi haec verba: *Heraclius — postulat, ut sibi cum palaestritis, hoc est, cum populo Syracusano aequo iure disceptari liceat.* Alter autem locus etiam hoc demonstrat, quod minime Baierus eo loco effici voluisse videtur, *iure decertare* recte dici, quod ibi haec verba leguntur: *Hisce ego auxiliis studentibus atque incitatis uti me, La-*

terensis, potuisse confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum — : armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum etc., eodemque pertinet etiam tertius de officiis locus, ubi haec verba sunt: *nam quum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim.*, quo nullo modo effici potest hoc, de quo nunc agimus, loco *iure disceptari* potius quam *iure decertari* legendum esse. Facile etiam pluribus locis demonstrari potest Latinis saepe numero de contentione dicendi *decertare* dixisse, ut Ciceronis loco de *fin.* V. 2, 5. *an eum locum libenter in-visit, ubi Demosthenes et Aeschines inter se decertare soliti sunt?* et orat. *Philipp.* II. 1, 2. *An decertare mecum voluit contentione dicendi?* Sed hoc nunc non agitur, illud potius hoc loco dicendum est atque premendum, omnia verba, quae hic leguntur ad certamen significandum pertinere, non ad simplicem disceptationem; nam dicitur in altero membro: *quicum vi et armis certare nolisset, eum iure iudicioque superare*, ut etiam in priore membro non *iure disceptare*, sed *iure decertare et armis contendere* inter se respondere debeant; eodemque accedit, quod A. Caecina non solum vult cum Sex. Aebutio *iure disceptare*, sed etiam causam ad finem perducere; id ipsum autem est *iure decertare*. Quam ob rem verba *iure decertari* ne nunc quidem mutanda censui. De loco difficiliore, qui deinceps legitur §. 2., et a C. L. Kaysero et ab Io. Nic. Madvigio in Io. Chr. Jahnii *annal. philol.* vol. LXXIII. p. 120 sq. variae nuper coniecturae propositae sunt, quas comprobare non potui. Nam quam unam rationem loci enucleandi proposuit Madvigijs, carpens ceteros, qui a se dissentire viderentur, suo more modoque, ea necessaria non est. Poterat enim etiam hoc schema orationis proponi: *Quia contra ius moremque facta vis est, A. Caecina cum amicis metu perterritus ex agro profugit: nunc quoque in iudicio, si a consuetudine recedatur, illi inferiores erunt, ego superior discedam*, ut reliqua verba, quae adiuncta duobus his orationis membris sunt, cum iis ipsis membris aptius cohaerent, neque praeterea ullam vim ad reliquam orationem habeant. Sed difficile est de eius modi locis disceptare cum eo, qui sibi solus sapere videatur, quapropter rem aliis disceptandam relinquo. Cap. 2. §. 5. e cod. Tegernseensi auctore etiam Kaysero nunc edidi *quodque constitutum sit a maioribus* pro *vulgato quod constitutum sit* etc. Sic aptius ea, quae sequuntur cum membro superiore: *quod pertineat ad omnes, coniunguntur*, quibus deinceps quasi novum quoddam accedunt verba: *quo sublato* etc. Paulo post §. 6. etiamsi ferri potest quodam modo indicativus in verbis his: *quam quod videtur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere*, tamen potius coniunctivus *videretur*, quem Bakius et Plugersius reponi iusserunt, eo loco requiri videtur, quo recepto ad mentem recuperatorum ista ratiocinatio referatur. Eodem capite §. 7. *at eadem, quia*, quemadmodum superiore tempore scribendum esse existimaveram ex auctoritate cod. pa-

limpesti Taurinensis et codd. Tegernseensis et Erfurtensis nunc recepi et cap. 3. §. 8. e cod. Taurinensi *Ex facto quidem turpi* reposui pro eo, quod in priore editione scripseram: *Et ex facto quidem turpi*. Saepe enim et *ex* in Ciceronis libris confusa sunt, ut ceterorum librorum scriptura: *Et facto quidem turpi*, nos morari non possit. Cap. 4. §. 10. quamquam critici nuper rursus ab auctoritate librorum, in quibus scriptum est uno consensu: *quam me ratio iuris et ius, de quo iudicium est, et natura causae coegerit*, desciverunt et de P. Fabri coniectura scripserunt *iuris eius, de quo iudicium est*, ego tamen eam obtineo rationem verborum explicandorum, quam superiore tempore proposui, quamque praeter Iordanum comprobavit etiam Io. Lud. Kellerus semestr. lib. II. p. 442. 'Verissime', inquit, 'Klotzius monuit, tribus his verbis etiam res satis distinctas tres significari, videlicet *ius commune, ius Caecinae et causam, quae agitur*, interdieto, formula, defensionibus litigatorum constitutam circumscriptamque.' Atque sic semper *ratio iuris* per se dicitur, vide quos attulit locos Iordanus ex huius orationis cap. 19. §. 56. cap. 32. §. 93., ut taceam tot locos iure consultorum, ubi *ratio iuris* eodem modo dicitur. §. 11. nunc *res esset* pro *esset res* e cod. Tegernseensi reposui. Cap. 5. §. 14. etsi in libris fere omnibus videtur legi *cognoscitis*, tamen de Weiskii coniectura cum Baitero nunc scripsi id quod sententia paene flagitat, *cognostis*, quo etiam descripsi id quod sententia paene flagitat, *cognostis* pro *cognoscitis*. cit quod in cod. Tegernseensi legitur *cognoscis* pro *cognoscitis*. Saepe enim *e* et *t* in eo libro confusa sunt. Contracta forma *cognostis* in simili causa est in oratione pro M. Fonteio §. 15., et in oratione pro M. Tullio §. 13. *nostis* ibid. §. 19. invenitur. Etiam in oratione Pompeiana cap. 14. §. 42., ubi libri partim *cognovistis*, partim *cognoscitis*, partim *cognostis* habent, haec extrema scriptura mihi vera esse videtur. Cap. 7. §. 19. nunc scripsi de Schützi mihi vera esse videtur. Cap. 7. §. 19. nunc scripsi de Schützi coniectura iste pro ipse et deinceps, ubi Kayserus nuper de coniectura sua scripsit *Itaque illis* ego de coniectura mea edidi: *Atque ille iis paucis diebus, postea quam* etc. pro eo, quod est in libris: *atque illis paucis diebus* etc. Nam et pronomine, quod ad Sex. Aebutii personam pertineat, opus est neque solum *illis paucis diebus* dicitur, verum etiam *iis paucis diebus*, veluti in oratione Cluentiana cap. 7. §. 22. *Atque iis diebus paucis est mortua*. Ne quis autem de pronomine *ille*, quod hic ad adversarium refertur, dubitet, conferat huius orationis cap. 1. §. 3. *tum in nostris, nunc vero in illorum testibus*, et cap. 2. §. 6. *quod videtur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere*, et deinceps ibid. *simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse*, cap. 3. §. 9. *ut illi clamitant*, et cap. 4. §. 9. *sive vos existimationis illius periculum sive iuris dubitatio tardiores fecit adhuc ad iudicandum*, et cap. 9. §. 23. *Etenim non minus nos stultitia illius sublevat quam laedit improbitas*, ubi nuper etiam erravit Kayserus cum Kellero, et cap. 36. §. 103. *Qui quoniam — suum ius non deseruit neque quidquam illius auda-*

ctae petulantiaeque concessit, et §. 104. *quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate — admoneat ut iudicetis*. Etenim tum adversarius aut adversarii illo pronomine significantur, ubi non quasi ex adverso sedentes ostenduntur, sed tantum modo ab eius, qui dicit, et ab eorum, qui audiunt, personis remotiores esse videntur. Perfacile autem hoc loco, si in cod. archetypo scriptum erat: *Atque illeis paucis*, quod legendum erat: *atque ille iis paucis*, scribi potuit: *atque illeis* (id est *illis*) *paucis*. Vide quae dicam infra ad cap. 19. §. 55. Cap. 7. §. 20. *iam a quo loco fundus — non longe abest* pro eo, quod ex mero scribentis errore natum esse videtur *ex quo loco* rescripti. Cap. 8. §. 22. in verbis his: *iste cum omnibus copiis praesto fuit servumque suum nomine Antiochum ad se vocavit et voce clara imperavit, ut etc.*, quibus in verbis Laubinus scribi voluit: *et ei clara voce imperavit*, Baiterus autem *et clara ei voce imperavit*, ego potius scribendum putavi: *Antiochum, ad se vocavit: ei voce clara imperavit, ut etc.* Nam pronomen *ei* saepe in eius modi locis in *et* particulam mutatum est atque hoc loco id, quod *ei* imperavit magis efferendum est, quod tum fit, si sine particula pronomine praeposito oratio pergat. Vix autem operae pretium est docere collocationem verborum *voce clara* e codd. Tegernseensi et Erfurtensi hic recipiendam fuisse, etiamsi aliis in locis Cicero potius dixerit *clara voce* quam *voce clara*. In eius modi enim locis nunquam verborum collocatio tam certa est, ut oratio variari non potuerit. Eadem §. leguntur haec: *Eodem tempore se in fugam conferunt una amici advocatique eius metu perterriti, quem ad modum illorum testem dicere audistis*, quibus in verbis recte vidit I. A. Ernestius particulam *una* plane supervacaneam esse, et quod ille existimavit *una* ex ultima syllaba verbi antecedentis ortum esse, id nunc luce clarius est e cod. Tegernseensi scriptura: *confer una meici*, quod videtur in cod. archetypo fuisse: *CONFERUNAMEICEI*. De scriptura *ameice* propter cod. Erfurtensis scripturam *meici*, quae nostram rationem ex parte quidem certe adjuvat, disputavit M. Hauptius *Observat. crit.* p. 43. Eodem autem modo, quo hic ex ultima syllaba verbi *conferunt un* et adsumpta littera *a* ex sequentis verbi prima syllaba natum est *una*, cap. 12. §. 34. ortum est *ut* ex antecedentis verbi *sint* litteris ultimis, quapropter ibi *ut* ante verba *hoc genus unum* prorsus induxi, et cap. 33. §. 98. inter verba *voluissent* et *manere* simili modo tamen natum est, quod recte iam ex oratione auctore Baitero rursus remotum esse docet cod. Tegernseensis scriptura *voluissent tam ne re pro voluissent tamen (in Erf.) manere*. Cap. 11. §. 25. *servo se imperasse* scripsi auctore Kaysero pro *servo imperasse* e cod. Tegernseensis scriptura *servos impetrasse*, cap. 10. §. 27. ne nunc quidem motus sum, ut in verbis his: *quam Aebutius Caecinae malum minaretur, hoc est, mortem minaretur*, quo in loco ultima verba *hoc est mortem minaretur* non solum codices optimi, Tegernseensis et Erfurtensis, habent, verum etiam bona

pars reliquorum librorum, glossema agnoscerem. Nam si codicum auctoritatem spectamus, saepissime quum saepe alias tum in hac ipsa oratione propter eorundem verborum repetitionem plura verba a librariis omissa sunt, veluti cap. 8. §. 23. oculus librarii a voce *sponsio* ad vocem *sponsione* aberravit et quae in medio erant omisit, quare in cod. archetypo huius orationis verba *sponsio facta est de hac* non exstiterunt, quae a *Quinctiliano inst. or. IV. 2, 132.* adsumpta sunt, tum cap. 13. §. 38., ubi oculus librarii in cod. Tegernseensi a verbo *adprobatum* ad *dubitatum* aberravit et quae in medio erant omisit, deinde cap. 30. §. 88., ubi in eodem codice simili de causa verba *restituas* — *restituere in eum locum* omissa sunt, quod oculus librarii a verbis in *eum locum restituas* ad verba *restituere in eum locum* incidit, et ibidem paullo post, ubi omnes libri praeter codd. Tegernseensem et Erfurtensem omittunt verba: *hoc postulat, ut in eum ipsum locum restituatur*, quae verba e cod. archetypo librorum deteriorum propterea exciderunt, quod oculus librarii a verbo *restituatur* priore ad alterum *restituatur*, quod extremo loco est, aberravit. Quis igitur hoc loco, de quo nostra digressa oratio est, miretur in aliquot libris deterioris codicum familiae omissa esse verba *hoc est, mortem minaretur*, quae ideo exciderunt, quod oculus librarii a priore *minaretur* ad alterum *minaretur* aberravit? Quod autem Madvigius l. c. primum in verbis his ne minimam quidem similitudinem esse veri apud Ciceronem usus formulae *hoc est* et Ciceronem saltem scripturum fuisse: *malum, hoc est, mortem minaretur*, pronuntiavit, id plane ineptum est. Neque enim ut vocem *malum* solam efferret, sed ut hoc ipsum *malum minari* quid hic valeret denotaret, adiecit verba: *hoc est, mortem minaretur*, eodem prorsus modo quò cap. 30. §. 88. dixit: *ut, a quo loco detectus est, hoc est, unde detectus est, restituatur.*, et cap. 34. §. 100. *eo solum vertunt, hoc est, sedem ac locum mutant.* Deinde quod negavit unquam Ciceronem hoc additurum fuisse, *malum* a se, ut fere ab omnibus semper in illa locutione, significari *mortem*, iam ipse homo Danus se irretivit. Nam ante de voce *malum* dixit, nunc de formula loquitur. Formulam autem, non unum verbum *malum*, explicare voluisse Ciceronem modo videbatur negare. Non autem propterea explicavit formulam orator, quod existimaret non intellexisse recuperatores quid sibi vellet ista formula, sed ut eo magis atrocitas facti et minae mortis denotarentur, aliquanto apertius rem elocutus est atque auribus recuperatorum inculcavit. Sed quid opus est plura dicere de re plana ac perspicua? Paulo post §. eadem miror criticos neglexisse cod. Tegernseensis scripturam in verbis his: *Hoc idem P. Rutilius dixit et eo libentius dicit, ut aliquo in iudicio eius testimonio creditum putaretur.* Nam verba *aliquo in iudicio* non eam habent irrisionem, quae est in iis verbis, quae sunt in illo codice: *ut aliquando in iudicio eius testimonio creditum putaretur*, quibus verbis illud magis effertur, iam saepe eius testimonio a iudicibus

creditum non esse. aliqñ, hoc est, *aliquando*, facile in aliquo mutari potuit. Eodem cap. §. 28. nunc de Kelleri coniectura *minus 1000* edidi. Libri aut *minus habere LIII. aut minus abesse LIII.* legunt. §. 29. admodum se commendat Kayseri coniectura: *quid causam postulare.* Cap. 11. §. 31. *quod liqueret* scripsi nunc pro *quid liberet* Schützio auctore aliisque criticis. Cap. 12. §. 34. quam ob rem nunc ut ante verba *hoc unum genus* plane deleverim dixi supra ad cap. 8. §. 22. p. XXXVII. §. autem 35. *Quoniam ita dicitis* etc. restitui, quod est etiam in cod. Tegernseensi scriptum quò, id est, *quoniam*. Deinceps §. eadem de P. Fabri coniectura scribendum esse existimavi: *Quid ad causam possessionis, quid ad restituendum eum, quem oportet restituere, quid denique ad ius civile, aut ad praetoris notionem atque animadversionem ages iniuriarum?* In cod. Tegernseensi est aut actoris notionem, in Erfurtensi aut ad actoris notionem. Quod cur a me ita factum sit alio loco exponam. Cap. 13. §. 36. nunc auctore Lambino cum ceteris criticis scripsi *C. Pisoni pro C. Pisone*, quod e scriptura *Pisonei* in libris venisse videtur. §. 37. scripsi: *etiam si tactus non eris pro vulgato etiam si tactus non fueris.* Cod. Tegernseensis omittit *non fueris*, quod oculus librarii a *non ad nonne* aberravit, ceteri libri habent *non fueris*. Conf. §. 41. et §. 49. Deinceps §. 38. scripsi nunc auctore Kellero: *Reieci ego te armatis hominibus, non deteci*, pro vulgato *Eieci* etc. Idem fecit Kellerus etiam in aliis locis duobus cap. 23. §. 66. et cap. 29. §. 84. collatis §§. 24. 39. 45. Sed quum in cod. Tegernseensi non *defenderit*, sed *defenderet* scriptum invenissem, *defendet* potius quam *defenderit* scribendum putavi, ratus partem posterioris verbi ad superius esse tractam. Cap. 14. §. 38. auctore Madvigio interpunctionem mutavi in verbis his: *Quid ergo? hoc quam habet vim, ut distare alio ad etc.* Cap. 16. §. 45. scripsi: *ut statim testimonio discederent, quod optime sponsionem facere possent.* quod per compendium scriptum facile excidit. Kayserus eo loco cum interposuit. §. 47. falso Pluygersius *magna deleri* voluit. Id enim semper agit in hac causa Cicero, ut ubi armati fuerint ibi vis magna fuisse videatur, quia ipse hac ratione exceptionem, quae erat in interdicto, vitare voluit. Itaque Kayserus non debebat includere, qui etiam in eo peccavit, quod pro *telo perterritus*, quod est h. l. in libris omnibus *telo perterritus* auctore Baistero edidit. Hic enim propterea, quia praecedat *discessi*, opus non erat *perterritus* dici, immo *telo perterritus* sic plane per se constat, ut *metu perterritus, metu permotus, vi coactus, dolo deceptus*, quae formulae saepissime quum in hac oratione tum in similibus causis leguntur. Cap. 17. §. 49. Bakius et Madvigius scribi voluerunt: *Opinor. Ain tu? qui tam diligenter etc.*, quos iure secutus est Kayserus. Similiter paullo post dicitur: *Quid ais? potestne detruere quisquam, qui non attingitur?* De *ain tu* et *an tu* saepe confusus dixit Moserus ad Ciceronis *Disput. Tusc.* vol. I. p. 132. Cap. 18. §. 51. leguntur haec verba in libris: *Quae lex, quod se-*

natus consultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod, ut ad privatas res redeam, testamentum, quae iudicia aut stipulationes aut pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si etc., quae verba, mihi propterea non satis recte procedere videntur, quod iudicia et stipulationes plurali numero inferuntur et iudicia et stipulationes pro iudiciorum et stipulationum formulis dici, non statim agnoscitur. Itaque leni mutatione restitui: Quae iudicium aut stipulationis aut pacti et conventi formula etc. conf. Ciceronis de legibus lib. I. cap. 4. §. 14. an ut stipulationum et iudiciorum formulas componam? Quod autem Bakius fiducia aut stipulatio scribi voluit, Kayserus verba iudicia aut stipulationes aut suppositicia esse opinatus est, ea commenta confutare iam nihil necesse est. §. 52. nunc et ante familiaris, quod non est in cod. Tegernseensi, auctore etiam Kaysero omisi. Cap. 19. §. 54. ex codicum optimorum auctoritate scripsi nunc Brititis pro Bruttis. §. 55. utilitatem omnem reposui pro omnem utilitatem e cod. Tegernseensi ac paullo post auctore Baithero scripsi probare iis. In libris deterioribus est vulgatum probari iis, in codd. Tegernseensi et Erfurtensi legitur probaris. Id fuit olim probareis, id est, probare iis, sed contractum est in probaris. Vide quae supra scripsi ad cap. 7. §. 19. Paullo post nimis diu toleravimus falsam interpolationem hanc, quae vulgo est in exemplis editis: Si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me dececerit, clamet videlicet: Si habeo familiam, a familia mea fateor te esse detectum. Id ita scribendum erat: Si vero ne habeas quidem — clamet: Videlicet, si habeo familiam, a familia mea fateor te esse detectum. Has oratorum elevationes iam commemoravit Quintilianus inst. orat. IX. 2, 50. Et illae, inquit, elevationes: Videlicet, O di boni, Scilicet is superis labor est. Cap. 20. §. 58. id auctore Iordano post quod ante verba in hac re recepi, et deinceps dececerit scripsi pro fecerit, quod videtur aut propter scribendi compendium aut casu quodam e vera scriptura dececerit ortum esse. §. autem extrema in libris omnibus videtur esse et ipsi servi, qua re totum locum ita scribendum putavi: Etiam si — tuus servus nullus fuerit et omnes alieni ac mercennarii, tamen, ut ipsi servi, tuae familiae genere et nomine continebuntur. Cap. 21. §. 61. Verum si quod erit scripsi cum reliquis criticis nunc e codd. Tegernseensi et Erfurtensi pro vulgato: Verum si quidem erit. Cap. 22. §. 63. in interdictum pro ad interdictum restituendum esse fere usus Latinae linguae suavit. in ante interdictum est omissum et pro eo in cod. palimpsesto Taurinensi falso repositum ad, ut recte intellexit Baitherus. Cap. 23. §. 65. iam cum ceteris orationem e cod. Tegernseensi pro hortationem, quod e falsa aspiratione horationem natum est, scripsi. §. 66. recepi reiectus pro electus, vide quae dixi ad cap. 13. §. 38. Cap. 24. §. 68. quod edidi hoc qui disputant pro vulgato qui hoc disputant, est e cod. Tegernseensi. Paullo post verba nec hoc debent dicere ne nunc quidem mutanda putavi, quia

satis mihi esse videtur statuere excidisse hinc aliquid quam nec pro non sine idonea causa scriptum esse. §. 69. recte vidit Madvigius l. c. p. 122. statuunt verum esse non posse, sed quod ipse scribi voluit statuerunt minime mihi probandum videtur, quod tertia persona numeri pluralis mihi minus apta ad h. l. esse videtur. Credo ego statuunt, quod in libris est, natum esse ex statutumst, et quia non ante potius in libris non est, totum locum ita scribendum esse existimavi: Deinde si de iure vario quippiam iudicatum est, potius contra iuris consultos statutum est, si aliter pronuntiatum est ac placuit Mucio (hic verborum ordo in cod. Tegernseensi est pro vulgato Mucio placuit, quam eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum? Quamquam fateor orationem facillioem fore, si cur potius — iudicatum? scribatur, tamen etiam sic interrogationem recte constare existimo. Paullo post in libris omnibus leguntur haec verba: sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse iuris, neque quisquam superiore tempore in his verbis offendit. Nuper existit Madvigius, qui pro esse iuris reponendum esse ius putavit, et qua est adrogantia vix Latine sibi dici videri scripsit: illud — non est iuris. Ergo Gaius Latine loquutus non est, qui lib. III. §. 51. scripsit: quod iuris est, etiam si liberis honorata non sit patrona. et lib. II. §. 258. perindeque ei et in eum, qui receperit, actiones dentur ac iuris est ex senatus consulto Trebelliano. et postea §. 262. aut aestimationem eius solvere, sicut iuris est, si per damnationem aliena res legata sit? Videtur autem Cicero propterea, quod Crassi hominis eloquentium iuris peritissimi contra iure consultum dicentis defensionem profert, etiam illa dictione usus esse qua iure consulti usi sunt. Quapropter non probo quod Kayserus Madvigium sequutus non esse ius edicit. Cap. 25. §. 72. homo viro iudici non mutandum est. Est enim homo viro, cum iudex est. Deinceps §. 72. legitur in libris plurimis: Iudica hoc factum esse aut nunquam esse factum vel creatum, pro quo in cod. Parisino k. emendatum est: factum vel cogitatum, quod plures olim critici receperunt, quamquam verum vix potest esse. Pro eo in cod. Tegernseensi scriptum creatum crede. Hinc suspicatus sum olim hic scriptum fuisse: Crede aut ne crede huic testi. Paullo post recte Madvigius mihi videtur e cod. Tegernseensi, in quo post verba hoc non potest scriptum est se at ue, pro quo in ceteris libris scriptum est esse, restituisse: Statue, cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum: Iudica, quod mulier etc., quem cum Kaysero sequutus sum. Th. Mommsenius, qui proposuit: potest statui, inchoaverat, non perfecerat emendationem. Cap. 26. §. 73. Madvigius nuper proposuit scribendum: Quid enim est ius civile? Falso. Non enim definitio iuris civilis, sed quale sit, quaeritur: id quod ex ipsa responsione apparet. §. 74. leguntur in libris omnibus corrupta haec verba: si incertum sit, quae cum omnia tua iure mancipii sint, ea possisne retinere, nisi quod cod.

Tegernseensis pro verbis *cum omnia nihil nisi mina scriptum habet*. Quod quum ita sit, facile intelligitur eo loco in cod. archetypo fuisse vocabulum aut minus notum aut etiam propter compendium obscurum, quod librarium intelligentiam fugeret. Quae emendationes huius loci propositae sunt a criticis, aut nimium recedunt a librorum scriptura aut minus aptae sunt. Sed ante quam quae mea de hoc loco sententia sit dicam, illud profiteor recte mihi et *incertum est pro incertum sit* et deinceps *sunt pro sint* scriptum videri, quoniam quae sequuntur verba indicativum paene necessario flagitant. Sed haec leviora sunt, ad caput rei quod attinet, ego non dubito quin M. Tullius olim scriperit: *si incertum est, quae dominia tua iure mancipii sunt, ea possisne retinere*. Hoc enim vocabulum si scriptum erat sic: *dmnia*, facile illud *d* obliterari potuit, quod factum est in cod. Tegernseensi, ex *dominia* autem, si *d* pro *c* vel *cū* habebatur, facile etiam *cum omnia* oriri potuit. Rem et sententiam si spectamus, hoc vocabulum, quo Cicero alia quidem significatione usus est etiam in *Accusat.* III. 4, 9., quo in loco ipso quoque ex antiquioribus ac melioribus libris quae paene obliterata erat scriptura recentiore demum aetate eruta atque restituta est, ad hunc locum est aptissimum, eademque vi ac potestate, qua hoc loco, legitur etiam apud Valerium Maximum IV. 4. pr., qui Pomponii Rufi verba refert, et apud Plinium *hist. nat.* XXXVII. 8 (27), 117., tum saepe apud iure consultos, quorum hi loci maxime huc pertinent, Gaii *inst.* II. §. 44. *quod ideo receptum videtur, ne verum dominia diutius in incerta essent, quoniam sufficeret domino ad inquirendam rem suam anni ad biennii spatium, quod tempus ad usucupationem possessori tributum est*, et Gaii libro XXI. *ad edictum provinciale in Digest.* XLI. 3, 1. *Bono publico usucupatio introducta est, ne scilicet quarundam rerum diu et fere semper incerta dominia essent, quoniam sufficeret dominis ad inquirendas res suas statuti temporis spatium*, eodemque modo, quo hic *dominia retinere* dicitur, legitur *rei suae dominium retinere* in *Digest.* I. 5, 20. et *iure empti dominium retinere* in *fragm. Vatic.* §. 9. et similiter per *mancipationem praediorum dominium transferre* *ibid.* §. 263., ut re recte considerata qui haec meam coniecturam spernat credam fore neminem. Sed aliud restat in hoc loco, quod parum recte a criticis nuper factum est. Sequuntur enim haec nunc fere sic scripta apud Baitherum et Kayserum: *si parum communitum ius est civile ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest*, quae, si et rem et codicum auctoritatem recte iudicamus, vera esse non possunt. Ac primum quidem *parum* non habetur in libris, sed in codd. Tegernseensi et Erfurtensi scriptum est *parietum*, in aliis fere *pari tum*, in cod. Genevensi *partum*, in Vindobonensi primo *ptitū* exstat, ut hoc quoque loco quid in cod. archetypo fuerit tantum modo coniectura inveniri possit, sed illud tamen appareat, *parum* in eo codice scriptum fuisse veri simile non esse. Ego credo potius sic a Ci-

cerone scriptum esse: *si perit tuum communitum ius*, id si *ptitum* vel *ptitum* scriptum erat (*p* modo *per*, modo *par* legendum est), facile *parietum*, quod in plurimis libris habetur inde oriri potuit. Id quoniam *parietum* vox nihili erat, *parietum* scriptum est in codd. Tegernseensi et Erfurtensi. Sententia vero aptissima haec est: *si perit*, id est, si negligitur, *tuum communitum ius*. Etenim deinceps in libris non legitur: *ius est civile ac publica lege* etc., sed in omnibus uno consensu haec scriptura habetur: *ius, si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest*, quibus in verbis ante Th. Mommsenium offensus nemo est, quem ipsum iam credo sententiam suam mutasse, quod verba, quem ad modum scripta sunt, optimam habent sententiam. *Lex enim civilis* hoc loco sic distinguitur a *publica lege*, ut illa ad ius privatum pertineat, quod lege civili, id est, lege emptionis, mancipationis etc. continetur, haec ad ius publicum, quod *publica lege*, id est *iussa a populo* lege munitur. In eam rem recte Jordanus attulit Ciceronis locum ex oratione *de harusp. resp.* T. 14. *neq. esse ullam domum aliam privato eodem quo quae optima lege, publico vero omni praecipuo et humano et divino iure munitam*. Quae quum ita sint, iam omnem locum sic scribendum censeo: *si incertum est, quae dominia tua iure mancipii sunt, ea possisne retinere. si perit tuum communitum ius, si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest*. Aliquanto post nobis ante relicta sunt in ceteris libris omissum e cod. Tegernseensi receptum, factum est pro factum sit propositum a Baithero, fieri ante non potest e cod. Tegernseensi repositum est. Cap. 27. §. 75. *constat pro constet* obtulit cod. Tegernseensis. §. 76. *revocantur* in omnibus libris habetur, *revocabuntur* e correctione Itolorum profectum est. Id, quoniam protasis est: *si hoc nos non obtinemus*, recte hoc loco per quandam *ἐπέγγελται* orationis dici potuit, nam quod praecedit *amittet* et sequitur *constituetur*, praescribitur alio quodam modo dicitur, ut haec magis ad futurum tempus spectent, illud autem, quod per *revocantur* infertur, iam nunc fieri significetur. Quae autem deinceps leguntur verba: *Iuris si haec vox est — esse videantur*, eorum verborum emendationem inchoavit Madvigius, perfecit Spengelius, absolvit e cod. Tegernseensi Halmius, ut nunc confecta res esse videatur. §. 77. *co-gnita* iam cod. Tegernseensis scriptura *quod repositum pro quoniam post timidius dicerem*. §. 78. hanc verborum collocationem, quae est in cod. Tegernseensi recepi: *fidem suam promptam expositamque populo Romano praebuerit* pro vulgata: *fidem suam populo Romano promptam* etc. Paulo post *ita prompta fides*, quod est totidem litteris in plurimis libris scriptum, verum esse non potest. Nam et modo habuimus *promptam fidem*, ut hic iam idem dici non potuisse videatur, neque hoc verbum aptam habet sententiam ad ea verba, quae sequuntur: *ut quidquid inde haurias parum te liquidumque haurire sentias*. Si alia scriptura nobis tradita nulla esset, scribendum proponerem: *ita proba fides*. Nam et *proba* et *propta*

facile commutari potuisse apparet, et *proba fides* recte dici poterat, si quidem Plautus *improbam fidem* dixit. Sed longe aliud tamen e cod. Tegernseensi enotatum est, in quo haec ita legi dicuntur: *ingenium ut ab vita* (corr. in *inita*) *fides ut quicquid*. Hinc intelligitur vocabulum per compendium scriptum hic fuisse, quod satis recte legi non posset. Possis suspicari sancta fuisse, quoniam hoc vocabulum etiam alias saepe per compendium scriptum est, verum etsi *sancta fides* saepe legitur apud scriptores Latinos, tamen ne hoc quidem vocabulum satis videtur ad ea, quae sequuntur, idoneum esse. Quam ob rem e vestigiis litterarum, quae in illo codice optimo sunt, audacius scripsi: *ita sincera fides, ut quidquid inde haurias perum te liquidumque haurire sentias*. *Sincera fides* cum ab aliis scriptoribus tum a Livio saepe dicta est, vide *Glossarium Livianum* p. 263. ed. alt. §. 79. locum varie temptatum iam sic ex auctoritate librorum constituendum putavi: *Illud autem miror, cur vos aliquid contra me sentire dicatis, quum meum auctorem vos pro me appelletis, nostrum nominetis.*, quae verba cur incorrupta esse credam alio loco a me explicabitur. Cap. 28. §. 80. scripsi *et boni* e cod. Tegernseensi pro vulgato *bonique*, ut paullo post *armatis hominibus* pro vulgato *hominibus armatis*. Cap. 29. §. 82. legitur in omnibus Ciceronis libris: *nego me ex decreto praetoris restitutum esse*, eademque scriptura etiam infra §. 84. in libris omnibus habetur atque id rectissime. Interdictum enim praetoris, si quam rem iubebat, decretum, si vetabat, interdictum appellatum est, conf. Gaium IV. §. 139 sq. *Formulae autem verborum et conceptiones, quibus in ea re utitur* (praetor), *interdicta decretave vocantur*. *Vocantur autem decreta, cum fieri aliquid iubet, velut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur, interdicta vero, quum prohibet fieri, velut quum praecipit, ne sine vitio possidenti vis fiat neve in loco sacro aliquid fiat.*, et quum sponsio ex edicto fieri posset, restitutio non fiebat nisi ex decreto praetoris. Quod autem Quinctiliani *inst. gr.* IX. 3. 22. auctoritatem opponunt, qui his ex hoc loco adferat *ex edicto*, ea nulla est. Nam, quum hae formulae *ex decreto* et *ex edicto* plerumque per compendium scriberentur, facile illa confusio nasci poterat et Quinctiliani quidem libri etiam non *ex edicto*, sed *edicto* tantum modo habent, ut appareat per notas haec scripta olim fuisse. §. 84. *Sin hunc locum fugis* recte scripsit Baiterus e vestigiis cod. Tegernseensis *is in hunc locum*, quem iure Kayserus sequutus est. De verbis autem, quae sequuntur: *Non delecti, sed reiecti*, conf. quae supra dicta sunt ad cap. 13. §. 38. Cap. 30. §. 87. auctore Baitero e vestigiis cod. Tegernseensis *unde deiecit sinus* nunc scripsi: *unde Telesinus?* nam verbum deiciendi, ut recte Halmius vidit, non magis hic requiritur, quam postea in altero exemplo. De re conferri iussit Baiterus *Velletium* II. 27. *Iulii Flori epit.* p. 90. ed. Iahn. *Plutarchi Sull.* 29. §. 88. *duas res pro res duas* reposui e cod. Tegernseensi. Cap. 31

§. 90. *nisi inde, ubi esset: iam posse* est de mea coniectura. Libri habent: *nisi indubium esse etiam posse*. Cap. 32. §. 93. *inermis*, quod est in cod. Tegernseensi, nunc reposui pro *inermis*, in ante hoc e codd. Tegernseensi et Erfurtensi itemque *POSSIDERET* de P. Manutitii coniectura cum ceteris criticis recepi pro *POSSEDERIT*. §. 95. verba, quae sine dubio corrupta sunt, ita, quem ad modum fere ex cod. Tegernseensis auctoritate corrigenda esse videbantur, edidi, ita tamen, ut quae maxime corrupta leguntur includerem, alia supplerem in hunc modum: *id quod tibi de amicorum* [in his de C. Aquilii] *sententia responderat et aequam* [esse omnibus videbatur] Libri habent *idque pro id quod*, tum cod. Erfurtensis de *his de Aquilii*, Tegernseensis de *his de quibus*, Genevensis de *his qui a quibus*, reliqui fere de *his qui de Aquilii* pro in his de C. Aquilii, deinde cod. Tegernseensis *responderat et aequum*, Erfurtensis *responderat etiam*, ceteri *responderat ad eum*. Sed in eius modi locis difficilis coniectura est. Cap. 33. §. 96. scripsi de Baiteri coniectura *de te pro abs te*, quod libri praepositionem nullam habent. Paulo post e vestigiis, quae sunt in cod. Tegernseensi *me tuo autem loco verborum me tuum aut te meum servum esse*. Etenim quid item sibi velit non perspicio. Tum *et fateris: qua in re de Baiteri coniectura e cod. Tegernseensi et ceteris qua inter scriptum est pro corrupto et ceteris quae inter*. Deinde nostrum *sacramentum nostrum*, et *civitas adempta pro adempta civitas praebet* cod. Tegernseensis. *Extrema* §. scripsimus de Garatonii sententia: *Dubium esse nemini vestrum credo*. In libris certo est, certo et credo confusa etiam alias sunt in eius modi locis. Baiterus et Kayserus de Iordani coniectura, in quam ipse quoque incideram, certo scio ediderunt. §. 98. quam ob rem tamen iure omitti mihi videretur dixi supra ad cap. 8. §. 22. p. XXXVII. Cap. 34. §. eadem iam *deditur pro traditur* reposui. §. 99. vulgo legitur itaque in omnibus libris scriptum esse videtur: *Iam populus quum eum vendit, qui miles factus non est, non admittit ei libertatem, sed iudicat non esse eum liberum, qui ut liber sit adire periculum nolit* etc. quae verba quamvis vitiosa sunt. Neque enim consecutio temporum constat in verbis: *qui ut liber sit adire periculum nolit*, neque modus satis consentaneus est indicativus, praesertim quum in altero membro dicatur: *eum, qui quum liber esset, censi non voluit*. Quae quum ita sint, credo ego omnes facile meam emendationem accepturos esse, qua scripsi: *iudicat non esse eum liberum, qui, ut liber sit, periculum adire nolit* (id est recuset). §. autem 100. *proferunt non recte* critici ex unius cod. Parisini k. correctione reposuerunt pro vulgato *protulerunt*, pro quo plerique libri habent *proferunt*, ut omnes libri *aderant* paullo post habent pro *adferant*, tum *ratione pro rogatione*, quae iam pridem emendata sunt. Paulo post dubitavi recipere Iordani mutationem *quia pro qui*.

Neque enim necessaria correctio esse videtur et per se intelligitur quo *eo* pertineat, nempe ut poenam subterfugiant aut calamitatem. Cap. 35. §. 101. scripsi e cod. Tegernseensi esse *civitatem* pro vulgato *civitate* esse. Cap. 36. §. 103. in verbis constituendis sequutus sum Th. Mommsenium, cuius rationem non improbavit Madvigius l. c. p. 123., quamquam ipse aliam emendandi viam ostendit, et scripsi: *ut id non minus in hac causa laborarit, ne inique contendere aliquid, quam ne dissolute relinqueret videretur, nec minus vereretur, ne contemnere Aebutium, quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.* Qui veritus sit pro vereretur mauerant, poterant etiam laboraret scribere. Madvigius hanc proposuit coniecturam: *ne quid contendere acrius quam ne dissolute relinqueret videretur.* Sed incerta haec omnia sunt. Quam ob rem commemoro libros meliores neque contendere aliquid habere pro ne inique contendere aliquid, deteriores fere nec contenderit aliud, reliqua fere ut apud nos scripta sunt. §. 104. quod homini tribuendam sit propterea servavi, quia ita in cod. Tegernseensi scriptum est. Sed quum ceteri libri partim quod ut homini aut quod virtuti homini aut id genus alia hic scripta habeant, poterimus suspicari in cod. archetypo fuisse: quod ipsi homini tribuendum sit, conf. cap. 32. §. 94. In verbis iis, quae sequuntur, sequutus sum cum Baitero eam, quam Garatonius praevit scripturam. Madvigio l. c. p. 124. Cicero scripsisse videtur: *Habetis hominem singulari pudore, cognita et spectata fide, amplissimum totius Etruriae, [hominem] in utraque fortuna cognitum multis signis et virtutis et humanitatis.* Denique sub finem huius §. quia in omnibus libris legitur: *multo etiam minus quaerit A. Caecinae fundus sit necne, non quaeri, et quia in enuntiato, quod antecedit, ita dicitur: in iudicium non venire utrum A. Caecina possederit necne, scribendum putavi: multo etiam minus quaeri utrum A. Caecinae fundus sit necne.* Sed si cui nimis curiosus in re parva esse videat quod ex unius litterae indicio verbum *utrum* eliciendum censui, is, si contulerit huius orationis cap. 24. §. 69., ubi in verbis: *non dubium est utrum iudices an iuris consulti vituperandi sint,* in cod. Tegernseensi eodem fere modo *utrum* in ut decurtatum est, intelliget haec et talia per compendia olim scripta in codice archetypo fuisse.

In oratione Pompeianae quae nunc mihi mutanda viderentur multa non fuerunt; graviora haec sunt. Cap. 3. §. 7. comma post verba *uno die* auctore C. Guil. Nauckio ad Cic. de sen. lib. p. 48. sustuli, cap. autem 6. §. 15. quam ego iam superiore tempore auctore Servio ad Vergilii Georg. lib. III. v. 64. receperam scripturam: *pecua relinquuntur, ne nunc quidem deserendam esse putavi.* Iure enim C. Halmius dixit satis hanc scripturam adiuvari verbis Claudii Mamertini orat. II. cap. 10. tunc, *Poenae ex summis Alpibus viso, Italia contremuit, statim pecua agrisque deserta, omnes familiae rusticanae silvas et ferarum cubilia petivere.* Paulo post §. 16. quod C. Halmius in verbis: *quo tan-*

dem igitur animo esse existimatis etc. igitur particulam omisit, quae sane ab uno cod. Coloniensi suppeditatur, in ceteris libris omissa est. Sed aptissimam illam particulam esse docuit I. G. Baiterus exemplis adlatis or. Cluentianae §. 29. et 65. et unus quisque videt

quam facile *q* compendium excidere potuerit. Quod vero nuper scripsit Fr. Richter in libello, qui inscribitur: *Bemerkungen u. Verbesserungen zu einigen Reden des Cicero* (Rastenb. 1861) p. 7. in verbis, quae sequuntur, sibi videri facilius sibi, quam saltibus in salinis potuisse corrumpi, id falsum esse facile vir doctissimus agnosceret, ubi consideraverit, saltibus quum scriptum esset pro saltibus, quod *v* et *b* ubique fere in quodam genere codicum Tullianorum confusa leguntur, id facilius in salinis potuisse mutari quam in quod ipse voluit siluis. Scriptura autem in saltibus satis defenditur etiam locis iam ab aliis adlatis Aelii Galli apud Festum p. 302, 22. *Saltus est, ubi silvae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque: si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen saltus* etc. et ipsius Ciceronis or. in toga candid. §. 7. part. IV. vol. III. p. 240. ed. nostr. *Alter pecore omni vendito et saltibus prope adiectis pastores retinet., ut nihil ille locus conficere possit quem Richter adfert or. Miloniana IX. 26. servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus est.* Cap. 8. §. 30. scripsi nunc optimorum etiam librorum auctoritate *Potest enim hoc dici* pro eo, quod olim scripseram: *Potest hoc enim dici.* Paulo post miror etiam a novissimis editoribus verba: *ne forte a vobis quae diligentissime providenda sunt contemnenda esse videantur,* denno esse mutata, de quibus vide quae olim scripsi in praef. orat. Ciceron. vol. I. p. LI sq. Eadem §. extrema quod edidi *liberavit* pro *liberavit* a Th. Mommsenio est profectum. Cap. 9. §. 25. idonea causa non fuit, quam ob rem librorum fere optimorum scriptura: *ut eam ad aures L. Luculli imperatoris non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor adferret,* mutaretur imperatoris enim nomen facile excidit, si compendio erat scriptum, qua de re conf. quae scripsi supra ad orat. quae est pro M. Fonteio c. 19. §. 42., recte tamen adiungitur hoc loco, quia hoc dicitur: *ad L. Luculli aures, ad quem, quum imperator esset, primus nuntius adferri debebat.* c. 10. §. 23. verba *Hispaniense mixtum ex civibus atque ex bellicosissimis nationibus* credo interpolatione carere. Nam quod scriptum est *civitatibus* pro *civibus* in libris plerisque, id facile explicari potest. Saepe enim librarii, ubi compendium non erat, tamen eius modi notam sibi putabant supplendam esse. Inde scriptum est c. 4. §. 9. in codd. Erfurtensi et Vaticano *ordinassetque* pro *ornasset*, quod librarii *ornasset* sibi visi sunt videre et alia id genus multa errata hoc idem declarant. Eodem etiam pertinet quod dicitur in Coloniensi libro *civitatibus* pro *civibus* scriptum fuisse: *civibus* autem pro *civitatibus* a Graevio recte mihi videtur accepisse Madvigius. Quod enim bellum fere nascitur ex duabus partibus recte

mili videtur dici potuisse bellum mixtum ex civibus atque ex bellicosissimis nationibus. Si quis requirat nomen adiectivum etiam ad vocem *civibus*, conveniat sermone Tulliano hoc loco *iratis*, sed opus eo apposito plane non est. Quod cap. 12. §. 34. auctore etiam Fr. Richtero l. c. p. 8. C. Halmius contra omnium librorum auctoritatem in *Sardiniam* pro *inde Sardiniam* scripsit, falsissimum est. Nam si quis in praepositionem ad accusativum *Sardiniam* requireret, vehementer erraret. Maximo opere enim in ipsa navigatione in praepositio in eius modi locis omittitur a Latinis scriptoribus. Nec minus falsum est, quod dixerunt, ideo, quod Cn. Pompeius non ipse Siciliam adisset neque Africam explorasset, sed legatus hoc officii tribuisset, scribi a M. Tullo non potuisse *inde Sardiniam cum classe venit*. Etenim Flori verba lib. I. c. 40. p. 68. 12. Iahn. *Gellius Tusco mari impostus, Plinius Siculo* etc. non hoc sibi volunt, ut Cn. Pompeius ipse Siciliam adisset et Africam explorasse negetur, sed tantum modo referunt quid Cn. Pompeius quum Siciliam adisset et oram Africae explorasset instituerit. Itaque non solum possumus, verum etiam debemus Ciceronis verba ita interpretari, ut statuamus ipsum Cn. Pompeium Siciliam adisse, oram Africae explorasse, inde Sardiniam venisse, atque in discessu suo, id quod ipse Cicero deinceps dicit, has tres provincias, unde apportaretur frumentum in Italiam, praesidiis et classibus relictis munivisse, legatosque qui eas custodirent imposuisse. Id ita voluisse intelligi M. Tullium etiam inde apparet, quod §. 35. res gestas Cn. Pompeii ita narrat, ut satis perspicue appareat quid Pompeius ipse per sese gesserit et quid per alios homines effecerit. Cap. 13. §. 37. *quocumque ventum est* auctore C. Halmio scripsi pro *quocumque ventum sit*. Cap. 14. §. 42. quum in libris partim *cognovistis* (Erf. Vatic.), partim *cognoscitis* (Parc. Fuldens.) partim *cognovistis*, quod in plerisque libris scriptum est, legatur, mihi dubitari posse non videtur, quin forma contracta *cognovistis* recipienda sit eademque formam etiam infra cap. 17. §. 51. restituendam esse existimo, sicut C. Halmius antea voluit, qui postea non debebat in Madvigii sententiam discedere, qui, quum in libris sit omnibus fere *cognoscitis* scriptum, *cognovistis* potius scribi voluit, id quod ne sententia quidem recipit. Parum enim causae suae lenocinaretur M. Tullius, si significaret praeter eos, qui iam a sua ratione dissensissent, etiam aliorum virorum et clarissimorum auctoritates contrarias Quirites cognituros esse: quin potius omissis illis auctoritatibus ipsa re ac ratione exquiri veritatem vult et eo magis, quod ipsi illi, qui ab ea ratione, quam ipse suadet, dissenserint, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia concesserint. Denique etiam cap. 23. §. 68. quum quae in libris scripta sunt, cognoscimus, qui ibi quoque partim *cognovistis* (Erf. Vatic.), partim *cognovistis* (Tegerna.), partim *cognoscitis*, ut reliqui fere libri, scriptum habent, apparet contractam formam *cognovistis* restituen-

dam videri, quae nisi olim in cod. archetypo fuisset, unde in plurimos libros *cognoscitis* pro *cognovistis* illatum esset? Cap. 15. §. 44. in libris sane plerisque legitur: *ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum huius auctoritas valeat in bello* etc., quibus in verbis dubitari non potest quin *huius* corruptum sit, quod critici multi eici voluerunt nulla reddita ratione, quam ob rem in libris venerit. Duplici modo mihi videtur locus sanari posse, ut aut scribamus, id quod magis ad litterarum similitudinem accedit, *quantum unius auctoritas valeat in bello*, aut etiam audacius, ut compendium impris, statuamus in cod. archetypo fuisse: *quantum imperatoris auctoritas valeat in bello*. De eo compendio vide quae supra scripsi ad or. Fonteianam cap. 19. §. 42. et quae modo dixi ad huius orationis cap. 9. §. 25. Tametsi mihi *imperatoris* ad ipsam sententiam aptius esse videtur quam *unius*, malui tamen ut in re ambigua atque incerta mendam relinquere quam confidenter nimis mutare. Extrema §. eadem reliqui *vix ex summa ubertate agrorum* pro eo, quod critici nuper e cod. Coloniensi reposuerunt: *vix in summa ubertate agrorum*. Facile enim, quod in ceteris libris omnibus est, *ex* post *vix* excidere atque deinceps panchrestum illud in suppleri potuit, *ex* autem hic suum locum tuetur, quoniam post summam ubertatem agrorum atque ex ea ipsa vilitas annonae evenire solet. §. quae sequitur 45. C. Halmius edidit: *Huius adventus et Mithridatem insolita inflatum victoria continuit* etc. pro eo, quod vulgo habetur in libris *inflatum* e cod. Parcensi et e margine Lambinianae secundae *inflatum* reponens. Hoc etsi habere videtur quod se commendat — dicitur enim similiter *inflatus* contineri in orat. de leg. agr. II. c. 35. §. 97. quibus illi rebus elati et inflati fortasse non continuo, sed certe, si paulum adsumpserint vetustatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur., atque omnino rebus insolitis homines interdum inflari dicuntur —, dubitavi tamen Halmium sequi propterea, quod in melioribus quidem libris omnibus habetur aperte scriptum *inflatum* et facile, si non litterae compendii erant signatae, *inflatum* inde oriri potuit. Huc accedit etiam illud, quod *inflatum* etiam is dicitur, qui ad audendum incitatur aliqua re, et Mithridatis natura eius modi fuit, ut non tam vanis rebus inflari, quam ad audendum inflammari potuisse videatur. Cap. 18. §. 55. idem Halmius *Persemque* pro *Persemque* scripsit e codd. Erfurtensi, Vaticano, Tegernseensi. Sed ex ea scriptura, quae in illis libris est, nihil videtur aliud colligi posse nisi hoc, fuisse in cod. archetypo scriptum *Persēque*, quod librarii, quod alterum fere erat usitatum, ut ē potius *em* quam *en* pronuntiandum esse videretur, facilius *Persemque* plene scripserunt quam *Persemque*. Atque Macedoniae regem, quem accusativo casu T. Livius semper, si recte memini, *Persea* appellavit, alii, ut Iustinus aliquoties *Perseum* dixerunt, ceteri scriptores fere eodem casu *Persen*, non *Persem*, nominaverunt, quamquam aliquotiens

propter compendii similitudinem altera quoque forma in libros venit, ut hoc ipso loco. Et apud Ciceronem quidem in *Accus.* lib. I. c. 21. §. 55. habemus *Persen* in libris sine ulla varietate, itemque excepto uno libro Fuldensi in *or. de lege agr.* I. c. 2. §. 5. ceteri libri *Persen* habent, in libro autem *de nat. deor.* II. c. 2. §. 6. priore quidem loco *Persēm* omnes libri habent, altero autem loco *Persen* non habet nisi unus liber Erlangensis, ceteri aut *Perse* aut *Persen*, ut iure concludi possit priore quoque loco in cod. archetypo non *Persēm* fuisse scriptum, sed *Persē*, quod alios *Persen*, alios *Persēm* legisse apparet, in libro *de finibus* V. c. 24. §. 70. duo codd. Palatinus (nunc Vaticanus) n. 1525 et Erlangensis *Persēm* habent scriptum, ceteri videntur *Persen*, quod vulgo legitur, habere, quod recte edidit Madvigius. Nam facile, *Persē* ubi scriptum erat, id *Persēm* potius quam *Persen* legebatur, quod hoc compendium erat fere frequentius quam alterum. Et ut apud Ciceronem *Persen* potius quam *Persēm* scribendum esse existimem, efficitur eo, quod etiam ceteri fere scriptores *Persen*, non *Persēm* dixisse testantur libri, ut apud Catonem in *Gellii* VI. (VII.) c. 3. §. 16. p. 23, 5 et 12. ed. Iord. bis *Persen* recte ex auctoritate librorum scribitur potius quam *Persēm*, et apud Sallustium forma *Persen* obtinetur in libris, ut in *epistola Mithridatis* §. 7. in cod. Vaticano optimo et *de bello Ing.* c. 81. §. 1. in libris plerisque, et apud Propertium lib. IV. c. 11. v. 39. in libris omnibus, itemque apud Valerium Maximum, de cuius libris testatus est C. Kempfius ad lib. I. c. 5. §. 3. p. 132., et apud Senecam *quaest. nat.* I. c. 1. §. 2. et apud Tacitum lib. ab exe. divi Aug. I. c. 38 et c. 62., ubi *Persen* in codice Mediceo legitur, non *Persēm*. Denique apud Iustinum lib. XXXIII. 2, 6. *Persen* in libris optimis habetur, in uno codice deteriore *Persēm*, in reliquis *Persēm*, ut is quoque nullo modo *Persēm* formam tueatur. De universa vero causa iam recte praeceperunt G. I. Vossius *Aristarchi* lib. IV. c. 3. p. 549. ed. Eckstein. et Phil. Wagnerus in *Quaest. Verg.* III. 1. p. 389. Cap. 23. §. 67. iure C. Halmius ex optimorum librorum indicio: *Nunc qua cupiditate homines in provincias et quibus iacturis* etc. scripsisse videtur, omis- sisse autem et ante verba *quibus condicionibus*. Nam haec extrema aptius inter se coniuncta opponuntur superiori membro, ut si et etiam ante *quibus condicionibus* poneretur, tria potius membra inter se paria nascerentur, et asyndeton in altero membro ferri potest, quamquam mihi magis placeret oratio, si legeretur: *et quibus iacturis quibusque condicionibus proficeantur* etc. Et quibusq. si scriptum erat, facile coniectiva particula omitti poterat. §. 68. auctoritate bonorum librorum ipse quoque nunc *gravior esse nemo debeat* pro *gravior nemo esse debeat* edidi. Nam negativa vox ante verbum aptius collocatur ipsum.

In oratione Cluentiana nuper C. L. Kayserus etiam plus codicibus duobus illis melioribus olim Salisburgensi, nunc Mona-

censi n. 35^a et Laurentiano n. 12. plut. XLVIII. (ST.), tribuit quam ceteri fere critici, qua in re cum viro doctissimo consentire non possum. Namque ut fatear illos libros multis in locis ceteris omnibus praestare, tamen eorum auctoritas tanta non est, ut ceteri libri prae illis prorsus contemendi esse videantur. Id ita esse, quem ad modum dico, apparet ex iis locis, ubi ceterorum librorum scriptura aliis etiam auctoritatibus ita confirmatur, ut de veritate eius scripturae, quae est in illis libris, dubitari non possit. Id verum esse multis locis doceri potest. Etenim cap. 2. §. 5. *ponatur* est in ceteris libris, S. T. habent *punitur*, quod nihili est. Illud autem *ponatur* comprobatur Quinctiliani auctoritate *inst. or.* IX. 3, 85. Cap. 6. §. 15. *nonne timuisti* est in S. T., sed *Nonne timuisse*, quod ceteri libri recte habent, confirmatur Quinctiliani auctoritate *inst. or.* IV. 2, 105. Cap. 7. §. 21. *M. Aurium et Num. Aurium* habent S. T., sed ceterorum librorum scriptura: *Mar- cum et Numerium Aurius*, stabilitur cod. palimpsesto Taurinensi. Cap. 8. §. 23. *quam intelligerent* est in S. T., sed quod in ceteris libris est *quod intelligerent*, habet etiam cod. Taurinensis palim- psestus. Cap. 13. §. 36. S. T. omittunt verba *quibus convivis*, quae propterea exciderunt quod oculi librarii a superiore *quibus aberraverunt* ad id, quod infra legitur, *quibus flagitiis*. Nam hoc quoque loco cod. palimpsesti auctoritas ad ceterorum librorum testi- monium accedit. Cap. 14. §. 41. *iudicavit* est in S. T., ceteri libri habent *iudicabat*, id quod confirmat auctoritas Arusiani Messi p. 212. et p. 216. Cap. 23. §. 63. *corruptum esse* est in S. T., in ceteris libris *esse corruptum*, quod tuetur etiam Quinctiliani auctoritas *inst. or.* IX. 2, 51. eademque fere ratio est etiam §. 64. ubi *iudicatum esse* habent S. T., *esse iudicium* ceteri libri, ad quos accedit Quinctilianus l. c. V. 10, 68. Cap. 26. §. 70. *suam mentem* habent S. T., sed *mentem suam* ceteri libri, quod confirma- tur a Iulio Severiano p. 361, 23. ed. Halm. Cap. 30. §. 81. *Versatam esse in iudicio pecuniam constat* habent libri omnes praeter S. T., qui omittunt *esse*. Sed ceterorum librorum auctoritatem sustinet Iulius Rufinianus p. 42, 24. ed. Halm. Cap. 34. §. 94. *Tempus hoc tranquillum et placatum* est in S. T., ceteri libri recte obtinent *pacatum*, quod est etiam in cod. palimpsesto Taurinensi. Cap. 49. §. 138. *natura sua* scribunt S. T., ceteri libri habent *sua natura*, quod praestat et confirmatur a Iulio Rufiniano p. 44, 27. et a Victorino p. 251, 35. ed. Halm. Cap. 52. §. 143. *quos amicos nostros arbitramur* est in S. T., ceteri libri habent: *quos amicos nobis arbitramur*, id quod testimonio Quinctiliani *inst. or.* V. 13, 47. comprobatur. Cap. 60. §. 167. *in illa frequentia* est in libris praeter S. T. omnibus et eam scripturam testatur veram esse Quinctilianus *inst. or.* IX. 3, 37. In codd. S. T. in omisum est. Cap. 66. §. 189. *domaque illam in perpetuum scelorum omnium ad- fluentem* est in S. T., sed quod in ceteris libris habetur: *domum- que illam in perpetuum scelere omni adfluentem*, id ita scriptum fuisse

a M. Tullio testis est Arusianus Messus p. 216. ed. Lindem. Ex his locis satis, credo, apparet, codicum S. T. auctoritatem non tantam esse, ut ceterorum librorum testimonium plane eleuet, quamquam ego ut olim, sic nunc quoque agnosco saepe ab illis solis veram scripturam nobis traditam esse, quae in multis locis aliis quoque auctoritatibus confirmatur. Praeterea haec ad hanc orationem iam adnotanda esse videntur. Cap. 1. §. 3. nunc revocavi cod. palimpsesti Taurinensis scripturam *ut eorum omnium dissolutionem ab oratore quaeratis*. Etenim quod I. G. Baiterus et C. L. Kayserus cum ceteris libris obtinuerunt *ut eorum omnem dissolutionem* etc., id certe dicendum erat: *ut omnem eorum dissolutionem* etc. Sed illud etiam ad sententiam ipsam aptissimum est. Nam revera *omnium criminum dissolutio* ab oratore quaeritur, id est, ut nullum crimen relinquitur non elevatum. Eodem cap. §. eadem idonea causa nulla erat quam ob rem ab Io. Classenio verba *ac sine* in suspicionem vocarentur, quem non satis caute sequuti sunt Baiterus et Kayserus. Nam quae in libris omnibus habentur verba *sine vestro ac sine talium virorum subsidio* habent sententiam aptissimam hanc *sine vestro (iudicum) et omnino sine talium virorum iudicio*. Si rem vere existimamus, eodem plane modo infra cap. 35. §. 95. dicitur: *nedum his temporibus, his muribus, his magistratibus sine vestra sapientia ac sine iudiciorum remediis salvi esse possimus*. §. 4. etsi in Ciceronis libris omnibus non habetur neque apud Quinctilianum *inst. or. IX. 2, 19.* est vocativus *iudices* post verba *quo me vertam*, eum tamen etiam Garatonio auctore ab Aquila Romano p. 25, 14. et a Martiano Capella p. 478, 8. ed. Halm. accipiendum putavi, quo fit plenior oratio. Facile autem quum scriptum esset *iud.*, omitti vocativus hic potuit. Cap. 2. §. 6. veritus sum in verbis his: *nisi hic ex ipsis causis iudicabimus ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus*, ac ante *si*, quod non habent S. T., cum Baitero et Kaysero omittere, quo omissa sententia vix constat. Facile autem coniunctio oblitterari potuit. Eadem §. extrema verba: *quum peroraro, tum, si quid erit praeteritum, animo requiratis*, in quibus in deterioribus libris pro *animo* scriptum est *a me*, sana esse non possunt. Nam *animo*, quod praeter codd. S. T. etiam cod. palimpsestus Taurinensis tuetur, per se satis recte intelligi non potest, *a me* autem, si adiungitur ad ea, quae praecedunt verba, aptissimum est. Quae quum ita sint, credo ego me medicina satis facili locum eo persanavisse, quod *aequo ante animo*, quod *aequo* scriptum facillime oblitterari potuit, interposui, *a me* autem retinui, ut sic scriberem: *quum peroraro, tum, si quid erit praeteritum a me, aequo animo requiratis*. Cap. 4. §. 9. Classenius, Baiterus, Kayserus e codd. S. T. scripserunt: *quo inimicium innocentem, Statium Albitum, condemnaret*, omissa *suum*, quod ceteri libri habent post *inimicium*. Sed quum *innocentem* aptius cum verbo *condemnaret* coniungendum sit, *inimicium* autem per sese non satis

plane dicatur, credo pronomen possessivum, quod propter syllabae similitudinem sine negotio omitti poterat, hoc loco retinendum esse. §. 10. in verbis: *contra damnatum et mortuum pro incolumi et pro vivo dicere* fuerunt, qui propter dissimilitudinem membrorum alterum *pro*, quod est ante *vivo*, omitti vellent. Sed quum ad librorum S. T. testimonium auctoritas aliorum quoque librorum accedat, credo ego propterea a M. Tullio *pro* ante *vivo* repetitum esse, ne illud *vivo* postpositum iusto pondere careret. §. 11. *pro petam* habet Quinctilianus *inst. or. IV. 1, 79. repetam*, quod per sese falsum non est, quamquam contra omnium librorum testimonium nihil mutandum h. l. existimo. Eadem §. cap. 5. post *nobilitate* libri S. T. et Quinctilianus *inst. or. IV. 2, 130.* omittunt adverbium *facile*, quod ceteri libri habent, quos sequutus sum. Nam *facile*, ut iam Baiterus notavit, saepius a Cicerone ita ponitur, ut *pro Rosc. Am. §. 15. Accus. I. §. 64.* et eo facilius hic oblitterari poterat per compendium scriptum, quia litterae similes antecedunt. §. 12. in verbis: *Ea igitur mater — primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur.*, habent S. T. *continebat* pro *continebatur*. Itaque Baiterus dixit sibi videri M. Tullium scripsisse: *in illa cupiditate se continebat*, id quod nuper Kayserus recepit. Iniuria, opinor. Nam facile *continebat*, id est *continebatur*, in *continebat* mutari potuit, ut est mox cap. 6. §. 18. *agitur in agit* in multis libris, cap. autem 13. §. 37. *disceditur in discedit* in non nullis codicibus mutatum, atque genus verbi passivum ad hunc ipsum locum aptissimum videtur, ne nullum ipsius mulieris meritum sit, si continentia ab ea sola profecta esse videatur. Nam *contineri* etiam ab aliis poterat. Dicitur autem utrumque et *contineri* et *se continere* in eius modi locis a Latinis pro re nata. Paulo post verba *non pudicitia* post *non pudor* excederunt ex codd. S. T., quod videtur errore propter litterarum similitudinem factum. Nam differt pudor a pudicitia. Omisit tamen nuper haec verba Kayserus. §. 13. *delintri*, non *delentri*, est non solum in libris plurimis et optimis scriptum et h. l. et infra *delinitam* cap. 9. §. 28., sed etiam aliis locis multis in Ciceronis libris invenitur, veluti *de part. orat. cap. 19. §. 67. pro L. Murena* cap. 35. §. 74. *pro T. Milone* cap. 35. §. 95. *de fin. I. 10, 33. de offic. II. 14, 48. II. 16, 56.*, ut iam etiam eandem verbi formam recipiendam esse existimem e libris aut librorum vestigiis *Accus. III. 68, 157. et de or. I. 9, 36. et Bruti* cap. 70. §. 246., quamquam cod. Mediceus in *epist. XII. 2, 2. et XV. 16, 3.* alteram formam constanter obtinet. Nam qui recte de his rebus existimant scient eodem iure, quo a nobis a *leeren* profectum est *verlieren*, dictum esse a Latinis a leniendo *delinire*, conf. W. Corsen *Ueber Aussprache, Vokalismus u. Betonung der lat. Sprache.* vol. I. p. 318. §. 14. nuper Baiterus itaque ante *diutius* omisit auctoritate librorum S. T., quae h. l. nulla est, quod itaq. compendio notatum facile excidere potuit et satis defenditur cetero-

rum librorum testimonio. Praeterea autem Kayserus etiam verba non libidinibus suppositicia esse putavit, quibus omissis verba *victoriae filiae* vix possunt recte intelligi. Cicero autem in his prioris aetatis orationibus eius modi figuras e rhetorum scholis in suas orationes inferre solitus est. Cap. 6. §. 18. leguntur haec verba in libris omnibus: *Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa accusatio, omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur atque omnibus eius opibus et copiis comparatur.*, quibus in verbis olim Lambinus offensus erat, qui scribi voluit haec pro illa *accusatio*, quod contra Orellius ista potius quam illa hic scribi voluit, quae mutationes tantum abest ut huic loco lucem adferant, ut sine dubio loci intelligentiam potius impediunt quam adiuvant. Aliam prorsus rationem Madvigius inivit in *append. crit.*, quam adiecit ad librum de Q. Asconio Pediano p. 49 sq. Ille enim quum putaret verba illa *accusatio* nihil aliud significare nisi omnem actionem, quae in A. Cluentium directa est, pronuntiavit sibi videri vocem *accusatio* ex interpolatione natam esse, eaque ommissa scribi voluit: *illa omnis testium copia, quae futura est etc.* Eam sententiam esse tolerabilem facile concedo, sed tamen permirum est id, quod mox duobus membris dicitur: *instituit accusatores, instruit testes*, hic non eodem modo pronuntiari, quare multo satius est retinere verba, quae sunt in libris omnibus: *illa accusatio, omnis testium copia, quae futura est etc.* Neque enim illa *accusatio*, quae dicitur, ad omnem accusandi actionem spectat, sed ad eam partem accusationis, quae habitis ab utraque parte orationibus iam futura erat, quae in testium interrogatione posita erat, id quod apparet ex verbis, quae statim sequuntur: *omnis testium copia*, ut etiam haec verba: *quae futura est*, non ad posterius membrum solum pertineant, sed spectent etiam quae praecedunt: *illa accusatio*. Itaque verba: *Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum* omnem actionem, quae in A. Cluentium dirigitur, significant, verba autem, quae sequuntur, ad id, quod futurum iam est, pertinent, id est ad eam partem accusationis, quae ex testium responsis oriatur, ad quam spectant etiam illa, quae sequuntur verba: *praesto est mulier audax, peccuosa, crudelis: instituit accusatores, instruit testes.*, quibus verbis hoc declaratur: adesse mulierem, accusatoribus verba subiicere, quibus in testibus interrogandis accusationem adiuvari possint, denique ipsis testibus praecipere, quod interrogati respondeant. Id enim aperte his verbis: *instituit accusatores, instruit testes*, significatur. Quod quum ita sit, verba, quae in omnibus libris eodem plane modo scripta leguntur, mutanda esse non censeo, quamquam non diffiteor, si scriptum esset: *illa accusatio, omni testium copia quae futura est etc.*, illam, quam quaerit Cicero, sententiam facilius posse agnosci. Cap. 8. §. 23. *M. Aurium* Baiterus scribendum esse vidit. Libri *M.* omittunt. Paulo post §. 25. in codd. S. T. verba:

numquam se iudiciis, numquam legibus ommissa sunt, quod est, uti saepissime alias alia id genus multa evenerunt, propterea factum, quod oculi librarii a primo *numquam* aberraverunt ad extremum, ut quae in medio posita erant ommitterentur verba. Verum tamen Baiterus nuper et Kayserus haec verba omittenda esse censuerunt, quod fieri plane non potest. Nam non hoc solum oberat Oppianico, quod inermem se inimicis committere noluit, id fortasse multi alii facerent, etiam insontes, sed una id erat ante omnia dicendum, illum non ausum esse se iudiciis atque legibus committere. Nam nisi in culpa esset, potuit delationem, quam A. Anrius ei denuntiavit, accipere et sese defendere legibus. Id maxime hoc loco erat efferendum: quod autem adiungitur: *numquam inermem se inimicis committere ausus est*, id eo spectat, ut significetur tantum odium in eum fuisse propter ipsam illam causam, ut, quod iudicio et legibus se committere nollet, ad vim inimici essent parati descendere. Itaque adiungi quidem iis, quae antecedunt, verbis hoc membrum potuit, omissis autem illis idonea sententia caret. Cap. 9. §. 27. nunc fere e S. T. scripserunt: *Mater misera nihil mali suspicans mittit*. Mihi longe antistare videtur ea verborum collocatio, quae est in ceteris libris: *nihil mali misera*. Multo autem minus probari potest, quod infra §. 28. ex iisdem libris invexerunt auctore Classenio *laetanti iam animo et spe optime confirmato*. Nam quod in ceteris libris est *spe optima confirmato* rectissime dicitur, alterum vix potest ferri. Cap. 10. §. 30. *huiusce causae* receperat Classenius, ut videtur, ex codd. S. T. habet certe S. illam scripturam. Mihi tamen aptius iam videtur *huius causae*, quod dicitur simplicissime, ut credam *ce* ex sequenti syllaba *causa* natum esse. Eadem §. scripsi *exclamavit se maximo cum dolore mori pro vulgato maximo cum dolore emori. emori e διτροχαφλε* natum est, quod antecessit *dolore*. Nam sine dubio ille clamavit: *Ego morior*, non: *Ego emorior*. Paulo post *vocemque morientis* malui cum ceteris libris retinere quam cum S. T. edere *vocesque*. Etenim una illa vox erat, non repetitae voces. Codicem archetypum, ex quo eodd. S. T. exscripti sunt, compendiis ac notis verborum scriptum fuisse quum ex multis aliis locis tum e cap. 11. §. 31. apparet. Ibi in verbis: *fratris autem liberos prius vita privavit quam illi a natura hanc propriam lucem accipere potuerunt*, omittunt S. T. vocem *propriam*, ceteri omnes habent, quae etsi non prorsus necessaria videtur, tamen ad sententiam aptissima est, ut ab librariis profecta esse nullo modo possit. Excidit autem *propriam* compendio scriptum facillime, ut mox §. 32. *secundis* quod erat scriptum *scdis* ex iisdem codicibus excidit, quod paene necessarium est ad loci sententiam, conf. etiam infra cap. 14. §. 40. In verbis autem §. 31. quae sequuntur: *nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse*, olim peccaverat librarius cod. S., qui a prima manu delapsus oculis, postquam scripsit *nihil ei*, ad sequentia,

exaravit: *nihil ei sanctum esse posse*, omissis ceteris verbis. Id ille librarius statim, sine dubio archetypum suum codicem sequutus, restituit ita, ut scriberet: *nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse*, quod in ceteris libris uno consensu legitur. Itaque omni critica ratione caret, quod Baiterus verba *nihil ei clausum* in suspensionem interpolationis vocavit, Kayserus autem retinens *nihil ei clausum*, verba *nihil ei sanctum* suppositicia esse significavit. Rectissime autem *clausum* et *sanctum* h. l. componuntur, ita ut gradatio ab uno ad alterum sit. Cap. 12. §. 33., *esset, heredem* proposuit C. Halmius, libri *habent esset et heredem*. Eadem §. extrema postquam cognovi in cod. palimpsesto Taurinensi legi: *servare et saluum parere posse*, eam scripturam unice veram esse existimo. Mox §. 34. codd. S. T. *non longe* offerunt, quod receperunt Classenius et Kayserus, non satis recte. Nam etsi ille non satis recte cavet, tamen satis longe prospexit. Cap. 13. §. 36. *Larino* est ex cod. palimpsesto Taurinensi et S. T., in ceteris libris *Larino* scriptum est. Deinde *posse se* scripsit Th. Mommsenius, libri *posse* habent, quod per se falsum non est. §. 37. Baiterus omnia ita edidit, quem ad modum ego olim ex cod. palimpsesto Taurinensi restitueram, cuius scriptura in verbo *disceditur* nuper etiam per alios libros comprobata est. Multa autem nuper in hoc loco turbavit Kayserus, cuius rationes quum credam a nullo critico comprobatum iri, satius arbitror omittere quam multis verbis refellere. Etiam *iret*, quod suppositivum esse Th. Mommsenius credidit, in narratione hac simpliciter rectissime se habet. De forma autem *itico*, quam cum ceteris iam e cod. S. recepi, conferas quae nuper exposui ad Terentii Andriam act. 2. sc. 1. v. 98. p. 38. §. 38. iam *atque ille* restitui, id quod est in codd. S. T. *illic*, videtur propter sequens *e*, quod est in *continuo*, natum esse. Cap. 14. §. 40. verba, quae sunt in omnibus libris: *per quem interfecerat plurimos*, praeter Rauium, quem iam superiore tempore commemoraveram, etiam Garatinus in interpolationis suspensionem vocavit et ante hos Lambinus. Mox nullo modo possum probare, quod Kayserus *circumforaneum* adventivum putavit. Nam quod in S. T. scriptum est, omisso *circum*, *foraneum*, id ex eo genere corruptionis est, de quo modo dixi ad cap. 11. §. 31 sq., librarii enim, ubi quod erat per compendium scriptum non intellexerunt, id totum solebant omittere. Est autem *circumforaneum* verbum Ciceronianum, vide *epist. ad Att.* II. 1, 11. et ut hic *pharmacopola circumforaneus* dicitur, sic est apud Suetonium *Vitell.* 12. *lanista circumforaneus*. Cap. 15. §. 44. permirum est unius cod. S. indicio, qui a prima manu omisit verba: *atque audacissimi*, Baiterum atque Kayserum ea verba pro suppositivis habuisse, quae sunt aptissima ad sententiam et facile librarii satis negligentis incuria excidere poterunt. Spectat enim alterum ad cupiditatem Oppianici, quae hereditatem Aviti petivisset, alterum ad animi ferocitatem, qua

eadem perficere paratus esset. Deinceps §. 45. recte mihi videtur Baiterus ex Arusiani Messi testimonio p. 235. ed. Lindem. recepisse *quidquam* post *legare*, quod excidit e Ciceronis libris compendio scriptum, sed tamen non recte fecit idem, quod non eodem auctore etiam in *animum inducere* pro *animum inducere* scripsit. Ea enim causa Arusianus locum hunc contulit, ut in ea re errare non potuerit. Facile autem in praeposito poterat in eius modi loco obliterari. Cap. 16. §. 47. iam scripsi *medico* non *ignobili* e codd. S. T. Negatio, quam ceteri libri omittunt, non scripta, post *medico* facile excidit. Cap. 19. §. 52. reliqui *quidquid*, quamquam *quidque* et facile obliterari potuit et aptissimum est, sed *quidquid* sub Ciceronis aetate eo modo usurpabatur, qua de re conf. C. Lachmannum ad *Lucret.* vol. II. p. 286 sq., ex cuius praecepto hic *quidquid* scribendum erat. Deinceps etsi non nego verbum in hac sententia: *quae inimicitiae Scamandro cum Avito*, recte desiderari a Kaysero, non tamen ausus sum cum *Avito fuissent* eo auctore scribere. Nam poterat etiam scribi: *quae fuissent inimicitiae* etc. §. 53. iam *collocutum* e cod. S. recepi pro *locutum*. Facile enim praeposito loquelaris compendio scripta excidere potuit. Cap. 21. §. 53. idonea causa excogitari nulla potest, quam ob rem verba *agitur causa*, quae incuria librariorum in codd. S. T., altero omissa, altero traiecta sunt, omitterentur, quae sunt in ceteris libris omnibus et sententiae optime conveniunt. Neque eadem §. iudicium eorum comprobare possum, qui quod alias dativus verbo *praevaricari* adiunctus non legitur, ideo vocem *accusationi* delendam esse censuerunt. Nam quis alius casus, si casus addendus erat, praeter dativum potuit cum isto verbo construi? Locus de fuga C. Fabricii, qui sequitur, adfertur et a Quinctiliano *inst. or.* VI. 3, 40. et a Iulio Rufiniano p. 39, 17. ed. Halm., quo quidem in loco, quod codd. S. T. omittunt verba: *Respicite, iudices, hominum fortunas*, apparet hoc negligentia librariorum, qui ab uno *respicite* ad alterum deveniebant, esse factum, ut hic quoque locus demonstret eius modi omissiones, si quando inveniuntur in illis duobus libris, pluris faciendas non esse. Fortasse etiam apud Quinctilianum, ubi l. c. verba: *respicite, iudices, hominum fortunas, respicite dubios variosque casus*, non leguntur, ea errore potius librariorum omissa sunt quam ab ipso auctore compendii facta. Etenim Iulius Rufinianus habet quidem certe: *respicite, iudices, hominum fortunas*, quamquam quod sequitur *καὶ ὅσων* omittit. Apud Rufinianum autem ex editione principe nuper C. Halmius scripsit: *Respicite, respicite, iudices, hominum fortunas* etc., quod facere non debebat vir clarissimus. Nam non propter eius modi figuram adfertur hic locus a Rufiniano, sed propter ipsius Ciceronis dictionem urbanam, neque artificium Caepasii in eo positum erat, ut verbum statim repeteret, sed ut membra ab eodem verbo inchoaret et similiter decantaret, quo gravior sua oratio esset. Ci-

adversativa autem particula in eius modi locis minime necessaria est. Cap. 34. §. 92. fuit *C. Iunio* est e cod. palimpsesto Taurinensi pro eo, quod antea edideram *C. Iunio fuit*. Cap. 35. §. 96. *indices* e Garatonii coniectura est, libri habent *iudicem*. Cap. 36. §. 99. *reticuit* habent S. T., quod ego iam credo e mero librariorum errore ortum. Ceteri libri habent *retinuit*, quod ego iam reposui. §. 100. scripsit nuper Kayserus de Baiteri coniectura *accepisse se dicebat*. Ego illud anteposui, quod est in libris praeter S. T., qui se plane omittunt, omnibus: *se accepisse*. Etenim facile etiam *se post causa* excidere poterat. Cap. 37. §. 103. *petita est* scribendum coniecit Halmius. Libri habent *petita sit*. §. 104. *quae iudicia de eo facta esse constarent* hoc loco in omnibus libris scriptum est, ut veritus sim corrigere *constat*, id quod voluit Madvigius ad Ciceronis *de fin.* III. 7, 23. p. 386., quamquam aliis locis de veritate eius scripturae dubitari potest, ut pro *Sec. Rosc. Am.* 40, 118., ubi libri partim *constant*, partim *constat* habent, ut *de invent.* II. 54, 104., de quo loco conf. Fr. Aug. Eckstein *Var. lect. cod. Leid.* p. 7. adn. 5. Vide tamen etiam *de domo* 54, 139. et quae scripsi in prooemio part. I. vol. I. p. XVI. E cap. 38. §. 107. adfert Arusianus Messus p. 253. Lind. pro iis, quae nunc habentur in Ciceronis libris: *ingenio et diligentia et religione par iis, quos antea commemoravi*, haec: *ingenio et virtute par iis etc.*, ut quum Arusianus plerumque satis diligenter auctorum suorum verba exseribat, suspicari possis olim apud Ciceroem scriptum fuisse: *ingenio et virtute et diligentia et religione par iis etc.* Saepe enim factum est, ut in eius modi locis, ubi multa nomina per et particulam cumulantur, unum alterumve membrum excideret. Haec quattuor autem nomina recte inter se componi potuerunt. Cap. 40. §. 110. pro *Atque idem* nuper Kayserus *at idem* scripsit. Ego id reposui, quod saepe numero cum *atque* confusum est et scripsi: *Atque idem etc.*, qua de re conf. quae nuper de eius modi locis disputavit A. Fleckeisenus in *Miscellaneis criticis* (Dresd. 1864.) p. 23 sq. Mox de Baiteri coniectura scripsi *fuit illis ipsis, per quos etc.* Libri enim vulgati habent *suis illis ipsis fuit, per quos*, S. T. *suis illis ipsis, per quos etc.*, ut appareat vulgatam lectionem e *διτρογαγία* esse ortam. Cap. 41. §. 112. *quaero*, quod omittitur in S. T., nolui omittere, quum in ceteris libris haberetur. Itaque scripsi *quaeso*, quod ad hunc locum, ut interrogatio acutatur, aptissimum est. §. 113. scripsi nunc auctore etiam Baitero e cod. Lambini *iam potuerunt aliqui*. Nam compendium hoc loco fuisse in cod. archetypo apparet etiam e scriptura codd. S. T. *putaretur*. Ceteri libri *potuit* habent. §. 116. *eos iidem* scribendum vidit Baiterus. S. T. habent *eosdem*, ceteri libri *eos illi*. Cap. 42. §. 117. *consuetudo est* retinui, quamquam S. T. verbum substantivum omittunt. Nam et facile, *consuetudost* ubi scriptum fuit, obliterari potuit nec ad

h. i. supervacaneum esse videtur. Cap. 43. §. 121. *lectos* recepi nunc e S. T. pro eo, quod in ceteris libris est *selectos*. Cap. 45. §. 126. *se post reliquisse* addidit Kayserus, in libris omissum. §. 127. non satis recte perceperunt huius loci sententiam, qui a Lambino, Madvigio aliisque auctoribus adducti negationem ante *comperisse* desideraverunt. M. Tullius enim hoc vult demonstrare, qui rumor fuerit de iudicio corrupto, quo Oppianicus oppressus esse dicatur, non pertinere nisi ad duos solos indices, qui quidem censoria auctoritate adfines ei turpitudini fuisse indicati sint. Hoc concludit iam verbis his: *Duos solos video auctoritate censorum adfines ei turpitudini indicari, aut illud adferant, aliquid sese, quod de his duobus habuerint comperitum, de ceteris comperisse*, quibus verbis hoc dicit: duos solos corruptos esse, et si adversarii hoc concedere nolint, ab iis adferendum esse aliquid, quo demonstrent alios quoque in eadem culpa fuisse. Tertium enim, inquit cap. 46. §. 128., non datur, ut illud statuamus, censores, quum plures notare possent, paucos tantum modo selegisse; hoc enim, quod in consuetudine militari sit, non pertinere ad rationem censoriam, qui non singulos pro multis, sed omnes eodem modo, qui in culpa fuerint, notare debeant. Hinc facile colligitur eos, qui *nilil* aut *non* ante *comperisse* contra librorum auctoritatem inferant, sententiam loci totius parum perspectam habere. Mox cap. 46. §. 128. recte e *consuetudine* Baiterus §. 129. collata reposuit. In libris enim neque e neque, quod vulgo legebatur, a scriptum est. §. 129. nunc codicem palimpsestum Taurinensem sequutus ita constitui, quem ad modum iam in editione mea omnium orationum constitueram, ut ea verba, quibus Classenius coniecturam suam confecit *oportere? Convenitne, ut etc.*, e glossemate orta fuisse existimem. Cap. 47. §. 130. *erat illud* in cod. palimpsesto Taurinensi est, in ceteris libris *illud erat*. §. eadem extrema *illa iudicia* scripsit Baiterus, in codice palimpsesto videtur *iudicia* solum scriptum esse, quod recepi. §. 31. *dicerint* pro *duerunt* e coniectura Ernestii est. §. 132. *reliquit*, quod in libris est, etiam nunc obtinui. Est enim hoc eius modi, ut, quem ad modum *non legit*, quod sine dubio tempus perfectum est, ad narrationem ipsam pertinet, mox praesens *liberat* non solum in narratione positum sit, sed etiam ad praesentem hominis statum pertineat. Cap. 48. §. 134. *Ita is est* in S. T., ceteri libri legunt *itaque is*, quod retinui, quoniam facile *itaq.* in *ita* mutari potuit, non item contra. Cap. 49. §. 137. post L. Quinctii nomen S. T. omittunt *tribuni plebis*. Ea verba facile exciderunt per compendium scripta, quare dubitavi, quum in ceteris libris sint, ea omittere. Cap. 50. §. 139. recte Baiterus verba *illo tempore* rettulit ad extremum orationis membrum, quem sequutus sum, ita tamen, ut *in illo tempore*, quod ceteri praeter S. T. libri habent, relinquerem. Cap. 51. §. 141. nuper Baiterus et Kayserus ediderunt: *In Tiburti forte cum adsedimus etc.* nescio qua

auctoritate. Libri enim omnes videntur *cum adsedissemus* legere. Si illi locum qui est *de orat.* II. 55, 224. spectaverunt, quo quidem in loco ex librorum plurimorum auctoritate recte legitur: *IN TIBURTI FORTE ADSEDIMUS* ETC., debebant etiam hoc loco *cum* una omittere et scribere: *IN TIBURTI FORTE ADSEDIMUS* ETC. Interea id, quod hoc loco in libris est, relinquendum putavi, quoniam M. Tullius ipse potest mutavisse orationem, quamquam non nego hoc quoque loco magis mihi placere scribi: *In Tiburti forte adsedimus* etc. §. 142. servavi *quum ista dicitur*, quod est in libris plurimis et tantum modo leviter in S. T. *ista* corruptum est in *ita*. *ista* sunt ea verba, quae adversarius ex ipsius oratione adfert, et pronomen *ista* in hoc loco aptissimum est. Cap. 52. §. 143. iam supra significavi *amicos nobis* Quinctiliani quoque auctoritate potius legendum esse quam *amicos nostros*, male etiam nuper *autem* in verbis *cui ego autem narravi* a Baitero propterea, quod omittitur in S. T., in suspicionem vocatum atque a Kaysero omissum esse, quod res ipsa et ceterorum librorum auctoritas et Quinctiliani testimonium V. 13, 47. satis tuetur. Satis mihi fuisse videtur, si quis *sed* ante nimirum, pro quo in S. T. legitur *et*, Quinctiliani auctoritate omissum vellet. §. 144. scripsi nunc *eo capite* e cod. T., ut iam Lambinus voluerat, cum Baitero et Kaysero, quamquam quod in ceteris libris est *de eo* per se falsum non est. Nam *de aliqua re liberum esse* eodem iure dici potuit, quo a iure consultis *liberari quis de legato* dicitur et similia dicta sunt. Cap. 53. §. 146. *legum denique idcirco omnes servi sumus* etc. Sic omnes libri praeter cod. palimpsestum Taurinensem scriptum habent. Ex huius libri scriptura: *LEGIB. NIQ. IDCIRCO OMNES SERVIMUS* ego olim ipse receperam: *legibus denique idcirco omnes servimus*, quam scripturam nunc Baiterus quoque et Kayserus receperunt. Sed tamen quum viderem, *legum ministros magistratus, legum interpretes* indices dici, propter orationis concinnitatem in hoc quoque membro similem orationem cum ceteris libris omnibus retinendam putavi. Cap. 55. §. 150. *recusavit, quin, quo* de Lambini coniectura scripsi. Libri habent *accusavit, ut quum*. Baiterus edidit *recusavit, ne, quum*, quem Kayserus sequutus est. §. 152. *constitutum sit* scripsit Lambinus. Libri habent *constitutum est*. Cap. 57. §. 155. cod. S. habet: *vobis rem publicam et fortunas suas commisisse: se sine cura esse*, eodemque, ducunt etiam F. M., qui habent: *commisise sine cura esse*, omisso *se*, quod facile excidit post *commisise*. Qua re *se* reposui pro *ipsum*, quod in ceteris libris habetur. Cap. 60. §. 167. falso nuper Baiterus auctore Th. Mommsenio *autem* in verbis his: *cur non de integro autem datum?* suspiciosum esse voluit. Id praeter Ciceronis libros satis tuetur Quinctiliani auctoritas *inst. or.* IX. 3, 37. conf. etiam quae supra dicta sunt p. XXI. Cap. 63. §. 176. *Sassia* in suspicionem multi vocaverunt, sine idonea causa. De verborum collocatione conf.

supra c. 57. §. 156. A. *Cluentius causam dicit eques Romanus ea lege* etc. §. 176. *a vi tormentorum abducti* hanc coniecturam etiam nunc obtineo, et commemoro etiam alias verba *abductus et abductus* inter se esse confusa, veluti supra cap. 37. §. 104. *a* autem facile cum noto compendio et particulae confundi potuit. §. 177. miror etiam nunc sperni a multis criticis emendationem Manutii *aversari* pro *adversari*, quod in libris est. Nam hoc loco *aversari* propterea unice verum est, quod sequitur *et iam via ferre posse* et deinceps demum significatur quendam ex advocatis ausum esse contra dicere. Cap. 64. §. 179. recte Orellius Q. *Hortensio* scribendum esse vidit, in libris Q. omissum est. §. 181. *postea quum* recte coniecit Lambinus, quem ego iam sequutus sum. In libris *postea quam* est, et paullo post auctore Baitero accepi *dedidit* ab Arusiano Messo p. 224. pro eo, quod in libris est *dedit*. Cap. 65. §. 182. recte Kayserus nuper recepto cum Baitero *habuisses* pro *habuisset*, et *conata es* pro *conata est* interrogationis signum in extrema periodo posuit. §. 183. *vis ante obsisti* Baiterus et Kayserus receperunt e S. T., quos sequutus sum. Cap. 66. §. 185. de Baiteri coniectura nuper Kayserus scripsit: *Atque istam ipsam quaestionem dicite qui obstignarit unum aliquem nominatum*. Vulgo legabatur: *Atque istam ipsam quaestionem quis obstignarit: unum aliquem nominatum*. Sed *nominatum* aperte scriptum habent S. T., *nominat* M. §. 187. *servuli* retinui, quia contemptius dicitur quam *servi*, quod habent S. T. Cap. 69. §. 195. *quasi aliquos* de Halmii coniectura Baiterus et Kayserus scripserunt, quos sequutus sum. *quos alios* T. *alios* plurimi libri habent, *quosdam alios* Lambinus scripserat. §. 195. *Madvigius* recte verba: *idque in praesentia communi Italiae pace in domesticis copiis esse tutum*, quae idoneam sententiam non habent, ita emendavit, ut *non pro in ante domesticis* reponeret, quae verba compendio scripta facillime inter se commutari potuerunt. Cap. 70. §. 198. *Quam doleo* Classenius, *quando* libri. Cap. 71. §. 201. *maerorum* Charisius *Excerpt.* p. 551, 4. ed. Keil. *laborum* libri. §. 202. *carissimum* iure Lambinus scripsit, in libris est *carum* e compendio ortum.

In orationibus *de lege agraria* tribus recognoscendis nunc praeter cetera subsidia etiam Aug. Wilh. Zumptii opera in his orationibus Berolini *MDCCLXI.* posita et Henr. Ebelingii dissertatio, qua codicis Lagomarsiniani noni quae sit auctoritas in his orationibus recensendis quaeritur et mantissae loco codicis Parisini 7774. collatio adiungitur, edita Brunsvigae *MDCCLXIII.*, tum ea, quae I. G. Baiterus in *Addendis et Corrigendis* part. II. p. 1441—1447. conguessit, accesserunt, ad haec etiam censura editionis Zumptianae a Frid. Richtero in *Nov. ann. philol. et paedag.* vol. LXXXVII. p. 251—272. proposita, quae gravissima ad emendandam hanc orationem momenta habet, adiungenda nunc erat, quibus adiumentis ita usus sum, ut in re admodum

lubrica ac difficili meo tamen iudicio libero neque ulla praedicata opinione impedito uterer. Graviora autem, de quibus hoc loco dicendum esse videatur, haec sunt. De fragmento orationis primae primo pro auctoritate praeter Gellii testimonium etiam Nonii locus p. 432, 29. adferendus erat, quem quia praeter ceteros etiam Zumptius, qui de hac oratione diligentissime exposuit, omisit, adferendum esse putavi. Leguntur autem ibi corrupta verba haec: *praedam, manubias, sectiles, castra denique Gnei Pompei sedente imperatore censores*. In fragm. tert. iam *Venit pro veniet* recepi, quod est aptissimum, *colonia* tamen pro *communis*, quod in libris est, retinui. Cap. 1. §. 1. iam signis indicavi orationem esse imperfectam, quo magis appareat Kayserum iniuria verbum *occulte* in interpolationis suspicionem vocavisse. Paulo post Zumptio auctore *his* pro *is* edidi. §. 2. falso mihi nuper Zumptius atque Kayserus *perscribit auctionem* etc. pro *proscribit auctionem* etc. edidisse videntur. Nam codicum auctoritas in eius modi locis vix potest ullum pondus habere, sententia autem altero loco usitatissimam istam formulam aperte flagitat, qua significaretur eo, quod in sua lege Rullus haec vectigalia *perscripsisset*, re vera iam eorum *auctionem esse proscriptam*. §. 3. codicum plurimorum auctoritati hoc concessi, ut reponerem: *tamen consume sane* pro *consume tamen sane*, et deinceps Ed. Wundero auctore scripsi *quam commodam est, quando quidem tu attulisti*. pro eo, quod in ceteris fere libris — nam de Parisino 7774 propter dubium Ebelingii testimonium hoc loco recte indicari non potest — legitur: *quam commodum est, quoniam quidem tu attulisti*. Ea autem compendia saepe numero commutata sunt. Cap. 2. §. 5. pro *hos populo Romano* e correctione Lambini Kayserus scripsit: *quos populo Romano* etc. Ego vulgatam scripturam retinui, notis significans quem ad modum intelligendum esset locus. Conf. or. II. 19, 50. Deinceps sive *oblata aliqua religione*, id quod mihi defendi posse non videtur. Cap. 4. §. 12. reposui: **QUOD AD QUEMQUE PERFENERIT**. Paulo post illi recte rem existimavisse videntur, qui *suscipere* pro *suscipere* scripserunt. Videtur olim sententia huiusce modi fuisse: *quam causam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti decemviri suscipere non dubitaverunt atque idcirco fortasse praetermissam esse arbitrantur* etc. Idcirco lacunae signa post *suscipere* posui. §. 13. retinui: *atque ut illa lege*. Conferri iussit de hac formula Zumptius F. Handii *Tursell*. vol. I. p. 471. Cap. 5. §. 14. *Quis ergo* reposui. Quod est in cod. Erfurtensi *igitur* scriptum, apparet natum esse e confusis compendiis *g* et *o*. Paulo post librarii errore, ut puto, e Zumptiana editione excidit vox: *vendes quod voles*, quod commemoro, ne quis in codicibus haec verba deesse suspicetur. Cap. 6. §. 17. iam *colonia* reposui cum libris pro *co-*

lonis et sed ne libertatis quidem pro *verum ne libertatis quidem*, quia id in solo cod. Erfurtensi legitur. §. 18. non probio, quod Zumptius et Kayserus e cod. Lagom. nono reposuerunt *modesti* pro *modeste*. Nam ipsum adverbium hoc loco requiritur, non adiectivum, idque respondet ei, quod ante scriptum est, *moderate*. *modesti* in cod. Lagom. nono facile exstitit e scriptura *modesteinsolentiam*, quod pro *modestei insolentiam* habitum est. §. 19. verba in urbe post *quidquam* reposui e libris, et paulo post *suit elementius* et *externis hostibus* reiecta cod. Erf. scriptura cum ceteris libris revocavi. Cap. 7. §. 21. *diminutionem* e libris omnibus nunc reposui pro *deiminationem*. §. 22. *circa Capuam* pro *circa* edidi. In cod. Erfurtensem videtur *circa eam* inde irrepsisse, quod scriptum erat *circapuum*. Cap. 8. §. 23. *deductionibus* e Kayseri coniectura reposui pro *seditionibus*. In libris est *dedicionibus* aut *deditionibus* aut etiam *dedictionibus* scriptum. Similis lectionis varietas est infra II. 34, 92. §. autem 25. nullo modo potui adduci ut Zumptio et Kaysero auctoribus verbum *ostendero* omitterem, quo omisso sententia vix constat, ac, si Zumptius existimat *ostenderit* potius dicendum fuisse quam *ostendero*, in eo vehementer errat. Nam iam in superiore membro ad personam suam reverteret orator, quod dixit: *verendum, credo, nobis erit* etc. Quod autem in quibusdam libris illud omissum verbum est, nos non poterit morari, qui sciamus hoc ipsum verbum *ostendo* in libris saepe numero compendio esse scriptum *ondo*, in cod. autem harum orationum multis iudiciis indicari olim multa eius modi compendia fuisse, ut *ostendo* quum scriptum esset, facile potuerit hoc verbum omitti ab eo librario, qui quid eo significaretur ignoraret. Paulo post *rem ullam* librorum auctoritate ductus reposui pro *ullam rem*. Cap. 9. §. 27. *liberi a deliciis* scripsi e cod. Lagomarsiniano nono cum Lambino et Zumptio pro *liberi a deliciis*. Denique *longo intervallo* pro *intervallo longo* propter librorum auctoritatem revocavi.

In oratione *de lege agraria* altera haec potissimum, in quibus a scriptura mea superiore discessi, commemoranda videntur. Cap. 1. §. 2. *de me autem ipso* nunc reposui, quod *de me ipso autem* in solo cod. Erfurtensi habetur, itemque feci cap. 2. §. 3. ut *petierint* reponerem pro *petissent*, quod ipsum quoque ab uno cod. Erfurtensi offertur. Paulo ante *facti sint* pro *facti sunt* de Ernestii coniectura nunc scripsi. Cap. 3. §. 6. scripsi *id dictu* pro *dictu id*. §. autem 7. *facere possum* et paulo post *sim* pro *essem* scripsi, ut olim e Lauredani coniectura scriptum fuit. Eadem §. scripsi de coniectura mea: *Sed mihi ad huius rei vim et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia*. Ante me vulgo legebatur *ad huiusce verbi vim*, quod Nic. Angelius proposuerat. Nam in libris genitivus *verbi* non legitur, praeterea etiam monstratio in *huiusce* falsa erat. Paulo post verba *in re* de meo inserui. Id enim aut eius modi quid sententia requirere videtur.

Cap. 4. §. 9. *neque enim obscure* pro eo, quod ego e solo cod. Erfurtensi edideram: *neque obscure enim*, reposui. Mox post verba *maiores vestri* aliquid excidisse puto. Nam ad ea verba tempus praeteritum requiritur, itaque lacunae signa posui, deinde *quin idcirco* pro *qui idcirco* de Madvigii sententia rescripsi. Cap. 5. §. 12. in libris est: *quibus in rebus*. Sed praepositio iure in dubitationem vocata est. Fortasse olim scriptum erat: *Quibus tum rebus*, quod reposui. Facile enim in et in confundi potuerunt. Mox §. 13. *est post tandem* inserui. Eadem §. ex auctoritate librorum, etiam eorum, in quibus corruptelae habentur, apparet olim in Cod. archetypo scriptum fuisse *legem ad me adferunt*, id quod nunc reposui pro *ad me legem adferunt*. Cap. 6. §. 14. nunc Lauredano auctore *Atqui* pro *Atque* scripsi, et *per tribunum plebis, quem maiores praesidem libertatis custodemque esse voluerunt* rescripsi. Nam quod olim e cod. Erfurtensi receperam *per tribunos plebis, quos maiores praesides libertatis custodesque esse voluerunt*, id in codicem illum e compendio male intellecto illatum esse videtur. Cap. 7. §. 13. *creati sint* scripsi pro *creati sunt*, deinde e libris *et suffragio* pro *ac suffragio*, tum de Ernestii coniectura *Huic tribuno* pro *Hoc tribuno*, denique *fortuito* e cod. Lagomarsiniano nono cum Zumptio rescripsi. §. 18. *EODEMQUE* non sine libris pro *EODEM* reposui. §. 19. post *dari uncis* liberavi *populo* et paullo post *potest* scripsi pro *poterat*. Cap. 9. §. 22. *vocavit* restitui pro *evocavit*, id quod in solo Cod. Erfurtensi legitur. Ibidem *arbitraver* e libris pro *arbitror* et *sine ulla exceptione* Naugerio auctore pro *sine ulla suspitione* reposui. Conf. Fr. Richterum l. c. p. 269. Paulo post delevi *invidiae*, quod typographi errore ante verba *in iudice* in superiore editione mea relictum erat. §. 23. *terra et mari* pro *terra marique* librorum auctoritate ductus iam scripsi. Cap. 10. §. 27. nunc *creatis* reposui pro *creabitis*. Saepe enim in eius modi terminationibus erratum est. Cap. 11. §. 27. *prima illa* pro *illa prima* restitui. Paulo post rescripsi: *curiatis eam comitiis, quae vos non tenetis, confirmavit*, quae scriptura a sententia requiritur. *tenetis* pro *sinitis*, quod in libris est, iure iam Lambinus proposuerat. §. 28. *de his legem curiatam* pro *legem de his curiatam* restitui. Nam hoc quoque loco sola cod. Erfurtensis auctoritas tantum valere non potest. Paulo post *SIN IS FERRE* e libris Lagomarsinianis restitui pro *SI IS FERRE*. §. 29. *gerere rem* de Kayseri coniectura scripsi pro *gerere*. Cap. 12. §. 30. *legi curiatae* pro *lege curiata* de Pauli Manutii coniectura reposui. §. 31. *ad auspicia* de Graevii sententia scripsi pro *auspicii*. In libris *ad* non habetur, sed *auspicia* constanter legitur. Eadem §. fere extrema scripsi de Baiteri coniectura *factum est* pro *factum sit*. Conf. etiam Fr. Richterum l. c. p. 269. Cap. 13. §. 37. iam librorum scripturam *colonis* revocavi pro *colonis*. Cap. 14. §. 35. scripsi pro *aut postea* de Richteri coniectura *postve ea*. Libri

aut non habent. Richterius confert *Ciceronis Accus.* I. 41, 106. Ibidem §. 36. non dubito quin post *partim* aliquid exciderit, itaque cum Ussingio lacunae signa feci. §. 37. iam cod. Erfurtensis auctoritatem sprevi in verborum collocatione et reposui *quae facta nunquam sunt* pro *quae nunquam facta sunt* et *potestas permittitur* pro *permittitur potestas*. Cap. 18. §. 39. scripsi de Richteri coniectura *Primum hoc quaero nunqui* pro *Primo hoc quaero enim*, et paullo post *non possint decemviri* reposui pro *decemviri non possint*, quia codicis Erfurtensis auctoritas iam tanti mihi esse non videtur, si ille liber solus eius modi scripturam habet. Eadem §. *recuperata est* pro *recuperata sit* e cod. Lagomarsiniano nono cum Zumptio edidi. Cap. 18. §. 41. reliqui librorum scripturam *tum, quando — misimus*, quamquam expectaveram potius *quum* hoc loco quam *quando*. Cap. 17. §. 44. de meo *prospiciamus* reposui pro *perspiciamus*. *Prospiciebant* pro *perspiciebant* etiam in *epistol.* lib. 1. ep. 2. §. 2. restituendum est. Dein *ut tum* e libris melioribus reposui pro *ut quam*. Paulo post *an, Quirites, si, qui* pro *an qui etatis, qui* e P. Manutii coniectura, *caecis* autem pro *laetris* e cod. Lagomarsiniano nono auctore Zumptio restitui. Cap. 18. §. 45. *est post luxuriosus* auctore Lambino recepi. Cap. 19. §. 50. *Aperensem* scripsi pro *Agerensem* et *Eleusanum* pro *Gedusanum* Zumptio auctore. Paulo post edidi: *Haec P. Servilii clarissimi viri imperio* etc. In libris in verborum collocatione multa turbata hoc loco sunt. Cap. 20. §. 53. de sententia Lambini auctore etiam Baitero *QUOS TU TUO* pro *QUOS TUO* nunc edidi, paullo vero post *MEA LEGE* reposui pro *LEGE MEA*. Altera enim scriptura in cod. Erfurtensi solo est. §. 55. de mea coniectura edidi: *Pattior non moleste tam stultos esse, qui haec sperent, quam impudentes, qui conentur*. Etenim quod altero loco est *quam*, scriptum olim cum videtur fuisse, qua de scriptura vide quae infra dicam ad cap. 36. §. 97. Zumptius, qui cod. Lagomarsinianum nonum sequutus scripsit *cum — tum*, id quod improbo, errore videtur notasse in libris suis priore loco esse *tum* pro *tam*. Libri enim ceteri omnes habent eo quoque loco *tam*. Cap. 21. §. eadem *hoc aut illo ex loco* auctore Zumptio ex omnium librorum testimonio restitui, dein nostras *res et a nobis* idonea auctoritate rescripsi pro *vestras res et a vobis*. §. 56. *auktione sua* pro *sua auktione* revocavi. Eadem §. edidi nunc: *sic, Quirites, agro pergrande vectigal imponitur, ut sic, Quirites scriberem pro sieque*, quod nullam rationem habet, id quod recte etiam vidit Richterius l. c. p. 271, et verborum collocationem olim cod. Erfurtensis auctoritate inductam *vectigal pergrande* repudiarem. §. 57. admodum placet Th. Mommsenii ratio, qui quod in cod. Erfurtensi et Pithoeano est *r. p.* post *publica* scriptum, *publica populi Romani* scribi voluit, sed tamen non ausus sum recipere, quod ceteri libri earum litterarum vestigium nullum habent. Eadem §. Fr.

Richterius l. c. p. 271. scribendum coniecit: *se moveri possessionibus avitis, suis sedibus ac dis penatibus, negant oportere*, quod quae in libris eo loco scripta sunt a *maximis, amicissimis, amiricissimis, amenissimis aut amoenissimis* nullam idoneam habent rationem. Fateor me ipsum quoque in eandem coniecturam non cognita Richterii sententia incidisse, sed tamen haec verba ita interpungenda putaram: *se moveri possessionibus, avitis suis sedibus ac dis penatibus, negant oportere*. Id igitur reposui, nolo tamen inventae rei honorem praereptum Richterio. §. 57. propter rei aequitatem *Pluggers* proposuit, volgo rei omittitur. Paulo post aliqua ratione scripsit *Madvigius* pro vulgato alia ratione. Cap. 22. §. 58. scripsi: *quod non gratis fit, indignor*, de mea coniectura iam in *Novis annal. philol. et paedag.* vol. XCI. p. 128. proposita. In libris *indico* est, quod idoneam sententiam non habet. Neque quod in uno alterove *Lagomarsiniano* legitur *iudicio* aut *iudicio* ullam rationem habet. Cap. 23. §. 61. iam praecipue cum libris reposui pro *praecipui*. §. 62. scripsi *Pompeius autem quam hoc animo est, ut etc.* In libris *quam* non est. *Quum* cum indicativo hoc loco coniunctum recte est, quod est idem fere quod *eo, quod est*, dein *perficiet* reposui pro *perficiat*, quod in libris est. Deinceps *quanta est* scripsi pro *quanta sit*, conf. Richterium l. c. p. 269. Cap. 24. §. 65. scripsi nunc *Committite vos nunc* pro *Committite nunc vos*. Cap. 25. §. eadem scripsi auctore *Zumptio* fateor *expectasse*, ita tamen, ut crederem a correctione in cod. *Lagomarsiniano* nonnum venisse fateor, quod in ceteris libris omissum est. Cap. 26. §. 68. *Conversa ratio est* scribendum esse videtur de Richterii sententia, quem vide l. c. p. 272. §. 69. nunc restitui *et oppresso* pro eo, quod in superiore editione rescripseram *et presso*, et §. 70. *qui eos vident* pro *qui vident eos*. Cap. 27. §. 72. reduxi: *quid pecunia fiet?* Nam *quid pecuniae fiet* rationem nullam habet, videtur ex continua descriptione *PECUNIAFIET* natum esse *PECUNIAEFIET*, quod *F* et *E* facile confundi poterunt. §. 73. *Erfurtensis* libri scripturam *viderentur imperii* iam repudiandam censui et reposui, quod ceteri libri habent *imperiū viderentur*. Cap. 28. §. 75. recte vidit Richterius l. c. p. 260 sq. *cogitent* pro *cogitet* obtinendum esse, quod restitui. §. 76. *delectatur* auctore *Lambino* nunc edidi pro *delectatur*. §. 77. *maiorive vestrum* est de Richterii coniectura pro *aut maiori*. In libris enim *aut* non est. Cap. 30. §. 81. de mea coniectura scripsi *et quem per Italiam iter qui faciunt*. In libris est *et quem pariter faciunt*. Mox lacunae signum feci et scripsi *vestrum dicetur* pro *vester esse dicetur* libros sequutus. Item paullo post lacunas indicavi et scripsi *diligentiam, quod... et senatus...* §. 83. *At idem* iam reposui pro *At quidem*, et nobis pro *vobis*. Cap. 31. §. 85. iam de *Turnebi* sententia cum recentioribus editoribus edidi: *quasi vero paulum differat ager Campanus a Stellati*. Sed multitudo etc. pro eo, quod olim scripseram: *Quasi vero paululum differat*

ager Campanus ac Stellatis. Et multitudo etc. §. 86. *Neapolim restitui* pro *Neapolim* et *libertateque* pro *libertate aequa*, quod superiore tempore de *Mommsenii* coniectura scripseram. *libertate* qua est in melioribus fere libris. Cap. 32. §. 87. iam portibus cum libris restitui pro *portibus* et *separarentur* pro *separantur*. Cap. 33. §. 89. *praecleara rei publicae disciplina* e cod. *Lagomarsiniano* nonno auctore *Zumptio* reposui, qui recte comparavit quod *Ciceronis* a *Nonio* p. 276, 32. servatum est fragmentum: *Unde autem factius quam ex annalium monumentis aut bellica res aut omnis rei publicae disciplina cognoscitur?* §. 90. *magistratus*, quod nunc recepi, *Graevius* praecivit, libri *magistratum* legunt. Paulo post ante omnia reposui pro eo, quod olim e cod. *Erfurtensi* receperam omnia ante. §. 91. nunc cum libris rescripsi *nervis urbis omnibus eaeectis* pro *nervis omnibus urbe eaeectis*. Cap. 34. §. 93. *bacillis* nunc restitui pro *baculis*, et *duobus* unciis circumclusi, denique *Vibellios* scripsi pro *Iubellios* et §. 94. *hinc Roma qui*, quod sua vi non caret, pro *qui hinc Roma*. Cap. 35. §. 95. scripsi nunc: *Ligures duri atque agrestes: docuit ager ipse nihil ferendo nisi multa cultura et magno labore quaesitam*, quibus in verbis quum habeatur fere proverbialis formula, de qua conferas *Vergilii Georg.* II. 168. *Adsuetumque malo Ligurem*, qui e libris deterioribus *Ligures montani* scribere velit, is perdat potius sententiam quam adiuvet. §. eadem scripsi nunc: *Ex hac copia atque omnium rerum affluentia primum illa orta est adrogantia, qua a maioribus alterum Capua consulem postularunt*. Nam quod libri melioris familiae *capta* est exhibent, id etsi a *Madvigio* ad *Ciceronis* libros de *finibus* p. 664. comprobatum est, tamen non minus ab huius loci ratione alienum est quam id, quod in deterioris familiae codicibus plurimis habetur *apta est*, etsi hoc nuper a *Zumptio* et *Kaysero* receptum est. Quod autem *Nic. Angelius* rescribi voluit *nata est*, id per se aptissimum ad h. l. esse videtur et inventum est etiam in libro *Salisburgensi*, sed nobis ceterorum librorum auctoritatem considerantibus potius olim *ORTAEST* in Cod. archetypo fuisse videtur, quoniam sic demum explicari posse videtur, unde *capta* et *apta* natum sit. Ex *ORTA* enim exesa aliqua parte *R* litterae factum est *OPTA* et sic et *capta* et *apta* in libros venit, quod vix potuit fieri, si *NATA* in Cod. archetypo scriptum erat. Deinceps recte *Fr. Richterius* vidit, quae sequuntur, sic potius scribenda esse: *qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postularunt*, quam aut quae — *postulavit* aut quod *Zumptius* scripsit e Cod. *Lagomarsiniano* qua — *postulavit*. Libri enim meliores habent *postularunt*, non *postulavit* et error in pronomine facilis fuit. De re recte *Zumptius* *Livium* excitavit XXIII. 6, 6. de ablativo *Capua* conferas eundem VIII. 5, 5. *consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet*. Paulo post etiam tunc revocavi, quod iniuria mutaveram: *etiam* omissum est in Cod. *Erfurtensi*, quod scriptum erat com-

pendio *et*. Ideo etiam supra retinui *etiam illa* cap. 14. §. 36, ubi e librorum auctoritate sane maiore fuerunt nuper qui *et illa* commendarent. Deinceps §. 96. reposui *Papiniam* pro *Pupinium*. *Pupinia* ista regio dicitur non solum a Columella *de re rust.* I. 4. 3. cuius mentio facta est, verum etiam in M. Varronis *rerum rusticarum* lib. I. c. 9. §. 5. et apud Livium lib. XXVI. c. 9. §. 12. et apud Valerium Maximum IV. 4. 4. Hinc agrum Pupiniensem dixit Livius IX. 41. 10, sed agrum *Pupinium*, quod ego olim receperam, scribi per se potuisse ostendit Paulus Festi p. 232, 7. Müll. Denique eadem §. *cum suis optimis atque uberibus* nunc scripsi cum ceteris editoribus: *optimis* pro *optimis* est a Lauredano, *uberibus* autem pro *uberrimis* in plurimis libris habetur, ut *uberrimis* in codd. Erfurtensem et Erlangensem illatum esse videatur, postquam *optimis* in *optimis* erat depravatum. §. 97. *paululum* scripsi pro *paululum* et ante *ecferentur* lacunae signum feci. Nam etsi illa, quae sunt scripta in codicibus melioris familiae, *iuncti (cuncti) secum ferentur* aut *iuncti secum feruntur*, nihil aliud demonstrant nisi etiam in illis eandem scripturam, quae in ceteris libris est, fuisse, fortasse sic leviter corruptam *lunguiseferentur*, tamen *ecferentur* suo comparativo carere posse non videtur, ut aliquid eius modi quale est *insolentius ecferentur* ibi scriptum fuisse videatur. Interea ut in re incerta lacunae signum feci. Extrema §. Richterius l. c. p. 263. recte sensit scripturae *in eandem* idoneam sententiam non esse subiectam, sed quod ipse proposuit, quodque in libris deterioris familiae multis scriptum est, *eandemque* probare non possum. Sine dubio in Cod. archetypo scriptum fuit *in eandem*, id *in eandem* et supra scripto *qu* *in eandemque* depravatum est. *eandem* autem *quandam* scribendum esse apparet. Nam ad summam rerum abundantiam nondum eos profecturos putat, sed tamen ad maiorem aliquam mensuram abundantiae, itaque scripsit *in eandem rerum abundantiam*. Sic pro *quandam* saepe in libris manu scriptis legimus *condam* scriptum, pro *quam* autem *cam* et id genus alia, eodemque modo, ut hic, in Ciceronis *epistolarum* lib. IX. ep. 6. §. 5., ubi in libro Mediceo est *vacationem habent eandem publici muneris*, recte doctos scripsisse *quandam* docuit C. Lachmannus ad Lucretium vol. II. p. 220, quem consulat. Cap. 36. §. 99. in loco lacunoso *rem publicam* reposui ex optimorum librorum auctoritate pro *populus Romanus* et lacunae potius signa posui quam verba supplerem ipsa. Eadem §. extrema, quum in libris sit *non in senatum cogere* pro *non senatus cogere*, credo recte Richterum l. c. p. 269. scribendum coniecisse: *nemo in senatum cogere*, id quod reposui: *nemo* compendio notatum fuit. Cap. 37. §. 101. scripsi: *Ego is consul* pro *Ego ero is consul*. Deinde e libris recepi: *Ego, quum vestris armis* pro *Ego enim vestris armis*, ut deinceps *sim* aliquo loco excidisse videatur. Id non reposui post *armatus*, quo loco ex aperta correctione verbum habet Cod. Lagomarsinianus nonus, unde re-

cepit Zumptius, sed potius latere existimo in verbis *exornatus imperio auctoritate*, quae verba, quoniam *imperio, auctoritate* plane nullam sententiam hoc loco habent, ut recte vidit Richterius l. c. p. 196, ego ita refinxit: *exornatus sim, vestra auctoritate*. Paulo post *posse*, quod post *progredi* in libris omnibus legitur, mutandum non fuit. Sic enim, si haec verba leguntur, ut modo dixi: *Ego, quum vestris armis armatus insignibusque amplissimis exornatus sim, vestra auctoritate non horreo in hunc locum progredi posse vobisque auctoribus improbitati hominis resistere etc.*, illud *posse*, quod adiunctum legitur ad verbum *progredi*, offensioni esse nullo modo potest. Cicero enim, quum iam consulatum a populo Romano adeptus sit, negat se perhorrescere iam potestatem, quam nactus sit, ut e loco superiore Quirites appellare cum iisque agere possit, immo eorum auctoritate adiutus iam tribuni illius, qui legem agrariam ferre susceperit, improbitatem atque impudentiam contemnere ac pro nihilo putare et rem publicam defendere posse se confidit. Eam enim vim verbum *horreo* cum Infinitivo constructum non solum hoc loco habet, sed aliis locis multis, ut *non horreo* respondeat fere nostro *ich schrecke nicht zurück vor etwas*. Id si res ad factum ipsum pertinet, recte cum infinitivo componitur, ut in oratione *de harusp. resp.* 17, 37. *quod quidem sacrificium nemo ante P. Clodiam omni memoria violavit, nemo unquam adit, nemo neglexit, nemo vir aspicere non horruit*, quid ni etiam componatur cum verbo *posse*, si res non tam ad factum, sed ad potestatem faciendi refertur? quam in sententiam Livius lib. XXVIII. c. 28. §. 2. scripsit alio quodam modo: *pro vana imagine imperii, quod gererent, veram iustamque in se versuram potestatem horrebant*. De infinitivo conferas etiam Catulli carm. Ib. ed. Schwab. *Si qui forte mearum ineptiarum Lectores eritis manusque vestras Non horrebitis admoveere nobis*. Vergilii Aen. 11. 12. *Quamquam animus meminisse horret luctuque refugit, Incipiam*. §. 102. de verbis: *Non modo vos eritis in otio etc.* conf. C. Peter in *Nov. ann. philol. et paedag.* vol. XXXIII. p. 312. *ius in iudiciis et aequitate magistratum* e Caroli Halmii coniectura auctore etiam Kaysero reposui. Liber vix ullus *honor* scriptum habet, plerique *hos*. Ceterum commemoro, quae verba ad huius orationis cap. 31. §. 86. adsimulaverunt critici ex Aquilae Romani lib. *de fig. sent.* §. 43. et Martiani Capellae V. §. 536. *Capuam colonis deductis occupabunt, Atellam praesidio communit, Nuceriam, Cumas multitudine suorum obtinebunt, cetera oppida praesidiis devincient*, ea sine dubio Ciceronis verba esse, sed non ex hoc loco desumpta, verum ex loco aliquo orationis primae nunc deperdito, ut in fragmentis eius orationis hic quoque locus reponendus esse videatur.

In oratione *de lege agraria* tertia in his iam a superiore editione mea discessi. Cap. 1. §. 3. verborum collocationem sic immutavi, ut reponerem *sua lege consulere* pro eo, quod e solo cod.

Erfurtensī receperam *consulere sua lege*. Paulo post *Quirites*, quod per compendium scriptum facile ante *quin* obliterari potuit, reposui. Cap. 2. §. 6. librorum omnium auctoritate rescripti: *QUI POST C. MARIUM* etc. pro vulgato *QUAE POST* etc. itemque paulo post feci §. 7. Ibidem nunc scripsi de *Baiteri* coniectura, quoniam in codd. Erfurtensi et Pitthoei *sullanus* legitur pro *Sullana*, in Erlangensi *sillanis*, *Sullanas res rescindit*, id quod in cod. archetypo videtur scriptum fuisse: *Sullanas RESCINDIT*. Ipse *Baiterus* recte contulit quae leguntur cap. 3. §. 13. *Sullanas res defendere criminor*. §. 9. omnium fere librorum auctoritate *subsignata* reposui pro *obligata*. Id etiam aptius est quam *obligata*, quoniam quae *pignori obligata* sunt, significat eaque obligatio strictior etiam est. Cap. 3. §. 10. *cogat* et libris rescripti pro *cogit*. §. 10. *possideret* nunc de *Ernestii* coniectura reposui pro *possidet*, quod est in libris. §. 12. *reliquerunt*, quamquam dubia haec vox est, reliqui, sed post eam vocem lacunae signa feci. Nam non iniuria videtur *Lambinus* suspicatus esse excidisse *hac lege*. Cap. 4. §. 13. scripsi nunc: *et, quam plus appetat, quam ipse Sulla, qui his rebus resisto, Sullanas res defendere criminor*, quibus in verbis *qui his pro quibus*, quod libri habent, est de *Richteri* coniectura l. c. p. 271 proposita. In verbis autem quae sequuntur *qui criminor* passive usurpari negant eumque locum corruptum esse contendunt, vehementer errant. Certatim enim grammatici Latini adfirmant *criminor* passive dici, ut hic ipse locus aut similes ipsius *Ciceronis* loci ante oculos illis versati esse videantur, conf. *Charisium* in *excerpt.* p. 562, 12. *Keil.* *Priscianum* lib. VIII. §. 14. p. 378, 21. *Hertz.* *cl. ibid.* §. 25. p. 392, 12. lib. XI. §. 28. p. 567, 1., quo in loco quoniam negatur non item ut *criminor* dici posse *criminans* passive, non debet *M. Hertzius* Graeca sic scribere: *ὁ διαβάλλον οὐκ ἐτι καὶ ὁ διαβαλλόμενος*, sed potius sic: *ὁ διαβάλλον, οὐκ ἐτι καὶ ὁ διαβαλλόμενος*. *Donatum* in *arte* lib. 11. §. 12. p. 383, 12 sq. *Servium* in *comm. in Donatum* p. 414, 5. *Scriptorem de idiom. casuum* p. 569, 4. et p. 572, 14. *Keil.* *Palaemonem Remmii* p. 1379, 21. *Putsch.* *Augustinum de gramm.* p. 2001, 33. *Putsch.*, ut sane mirer a *Baitero* unum *Pompeium gramm.* p. 299. *Lindem.* de ea re esse appellatum. §. 14. nunc *reficeret* scripsi pro *refecert.* §. 15. de *Th. Mommsenii* coniectura restitui *doceat ipse nunc, ego quem possessorem* pro vulgato *doceat ipse nunc ego* etc. Paulo post ex optimorum librorum auctoritate scripsi *res publica possidet* pro eo, quod superiore tempore edideram *populus Romanus possidet*, eodemque modo etiam postea *neque patiar a quoquam rem publicam — demoveri*, etsi meliores quidem libri *ibi populum Romanum* scribunt, sed intelligitur quam facile compendia *r. p.* et *p. r.* inter se commutari poterint. Conf. quae in orat. II. 29, 81. leguntur: *Rullus existit qui ex ea possessione rem publicam demoveret, ex qua nec Gracchorum benignitas eam nec Sullae domina-*

tio deiecisset, ubi scripturae diversitas non est. Denique §. 16. auctore *Richtero* l. c. p. 261. edidi: *Veniant, coram, quoniam me in vestram contionem — evocaverunt, disserant!*

In oratione quae sequitur pro *C. Rabirio perduellionis reo* perpanca nunc quidem mutata sunt. Cap. 1. §. 4. pro eo, quod olim receperam et libris *Oxoniensibus debuit*, reposui *debebit*, quod in ceteris libris habetur. *debut* factum est e scriptura *debebit*. Cap. 2. §. 4. *C. Halmio* auctore *nisi ut nullum* etc. scripsi *quam ut* etc. Nam etsi facile *quam* post *Quirites*, si compendiis utraque vox notata erat, excidere potuit, tamen, quoniam in plerisque libris *quam* non est, probabilius est restituendum esse *nisi quam quam*. Max §. 6. falso nuper scripsit *C. Halmius: neque — in semihorae circulum coegisti, pro curriculum, quod in libris est, reponens circulum*. Id quid sibi velit nescio. Illud autem eodem modo dixit *Ammianus Marcellinus* XVII. 13, 11. *Ita in semihorae curriculo discrimine proclivum emenso*, et in codice *Theodosiano* IX. 27, 7. habetur: *Sin vero — praestituti temporis curricula transfuxerint*, ut de veritate scripturae nullo modo possit dubitari. Cap. 3. §. 8. *An de peculatu facto aut de tabulario incendio* etc. auctore *C. Halmio* et libris multis et bonis reposui pro eo, quod superiore tempore scripseram *facto, an de tabulario*. Paulo post *C. Curtius* pro *C. Curius* scripsi, vide *C. Halmium* ad orat. pro *Rab. Post.* §. 8. et in *Addend.* vol. II. p. 1447. In eadem §. recte offensi sunt grammatici in verbis his: *Quid enim est tam veri simile quam cariorum huic sororis maritum quam sororis filium fuisse* etc. Quamobrem alii aliam medicinam loci corrupti quaesiverunt. Ego *Ciceronem* scripsisse existimo: *Quid enim? est tam veri simile cariorum huic sororis maritum quam sororis filium fuisse* —? itaque *quam* post *veri simile* inclusi. Paulo post malui auctore *Mauntio Campanae* pro *Campaniae* reponere, quam cum aliis *vicinitatis* delere. Paulo post *praescriptum*, quod in libris est, hodie quoque obtinui, quod in multae irrogatione re vera hoc erat praescriptum, id est, praemissum, ut nunc loquantur, in *scriptione* multae irrogandae. §. 9. *ab Labieno* auctoritate librorum pro *a Labieno* repositum est. Cap. 4. §. 13. *supplicis inusitatis* retinui, improbata *C. Halmii* coniectura, qui *invisitatis* proposuit, id quod recepit *Kaysers.* *Inusitatus* et *inauditus* inter se opponuntur etiam pro *Q. Caecina* c. 13. §. 36. et in libris aliquotiens *invisitatus* pro *inuitatus* etiam ibi scriptum est, ubi alterum ferri plane non potest, ut *de har. resp.* c. 28. §. 63. Paulo post *crudelitate inaudita* et libris cum ceteris criticis reposui pro vulgato *inaudita crudelitate*. Cap. 5. §. 14. *C. Gracchi* de *Kayseri* et §. 15. *C. Gracchus* de *Halmii* coniectura reposui. Vulgo *Gracchi* et *Gracchus* omisso praenomine legebatur. Cap. 7. §. 20. nunc scripsi *praetores omnes praeter Glauciam*. Nam quum in libris nihil scriptum sit nisi *praeter Glauciam*, probabile est oculum librarii a

priore parte vocis *praetores* devenisse ad vocabulum *praeter* eoque modo quae in medio legebantur omisisse. Paullo post quum quod vulgo post *detrudere possitis* legitur *laudare consuevistis* in libris non sit, probabilis mihi videtur esse post *vocatis* excidisse *laudatis* propter *ὀμοιοτέλειον*, itaque *laudatis* post *vocatis* interpositi. §. 21. falso nuper auctore Budaeo in verbis his: *quum ad arma consules ex senatus consulto vocavissent, evocavissent* potius scribi voluerunt, collatis Servio ad Aen. VIII. 1. et Donato ad Terentii *Eun.* IV. 7, 2., qui quidem recte docent, quum consul aut consules vocavissent ad arma, id genus militiae fuisse *evocationem* appellatam, sed hinc tamen non sequitur ad arma *evocare* fuisse dicendum: immo Donatus ipse *evocationis* eius modi quasi exemplum adfert Vergilii locum Aen. VII. 693., ubi verba haec leguntur: *desuetaque bello cgmna ad arma vocat subito ferrunqve retractat.* Mox nunc auctoritati librorum parvi et reposui *morbo perditus* pro *morbo praepeditus*. Rectissime C. Halmius de re contulit Valerium Maximum III. 2, 18. De usu participii *perditus* adde Ciceronis locum pro *L. Murena* c. 40. §. 86. *nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac dolore perditus.* Item cap. 8. §. 23. *de se* librorum auctoritate motus scripsi nunc pro *de sese*. Cap. 9. §. 24. scripsi ego: *condemnatus est. Etiam Sex. Titius* etc. Nam etiamsi *et*, quod in libris est, omittimus, commode oratio non procedit. Dubitari autem potest utrum *etiam*, quod mihi olim usitato compendio *et* scriptum fuisse videtur, an *item* reponendum fuerit, quod ad sententiam ipsum quoque falsum non est. §. 26. *periculum capitis* pro *capitis periculum* propter librorum auctoritatem rescripsi, itemque cap. 10. §. 28. auctore Halmio *Adeone hospes es huiusce urbis, adeone ignarus disciplinae* etc. Nam *es*, quod vulgo post *ignarus* legitur, in libris autem non est, facilius post *hospes* excidere potuit et dicitur in Torrentii quidem codice eo ipso loco haberi. Cap. 11. §. 31. scripsi auctore etiam Halmio ex libris aliquot: *abs te rei capitis C. Robirii nomine citantur*, quibus in verbis vulgo *rei* omissum erat. Cap. 12. §. 34. *volunt* Wesenbergio auctore scripsi pro *vult*, et §. 35. *idem* pro *id* auctore Halmio et *defendendam* pro *defendendam* e cod. palimpsesto reposui, itemque *vacandos esse, verum* pro altero supplemento *vacandos mihi esse, sed* recepi. Ab eodem Halmio denique fragmentum huius orationis, quod Servius ad Aen. I. 13. servavit, accepi.

In orationibus, quae sequuntur quattuor in *L. Catilinam* dictae, maxime C. Halmii editionem quintam, quae edita est Berolini anno huius saeculi LXIII., sequendam esse censui, quoniam is in illa editione iam rectius de auctoritate librorum existimavit, quam antea in editione Orelliana altera factum erat. Sed tamen etiam sic in quibusdam locis ab illius auctoritate recedendum mihi esse putavi. De hoc genere haec hic commemoranda esse videntur. In oratione prima cap. 1. §. 1. nuper C. Halmius in verbis his:

quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? pronomen *nos* delevit. Id non solum libri optimi quique tuentur, verum etiam Victor in *Rhet. minor.* p. 72, 23. Halm. et Donatus ad Terentii *Eun.* I. 1, 10., de quibus falsa relata sunt a criticis, et Anecd. Parisina p. 5. Eckst., ut nisi temere agere velimus omittere non queamus. De loco cap. 6. §. 13., ubi *haeret infamiae* reliqui, conferas quae nuper disputavit H. Kratz in Nov. annal. philol. et paed. vol. LXXXVII. p. 115 sq. eundemque conf. de cap. 6. §. 16. Cap. 9. §. 23. revocavi, quae olim erat scriptura: *recta via perge in exsilium*, quia ea ipsa verba sic scripta sunt in libris plurimis atque etiam illi libri, quos iure C. Halmius potissimum sequendos esse censuit, b. s. cum aliis quibusdam non *recta* simpliciter, sed *rectam* scriptum exhibent, quod sine dubio natum est ex *rectantia*. Plenam autem formulam ibi recte poni, ubi cum *ἐπεγγελῆ* quadam dicitur, facile intelligitur, conf. Terentii *Andr.* III. 4, 21 (600). *Quid causaest quin hinc in pistrinum recta proficiscar via?* Paullo post de verbis §. 24. *scelerum tuorum* conf. H. Kratz in Nov. ann. philol. et paed. l. c. p. 116 sq. Cap. 10. §. 27. scripsi: *Tantum profeci, quum te a consulatu reppuli* etc. pro eo, quod C. Halmius retinuit: *Tantum profeci tum, quum te a consulatu reppuli*. Nam *tum* non solum optimi ac plurimi libri Ciceronis omittunt, verum etiam Charisius lib. II. p. 226, 20. Keil., ubi simplex *quum* qua ratione usurpetur explicat. Ac si Diomedes lib. I. p. 392, 11. Keil., ubi eundem locum tractat, scriptum exhibet *profeci tum cum* etc., apparet in eius libris olim locum propter continuam scriptionem corruptum fuisse indeque natum illud *tum*, quod eo minus recipiendum erat, quod grammaticus sua non ex ipso Ciceronis libro petivisse videtur, sed a Charisio adsumpsit, ubi haec eadem exempla reperiuntur, quibus Diomedes utitur. Cap. 11. §. eadem credo ego *sic*, quod omnes libri Quinctiliani, qui lib. IX. 2, 32. hunc locum ad verbum exscripsit, ante *loquatur* habent, iniuria temporis excidisse ex libris Ciceronis, qui ipse quoque aliis locis eodem modo *sic* particulam interponit. Eodem cap. §. 29. retinui, quod in libris et plurimis et optimis habetur non pro vulgato *num*, quia sic etiam oratio ipsa sine interrogatione melius procedit. Cap. 12. §. eadem *fui* semper edidi cum libris plurimis atque optimis pro eo, quod nuper scripserat C. Halmius, *semper fui*.

In oratione secunda cap. 1. §. 1. C. Halmius plurimorum atque optimorum librorum scripturam hanc: *vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem*, sprexit et inductus puerili *Madvigli* adnotatione, qui ibi ablativum agnoscit in hac formula, ubi *res*, quae instrumenti loco sit, declaretur, accusativum autem requirit, ubi *res*, quam illaturum se esse quispam dicat, significetur, scripsit: *vobis atque huic urbi ferro flammamque minitantem*, quod non est nisi in perpaucis iisque non optimis libris. Sed ut non commemorem usitatissimam formulam

esse *crucem minari* alicui, qua usus est Cicero *Disp. Tusc.* lib. 1. c. 43. §. 102., conferat mihi aliquis Livii lib. III. c. 57. §. 3. *ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor* etc. et dicat Madvigii rationem esse veram. Paulo post scripsi, quo fere corruptelae ducunt, quae sunt in libris et apud Arusianum p. 248. Lindem., *quam est ex urbe pulsus*. Etenim ex continua scriptione *urbepulsus* per *διτρογγυλια* illud urbe depulsus videtur natum esse; conf. infra or. III. c. 7. §. 16. *quem quidem quem ex urbe pellebam*, ubi multi libri, non meliores, item *ex urbe depellebam*, scriptum habent, Cap. 5. §. 9. veritus sum omittere auctore Halmio verba *esse fateatur* post *Catillinae*, etiam si in b. s. omissa sunt. Aliquotiens enim omissiones eius modi etiam in optimis libris reperiuntur, quo de genere est etiam illud, quod eodem cap. §. 10. C. Halmius nuper omisit *mihi* in verbis his: *qui mihi accubantes in conviviis* etc., quo in loco optimi sane libri pronomen illud omittunt, sed id re tamen ipsa et ceterorum librorum auctoritate et duplici Servii testimonio ad *Aen.* lib. III. 477. et lib. V. 291. satis defenditur. Cap. 6. §. 12. nondum videtur persanatus esse locus, qui varie in libris habetur, sed in plerisque sic scriptus est: *paruit. Qui ut hesterno die, quam* etc. Equidem ex hac ipsa scriptura et e lectione scholiastae Gronoviani p. 406. 12. Bait. *qui hesterno die*, conicio haec verba olim sic scripta fuisse: *paruit. Quin hesterno die, quam* etc. atque ita legisse eum ipsum scholiastam suspicor, quia adiungit: *Vides quia contra invidiam descendit et purgat se, ne videatur expulisse*. Cicero enim his verbis ita negat superiora, ut dicat contrarium potius factum esse atque illud fuerit, quod expectaverint homines Catillinae faventes. Cap. 12. §. 26. credo ego recte C. Halmium in verbis his: *quemadmodum iam antea dixi, verbum dixi* ita defendisse, ut in perscribenda oratione erravisse Ciceronem diceret. In oratione *tertia* cap. 1. §. 2. e codd. b. i. s. optimaee notae libris reposui *totae urbi* pro *toti urbi* itemque *pro P. Sulla* 15, 42. *totae Italiae* scripsi pro *toti Italiae*. Conf. Prisciani lib. VI. 1. 5. p. 197. ed. Hertz. et Varronem *de ling. Lat.* VII. §. 103. Cap. 4. §. 9. nuper fere sic scripserunt omnes: *Introduci autem Galli iusurandum sibi et litteras ab Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem data esse dixerunt* etc. itaque scriptum legitur in Codd. a et i, quum in b. s. *datam* scriptum sit. Id mihi errore ex illa scriptura natum esse videtur, quae est in ceteris libris: *datas esse dixerunt*. Nam alius generis est, quod adsimulavit C. Halmius infra §. 10., haec ubi leguntur: *qui paullo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset* etc. Nam ibi est liberior oratio eius modi: *Gegenstände, welche bei ihm gefunden worden waren*. Debebat vir doctissimus potius comparare eius modi locos, qualis est qui legitur in or. IV. c. 1. §. 1. *Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora at-*

que oculos esse conversos., et eo magis, quod iusurandum, quod ibi praepositum erat, perscriptum erat et uno litterarum nomine continebatur, ita ut in verbo definiendo maxime consentaneum esset dici *datas esse*. Paulo post cap. 5. §. 10. non probo quod C. Halmius nuper *quidem* post *notum*, quod olim optimorum librorum auctoritate obtinuerat, delevit. Cap. 6. §. 13. nulla idonea causa excogitari posse videtur, quam ob rem *Quirites*, quod in libris tantum non omnibus legitur post haec verba: *Iudicis expostitis atque editis*, delendum esse videatur, itaque ego illo loco reposui. Cap. 7. §. 16. scripsi: *consilio autem neque lingua neque manus deerat* pro eo, quod nunc vulgo receptum erat: *consilio autem neque manus neque lingua deerat*. Atque hoc a Ciceronis manu olim profectum fuisse testatur non solum Scholiasta Gronovianus et magnus numerus codicum, in quibus ea ipsa verborum collocatio reperitur, verum etiam meliores libri confirmant, ut Salisburgensis (s.), in quo omissis verbis *neque lingua* leguntur tantum haec: *consilio autem neque manus deerat*. Apparet enim, quum olim scriptum esset: *consilio autem neque lingua neque manus deerat*, oculum librarii a priore *neque* devenisse ad posterius et id, quod in medio erat scriptum, omisisse, id est *lingua neque*, ut etiam meliorum librorum auctoritas nostram rationem plane confirmet. Cap. 8. §. 18. scripsi ego: *Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera, quae ita multa nobis consiliis facta sunt, ut etc.* in omnibus his verbis optimorum et plurimorum auctoritatem sequutus. Contra C. Halmius nuper et verba: *relinquam, ut omittam* plane omisit coniectens haec ita: *ut terrae motus ceteraque, quae etc.*, quemadmodum haec verba in libris deterioribus leguntur. Equidem existimo orationem alacriorem esse, si verbum illud, quo omissio, quam hoc loco fieri vult Cicero, significatur, ter, non semel ponatur, et ita multa pro tam multa ex optimorum et plurimorum librorum auctoritate eo magis recipiendum esse putavi, quod non tantum multitudo earum rerum, quae factae esse dicuntur, verum etiam ratio, quom ad modum illa multa facta esse videantur, spectatur. Paulo post *per dies decem* pro *per decem dies* ex optimorum librorum auctoritate reposui. Cap. 10. §. 23. scripsi ego nunc: *Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce et imperatore vicistis*. Sic habemus tantum modo duas partes orationis constructionemque similem atque in orat. IV. c. 8. §. 16. *quam quidam hic nati et summo loco nati non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt*, de qua constructione olim iniuria erat dubitatum. Neque librorum auctoritas hanc rationem repudiat, quum in plerisque libris *et erepti* aperte scriptum sit atque in paucioribus usque non bonis omissa coniunctione *erepti* habeatur. Nam cum tribus libris melioribus sane b. i. s. omittere verba *et erepti*, quae

librarii supervacanea esse putaverunt, mihi non consentaneum esse videtur, quia sive adiungis verba *sine caede* — *sine dimicatione* ad superiora verba, debilis oratio nascitur, sive refers ad sequentia, id quod Halmius fecit, qui scripsit: *sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione togati me uno togato duce et imperatore vicistis*, infringitur plane vis extremi coli, quae posita est in verbis *togati me uno togato duce et imperatore vicistis*. §. 25. reposui librorum auctoritate *Quirites* post verba *erant eius modi* eo magis, quod *qui*. aut *quod*. compendium facile ante quae, quod sequitur, obliterari potuit. Cap. 12. §. 28. facilius cum Halmio scriberem *vobis erat videndum* ex optimis sane libris, nisi cognovissem compendia fuisse in istis libris et aliquotiens propterea quasdam voces et syllabas videri esse omissas. In oratione quarta cap. 1. §. 1. eadem de causa *liberis*, quod post *vestris* nuper C. Halmius delevit, quod non est in Codd. *b. s.* omitterendum non puto, praesertim quum ea voce aliquid continetur, quod non est in uno pronomine possessivo positum. Cap. 4. §. 7. ex levi quidem quorundam librorum indicio nuper C. Halmius in hoc loco: *qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere* Blochio auctore et Madvigio verba *qui populum Romanum* delenda censuit. Sed accuratissime haec quattuor membra, quae libris omnibus, qui ullam habent auctoritatem, confirmantur, inter se respondent. Nam verba: *qui nos omnes*, spectant ad *senatores, qui populum Romanum* ad *cives, quorum omnium interitum efficere voluisse Catilinam* Cicero aliquotiens pronuntiat in his orationibus, atque eodem modo in verbis iis, quae sequuntur, verba *qui delere imperium* spectant ad eorum, qui honoribus funguntur aut functi sunt, id est ad senatorum personas, quae autem sequuntur verba: *qui populi Romani nomen extinguere*, ad populi auctoritatem spectant, ut facile intelligi possit uno membro orationis sublato plane everti hunc locum. §. 8. recte C. Halmius de scriptura, quam ipse recepit: *multos uno dolore dolores animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset*, dubitasse mihi videtur et, quum in omnibus libris et apud Scholiastam Gronovianum omisso nomine substantivo legatur: *multas uno dolore animi et corporis*, equidem cum Halmio facio, qui aliud substantivum omissum putat, veluti *aerumnas*, pro quo etiam scribi potest *molestias*. Cap. 6. §. 11. inita subductaque ratione scribendum esse existimavi: *facile me atque vos crudelitatis vituperatione exsolveritis*. Hoc enim et quae praecedunt verba et quae in libris hoc loco scripta sunt paene flagitant. Conf. etiam quae scripsit H. Kratz l. c. p. 120., quicum tamen in eo dissentio, quod ille *exsolvetis* potius quam *exsolveritis* scribi voluit. Cap. 7. §. 14. maxima pars codicum habet hanc scripturam: *qui vereri videntur ut habeam satis praesidii* etc. eamque scripturam Scholiasta Gronovianus ita tuetur, ut dicat: 'Ut habeam

praesidii: Antiqua locutio. Modo dicimus: *timeo, ne moriar*: apud antiquos sic legebatur: *timeo ut vivam*, id est, *timeo ne non vivam, ne non habeam praesidium, veremur, ut habeam praesidium*. Quae verba etsi sub finem falso disposita esse videntur, hoc tamen indicant olim *ut habeam praesidii* in libris fuisse et propterea hoc esse mutatum, ut de sententia melius constaret. Quod quum ita sit, non probo quod C. Halmius nuper e libris *b. i. s.* reposuit: *ne non habeam*. Nam interpolationem in hoc loco olim versatam esse indicat etiam illud, quod in aliquot libris *quod non pro ut* habetur. Paulo post hanc verborum collocationem etiam multo maiore pro vulgata multo etiam maiore ex optimis libris recepi, itemque §. 16. *Quis enim est pro Quis est enim* scripsi. Cap. 8. §. eadem *tantum*, quod ante *quantum* in plurimis atque optimis libris habetur et facile potuit excidere, reposui vulgo omissum. §. 17. *revocavi nisi vero* cum libris tantum non omnibus, pro quo ex levissimo librorum indicio nuper immo vero rescriptum erat.

Etiam in oratione, quae est pro *L. Murena*, in qua emendanda nuper multi elaboraverunt, C. Halmius, G. Sorof, G. Tischer, A. W. Zumptius, alii, aliquotiens a recepta olim scriptura mihi recedendum fuit. Ac primum quidem cap. 1. §. 1.: *Quae precatus sum pro quae deprecatus sum* non tam propter *Quinctiliani* IX. 4, 107. et *Donati* ad *Terentii* Andr. III. 4, 3. testimonia, quae mihi ad *Ciceronis orationem post red. ad Quir.* c. 1. §. 1. spectare videntur, sed propter ipsam sententiam scripsi. §. autem 2. edidi nunc: *idem consul consulem vestrae fidei commendat*, cl. c. 2. §. 3. et infra c. 41. §. 90. *Quem ego vobis — consul consulem, iudices, illa commendo* etc. Ne quis autem haereat, in eo quod eiusdem hominis deinceps dicitur, ut ad *Ciceronem consulem* referatur, commemoro eodem fere modo aliquotiens *Ciceronem esse* locutum, conf. *divin. in Q. Caecil.* c. 13. §. 41. *quam illius temporis mihi venit in mentem, quo die citato reo mihi dicendum sit*. Cap. 3. §. 5. nunc scripsi *abrogarim* de *Wesenbergii* coniectura pro *abrogarem*. §. 8. lacunam, quae in libris est, relinquendam putavi potius, quam audaciter locum corrigerem. Cap. 5. §. 11. *debebat esse* cum libris scripsi pro *esse* *debebat*, cap. autem 6. §. 13. *convitio* auctoritate librorum pro *convivio* reposui, et *comessatio* scripsi pro *comissatio* et loco aliter interrupto *quamquam vitiosa sunt* pro *quaeque vitiosa sunt*. §. 14. credo ego recte A. W. Zumptium e libris reposuisse: *Nihil igitur in vitam L. Murenae dici potest, nihil, inquam, omnino. Iudicio sic a me consul designatus defenditur, ut etus* etc. pro eo, quod vulgo edebatur: *Nihil igitur in vitam L. Murenae dici potest? Nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me* etc. Zumptium igitur secutus sum. Cap. 7. §. 15. non recte C. Halmius in verbis: *ut neque ipse dignitate vinci potuerit neque te dignitate superavit*, altero membro *dignitate* tollendum esse putavit, quo vocabulo in recepta collo-

catione verborum neutro loco carere possumus, recte vero *abs te* in priore membro addi voluit. Id ego ita feci, ut magis cum librorum auctoritate conveniret, et scripsi: *ut neque ipse dignitate a te vinci potuerit neque te dignitate superavit.* §. 16. *memoria est pro est memoria* librorum testimonio scripsi, et cap. 8. §. 17. *generis obticeretur, pro obticeretur generis et Quam vero ego pro Quam ego vero.* Eadem §. *veteri pro veteri* propter Prisciani testimonium scripsi, quem conf. lib. VII. p. 339, 20. Hertz. §. 18. C. Halmio parui, qui *habet et est pro habeat et sit commendavit* in verbis: *propterea quod renuntiatio gradus habet, dignitas autem est persaepe eadem omnium,* cap. 9. autem §. 20. non potui adduci, ut *loquor pro loquar* scriberem, vide quae infra dicam ad c. 30. §. 63., mox *impertit* nunc ipse quoque scripsi *pro impertit.* Cap. 11. §. 25. *diebus discendis pro diebus ediscendis* nunc edidi et *ab ipsis causis pro ab ipsis capis* reposui et *lege agi posset pro lege posset agi.* Cap. 12. §. 26. *MANUM CONSERTUM* bis itemque c. 14. §. 30. pro *MANU CONSERTUM* auctoritate Gellii Noct. Att. XX. 10. edidi, tum *ITE VIAM pro INITE VIAM* Servii testimonio ad *Aen.* V. 86. et IV. 468. et Prisciani lib. XVIII. p. 283, 7. et p. 302, 6. Hertz. testimonio motus reposui. Cap. 13. §. 28. *gratia vero multo etiam minus* edidi auctore C. Halmio pro vulgato: *gratiae vero multo etiam minores,* quamquam correctio mihi aliquanto audacior esse videtur. Eodem auctore §. 29. *qui oratores evadere non potuerint,* ubi olim *potuerunt* scripseram, edidi. Cap. 14. §. 30. auctore Lambino *appositis* scripsi pro *dispositis.* §. 31. *cum rege Antiocho* auctore Prisciano lib. XV. p. 74, 21. Hertz. scripsi pro vulgato *cum Antiocho et aequa parta* Sorofio auctore pro *aequiperata.* §. 32. *cum Scipione,* quod in libris est, nunc retinui pro eo, quod olim *cum Glabrione* de coniectura scripseram. Cap. 15. §. eadem *cum bello in vectum totam in Asiam* e libris restitui pro eo, quod superiore tempore auctore Niebuhrus receperam: *quam bellum invecisset totum in Asiam* §. 33. et *existisset* pro *constitisset* et *putasset* pro *putavisset* e libris reposui. Cap. 16. §. 32. *neque tanta gloria L. Lucullus* nunc ipse quoque edidi pro *neque tanta gloria L. Luculli,* sed locum nondum persanatam esse et libri et sententia ipsa testantur. Cap. 17. §. 35. optimum esse putavi ex iis verbis, quae adfert Quinctilianus VIII. 6, 49, et quae sunt in libris, C. Halmio auctore scribere: *tam varias habere putatis agitationes commutationesque fluctum* pro eo, quod olim scripseram: *agitationes, commutationes, fluctus.* Mox *existimaris* pro *existimamus* librorum auctoritate motus scripsi. §. 36. *Cn. Manlio pro Cn. Mallio* nunc scripsi hic et infra pro *Cn. Planc.* 5, 12. Cap. 20. §. 42. ante *catenarum* corruptelae signum posui. Fortasse *tabellarum* eo loco verum est. Aliquanto post ipse *autem in Gallia pro ipsa autem* in *Gallia* reposui e libris et *intelligunt* pro *intelligent.* Cap. 21. §. 45. de coniectura mea nunc scripsi *susceptam rem abiciunt* pro

eo, quod olim auctore Lambino scripseram *cum totam rem abiciunt.* Cap. 23. §. 47. *perrogationem* auctore Th. Mommsenio edidi pro vulgato *prorogationem,* tum autem in *suis vicinitatibus* auctore C. Halmio recepi pro *in suis civitatibus.* Id scriptum in *suis vicinitatibus* quam facile in in *suis civitatibus* mutari potuerit apparet. De re conf. Q. Ciceronem de *pet. cons.* 6, 24. et totum illum locum et cap. 8. §. 48. Q. *Hortensio* de coniectura mea scripsi pro *Hortensio,* tum *quoad e libris* quibusdam nunc recepi pro *quod.* Cap. 24. §. eadem *tu ante populum Romanum,* quod non est in libris, nunc ipse quoque omisi. Cap. 25. §. 51. *tum erupit* scripsi pro *quam erupit.* Cap. 26. §. 54. *reliquas* pro *relictus* et C. *Postumo* pro *Postumio* auctore Zumptio, itemque scripsi §. 56. C. *Postumus* et §. 57. *DE POSTUMI CRIMINIBUS.* et §. 69. *Postumus.* Cap. 27. §. 55. *quae . . . relicta* scripsi pro *quae relicta.* §. 56. *sunt gravia* pro *sint gravia* et *descenderint* auctore Lambino pro *descenderent.* Cap. 28. §. 58. nunc quidem ut *multis prodesse posset* e libris reposui pro *ut multis prodesset,* et verbum *dignitatem* seclusi. Cap. 29. §. 60. et *possim* scripsi pro *possum* et *sed, si peccas* pro *et, si peccas.* Deinde de coniectura mea scripsi: *At ego nonne (pro non te) verissime dixerim peccare te nihil neque ulla in re te esse laus modi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare? finxit enim te etc.* Tum *aut ante veritas* omisi auctore Lambino et §. 61. auctore Kaysero, qui *apud imperitam multitudinem* pro *aut in imperita multitudine* proposuit, scripsi *ad imperitam multitudinem.* in *ante imperita* in libris quibusdam omissum est. Cap. 30. §. 63. in verbis *fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffusum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae.* miror C. Halmium intelligentissimum hominem *fateor* requisivisse et H. Stangero credidisse etiam §. 58. scribendum esse *deprecor* pro *deprecabor.* Notissimus enim est hic usus temporis futuri in re praesenti, quam quis expositurus est, et maxime quidem in hac ipsa formula *fatebor enim,* conf. Vergilii bucol. I. 32. *Namque — fatebor enim — dum me Galatea tenebat, Nec spes libertatis erat nec cura pecuniae.* et *Aen.* IV. 20. *Anna — fatebor enim — miseri post fata Sychaei Coniugis et sparsos fraterna caede penates Solus hic inflexit sensus animumque labantem Impulit.* conf., si tanti est, quae olim C. Thiel ad Verg. *Aen.* p. 134. et p. 320. hac de re commentatus est. His perpensis nemo volet iam supra c. 9. §. 20. *loquor* pro *loquar* et c. 28. §. 58. *deprecor* pro *deprecabor* reponere. Cap. 31. §. 65. *atiqua* e libris pro *alta* reposui. Id *alica* scriptum facile mutari potuit. Cap. 32. §. 67. post *remove* lacunae signa posui. Cap. 34. §. 70. *tenuorum amicorum et non occupatorum* librorum auctoritate permotus pro *tenuorum et non occupatorum amicorum* scripsi. §. 72. corruptelas, quae sunt in libris, reliqui. Cap. 35. §. 73. scripsi transpositionis medicina usus, quae mihi maximo opere in hunc locum cadere vide-

batur: *Minime, sed VULGO. Quid est VULGO? Passim universos, pro vulgato: Minime, sed VULGO, passim. Quid est VULGO? Universos.* Nam sic sententia optime constat et Quinctiliani locum VII. 3, 16. lacunosum esse recte viderunt docti. Cap. 36. §. 75. *P. Africani pro Africani* e libris nunc recepi et §. 76, quibus in verbis recte critici recentiore tempore intellexerunt scripturam in libris traditam vitiosam esse: *Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis*, non recte autem locum emendare conati sunt, credo ego omnem me litem composuisse eo, quod una littera deleta edidi: *Distinguit ratione officiorum ac temporum vicissitudinem laboris ac voluptatis*. §. autem 77. *quam insusuravit*, si id, quod in libris habetur: *quam ineceravit*, spectamus, verum esse non potest. Fuit sine dubio olim in cod. archetypo scriptum: *quam imperavit*. Servus enim nomenclator monitor hoc loco est et, ut servus medicus, iure imperat domino. Scripsi igitur: *quam imperavit*, nempe servus, ut prenderet accedentem et salutaret dominus. Paulo post *quod post quid excidisse videtur*. Scripsi igitur: *Quid? quod, posteaquam es designatus, multo salubus negligentius?* Cap. 39. §. 85. *ante importuna* corruptelae signum posui, tum *prorumpet pro perrumpet* e libris scripsi et *in rostris* pro *in castris*, quamquam hoc etiam nunc suspiciosum esse videtur, et interpunctionem C. Halmii in verbis sequentibus recepi. Cap. 40. §. 86. *in re publica pro in rem publicam* reposui et auctore C. Halmio vestram ante *miseri cordiam* adsumpsi. §. 87. *haec eum cum re* nunc edidi pro *haec eum re*. Paulo autem post recte intellexerat I. Bake verba: *sit demissis hominibus perfugium* corrupta esse, sed si ille dixit rescribendum sibi videri: *sit demisso animo perfugium* idque Kayserus recepit, id vero mihi est impudenter corrigere verba scriptorum, non emendare menda librariorum. M. Tullius sine dubio scripserat: *sit apud vos modestiae locus, sit demissis luminibus perfugium, sit auxilium pudori*. Nam *modestia, demissa lumina* (demissi in terram oculi), *pudor* inter se recte componuntur. Cicero autem et alii solutae orationis auctores Latini aliquotiens lumina pro oculis posuerunt, conf. *Disput. Tusc. V. 39, 114. de domo sua 40, 108. de nat. deor. III. 4, 9. et Nepos Timol. 4, 1. et Livius IX. 39, 11. et Quinctilianus IX. 3, 101. et Suetonius Vespas. 7. et de hac ipsa, quam hic habemus, formula conf. Ovidii epist. XV. 225. Merk. Lumina demitto, quam te tenet artius ille, Crescit et invito lentus in ore cibus. Cap. 41. §. 89. scripsi nunc *legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit pro fuit et exercitus duxit et res etc.* tum *quam pro quod* auctore Halmio recepi et *existitit* pro *eo accedat* scripsi. In libris aut *excidet* aut *exciderit* habetur. De aliis locis, quos corrigere critici nuper voluerunt, quamquam in multis locis mea sententia al. illorum coniecturis discrepat, tamen hic dicendi locus non est.*

In oratione quae sequitur pro L. Flacco, quae quidem nunc

ponenda erat post orationem pro Archia poeta, multa, quia novis subsidiis uti concessum non erat, mutare non potui, studui tamen etiam hanc orationem aliquot locis aut emendare aut certe rectius interpungere, et de locis quibusdam eius orationis hoc quoque loco dicam, alia lectori ipsi cognoscenda relinquam. Cap. 1. §. 2. errore quodam Pluygersii inductus Kayserus nuper pro *iustissimas inimicitias* edidit *veteres et iustissimas* contra omnium librorum auctoritatem. Putarant enim propterea, quod deinceps *novae inimicitiae* dicerentur, hic quoque veteres commemorandas fuisse. Id illi recte ratiocinati non sunt. Nam iustissimae inimicitiae ibi oppositum habent deinceps verba *nulla accepta iniuria*. Illud autem *novas inimicitias denuntiare* suam oppositionem habet in verbo *depositas esse* in superiore membro. Etenim deponere inimicitias et de integro suscipere inter se recte opponuntur, pro altero autem, de integro suscipere, dicitur hoc loco *novas inimicitias denuntiare*. Paulo ante credo ego ante *institutae adolescentiae* excidisse *bene*, quod ubi scriptum erat *vene facile post atque excidere potuit*. Cap. 2. §. 5. *pepulit* de Baiteri coniectura est pro vulgato *reppulit* vel *reppulit*. Paulo post legitur in libris: *Repetitur ad poenam quia iudicia communis exitu cepit*, in uno *exceptit*. Id mihi minus recte dici videtur: scripsi igitur *fecit* pro *cepit* de coniectura mea. Saepe enim ea ipsa verba inter se commutata sunt. Refero autem verba ad L. Vettium indicem. Cap. 3. §. 7. pro *hosce* Codd. Oxon. H. et Bernensis n. 254. habent *hostes*, itaque iure mihi Ieepius proposuisse videtur *hos testes* pro *hosce* scribendum esse, id quod reposui. Cap. 5. §. 12. non ineptum est, quod proposuit Kayserus: *quibus — existimatio verba et ineptiae etc.*, quae verba petita sunt ex oratione Pisoniana c. 27. §. 65., *existimatio, dedecus, infamia, turpitude verba atque ineptiae*. Sed in illum locum haec tamen melius conveniunt quam in hunc, quod illic plura verba ante scripta sunt, hic ad unam vocem existimationis referendum hoc est. Itaque vulgatam scripturam, quamquam ego quoque vix sanam esse credo, retinui. §. 13. *viribus de Ieepii* sententia reposui pro *verbis*, quod in libris est. Garatonius pro *eo nervis* proposuit atque ad hunc locum adsimulavit epilogum orationis Caelianae. Cap. 7. §. 17. libris omnibus obsecutus scripsi: *quid, quam soli sint ipsi, tandem fieri putatis?* Oratio obliqua pendet a verbo *putatis*. Paulo post de C. Halmii sententia scripsi: *Ego testes a Sicilia publice deduxi* pro *eo*, quod ante scripseram: *Ego testes e Sicilia publice duxi*. §. 18. in Codd. Bernensi et Oxon. T. γ scriptum est *diuidendum pro videndum*. Apparet igitur compendium nud. in eo loco fuisse. Quam ob rem scripsi: *vobis, iudices, videndum est etc.* Cap. 8. §. 19. reposui *Mirandum vero est cum ceteris criticis*, quamquam in multis libris habetur *non*. Compendia η et ζ inter se confusa sunt. Cap. 11. §. 24. e codice Salisburgensi

ego quoque nunc *civis* reposui pro *civem*. Cap. 13. §. 30. scripsi nunc ex librorum auctoritate *M. Curtio* pro *M. Curio* et §. 31. *Eppii* pro *Oppii* cum reliquis criticis. Cap. 13. §. 34. ex libris nunc a me quoque editum est: *Dixit publice datum drachmarum CCVI* pro eo, quod olim legebatur: *data — CCVI milia*. Cap. 17. §. 40. *iste* pro *ille* e cod. Vaticano repositum est, et *cuiuscumque modi* ex vestigiis librorum auctore Lambino editum pro *cuius modi*. Paulo autem post *conveniit* Gulielmi coniectura est, in libris habetur *evenit*. §. 41. *accusationis* est in Cod. Vaticano, in ceteris libris *actionis*. Cap. 19. §. 45. *Heraclidam* scripsi pro *Heraclidem* itemque infra in eadem §. et §. 47. Cap. 20. §. 46. *a Sez.* *Siloga* de Garatonii sententia est pro *a Sez. Stola*. Cap. 21. §. 50. *iudicatus esset* e Codd. Vaticano et Salisburgensi est pro vulgato *iudicatum esset*. Cap. 24. §. 57. scripsi nunc *eadem queri iure possumus* e Codd. Salisburgensi et Bernensi pro eo, quod olim edideram: *codem iure queri possumus*, et postea in *contione* e Cod. Salisburgensi pro vulgato *contionum*. Fortasse olim in *contionib.* hic scriptum fuit. §. 58. *optimatum* pro *optimatum* de meo scripsi, quia infra c. 26. §. 63. eadem forma a Cod. Salisburgensi oblata est. Cap. 26. §. 62. sine idonea causa Kayserus nuper verba: *et eorum eadem terra parens, altria, patria dicatur*, in Cod. Salisburgensi omisa, uncis inclusit. Exciderunt ex eo libro, quod oculus librarii a priore *dicatur* ad alterum aberravit. Nihil amplius. §. 63. *tr. militum* pro *militem* Gulielmus recte proposuerat cl. §. 101., quem auctore etiam Kaysero secutus sum. Cap. 27. §. 64. e librorum vestigiis *Aeolis* (*Αἰολίς*) et *Doriis* (*Δωριίς*) de C. Lachmanni ad Lucr. vol. II. p. 280. sententia scripsi, de mea autem coniectura *regionem* reposui pro corrupto *gentem* paullo post. *regionem* per compendium videtur scriptum fuisse in hunc modum *regem*, hinc etiam in orat. pro *P. Sulla* 20, 56. pro *rege* in codice Bruxellensi scriptum est *regione*, quia librarius per compendium scriptum esse putavit, quod erat sine compendio positum. §. 65. *delevi vetus* ante *proverbium* iniuria olim illatum. Cap. 28. §. 67. *prae* de Baileri coniectura est pro vulgato *pro*. Cap. eodem §. 69. *serva* est de Nic. Angelii coniectura, in libris legitur *servata*. Cap. 29. §. 71. pro *fidelissimosque* scripsi *et fidelissimos*. In libris coniunctio nulla est. Post *Romanis* facile et excidere potuit. Cap. 30. §. 74. integra sunt verba: *Tutor his rebus Graecorum legibus ascribendus fuit*. Constructio eadem est, quae apud Terentium in *Adelph.* act. IV. sc. 5. v. 36 (670). *Quoi quando nupsit? auctor his rebus quis est?* Neque tamen auctor pro *tutor* hic reponendum esse arbitror, quamquam id est aperte scriptum in Codd. Oxoniensibus 5, 7, sed natum id est e scriptura Codd. Oxoniensium C, H, S, in quibus est *utor* pro *tutor*. Cap. 31. §. 76. de meo scripsi: *Tui igitur illi Pergamen.* Editio Cratandrina habet: *igitur illi, tui* autem post *potuisti* facile obliterari

potuit. Cap. 32. §. 78. ipse quoque nunc reposui: *Recita. LIT-TERÆ Q. CICERONIS*. In Cratandrina est: *R. literarumque Ciceronis*. §. 79. nunc recepi in *censum* pro in *censu*. *m littera* facile excidit, *incensa* autem, quod est in Cratandrina, pro in *censu* facile scribi potuit. Paulo post edidi auctore Th. Mommsenio quod *nullo iure neque re neque possessione tua* pro vulgato quod *nullo iure neque in re neque in possessione tua*. Cap. 33. §. 82. dubitari mihi non posse videtur quin verba ita scribenda et interpergenda sint: *invidisti ingenio subscriptoris tui, quod ornabat facete locum, quem prehenderat, et acute testes interrogabat*. Nam *facete*, non *facile* requiritur ab eo, quod sequitur, *acute* eodemque modo etiam Scholiasta Bobiensis haec verba coniuncta habuit itaque usque adhuc Madvigio prorsus adsentior. De ceteris autem verbis etsi dubitari potest, tamen maximo opere mihi placuit Madvigii ratio in his quoque verbis itaque eo auctore etiam quae sequuntur verba ita constitui: *aut fortasse fecisti; ut te eo populi sermone exciperes; ideo Decianum usque ad coronam applicuisti*, pro eo, quod olim Rauio auctore scripseram: *fortasse fecisset, ut tu ex populi sermone excideres. ideo Decianum usque ad coronam applicuisti*. Paulo post Madvigium secutus scripsi: *Sed, ut hoc veri simile est, [haud veri simile], Decianum a Flacco esse corruptum, 83. ita scitote, indices, esse cetera etc.* Cap. 36. §. 89. *si* post *redacta*, quod in libris est, omisi. Fortasse potest etiam verbum excidisse, veluti *numerata*, ut olim fuerit: *si numerata per hunc etc.* Sed haec incerta omnia. Paulo post *protiae accumulataeque* e Cod. Salisburgensi auctore etiam Kaysero reponendum esse putavi. Cap. 37. §. 93. *prudentissimum*, quod non fere librorum auctoritate scripsi pro *prudentissimum*, quod non minus ab illo loco alienum est, quam *prudens* cap. 36. §. 89. §. 94. post *disputo* inclusum reliqui *postulo*. Id aut e *διτρογγαγία* natum est aut vestigium mansit aliorum plane verborum. Sententia aptissima foret, si legeretur *apud vos*. Cap. 38. §. 96. *eandem* Gulielmus proposuit, *eam* in libris legitur. Cap. 39. §. 99. ex auctoritate librorum nunc reposui *civibus* post *omnibus*, quod eo loco facile obliterari potuit. Cap. 41. §. 104. *Ac* codd. Salisburgensis et Bernensis pro *at* obtulerunt. Cap. 42. §. 105. *potuerunt* scripsi pro *potuerint* nunc auctoritate Codd. Salisburgensis aliorumque et §. 106. alterum *huic* auctoritate Scholiastae Bobiensis cum criticis recentioribus omisi, delevi etiam *fortissimi*, quod in ceteris libris ante *patris* legitur, auctoritate Cod. Salisburgensis.

In oratione, quae est pro *P. Sulla*, etsi difficillimum est multis in locis sine novis adiumentis restituere veram scripturam, tamen quaedam, adiuti etiam doctorum hominum disputationibus, qui singulos locos tractarunt, nobis videmur etiam nunc emendare potuisse, et cap. quidem 1. §. 2. mihi videtur vera scriptura non esse: *sed ut ille vidit etc.* Nam videndi vocabulum

ab eo, quod dicere voluisse videtur orator, alienum est, quod illi librarii recte indicaverunt, qui quum pro *vidit* scripsissent *iudices*, post *deminuturum* inseruerunt verbum *speravit* aut *putavit*. Itaque ego verba: *sed ut ille, iudices, quantum* etc. reliqui, et post *deminuturum* lacunae signa posui, quo loco verbum *existimavit* excidisse credo. Quod autem codices Tegernseensis et Vaticanus post *ille* habent uidit scriptum, id apparet natum esse e compendio *uidic.* eaque verborum confusio etiam aliis in locis invenitur. Conf. infra cap. 14. §. 41. Cap. 7. §. 21. non mutavi *respondeo*, quod in plerisque libris est, sed *respondebo*, quod est in Codd. Tegernseensi et Dresdensi, tamen si scriptum olim fuit ita, ut fere solitum est scribi, ut o littera b litterae adhaeresceret, facile obliterari potuit ob eamque rem videtur hoc loco anteposendum fuisse. Nam sententia futurum non minus hic recipit quam infra cap. 14. §. 40., ubi *tribunum* reposui, quod, quum *tribunū* scriptum esset, facile in *tribuna*, id quod est in Cod. T., mutari potuit. Cap. 15. §. 42. commemoro Fr. Richterum in *Nov. annal. philol. et paed.* vol. LXXXIII. p. 277. scribendum proposuisse: *Quid, deinde quod feci?* Ibidem e cod. Vaticano *totae Italiae pro toti Italiae* scripsi. Vide quae dixi supra ad orat. *Catilin.* III. c. 1. §. 2. Cap. 15. §. 44. credo ego post *testis* ante *tibi* aliquid excidisse et recte Huldricum proposuisse *quumque tibi*, neque verba: *non mecum aut cum familiari meo questus es*, vera esse videntur, sed quum varie emendari posesnt, nihil audacina quidem mutare volui. Nuper Fr. Richterus l. c. proposuit ex parte etiam Cobeto auctore: *non mecum, ut cum familiari tuo questus es*. Cap. 17. §. 48. etsi C. Halimius scripturam vulgo receptam: *Immo nemo magis eum, de quo nihil unquam est suspicatus, quam is, qui de aliis multa cogitavit*, non male tutatus est, quod dixit orationis variandae causa ita scriptum esse, tamen, si conferimus quae cap. 4. §. 12. leguntur: *Ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui participet et consilii vestri fuit et timoris* etc. illud, quod in aliis libris legitur *cognovit* pro *cogitavit*, videtur satis probabile esse. Sed hoc leve est, gravius mihi mendum videtur inesse in §. 49., in quo ego loco etiam post ea, quae C. E. Putschius disputavit in *Nov. annal. philol. et paedag.* vol. LXXV. p. 657., corruptelam inesse existimo, et quum in libris plerisque scriptum sit: *An vero — non susceusit*, credo ego oculos librarii ab uno *suscensuit* ad alterum *suscensuit* aberravisse atque ante verba *non susceusit* longiorem lacunam statuendam esse, ut in superiore parte orationis olim interrogatio, in altera responsio fuisse videatur. Sed quis singula verba, quae exciderunt, praestare potest? Conf. tamen huius orationis c. 31. §. 88., ubi de simili causa ex libris paene omnibus satis multa verba, quae inter repetitum verbum *metuit* erant scripta, exciderunt. Cap. 22. §. 65. *videatur* nunc de Gatonii coniectura reposui pro eo, quod olim legebatur, *videba-*

tu. Conf. etiam I. N. Madvigium in *Add. edit. Orell.* sec. p. 1449. Cap. 26. §. 71. in libris partim scriptum est: *cum illius vitam*, partim: *cum illius vita*, et quamquam utraque scriptura intellegi atque utraque ellipsis exemplis confirmari potest, tamen putavi maxime huic loco convenire illud, quod in editione *Iun. fin.* scriptum est et commendatum est etiam a Lambino: *Age dum, conferte nunc cum illius vita vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam* etc. Eadem abundantia Cicero etiam aliis locis locutus est, ut in *Disput. Tusc.* lib. I. 19, 43. *nulla est celeritas, quae possit cum animi celeritate contendere*. lib. V. 23, 64. *Non ego iam cum Iulius vita — Platonis aut Archytae vitam comparabo. de orat.* II. 87, 357. *acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi*. neque aliter ceteri scriptores aliquotiens locuti sunt, veluti P. Terentius in *Andr.* IV. 1, 22 (646). *Heu me miserum, qui tuum animam ex animo spectavi meo*. Hoc autem loco propter illam, quae sequitur, appositionem vocem *vita* repeti paene necessarium fuit. §. 73. *Quae domus celebratio* etc. scripsi auctore H. Iordano. In libris est *Quae domus? quae celebratio* etc. Cap. 28. §. 77. iam revocavi, quam in prima harum orationum editione receperam scripturam: *si in extremo discrimine ac dimicatione fortunae deseruerit, si non aderit* etc. Ex hac enim scriptura, quae est e Cod. Victoriano olim enotata, facile ceterae lectiones, quae in libris sunt, si compendium scripturae erat, oriri poterunt. Paulo ante auctore Fr. Richtero l. c. scripsi *hunc P. Sullam pro nunc P. Sullam*. §. 79. scripsi: *valent vita et ad poenam* etc., de coniectura Fr. Richteri aliorumque. Volgo verba *vita et*, quibus libri carent, omissa sunt. Cap. 29. §. 80. saepe de Spengelii coniectura edidi pro *semper*, quod in libris est. Compendium videtur permutationis causa fuisse. Tum de eiusdem viri doctissimi coniectura §. 82. *optime* scripsi pro *apertissime*. In eo quoque loco videtur compendium causa corruptionis fuisse eo, quod *optime* et *apertissime* inter se commutata esse suspicari licet. Cap. autem 33. §. 93. in ipso exitu orationis, ne quis existimet ei rationi obtemperandum esse, quam nuper in eundem esse Fr. Richterus pronuntiavit, conferat quae Scholiasta Bobiensis de eo loco dicit p. 369. ed. Bait.

Etiam in oratione, quae est *pro Archia poeta*, nunc quidem multa mutari non poterant, sed sunt tamen in hac quoque oratione, de quibus hoc loco dicamus, omissis his, quae propter ipsam librorum auctoritatem mutata sunt. Cap. 4. §. 6. scripsi *M. Lucullo* cum ceteris criticis de Schützi coniectura pro *L. Lucullo* itemque mutavi traditam in libris scripturam etiam §. 8. Cap. 5. §. 11. reposui *ita* olim a me iniuria omissum et scripsi: *ita se iam tum gessisse pro cive. ita sine idonea causa in dubium vocatum est, quo declaratur fere hoc: eo ipso, quod sit census*. Cap. 7. §. 16. iam ipse quoque C. Stephano auctore *M. Catonem illum senem* edidi. Recte Io. G. Baiterus ad-

simulavit orat. pro P. Sulla §. 23. *M. illi Catoni seni, pro Cn. Planc. §. 20. de M. Catone illo. Accus. lib. II. §. 5. ille M. Cato sapiens.* Cap. 9. §. 19. libris invitis propter ipsam sententiam revocavi: *nos hunc vivum, qui et voluntate etc. pro eo, quod est in libris: nos hunc vivum et qui voluntate etc. §. 21. scripsi de Mommsenii coniectura: et ipsa natura et regione vallatam, ut fere Cicero dicit in epist. I. 7, 6, eam esse naturam et regionem provinciae tuae, pro eo, quod est in libris: naturae regione.* Nam altera emendandi huius loci ratio, ut scribamus: *natura regionis,* etsi nuper Fr. Richterius in *Nov. annal. philol. et paed.* vol. LXXXV. p. 361. non male adsumulavit orat. pro rege Deiot. 9, 24. *propter regionis naturam et fluminis.,* longius mihi ab librorum scriptura recedere videtur quam altera. Cap. 10. §. 25. nunc scripsi *ubere* pro *ussit,* quod nescio quo modo manserat in editione priore, cap. autem 11. §. 26. reliqui *etiam illis libellis,* pro quo plerique nunc scripserunt *etiam in illis libellis.* Nam ex eo, quod *Disp. Tusc. I. 15. §. 34.,* ubi similis sententia in simili causa proponitur, legitur: *in iis ipsis libris — sua nomina inscribunt,* non poterit tamen concludi hoc quoque loco Ciceronem praepositionem posuisse, quum datus etiam aliis locis cum *inscribendi* verbo consociatus legatur. Cap. 12. §. 31. iam ipse quoque Mureto auctore *vetustate* pro *venustate* rescripsi.

In orationibus, quas M. Tullius habuit *quam senatui gratias egit et quam populo,* etsi plurimum codici Parisino n. 7794. mihi quoque tribuendum esse videtur auctoritatis, tamen non credo in eo libro omnia esse posita, quae res quum longioris disputationis sit, hoc loco non amplius persequenda esse videtur. Quae autem de his orationibus hic dicenda esse videntur, fere haec sunt. Cap. 2. §. 3. scripsi: *qui quam per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere deluit.* Quum enim in cod. Parisino a pr. manu sit hoc ipsum *deluit* scriptum, quod in cod. Salisburgensi in *diruit,* in cod. Parisino ipso ab altera manu et aliis libris in *delituit* est mutatum, dubitari non potest quin in cod. archetypo fuerit *deluit* scriptum. Eam autem formam, ut *delitus* pro *deletus,* pro *delevit* esse usurpatam testatur Charisius lib. III. p. 248, 4. ed. Keil. *delituit,* quod C. Halmius, cuius sententiam falso refert Kayserus, recipi voluit, propterea ab hoc loco alienum est, quod eo vocabulo multo minus dicitur quam oportet, ut sententia loci plane recepto illo debilitari videatur. §. 4. *quam meus inimicus promulgavit, ut etc. in libris omnibus est, quod retinui.* Aptissima enim sententia haec est: quae de ipsis lata erat, eo quod meus inimicus promulgavit, ut etc. Cap. 3. §. 7. sane haec exaequanda videntur fuisse, ut scriberetur: *summi viri et clarissimi consulis fasces fractos, fortissimi viri atque optimi tribuni plebis etc.* Sed in re satis incerta nolui quidquam mutare. Cap. 10. §. 26. unice verum est, quod Kayserus recepit: *ante hoc suum beneficium, pro ante hoc unum beneficium.* Illud enim Cicero

vult efferre, ab ipso hoc in se beneficium esse profectum. Cap. 15. §. 36. *binorum* auctore Madvigio pro *divinorum* reposui. In altera oratione cap. 4. §. 10. reposui hanc optimorum librorum scripturam: *inimico autem, optimo viro et mitissimo, altero consule referente reductus sum.* Nam Q. Metellus consul revera una cum P. Lentulo altero consule rettulerat, ut Cicero hic, ubi rem exaggerare vult, sane vere sic loqui potuerit, id quod Fr. Aug. Wolfius iam recte exposuit collatis locis *de domo* c. 27. §. 70. pro P. Sesti. c. 62. §. 130. in L. Pisonem c. 15. §. 35. Cap. 5. §. 13. *foedera ac reconciliations gratiarum* de mea coniectura scripsi, in libris partim *foedera reconciliations gratiarum* partim *foedera reconciliations gratiarum* legitur. Paulo post *decertant* pro *decertare* scripsi, quod ducit *decertarent,* quod in multis libris est. Illud enim olim *decertaret* scriptum fuit, unde *decertaret* et *decertarent* ortum est. Cap. 6. §. 14. de Halmii coniectura est: *dum ego absun,* pro *vulgato quam ego asun.* *absun* in melioribus libris omnibus habetur. Cap. 8. §. 19. *id vero* de eiusdem Halmii coniectura pro *vulgato id mihi recepi.* In libris fere *ideo* legitur. Cap. eodem §. 20. scripsi de meo: *ego qua consuevi utar facultate.* In libris melioribus substantivo omissa legitur *utar,* in deterioribus fere *utar pietate.* Cap. 9. §. 22. *Quamquam mihi, Quirites* e libro iam laudavit Gulielmus, nuper hoc idem reposuit Halmius. §. 23. scripsi: *Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, in eo vix reprehenditur.* In libris partim legitur *in eorum aperte utitur,* partim *more aperte laudatur.* Id poterat etiam fuisse *in eo non magno opere laudatur.* Certe eius modi sententia requiri videtur propter id, quod sequitur: *at gravissime vituperatur.* Cap. 10. §. 24. in loco admodum dubio scripsi: *non solum, quum anima spirabo mea, sed etiam, quum me illa defecerit, monumenta etc.* Alii aliter auctore Mamertino in *Gratiarum actione Iuliani* c. 32. hunc locum emendari voluerunt. Paulo post *grati animi benevolentiam* eodem Mamertino auctore scripsi pro *gratam animi benevolentiam.*

In ea oratione, quam M. Tullius *de domo sua* apud pontifices habuit, idem liber Parisinus num. 7794, quem in superioribus orationibus maxime sequendum putavimus, multum ceteris libris praestare videtur, quod tamen non ita dictum existimari velim quasi ego omnia uni illi libro tribuerim et solum fontem esse putaverim unde oratio haec Ciceronis ducta esset. Nam in hac quoque oratione ita ars critica factitanda erit, ut primum videamus, quid in Cod. archetypo fuisse videatur, quod ut recte intelligi possit, etiam ceterorum librorum testimonia adhibenda sunt, tum vero quaeramus quid in singulis locis ab auctore scriptum fuisse videatur. Quae autem hoc loco de singulis locis dicenda esse videntur, ea potissimum haec sunt. Cap. 1. §. 1. *religionum ius* C. Halmius proposuit, libri *religionibus* habent. Cap. 3. §. 6. *coegisti* Lambinus: *curisti* Cod. Paris. pr. m. *curasti* ceteri libri. Paulo post Baitero auctore *intrare* delevi. Capitoli enim men-

tio non poterat fieri nisi quia senatus in eo oco habebatur. Cap. 5. §. 11. necessario ex auctoritate Arusiani Messi p. 261. scribendum fuit: *ut sub novam mitterent*, hoc est, ut frumentum mitterent sub illud tempus, ubi novum frumentum apportaretur, sed ita tamen, ut ante venderent quam novo uti poterant, quo tempore summa annonae caritas expectabatur. Quid subito in hoc loco sibi velit, non intelligo. *sub novam* autem a M. Tullio scriptum fuisse Arusianus aperte testatur. Mox *senatum* — *oportuit* Madvigius coniecit, libri habent: *senatus* — *potuit*. §. 12. *hoc a te fictum* Ieepius proposuit, hoc delatum in libris est. Cap. 8. §. 18. *rem maximam fuisse et summi periculi* Th. Mommsenius scribi voluit, in libris partim fuisse, partim potuisse habetur. Mox a fame C. Halmius scripsit, in cod. Paris. est *ea me*, in ceteris libris *eam*. §. 20. *si ius Halmius* coniecit, in libris est *si quis*. Cap. 9. §. 21. scripsi: *quem tum eo non pro illius dignitate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras. tum eo de mea coniectura est*, in libris fere *tu in eo aut tu meo* legitur. §. 23. *cum post bellum* in libris omissum addidit Wesenbergius, deinde *ex sui Caesaris* suavit Niebuhrius, in libris fere *ex vi* legitur. §. 24. *per senatus decreta* de mea coniectura est, libri habent *per senatum decreta*. Cap. 11. §. 27. *in senatu* Lambinus. *senatu* Cod. Paris. pr. m. *senatu* ceteri fere libri. Cap. 12. §. 31. *pontifex* Gulielmus scripsit, *pontifices* libri. Cap. 15. §. 40. *a te interrogati* Mommsenius, libri *te interrogante* aut *te interrogati*. Cap. 19. §. 50. *sortitore tulisti* Madvigius, *sortitu retulisti* libri. Paulo post *nobilissimus ille vir* de mea coniectura est. In libris pro *nobilissimus* aut *in bonis* aut *bonis* aut *bonus* habetur. Conf. Ciceronis orationem pro Milone c. 7. §. 16. ubi idem *vir nobilissimus* dicitur et infra c. 46. §. 120. *M. Drusus, ille clarissimus vir*. Mox *consiliarius* scripsit Madvigius pro *consularis*. Deinde *hominem omnium facinorum et stuprorum documentum* scripsi praeunte Baitero, qui adsimulavit c. 48. §. 126. *homo omnium scelerum flagitiorumque documentum* etc. Cap. 22. §. 57. *qui causam* scripsi de coniectura mea. Id olim qui cā scriptum fuit, unde nata vulgata scriptura: *qui eam*. §. 58. *nova manus* Graevius. *nova nus* Cod. Paris. pr. m., *nova vis* fere ceteri libri. Cap. 23. §. 61. *interneccivumque* Graevius e codicum vestigiis restituit. Vulgo *intestimumque* legebatur. Cap. 24. §. 62. *senatum consules* vocabant nunc recte e cod. Parisini scriptura, in qua est *senatus*, revocatum est. Cap. 25. §. 67. *compuerit* auctore Halmio scripsi, in libris fere *contecerit* legitur. Cap. 26. §. 68. *consulibus* margo ed. Lambinianae, vulgo *consules*. Cap. 27. §. 72. *flagitiis pro factis* (in cod. Paris. est *factibus*) restituit Baiterus. Cap. 28. §. 76. *expetenda* de mea coniectura scripsi, in libris partim est *emendanda* partim *emenda*. Cap. 29. §. 77. *sui potestatem* scripsi Th. Mommsenius, in libris est *impietatem*. Cap. 30. §. 80. ante *propter* interposui *quum*, Baiterus qui interposuerat in libris omissum. Cap. 33. §. 87. *altero praetore* refe-

rente de coniectura mea est, in cod. Parisino eo loco *petente* est, alii *ducente* habent. Cap. 34. §. 92. *re gesta* pro *gesta* Halmius et Mommsenius, mox *res publica venisset* proposuit Halmius, in libris est *res pervenisset*. Cap. 35. §. 93. *mea unius* scripsit Mommsenius, *ea unius* libri. Cap. 36. §. 96. verba *rem publicam* ante *recreari* interposuit Naegelsbachius vulgo omissa. Cap. 37. §. 98. *quum dolenter feras et sis* Baiterus e librorum vestigiis. Vulgo *legebatur dolenter absts.* §. 99. verba *rem publicam* post *servavi* addidi auctore Garatonio, in libris praetermissa. §. 100. *mihi potius* de Halmii coniectura est. Pronomen vulgo omissum erat et leve eius vestigium in cod. Parisino a pr. m. Cap. 38. §. 101. *et quia illud aequum* Spengelius e librorum vestigiis. Mox *injustitia poenae* Halmius pro vulgato *stultitia poena*. Deinde scripsi *atque in eo est loco* etc. pro vulgato *atque in eodem loco* etc. §. 102. *M. Fulvii Flacci* de Th. Mommsenii coniectura est, libri omittunt *M.* et *ex senatus* Garatonio auctore est scriptum pro vulgato *et senatus*. Cap. 41. §. 108. *ut se* — *collocaret* proposuit Garatonius. In libris est *ut te* — *collocaret*. Cap. 42. §. 116. *me* post *indemnatum* interposuit Halmius in libris omissum. Cap. 43. §. 112. *victoria* Ernestius, libri *ultrix*. Cap. 44. §. 115. *aestimabatur* Garatonius, libri *aestimabat*. Cap. 45. §. 117. *Opus erat* Marklandus, Spengelius. In libris est *posuerat*. Cap. 46. §. 120. *Dicis* Nic. Angelius. *Dicis* libri. Mox *pontifex et tribunus* scripsi de Baiteri ratione, vulgo *pontifex* non legitur hoc loco. Cap. 47. §. 123. *aeque* Baiterus scripsit pro vulgato *paene*. Cap. 48. §. 125. *nulum habet* Ernestius. libri *tus* omittunt. Paulo post *metum* *timoremque* proposuit Halmius, libri *metum* omittunt. Cap. 49. §. 127. *dedicet* Baiterus scripsit, in libris est *dicit*. Cap. 50. §. 129. *Brogitari* Halmius proposuit e librorum vestigiis ductum. Vulgo *regis* legebatur. Conf. *de har. resp.* §. 28. *Sest.* §. 56. Cap. 51. §. 130. *iudicium senatoriae dignitatis* Madvigius e librorum vestigiis. Vulgo *de senatus dignitate* legebatur. Cap. 52. §. 131. *dedicavit: tu in* de mea coniectura est scriptum. In libris fere *dedicari* legitur. Cap. 53. §. 137. *in eius civis aedibus* Madvigius proposuit, in libris est *in hisce rebus*. Cap. 54. §. 138. *praetri* Halmius coniecit. In cod. Parisino est *praere*, in ceteris fere libris *praecipere*. §. 139. *e Ti.* scripsit Baiterus, in libris est *et*. Cap. 56. §. 142. *praestantissime* Pantagathus, libri *praestantissimi*. Cap. 57. §. 144. *amentia* Th. Mommsenius, libri *amentia*.

Eadem lex artis criticae exercendae quae in oratione *de domo* etiam in oratione *de haruspicum responso* obtinenda erat itaque pleraque quae nunc mutavi ex optimorum librorum auctoritate, in quo numero Cod. Parisinus 7794. agmen ducit, correctae sunt. Eorum, quae singillatim hic commemoranda esse videntur, gravissima haec sunt. Cap. 2. §. 3. iam *prope* ante *progressum* ex optimis libris recepi, quae vox facile, praesertim si compendio scripta erat, excidere potuit, ut excidit etiam infra cap. 18. §. 38.

ex multis libris, quamquam ibi ad mitigandam orationem paene necessaria est. §. 3. extrema non probo quod e cod. Parisino nuper scriptum est: *vasitatem, ea sua cum praeda* etc. itaque reliqui quod olim de coniectura scripseram: *etiam sua cum praeda* etc. Cap. 4. §. 6. librorum auctoritati cessi et restitui nunc cum ceteris criticis *adventu pro eventu*, idemque feci cap. 5. §. 10., ubi *promoneri pro praemoneri* recepi. Cap. 8. §. 16. *poeniendam*, quam scripturam recte mihi Garatonius defendisse videtur, reliqui. Recentiores editores *nuntiendam* scripserunt. Mox *putavit* Halmius proposuit, libri habent *putaret*, idemque Halmius §. 17. *ferri pro ferre* scribendum esse vidit. Paulo post *in inimici contumeliam* auctore Baitero scripsi, in libris praepositio non est. Vulgo *contra* pro *in* scribebatur. Cap. 9. §. 19. de Orellii coniectura: *si quid habui uti*, recepi, quae verba vulgo omittuntur, in melioribus autem libris fere *si quid habui (habuit) tolli* scribuntur. Quae cap. 11. §. 23. mutavi fere e libris melioribus profecta sunt, nisi quod vocabulum *terram*, quod per glossemam in Ciceronis orationem illatum fuisse videtur, removi cum ceteris criticis. In superiore §. iam olim scripseram *eludentium servorum* de coniectura mea, quam nunc ceteri quoque editores comprobaverunt. Cap. 12. §. 25. quod scripsi *scaenam caveamve* est de Th. Mommsenii coniectura e cod. Parisino, in quo legitur *scaenam caveam*, ducta, ceteri libri *caveam* omittunt. Cap. 14. §. 31. his scripsi *magnentariam* de eiusdem Mommsenii coniectura e librorum vestigiis concepta pro vulgato *armamentario*. Eadem §. scripsi: *mea domo iudicio pontificum liberata*, de eiusdem hominis doctissimi coniectura pro vulgato *meam domum pontificum iudicio liberatam*. Cap. 17. §. 36. *in periurii crimen* auctore Kaysero recepi pro vulgato *in periurii poenam*. Cap. 19. §. 40. scripsi nunc: *AUXILIOQUE DIVINITUS DEFICIENTUR*, quo libri ducere videntur. Cap. 20. §. 42. *illim* e meliorum librorum vestigiis recepi pro *illinc* et §. 43. *eaque res* auctore Baitero scripsi. *itaque res* est in libris. Cap. 22. §. 4. dubitans post *de re publica* reposui *saepe* ex librorum auctoritate. Nemo enim requireret, nisi esset in libris melioribus scriptum. §. 47. *nisi se* e librorum vestigiis recte mihi nunc repositum esse videtur pro *nisi*. Cap. 23. §. 49. *est* post *spe* posui et scripsi Baitero auctore *omnes altitudines moenium obiectas* pro vulgato *omnes altitudines, omnium obiecta tela*. Sed potest etiam fuisse: *omnes altitudines moenimentorum (munimentorum) obiectas*. Cap. 24. §. 50. *efferebat* pro *efferre* scripsi, ut iam in prima editione orationum Ciceronianarum scripseram. Cap. 28. §. 55. *illisa* e libris rescripsi pro *elisa*, quod olim receperam. Cap. 27. §. 58. *domus* pro *domos* ex optimorum librorum auctoritate nunc ipse quoque reposui. Denique §. 60. *in haruspicum responso* cum ceteris criticis e librorum vestigiis nunc reposui pro *in haruspicum responsis*.

Scripsi Lipsiae feriis autumnalibus a. MDCCCLXV.

Reinholdus Klotz.

M. TULLII CICERONIS
ORATIONIS PRO M. TULLIO
QUAE MANSERUNT.

ARGUMENTUM.

M. Tullius habebat in agro Thurino fundum a patre sibi relictum, cui erat adfinis alia possessione C. Claudius senator. Et quam diu hic quidem vicinum fundum possidebat, nulla de finibus agrorum controversia emergebat. Postea vero fundum suum vendidit P. Fabio, sordido homini, qui pecuniam in Asia et Macedonia nescio quo modo quaesitam in fundo tuto ponere properabat. Emit autem homo non minus stultus quam avarus tam insanis pretiis, ut pecuniam potius abiecit quam posuisse dici posset. Quod ut ipse sensit, circumspicere coepit, quem ad modum damnum suum repararet. Et primum quidem totius negotii eum poenitebat: fundum ergo iterum proscripsit, emptum autem eum habebat cum Acerronio quodam, honesto, ut videtur, viro. Quum igitur nemo ad emptionem accederet, huic socio suo, ut eodem sine dubio aut maiore quam quo ipse emerat pretio, fundum redimeret, persuasit. Persuasit autem eo facilius improbus homo, quod in tabella proscriptionis adiciendorum emptorum causa maiorem fundi modum, quam revera ipsius erat, ut venalem designaverat, inclusa scilicet centuria quadam Popilliana vel Populiana, quae portio erat fundi Tulliani, sed ita sita, ut inscio ad suum fundum pertinere videretur. Haec fraus in proscribendo fundo admissa Tullio a procuratore suo mature Romam nuntiatur. Appellat Acerronium, ibidem tunc agentem. — Nam Fabius in villa versabatur. — Is a socio se fraudatum ne somnians quidem, tunc sane adroganter, quod commodum fuit, respondit. At fines Fabius auctor Acerronio nondum demonstraverat. Mitti igitur ad procuratorem litteras et ad villicum Tullium, caverent a fraudibus Fabii et, si fieri posset, curarent, ne fines nisi se praesentibus Fabius demonstraret. Huic domini voluntati obtemperantes petunt a Fabio, ut se, quum fines ostensurus esset, advocaret. Ille se facturum negavit, illis absentibus fines demonstravit. Neque tamen hanc centuriam Populianam vacuum tradidit: nam quum servi M. Tullii tum, quum fines demonstrarentur et traditio perficeretur, eam tenerent, ingredientes facile

repperunt. Et Acerronius quidem quo modo potuit se de tota re excelsavit: mox enim socii fraudes perspexit, multumque postea sibi gratulatus est, ubi ex negotio cum homine eius modi gesto semiustulato effugit. Fabius vero emptori de auctoritate obligatus et acerbe fereis, quod artes suae sibi tam male cessissent, dolo vim addere fulloque vindicandi sui gratia insignem calamitatem infligere constituit. Adducit igitur in saluum homines electos maximis viribus, arms instruit omnique violentiae generi adsuefacit: caeterum odium occidens, opportunitates nocendi captaturus. Interim etiam Tullius in Thurinum venit, sed palam, non clam profectus, ut appareat non insularum et rixarum causa, sed ut suum defenderet a vicini iniuriis, a quo quid expectandum esset, res nuper gesta ostendebat, in fundum suum se contulisse. Quo comperto Fabius fraudes suas praeventas iam intelligens, occasionem non opperiri, sed ipsum sibi facere vique aperta adversus Tullium agere statuit. Quum igitur quodam die servum M. Tullii in Populiana centuria animadverteret, quid ei in quo esset negotii compellat. Servus, si quid vellet disceptare, dominum adiret, respondet. Proficiscitur igitur cum Acerronio — nam is quoque ibi tum erat — ad Tullii villam Fabius: rem exponit Tullium suum tenere vociferatur, id se vindicaturum iactat, appellat, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. Tullius se deducendum dicit: vadimonium Fabio Romam promissurum. Manet in ea conditione Tullius. Disceditur. Verum enim vero vim illam imaginariam iuris civilis praevent Fabius solida vi armisque. Proxima enim nocte, iam fere lux quum appropinquaret, veniunt in aedificium, quod erat in centuria Populiana, servi P. Fabii, introitum sibi vi manique aperiunt, homines magni pretii M. Tullii adoriuntur, eadem atrocem faciunt, tectum villamque disturbant. Nuntiatur res M. Tullio, qui confestim post patratum facinus, ut testatum fieret, ad amicos mittit, iudiciumque id, in quo Cicero hanc orationem habuit, praeparat. Haec fere Phil. Ed. Husehkius. — Caeterum quum haec oratio L. Metello praetore habita esse significetur huius ipsius orationis §. 39., recte videntur C. Beierus et idem Husehkius statuuisse pertinere eam ad annum post urb. cond. 683. Varr.

I. 1. Antea sic hanc causam agere statueram, recuperatores, ut infitiaturos adversarios arbitrarer, tantam caedem et tam atrocem ad familiam suam pertinere. Itaque animo soluto a cura et a cogitatione veneram, quod intelligebam facile id me testibus planum facere posse. Nunc vero, postea quam non modo confessus est vir primarius L. Quinctius . . .

laborabam, ut, quod arguebam, id factum esse ostenderem:

nunc in eo consumenda est oratio, ut ne adversarii, quod infitiam nullo modo potuerunt, quum maxime cuperent, id quum confessi sunt, meliore loco esse videantur.

2. Itaque tum vestrum difficilius iudicium, mea facilis defensio fore videbatur. Ego enim omnia in *testibus* . . .

quid est facilius, quam de eo, qui confitetur, iudicare? Mihi autem difficile est satis copiose de eo dicere, quod nec atrocis verbis demonstrari potest quam re ipsa est neque apertius oratione mea fieri quam ipsorum confessione factum est.

3. Quum in hac re, quam commemoravi, mihi mutanda ratio defensionis . . .

minus diligenter illius existimationem, quam rem M. Tullii viderer defendere. Nunc quoniam Quinctius ad causam pertinere putavit res ita multas, falsas praesertim et inique confictas, proferre de vita et moribus et existimatione M. Tullii, multis de causis mihi Fabius debet ignoscere, si minus eius famae parcere videbor, quam antea consului.

4. Pri . . . ore putavit ad

officium suum pertinere, adversario nulla in re parcere: quid me oportet Tullium pro Tullio facere, homine coniuncto mecum non minus animo quam nomine? Ac mihi magis illud laborandum videtur, recuperatores, ut, quod antea nihil in istam dixi, probare possim, quam in eo reprehendar, quod hoc tempore respondeo.

5. Verum et tum id feci quod oportuit et nunc faciam quod necesse est. Nam quum esset de re pecuniaria controversia, quod damnum datum M. Tullio diceremus, alienum mea natura videbatur quidquam de existimatione P. Fabii dicere, non quia res postulare non videretur. Quid ergo est? Tametsi postulat causa, tamen, nisi plane cogit ingratis, ad male dicendum non soleo descendere. Nunc quum coactus dicam, si quid forte dicam, tamen id ipsum vere-

cunde modiceque faciam, tantum ut, quoniam sibi me non esse inimicum potuit priore actione Fabius iudicare, nunc M. Tullio fidelem certumque amicum esse cognoscat.

II. 6. Unum hoc abs te, L. Quincti, pervelim impetrare — quod tametsi eo volo, quia mihi utile est, tamen abs te idcirco, quia aequum est, postulo —, ut ita tibi multum temporis ad dicendum sumas, ut his aliquid ad iudicandum relinquant. Namque antea non defensionis tuae modus, sed nox tibi finem dicendi fecit. Nunc si tibi placere potest, ne idem facias, id abs te postulo. Neque hoc idcirco postulo, quod te aliquid censeam praeterire oportere aut non quam ornatissime et copiosissime dicere, verum ut semel una quaque de re dicas: quod si facies, non vereor ne dicendo dies eximatur.

7. Iudicium vestrum est, recuperatores, QUANTAE PECUNIAE PARET DOLO MALO FAMILIAE P. FABII VI HOMINIBUS ARMATIS COACTISVE DAMNUM DATUM ESSE M. TULLIO. Eius rei taxationem nos fecimus: aestimatio vestra est: iudicium datum est in quadruplum.

IV. 8. Quum omnes leges omniaque iudicia, quae paullo graviora atque asperiora videntur esse, ex improborum iniquitate et iniuria nata sunt, tum hoc iudicium paucis hisce annis propter hominum malam consuetudinem nimiamque licentiam constitutum est. Nam quum multae familiae dicerentur in agris longinquis et pascuis armatae esse caedesque facere quumque ea consuetudo non solum ad res privatorum, sed ad summam rem publicam pertinere videretur, M. Lucullus, qui summa aequitate et sapientia ius dixit, primus hoc iudicium composuit et id spectavit, ut omnes ita familias suas continerent, ut non modo armati damnus nemini darent, verum etiam lacessiti iure se potius quam armis defenderent.

9. Et quum sciret de damno legem esse Aquiliam, tamen hoc ita existimavit, apud maiores nostros, quum et res et cupiditates minores essent et familiae non magnae magno metu continerentur, ut perraro fieret ut homo occideretur, idque nefarium ac singulare facinus putaretur, nihil opus fuisse iudicio de vi coactis armatisque hominibus: quod enim

usu non veniebat, de eo si quis legem aut iudicium constitueret, non tam prohibere videretur quam admonere.

V. 10. His temporibus quum ex bello diuturno atque domestico res in eam consuetudinem venisset, ut homines minore religione armis uterentur, necesse putavit esse et in universam familiam iudicium dare, quod a familia factum diceretur, et recuperatores dare, ut (11.) quam primum res iudicaretur, et poenam graviolem constituere, ut metu comprimeretur audacia et illam latebram tollere DAMNUM INIURIA. Quod in aliis causis debet valere et valet lege Aquilia, id ex huius modi damno, quod vi per servos armatos datum esset,

12.

ipsi statuerent quo tempore possent suo iure arma capere, manum cogere, homines occidere. Quum iudicium ita daret, ut hoc solum in iudicium veniret, videreturne vi hominibus coactis armatisve damnus dolo malo familiae datum, neque illud adderet INIURIA, putavit se audaciam improborum sustulisse, quum spem defensionis nullam reliquisset.

VI. 13. Quoniam quod iudicium et quo consilio constitutum sit cognostis, nunc rem ipsam, ut gesta sit, dum breviter vobis demonstro, attendite.

14. Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum, recuperatores, quem se habere usque eo non moleste tulit, donec vicinum eius modi nactus est, qui agri fines armis proferre mallet quam iure defendere. Nam P. Fabius nuper emit agrum de C. Claudio senatore, cui fundo erat adfinis M. Tullius, sane magno, dimidio fere plus incultum exustis villis omnibus, quam quanti integrum atque ornatissimum carissimis pretiis ipse Claudius emerat

15. clam circumscripsisse isti a consulari Macedonia et Asia. Etiam illud addam, quod ad rem pertinet. Imperatore mortuo pecuniam nescio quo modo quaesitam, dum vult in praedio ponere, non posuit, sed abiecit. Nihil adhuc am

calamitate vicinorum corrigit et quod stomachum suum damno Tullii *explere* conatus est.

VII. 16. Est in eo agro centuria, quae Populiana nominatur, recuperatores, quae semper M. Tullii fuit, quam etiam pater *possederat*

posita esse et ad fundum eius convenire. Ac primum quod eum negotii totius et emptionis suae paenitebat, fundum proscrispsit: eum autem emptum habebat eum socio Cn. Acerronio viro *optimo*.

17. modum proscrispsisse. Hominem appellat. Iste sane adroganter quod commodum fuit respondit. Nequedum fines auctor demonstraverat. Mittit ad procuratorem litteras et ad vilicem Tullius,

facturum negavit: illis absentibus fines Acerronio demonstravit: neque tamen hanc centuriam Populianam vacuum tradidit. Acerronius, quo modo potuit, se de *totâ* re ex

18. . . mine eius modi semustilatus effugit. VIII. Adducit iste interea in saltum homines electos maximis animis et viribus et iis arma quae cuique *habilia* atque apta essent comparat, prorsus, ut quisvis intelligeret non eos ad rem rusticam, verum ad caedem ac pugnam comparari.

19. Brevi illo tempore Q. Catii Aemiliani, hominis honesti, quem vos nostis, duo homines occiderunt: multa alia fecerunt: passim vagabantur armati, non obscure, sed ut plane intelligere viderentur ad quam rem parati essent: agros, vias denique infestas habebant. Venit in Thurinum interea Tullius. Deinde iste pater familias Asiaticus beatus, novus arator et idem pecuarius, quum ambularet in agro, animadvertit in hac ipsa centuria Populiana aedificium non ita magnum servumque M. Tullii Philinum.

20. Quid vobis, inquit, istic negotii in meo est? Servus respondit pudenter, at non stulte, dominum esse ad villam: posse eum cum eo disceptare, si quid vellet. Rogat Fabius Acerronium — nam ibi tum erat —, ut secum simul veniat ad Tullium. Venitur. Ad villam erat Tullius. Appellat Fabius, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. Dicit deducturum se Tullius: vadimoniam Fabio Romam promissurum. Manet in ea condicione Fabius. Mature disceditur.

IX. 21. Proxima nocte, iam fere quum lux appropinquaret, ad illud aedificium, de quo antea dixi, quod erat in centuria Populiana, servi P. Fabii frequentes armatique veniunt: introitum ipsi sibi *vi* manumque patefaciunt: homines magni pretii servos M. Tullii nec opinantes adoriuntur: quod facile factum fuit, neque tam multos neque repugnantes multi armati paratique occidunt tantumque odii crudelitatisque *habuerunt*, ut eos omnes gurgulionibus insectis relinquerent, ne, si quem semivivum ac spirantem etiam reliquissent, minor iis honor haberetur: praeterea tectum villamque *disturbant*.

22. Hanc rem tam atrocem, tam indignam, tam repentinam nuntiat M. Tullio Philinus, quem antea nominavi, qui graviter saucius e caede effugerat. Tullius statim dimittit ad amicos, quorum ea vicinitate tum illa bona atque honesta copia praesto fuit. 23. Omnibus acerba res et misera videbatur. Quum amici in *commu*

turbarunt.

X. 24. Audite, quaeso, in eas res, quas commemoro, hominum honestorum testimonium. Haec, quae mei testes dicunt, fatetur adversarius eos vere dicere: quae mei testes non dicunt, quia non viderunt nec sciunt, ea dicit ipse adversarius. Nostri testes dicunt occisos homines; cruorem in locis pluribus, deiectum aedificium se vidisse dicunt: nihil amplius. Quid Fabius? Horum nihil negat. Quid ergo addit amplius? Suam familiam fecisse dicit. Quo modo? Vi hominibus armatis. Quo animo? Ut id fieret, quod factum est. Quid est id? Ut homines M. Tullii occiderentur.

25. Quod ergo eo animo factum est, ut homines unum in locum convenirent, ut arma caperent, ut certo consilio certum in locum proficiscerentur, ut idoneum tempus effigerent, ut caedem facerent, id si voluerunt et cogitarunt et perfecerunt, potestis eam voluntatem, id consilium, id factum a dolo malo seingere?

26. At istuc totum DOLO MALO additur in hoc iudicio eius causa, qui agit, non illius, quicum agitur. Id ut intelligatis, recuperatores, quaeso, ut diligenter attendatis. Profecto quin ita sit non dubitabitis.

XI. 27. Si ita iudicium daretur, ut id concluderetur, quod a familia factum esset, si quae familia ipsa in caede interesse nolisset et homines aut servos aut liberos coëgisset aut conduxisset, totum hoc iudicium et praetoris severitas dissolveretur. Nemo enim potest haec iudicare, qua in re familia non interfuisset, in ea re eam ipsam familiam vi armatis hominibus damnum dedisse. Ergo id quia poterat fieri et facile poterat, idcirco non satis habitum est quaeri quid familia ipsa fecisset, verum etiam illud, quid familiae dolo malo factum esset.

28. Nam quum facit ipsa familia vim armatis coactisve hominibus et damnum cuiquam dat, id dolo malo fieri necesse est. Quum autem rationem inquit, ut ea fiat, familia ipsa non facit, fit autem dolo malo eius. Ergo addito DOLO MALO actoris et petitoris fit causa copiosior. Utrum enim ostendere potest, sive eam ipsam familiam sibi damnum dedisse, sive consilio et opera eius familiae factum esse, vineat necesse est.

XII. 29. Videtis praetores per hos annos interdicare hoc modo, *velut inter me et M. Claudium: UNDE DOLO MALO TUO, M. TULLI, M. CLAUDIUS AUT FAMILIA AUT PROCURATOR EIUS VI DETRUSUS EST, cetera ex formula.* Si, ubi ita interdictum est et sponsio facta, ego me ad iudicem sic defendam, *ut vi me deiecis*se confitear, dolo malo negem, equis me audiat? Non opinor equidem. Quia, si vi deieci M. Claudium, dolo malo deieci: in vi enim dolus malus inest, et Claudio utrumvis satis est planum facere, vel se a me ipso vi deiectum esse vel me consilium inisse, ut vi deiceretur.

30. Plus igitur *valet* Claudii causa, si interdicitur, unde dolo malo meo vi deiectus sit, quam si daretur, unde a me vi deiectus esset. Nam in hoc posteriore, nisi ipse egomet deiecissem, vincerem sponsonem: in illo priore, ubi dolus malus additur, sive consilium inissem, [ut vi deiceretur,] sive ipse deiecissem, necesse erat te dolo malo meo vi deiectum iudicari.

XIII. 31. Hoc persimile atque adeo plane idem est in hoc iudicio, recuperatores. Quaero enim abs te, si ita iudicium datum esset: QUANTAE PECUNIAE PARET A FAMILIA P. FABII VI HOMINIBUS ARMATIS DAMNUM M. TULLIO DATUM, quid haberes quod diceres? Nihil, opinor. Fateris enim omnia, et familiam P. Fabii fecisse et vi hominibus armatis fecisse. Quod additum est DOLO MALO, id te adiuvare putas, in quo opprimitur et excluditur omnis tua defensio?

32. Nam si additum id non esset ac tibi libitum esset ita defendere, tuam familiam non fecisse, vinceres, si id probare potuisses. Nunc sive illa defensione uti voluisses sive hac, qua uteris, condemneris necesse est: nisi putamus eum in iudicium venire, qui consilium inierit, illum, qui fecerit, non venire, quum consilium sine facto intelligi possit, factum sine consilio non possit. An quod factum eius modi est, ut sine occulto consilio, sine nocte, sine vi, sine damno alterius, sine armis, sine caede, sine maleficio fieri non potuerit, id sine dolo malo factum iudicabitur?

33. An, qua in re praetor illi improbam defensionem tolli voluit, in ea re mihi difficiliorem actionem factam putabitur? XIV. Hic mihi isti singulari ingenio videntur esse, qui et id, quod mihi contra illos datum est, ipsi adripiunt et seopulo atque saxis pro portu stationeque utuntur. Nam in dolo malo volunt delitescere, in quo non modo quum omnia ipsi fecerunt, quae fatentur, verum etiam si per alios id fecissent, haerent ac tenerentur.

34. Ego non in una re sola, quod mihi satis est, neque in universa re solum, quod mihi satis est, sed singillatim in omnibus dolam malum exstare dico. Consilium capiunt, ut ad servos M. Tullii veniant: dolo malo faciunt. Arma capiunt: dolo malo faciunt. Tempus ad insidiandum atque celandum idoneum eligunt: dolo malo faciunt. Vi in tectum

irruunt: in ipsa vi dolus est. Occidunt homines, tectum diruunt: nec homo occidi nec consulto alteri damnum dari sine dolo malo potest. Ergo si omnes partes sunt eius modi, ut in singulis dolus malus haereat, universam rem et totum facinus sine dolo malo factum iudicabitis?

XV. 35. Quid ad haec Quinctius? Sane nihil certum neque unum, in quo non modo possit, verum putet se posse consistere. Primum enim illud *intecit*, nihil posse dolo malo familiae fieri. Hoc loco non solum fecit ut defenderet Fabium, sed ut omnino huiusce modi iudicia dissolveret. Nam si venit id in iudicium de familia, quod omnino familia nulla potest committere, nullum est iudicium, absolvantur omnes de simili causa necesse est, bona mehercule! 36. Si hoc solum esset, tamen vos, tales viri, nolle deberetis maximam rem, coniunctam cum summa re publica fortunisque privatorum, severissimum iudicium maximeque ratione compositum per vos videri esse dissolutum. Sed non id solum agitur

. hoc iudicium sic expectatur, ut non unae rei statui, sed omnibus constitui putetur [PRISCIANUS VI. 1, 5. p. 197, 15. Hertz.]

. 37. ego intelligo, et tamen dicendum est ad ea, quae dixit Quinctius, non quo ad rem pertineat, sed ne quid, quia a me praetermissum sit, pro concessio putetur.

XVI. 38. Dicis oportere quaeri homines M. Tullii iniuria occisi sint necne. De quo hoc primum quaero, venerit ea res in hoc iudicium necne. Si non venit, quid attinet aut nos dicere aut hos quaerere? Si autem venit, quid attinet te tam multis verbis a praetore postulare, ut adderet in iudicium INIURIA, et quia non impetrasses, tribunos pl. appellare, et hic in iudicio quaeri praetoris iniquitatem, quod de iniuria non addiderit?

39. Haec quum praetorem postulabas atque tribunos appellabas, *nempe ita* dicebas, potestatem tibi fieri oportere.

ut, si posses, recuperatoribus persuaderes, non esse iniuria M. Tullio damnum datum. Quod ergo ideo in iudicium addi voluisti, ut de eo tibi apud recuperatores dicere liceret, eo non addito nihilo minus tamen ita dicis, quasi id ipsum, a quo *depulsus* es, impetraris? XVII. At quibus verbis in decernendo Metellus usus est ceterique, quos appellasti? Nonne haec omnium fuit oratio, quod vi hominibus armatis coactisve familia fecisse diceretur, id tametsi nullo iure fieri potuerit, tamen se nihil addituros?

40. Et recte, recuperatores. Nam quum per fugio nullo constituto tamen haec scelera servi audacissime faciant, domini impudentissime confiteantur, quid censetis fore, si praetor iudicet eius modi caedes fieri iure posse? An quidquam interest utrum magistratus peccato defensionem constituent an peccandi potestatem licentiamque permittant?

41. Etenim, recuperatores, non damno commoventur magistratus, ut in haec verba iudicium dent. Nam *si* id esset, nec recuperatores potius darent quam iudicem nec in universam familiam, sed in eum, *quicum* nominatim ageretur, nec in quadruplum, sed in duplum, et *ad* DAMNUM adderetur INIURIA. Neque enim is, qui hoc iudicium dedit, de ceteris damnis ab lege Aquilia recedit, in quibus nihil agitur nisi damnum, qua de re praetor animum debeat advertere.

XVIII. 42. In hoc iudicio videtis agi de vi, videtis agi de hominibus armatis, videtis aedificiorum expugnationes, agri vastationes, hominum trucidationes, incendia, rapinas, sanguinem in iudicium venire, et miramini satis habuisse eos, qui hoc iudicium dederunt, *id* quaeri, utrum haec tam acerba, tam indigna, tam atrocita facta essent necne, non utrum iure facta an iniuria? Non ergo praetores a lege Aquilia recesserunt, quae de damno est, sed de vi et armis severum iudicium constituerunt, nec ius et iniuriam quaeri nusquam putarunt oportere, sed eos, qui armis quam iure agere maluissent, de iure et iniuria disputare noluerunt.

43. Neque ideo de iniuria non addiderunt, quod in aliis rebus non adderent, sed ne ipsi iudicarent posse homines servos iure arma capere et manum eogere, neque quod pu-

tarent, si additum esset, posse hoc talibus viris persuaderi non iniuria factum, sed ne quod tamen scutum dare in iudicio viderentur iis, quos propter haec arma in iudicium vocavissent.

XIX. 44. Fuit illud interdictum apud maiores nostros de vi, quod hodie quoque est: UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS ILLUM AUT FAMILIAM AUT PROCURATOREM ILLIUS IN HOC ANNO VI DEIECISTI. Deinde additur illius iam hoc causa, quicum agitur: QUUM ILLE POSSIDERET, et hoc amplius: QUOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET.

45. Multa dantur ei, qui vi alterum detrusisse dicitur, quorum si unum quodlibet probare iudici potuerit, etiam si confessus erit se vi deiecisse, vincat necesse est: vel non possedisse eum, qui deiectus sit, vel vi ab se possedisse vel clam vel precario. Ei, qui de vi confessus esset, tot defensiones tamen ad causam obtinendam maiores reliquerunt.

XX. 46. Age illud alterum interdictum consideremus, quod item nunc est constitutum propter eandem iniquitatem temporum nimiamque hominum

47. boni debent dicere. Atque ille legem mihi de XII tabulis recitavit, quae permittit, ut furem noctu liceat occidere, et luce, si se telo defendat, et legem antiquam de legibus sacratis, quae iubeat impune occidi eum, qui tribunum pl. pulsaverit. Nihil, ut opinor, praeterea de legibus.

48. Qua in re hoc primum quaero, quid ad hoc iudicium recitari istas leges pertinuerit. Num quem tribunum pl. servi M. Tullii pulsaverunt? Non opinor. Num furatum domum P. Fabii noctu venerunt? Ne id quidem. Num luce furatum venerunt et se telo defenderunt? Dici non potest. Ergo istis legibus, quas recitasti, certe non potuit istius familia servos M. Tullii occidere.

XXI. 49. Non, inquit, ad eam rem recitavi, sed ut hoc intelligeres, non visum esse maioribus nostris tam indignum istuc nescio quid quam tu putas, hominem occidi. At primum istae ipsae leges, quas recitas, ut mittam cetera, significant quam noluerint maiores nostri, nisi quum perneccesse esset hominem occidi. Primum ista lex sacrata est, quam

rogarunt armati, ut inermes sine periculo possent esse. Quare non iniuria, quo magistratu munitae leges sunt, eius magistratus corpus legibus vallatum esse voluerunt.

50. Furem, hoc est, praedonem et latronem, luce occidi velant XII tabulae, quum intra parietes tuos hostem certissimum teneas, nisi se telo defendit, inquit: etiam si cum telo venerit, nisi utetur telo eo ac repugnabit, non occides. Quod si repugnat, ENDOPEORATO, hoc est, conclamato, ut aliqui audiant et conveniant. Quid ad hanc clementiam addi potest, qui ne hoc quidem permiserint, ut domi suae caput suum sine lestibus et arbitris ferro defendere liceret?

XXII. 51. Quis est cui magis ignosci conveniat, quoniam me ad XII tabulas revocas, quam si quis quem imprudens occiderit? Nemo opinor. Haec enim tacita lex est humanitatis, ut ab homine consilii, non fortunae poena repetatur. Tamen huiusce rei veniam maiores non dederunt. Nam lex est in XII tabulis: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT

52. Si qui furem occiderit, iniuria occiderit. Quam ob rem? Quia ius constitutum nullum est. Quid, si se telo defenderit? Non iniuria. Quid ita? Quia constitutum est [IULIUS RUFINIUS p. 40, 21. Halm.]

. tamen verum factum esset, [XXIII. 53.] tamen in eo ipso loco, qui tuus esset, non modo servos M. Tullii occidere iure non potuisti, verum etiam si tectum hoc insciente aut per vim demolitus esses, quod hic in tuo aedificasset et suum esse defenderet, id vi aut clam factum iudicaretur. Tu ipse iam statue, quam verum sit, quum paucas regulas deiecere impune familia tua non potuerit, maximam caedem sine fraude facere potuisse, et ego ipse tecto illo disturbato si hodie postulem, quod vi aut clam factum sit, tu aut per arbitrum restituas aut sponsione condemneris necesse est. Nunc hoc probabis viris talibus, quum aedificium tuo iure disturbare non potueris, quod esset, quem ad modum tu vis, in tuo, homines, qui in eo aedificio fuerint, te tuo iure potuisse occidere?

XXIV. 54. At servus meus non comparet, qui visus est cum tuis. At casa mea est incensa a tuis. Quid ad haec respondeam? Ostendi falsa esse: verum tamen confitebor. Quid postea? Hoc sequitur, ut familia M. Tullii concidi oportuerit? Vix mehercule, ut corium peti, vix ut gravius ex postulari: verum ut esses durissimus, agi quidem usitato iure et cotidiana actione potuit. Quid opus fuit vi? quid armalis hominibus? quid caede? quid sanguine?

55. At enim oppugnatum me fortasse venissent. Haec est illorum in causa perdita extrema non oratio neque defensio, sed coniectura et quasi divinatio. Illi oppugnatum venturi erant? Quem? Fabium. Quo consilio? Ut occiderent. Quam ob causam? quid ut proficerent? Qui comperisti? Et ut rem perspicuam quam paucissimis verbis agam, dubitari hoc potest, recuperatores, utri oppugnasse videantur, qui ad villam venerunt an qui in villa manserunt? qui occisi sunt an ii, ex quorum numero saucius factus est nemo: qui cur facerent causa non fuit an ii, qui fecisse se constentur? 56. Verum ut hoc tibi credam metuisse te, ne oppugnare, quis hoc statuit umquam aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat ne ipse posterius occideretur [Cf. QUINCTILIANUS inst. or. V. 13, 21.]

In obscuro genere quid facere debes? ut docilem facias auditorem, quod fecit in Tulliana: de hac re, inquit, iudicabit. Ex Grillii *commento in Cic. de invent.* p. 604, 26. ed. Halm.

M. TULLII CICERONIS
PRO M. FONTEIO
ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Fonteius M. filius, eius qui quum esset Q. Servilio praetori bello sociali legatus interfectus est Asculi, perfunctus quaestura, aeditate, legatione in Macedonia et Hispania, praetura urbana, annis deinde tribus, ut videtur, n. c. 678—680 Galliam Narbonensem pro praetore obtinuerat. Quum autem satis arare in ea provincia versatus esse videretur iniuriamque fecisse provincialibus, auctore potissimum Induciomaro principe Trevirorum de pecuniis repetundis a Gallis a. n. c. 685 accusatus est, actore causae M. Plaelorio, subscriptore M. Fabio. Defendit M. Fonteium M. Cicero altera iam actione hac ipsa oratione, cuius tamen non manserunt nisi partes quaedam, nuper invento B. G. Niebhrii adauctae, quibus orator haec tria potissimum crimina, quod reus aere alieno Galliam oppresserit, quod quaestum fecerit in imperita viarum munitione, quod portorium viae instituerit, refellere studet.

A. FRAGMENTA IN COD. VATIC. RESCRIPTO A NIEBUHRO REPERTA.

I. 1. . . . oportuisse an ita dissolvit, ut omnes alii dissolverunt? Nam ita ego defendo M. Fonteium, iudices, itaque contendo, post legem Valeriam latam a te . . . quaestore usque ad T. Crispinum quaestorem aliter neminem solvisse: hunc omnium superiorum, huius autem omnes, qui postea fuerint, auctoritatem dico secutos. Quid accusas? quid reprehendis? 2. Nam quod in tabulis dodrantariis et quadrantariis, quas ait ab Hirtuleio institutas, Fonteii officium desiderat, non possum existimare, utrum ipse erret an vos in errorem ducere velit. Quaero enim abs te, M. Plaelori, possitne tibi ipsi probata esse nostra causa, si, qua in re abs te M. Fonteius accusatur, auctorem habet eum, quem tu maxime

laudas, Hirtuleium: qua in re autem laudas Hirtuleium, Fonteius idem fecisse reperitur. Reprehendis solutionis genus: eodem modo Hirtuleium dissolvisse publicae tabulae coarquant. Laudas illum, quod dodrantarias tabulas instituerit: easdem Fonteius instituit et eodem genere pecuniae. Nam ne forte sis nescius et istas tabulas existimes *ad diversam veteris aeris alieni rationem pertinere*, ob unam causam et in uno genere sunt institutae. Nam cum publicanis, qui Africam, qui Aquileiense portorium

II. 3. . . . cite . . . Nemo, nemo, inquam, iudices, reperietur qui unum se in quaestura M. Fonteio nummum dedisse aut illum ex ea pecunia, quae pro aerario solveretur, detraxisse dicat: nullius in tabulis ulla huius furti significatio, nullum in iis nominibus intertrimenti aut deminutionis vestigium reperietur. Atqui homines, si quos in hoc genere quaestionis accusatos et reprehensos videmus, [*convinci videmus*] primum testibus: difficile est enim eum, qui magistratui pecuniam dederit, non aut induci odio ut dicat aut cogi religione: deinde si qua gratia testes deterrentur, tabulae quidem certe incorruptae atque integrae manent. Fac omnes amicissimos Fonteio fuisse: tantum hominum numerum ignotissimorum atque alienissimorum pepercisse huius capiti, consuluisse famae: res ipsa tamen ac ratio litterarum confectioque tabularum habet hanc vim, ut ex acceptis et datis quidquid fingatur aut surripiatur aut non constet appareat. Acceptas populo Romano pecunias omnes isti rettulerunt: si protinus aliis aequae magnas aut solverunt aut dederunt, ut quod acceptum populo Romano est, id expensum cuiuspiam sit, certe nihil potest esse detractum. Sin aliquid domum tulerunt, ex eorum arca, e ra

III. 4. Deorum hominumque fidem! testis non invenitur in ducentiens et tricentiens sestertio. Quam multorum hominum? Sescentorum amplius. Quibus in terris gestum negotium est? Illo, illo, inquam, loco, quem videtis. Extra ordinemne pecunia est data? Immo vero nummus nullus sine litteris multis commotus est. Quae est igitur ista accusatio, quae facilius possit Alpes quam paucos aerarii gradus ascendere: diligentius Rutenorum quam populi Romani defendat

aerarium: libentius ignotis quam notis utatur, alienigenis quam domesticis testibus: planius se confirmare crimen libidine barbarorum quam nostrorum hominum litteris arbitretur? 5. Duorum magistratum, quorum uterque in pecunia maxima tractanda procurandaque versatus est, triumviratus et quaesturae, ratio sic redditur, iudices, ut in iis rebus, quae ante oculos gestae sunt, ad multos pertinuerunt, confectae publicis privatisque tabulis sunt, nulla significatio furti, nulla alicuius delicti suspitio referatur. 6. Hispaniensis legatio consecuta est, turbulentissimo rei publicae tempore, quum adventu L. Sullae in Italiam maximi exercitus civium dissiderent *de iudiciis ac legibus*: atque hoc rei publicae statu desperato qualis

B. FRAGMENTA AB ALIIS SCRIPTORIBUS SERVATA.

IV. 7. Si nulla pecunia numerata est, cuius pecuniae quinquagesima est? C. JULIUS VICTOR c. 6. §. 2. p. 219, 31. Bait. . . *ut pro Fonteio M. Tullius exsequitur* quod eius causa non sit eadem, quae Verris. IDEM c. 6. §. 4. p. 222, 17. Bait.

8. Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia. AQUILA ROMANUS DE FIGURIS SENTENT. c. 35. p. 178. Ruhnken.

9. Gallos post haec dilutius esse poturos, quod illi venenum esse arbitrabantur. AMMIANUS MARCELLINUS l. xv. c. 12. §. 4.

10. Plaetorii matrem, dum vixisset, ludum: postquam mortua esset, magistros habuisse. QUINCTILLIANUS INST. OR. l. vi. c. 3. §. 51.

V. PARS ORATIONIS IAM ANTE VULGATA.

11. [I. 1.] . . . hoc praetore oppressam esse acre alieno Galliam. A quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? A Gallis? Nihil minus. A quibus igitur? A civibus Romanis, qui negotiantur in Gallia. Cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulae nullae proferuntur? Insector ultro atque insto accusatori, iudices: insector, inquam, et flagito testes. Plus ego in hac causa laboris et operae consumo in poscendis testibus quam ceteri defensores in refu-
cic. II 2. 2

tandis, Audaciter hoc dico, iudices: non temere confirmo. Referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum. Nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit: nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur. 12. [2]. Videte quo descendam, iudices, quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere. Unae tabulae proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet pecuniam M. Fonteio datam: unum ex tanto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant: vere accusatum esse concedam. Pro di immortales! quae haec est causa? quae defensio? Provinciae Galliae M. Fonteius praefuit, quae constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui, ut vetera militam, partim nostra memoria bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt, partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati, modo ab senatu agris urbibusque multati sunt, partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt multoque eius sudore ac labore sub populi Romani imperium dicionemque ceciderunt. 13. [3]. Est in eadem provincia Narbo Martius, colonia nostrorum civium, specula populi Romani ac propugnaculum istis ipsis nationibus oppositum et obiectum: est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissimorumque sociorum, qui Gallicorum bellorum pericula populo Rom. copiis praebendis compensarunt: est praeterea numerus civium Romanorum maximus, hominum honestissimorum. VI. [II]. Huic provinciae, quae ex hac generum varietate constaret, M. Fonteius, ut dixi, praefuit: qui erant hostes, subegit: qui proxime fuerant, eos ex iis agris, quibus erant multati, decedere coegit: ceteris, qui idcirco magnis saepe erant bellis superati, ut semper populo Romano parerent, magnos equitatus ad ea bella, quae tum in toto orbe terrarum a populo Romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum imperavit. 14. [4]. Is, qui gessit, in iudicium vocatur, vos, qui in re non interfuistis, causam una cum populo Romano cognoscitis. Dicunt contra, quibus invitissimis imperatum

est: dicunt, qui ex agris ex Cn. Pompeii decreto decedere sunt coacti: dicunt, qui ex belli caede et fuga nunc primum audent contra M. Fonteium inermem consistere. Quid coloni Narbonenses? quid volunt? quid existimant? Hunc per vos volunt, se per hunc incolumes existimant esse. Quid Massiliensium civitas? Hunc praesentem iis adfecit honoribus, quos habuit amplissimos: vos autem absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas aliquid apud vestros animos momenti habuisse videatur. 15. [5]. Quid? civium Romanorum quae voluntas est? Nemo est ex tanto numero quin hunc optime de provincia, de imperio, de sociis et civibus meritum esse arbitretur. VII. [III]. Quoniam igitur videtis qui oppugnatum M. Fonteium, cognostis qui defensum velint, statuete nunc quid vestra aequitas, quid populi Romani dignitas postulet: utrum colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis an iis, quibus neque propter iracundiam fidem neque propter infidelitatem honorem habere debetis. 16. [6]. Quid? si maiorem etiam hominum honestissimorum copiam adferam, quae huius virtuti atque innocentiae testimonio possit esse, tamenne plus Gallorum consensio valebit quam summae auctoritatis hominum? Quum Galliae Fonteius praeesset, scitis, iudices, maximos populi Romani exercitus in duabus Hispaniis clarissimosque imperatores fuisse. Quam multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales et quot et quotiens legati ad eos.....! Exercitus praeterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Gallia M. Fonteio imperante. Satisne vobis multos, satis idoneos testes et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse earum rerum, quae M. Fonteio praetore gererentur in Gallia? Quem ex tanto hominum numero testem in hac causa producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. 17. [7]. Dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi nisi ut M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa rei publicae causa invitissimis imperata sunt, segniores posthaec ad imperandum ceteri sint, quum videatis eos op-

pugnare, quibus populi Romani imperium incolume esse non possit?

VIII. [IV]. Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex viarum munitione fecisse, ut aut ne cogeret munire aut id, quod munitum esset, ne improbaret. Si et coacti sunt munire omnes et multorum opera improbata sunt, certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, quum immunis nemo fuerit, et ob probationem, quum multa probata sint. 18. [8]. Quid? si hoc crimen optimis nominibus delegare possumus et ita, non ut culpam in alios transferamus, sed ut doceamus eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare et probare possunt, tamenne vos omnia in M. Fonteium iratis testibus freti conferetis? Quum maioribus rei publicae negotiis M. Fonteius impeditur et quum ad rem publicam pertineret viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio, negotium dedit. Itaque praefuerunt: imperaverunt pro dignitate sua quod visum est et probaverunt. Quod vos, si nulla alia ex re, ex litteris quidem nostris, quas exscripsistis, et missis et adlatis, certe scire potuistis. Quas si antea non legistis, nunc ex nobis quid de iis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint cognoscite. L. M. AD C. ANNIUM LEG. AD C. FONTEIUM LEG. L. A. A C. ANNO LEG. A C. FONTEIO LEG.

19. [9]. Satis opinor esse perspicuum, iudices, hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere et ab iis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere. IX. [V]. Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invidiosissimum et maximum esse voluerunt. Crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est: M. Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem ut portorium vini institueret, sed inita iam ac proposita ratione Roma [eum] profectum. Itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in singulas vini amphoras portorii nomine exegisse, † Croduni Porcium et Munium ternos victoriatos M. Vulchalone Servaeum binos victoriatos M. atque in his locis [sc. Croduni et Vulchalone] ab his portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, deverterentur neque Tolosam ire vellent:

Elosiodoluscantum senos denarios ab iis, qui ad hostem portarent, exegissent. 20. [10]. Video, iudices, esse crimen et genere ipso magnum: vectigal enim esse impostum fructibus nostris dicitur et pecuniam permagnam ratione ista cogipotuisse confiteor: et invidia crevisse: maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare voluerunt: sed ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui id confingat. Vult enim magnitudine rei sic occupare animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquatur.

DE CRIMINE VINARIO. DE BELLO VOCONTIORUM. DE DISPOSITIONE HIBERNORUM.

X. 21. [VI. 11]. At hoc Galli negant. At ratio rerum et ris argumentorum coarguit. Potest igitur testibus iudex non credere? Cupidis et iratis et coniuratis et ab religione remotis non solum potest, sed etiam debet. Etenim si, quia Galli dicunt, ideo M. Fonteius nocens existimandus est, quid mihi opus est sapiente iudice? quid aequo quaesitore? quid oratore non stulto? Dicunt enim Galli. Negare non possumus. Hic si ingeniosi et periti et aequi iudicis has partes esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum sit, Salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non potest: sin autem in rebus iudicandis non minimam partem ad unam quamque rem existimandam momentoque suo ponderandam sapientia iudicis tenet, multo vestrae maiores gravioresque partes sunt ad cogitandum quam ad dicendum meae. 22. [12]. Mihi enim semper una quaque de re testis non solum semel, verum etiam breviter interrogandus est, saepe etiam non interrogandus, ne aut irato facultas ad dicendum data aut cupido auctoritas attributa esse videatur. Vos et saepius eandem rem animis agitare et diutius uno de teste cogitare potestis et, si quem nos interrogare noluimus, quae causa nobis tacendi fuerit existimare debetis. Quam ob rem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere, nihil est cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur. Unum est enim et simplex aurium iudicium et promissae et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum. 23. [13]. Quid

est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? Nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctoritate, quanta animi aequitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta cura, quanto timore dicantur. XI. [VII]. An vero vos id in testimoniis hominum barbarorum dubitabitis, quod persaepe et nostra et patrum memoria sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt: quorum virtuti, generi, rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio cupiditatis atque inimiciliarum suspitio derogavit. 24. [14]. Equem hominem vidimus, equem vero commemorare possumus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis M. Aemilio Scauro fuisse? tamen huius, cuius iniurati nutu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio neque in C. Fimbriam neque in C. Memmiam creditum est. Noluerunt ii, qui iudicabant, hanc patere inimicitii viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. Quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas quis ignorat? Tamen is, cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit. 25. [15]. Fuit, fuit illis iudicibus divinum ac singulare, iudices, consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore, de teste iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid fortuna ac tempore adlatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid a cupiditate aliqua aut inimiciliis profectum videretur. Quae si iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet, si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur, profecto satis erit, id quod dixi antea, non surdum, iudices, hanc muneris atque officio praeesse: nihil erit, quam ob rem ille nescio quis sapiens homo ac nullarum rerum peritus ad res iudicandas requiratur. XII. 26. [VIII. 16]. An vero illi equites Romani, quos nos vidimus, qui nuper in

re publica iudiciisque maxime floruerant, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crederent: vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timetis? Si inimico testi credi non oportuit, inimicior Marcello Crasso aut Fimbriae Scaurus ex civilibus studiis atque obtreactione domestica quam huic Galli? quorum qui optima in causa sunt, equites, frumentum, pecuniam semel atque iterum ac saepius invitissimi dare coacti sunt, ceteri partim ex veteribus bellis agro multati, partim ab hoc ipso bello superati et oppressi. 27. [17]. Si, qui ob aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, iis credi non convenit, eredo maius emolumentum Caepionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, quam studiorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctae Galliae ex M. Fonteii calamitate, in qua illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitrat.

An si homines ipsos spectare convenit — id quod in teste profecto valere plurimum debet — non modo cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo cive Romano quisquam amplissimus Galliae comparandus est? Scit Indutiomarus quid sit testimonium dicere? movetur eo timore, quo nostrum unus quisque, quum in eum locum productus est? XIII. 28. [IX. 18]. Recordamini, iudices, quanto opere laborare soleatis non modo quid dicatis pro testimonio, sed etiam quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum esse videatur: vultu denique laboratis ne qua significari possit suspitio cupiditatis, ut, et quum proditis, existimatio sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis, et quum disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur. 29. [19]. Credo haec eadem Indutiomarum in testimonio timuisse aut cogitavisse: qui primum illud verbum consideratissimum nostrae consuetudinis, *ARBITROR*, quo nos etiam tunc utimur, quum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scribere dixit. Verebatur enim videlicet ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione sua deperderet, ne qua fama consequeretur eius modi, Indutiomarum, talem virum, tam

cupide, tam temere dixisse: non intelligebat se in testimonio nihil praeter vocem et os et audaciam neque civibus suis neque accusatoribus nostris praestare debere. 30. [20]. An vero istas nationes religione iuris iurandi ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini, quae tantum a ceterarum gentium more ac natura dissentiant? quod ceterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones: illae in bellis gerendis ab dis immortalibus pacem ac veniam petunt, istae cum ipsis dis immortalibus bella gesserunt. XIV. [X]. Hae sunt nationes, quae quondam tam longe ab suis sedibus Delphos usque ad Apollinem Pythium atque ad oraculum orbis terrae vexandum ac spoliandum profectae sunt. Ab iisdem gentibus sanctis et in testimonio religiosis obsessum Capitolium est atque ille Iuppiter, cuius nomine maiores nostri victam testimoniorum fidem esse voluerunt. 31. [21]. Postremo his quidquam sanctum ac religiosum videri potest, qui, etiam si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolatorum? Quam ob rem quali fide, quali pietate existimatis esse hos, qui etiam deos immortales arbitrentur hominum caede et sanguine facillime posse placari? Cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quidquam sancte aut moderate dictum putabitis? 32. [22]. Hoc vestrae mentes tam castae, tam integrae sibi suscipiant, ut, quum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes, in Gallia qui sunt, socii populi Romani atque amici, M. Fonteium incolumem esse cupiant, iurati privatim et publice laudent, vos tamen cum Gallis condemnare malitis? Quid ut secuti esse videamini? Voluntatemne hominum? gravior igitur vobis erit hostium voluntas quam civium? An dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercennarios gratuitis, impios

religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?

XV. 33. [XI. 23]. An vero dubitatis, iudices, quin insitas inimicitias istae gentes omnes et habeant et gerant cum populi Romani nomine? Sic existimatis eos hic sagatos braccatosque versari, animo demisso atque humili, ut solent ii, qui adfecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferioresque confugiunt? Nihil vero minus. Hi contra vagantur laeti atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis et barbaro atque immani terrore verborum: quod ego profecto non crederem, nisi aliquotiens ex ipsis accusatoribus vobiscum simul, iudices, audissem, quum praeciperent ut caveretis ne hoc absoluto novum aliquod bellum Gallicum concitaretur. 34. [24]. Si M. Fonteium, iudices, in causa deficerent omnia: si turpi adolescentia, vita infami, magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictis virorum bonorum testimoniis, legationibus flagitiose obitis, invisus suis omnibus, in iudicium vocaretur: si in eo iudicio colonorum populi Romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massiliensium, civium Romanorum omnium testimoniis tabulisque premeretur, tamen esset vobis magno opere providendum ne quos ita afflictos a vestris patribus maioribusque accepissetis ut contemnendi essent, eos pertimuisse et eorum minis et terrore commoti esse videremini. 35. [25]. Nunc vero, quum laedat nemo bonus, laudent omnes vestri cives atque socii, oppugnent ii, qui saepissime hanc urbem et hoc imperium oppugnarunt, quumque inimici M. Fonteii vobis ac populo Romano minentur, amici ac propinqui supplicent vobis, dubitabitis non modo vestris civibus, qui maxime gloria ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus et gentibus ostendere vos in sententiis ferendis civi parcere quam hosti cedere maluisse? XVI. 36. [XII. 26]. Magna meherecules causa, iudices, absolutionis cum ceteris causis haec est, ne quae insignis huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatores equitesque populi Romani non testimoniis Gallorum, sed minis commotos rem ad illorum libidinem iudicasse. Ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis

erit ab inferis C. Marius, qui Indutiomaro isti minaci atque adroganti par in bello gerendo esse possit: excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum et reliquas suis iterum armis conficiat atque opprimat aut, quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientes a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribiles impetus deprecetur, aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum, ut velint isti aut quiescere, id quod victi ac subacti solent, aut, quum minantur, intelligere se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi ostendere.

37. [27]. Quod si in turpi reo patiendum non esset, ut quidquam isti se minis profecisse arbitrentur, quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, iudices, — iam enim mihi videor hoc prope causa duabus actionibus perorata debere dicere — de quo vos homine ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed ne male dictum quidem audistis. Eequis umquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus. . . . in imperiis gerendis sic accusatus est, ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudine, quae a libidine aut a petulantia aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiceretur, si non vera, at tamen ficta cum aliqua ratione ac suspitione?

XVII. 38. [XIII. 28]. M. Aemilium Scaurum, summum nostrae civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto. Exstant orationes, ex quibus intelligi potest multa in illum ipsum Scaurum esse dicta, falso: quis negat? verum tamen ab inimico dicta et obiecta. Quam multa M. Aquilius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius? qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus. Ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus multa audivit in sua causa, quae ad suspitionem stuprorum ac libidinum pertinerent. 39. Exstat oratio hominis, ut opinio mea fert, nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquentis-

simi, C. Gracchi: qua in oratione permulta in L. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur. At in quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, quum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur. Quem quum in contionem Gracchus vocari iuberet et viator quaereret: *Quem Pisonem?* quod erant plures: *Cogis me,* inquit, *dicere inimicum meum Frugi.* Is igitur vir, quem ne inimicus quidem satis in appellando significare poterat, nisi ante laudasset: qui uno cognomine declarabatur non modo quis esset, sed etiam qualis esset, tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem vocabatur. 40. [30]. M. Fonteius ita duabus actionibus accusatus est, ut obiectum nihil sit quo significari vestigium libidinis, petulantiae, crudelitatis, audaciae possit. Non modo nullum facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquid reprehenderunt. XVIII. [XIV]. Quod si aut quantam voluntatem habent ad hunc opprimendum aut quantam ad male dicendum licentiam, tantum haberent aut ad ementiendum animi aut ad fingendum ingenii, non meliorem fortuna ad probra non audienda M. Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. Frugi igitur hominem, iudices, frugi, inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis, videtis positum in vestra fide ac potestate atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

41. [31]. Videte igitur utrum sit aequius hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus an reddi amicis, praesertim quum tot res sint, quae vestris animis pro huius innocentis salute supplicent: primum generis antiquitas, quam Tusculo, ex clarissimo municipio, profectam, in monumentis rerum gestarum incisam ac notatam videmus: tum aulem continuae praeturae, quae et ceteris ornamentis et existimatione innocentiae maxime floruerunt: deinde recens memoria parentis, cuius sanguine non solum Asculanorum manus, a qua interfectus est, sed totum illud sociale bellum macula sceleris imbutum est: postremo ipse quum in omnibus vitae partibus honestus atque integer tum in re militari

quum summi consilii et maximi animi tum vero usu quoque bellorum gerendorum in primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus. XIX. 42. [XV. 32]. Qua re si etiam mendi estis a me, iudices, quod non estis, videor hoc leniter pro mea auctoritate vobis praecipere posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus, industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis retinendos existimetis. Fuit enim maior talium virorum in hac re publica copia: quae quum esset, tamen eorum non modo saluti, sed etiam honori consulebatur. Quid nunc vobis faciendum est? studiis militariibus apud iuventutem obsoletis, imperatoribus autem ac summis ducibus partim aetate, partim civitatis discordiis ac rei publicae calamitate consumptis, quum tot bella aut a nobis necessario suscipiantur aut subito atque improvisa nascantur, nonne et hominem ipsum ad dubia rei publicae tempora reservandum et ceteros studio laudis ac virtutis inflammandos putatis? 43. [33]. Recordamini quos legatos nuper in bello L. Iulius, quos P. Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit. Scietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam, praetorios homines, belli gerendi peritissimos: praeterea C. Marium, P. Didium, Q. Catalum, P. Crassum, non litteris homines ad rei militaris scientiam, sed rebus gestis ac victoriis eruditos. Age vero, nunc inserite oculos in curiam, introspicite penitus in omnes rei publicae partes: utrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi sint an, si acciderit, eorum hominum copia populum Romanum abundare? Quae si diligenter attendetis, profecto, iudices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia prudentem, ad casum fortunamque felicem, domi vobis ac liberis vestris retinere quam inimicissimis populo Romano nationibus et crudelissimis tradere et condemnare maletis.

XX. 44. [XVI. 34]. At infestis prope signis inferuntur Galli in M. Fonteium et instant atque urgent summo cum studio, summa cum audacia. Video, iudices: sed multis et firmis praesidiis, vobis adiutoribus, isti immani atque intolerandae barbariae resistemus. Primum obicitur contra istorum impetus Macedonia, fidelis et amica populo Romano

provincia: quae quum se ac suas urbes non solum consilio, sed etiam manu M. Fonteii conservatam esse dicat, ut illa per hunc a Thraecum adventu ac depopulatione defensa est, sic ab huius nunc capite Gallorum impetus terroresque depellit. 45. [35]. Constituitur ex altera parte ulterior Hispania, quae profecto non modo religione sua resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. Atque ex ipsa etiam Gallia fidelissima et gravissima auxilia sumuntur. Venit huic subsidio, misero atque innocenti, Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur, sed etiam, quod ea condicione atque eo fato se in iis terris collocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus istae gentes nocere possint. 46. [36]. Propugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis colonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc eiusdem miseris ac periculis commovetur. Denique ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura moresque praescribunt, nemo est civis Romanus qui sibi ulla excusatione utendum putet. Omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores uno animo M. Fonteium atque una voce defendunt. XXI. [XVII]. Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Indutionarus ipse despexerit, dux Allobrogum ceterorumque Gallorum, num etiam de matris hunc complexu, lectissimae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus avellet atque abstrahet? praesertim quum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat vestramque, iudices, ac populi Romani fidem imploret: quae pro vobis liberisque vestris tot annos in dis immortalibus placandis occupata est, ut ea nunc pro salute sua fratrisque sui animos vestros placare possit. 47. [37]. Cui miserae quod praesidium, quod solacium reliquum est hoc amisso? Nam ceterae feminae gignere ipsae sibi praesidia et habere domi fortunarum omnium socium participemque possunt: huic vero virgini quid est praeter fratrem quod aut iucundum aut carum esse possit? Nolite pati, iudices, aras deorum immortalium Vestaeque matris cotidianis virginis lamentationibus de vestro iudicio commoneri. Pro-

spicite ne ille ignis aeternus, nocturnis Fonteiae laboribus vigiliisque servatus, sacerdotis vestrae lacrimis exstinctus esse dicatur. 48. [38]. Tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices, easdem, quas pro vobis dis immortalibus tendere consuevit. Cavete ne periculosum superbumque sit eius vos obsecrationem repudiare, cuius preces si di aspernarentur, haec salva esse non possent. Videtisne subito, iudices, virum fortissimum, M. Fonteium, parentis et sororis commemoratione lacrimas profundisse? Qui numquam in acie pertimuerit, qui se armatus saepe in hostium manum multitudinemque immiserit, quum in eius modi periculis eadem se solacia suis relinquere arbitraretur, quae suus pater sibi reliquisset, idem nunc conturbato animo pertimescit ne non modo ornamento et adiumento non sit suis, sed etiam cum acerbissimo luctu dedecus aeternum miseris atque ignominiam relinquat. 49. [39]. O fortunam longe disparem, M. Fonteii! si deligere potuisses, ut potius telis tibi Gallorum quam periuriis intereundum esset. Tum enim vitae socia virtus, mortis comes gloria fuisset: nunc vero qui est dolor, victoriae te atque imperii poenas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt aut invictissimi paruerunt. A quo periculo defendite, iudices, civem fortem atque innocentem: curate ut nostris testibus plus quam alienigenis credidisse videamini, plus saluti civium quam hostium libidini consulis, graviolem duxisse eius obsecrationem, quae vestris sacris praesit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserint. Postremo prospicite, iudices, id quod ad dignitatem populi Romani maxime pertinet, ut plus apud vos preces virginis Vestalis quam minae Gallorum valuisse videantur.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. CAECINA
ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Fulcinius, municeps Tarquiniensis, habuerat in matrimonio Caesenniam. Ei fundum in agro Tarquiniensi vendiderat, ut dos, quam numeratam acceperat, in eo fundo collocaretur. Aliquanto post Fulcinius ipse huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta emerat. Filium e Caesennia susceperat Fulcinius. Eum moriens testamento fecerat heredem, usum et fructum omnium bonorum suorum uxori legaverat, ut frueretur una cum filio. Brevi tempore post M. Fulcinius adolescens mortuus erat: heredem fecerat P. Caesennium: uxori grande pondus argenti matrique partem maiorem bonorum legaverat. Quum esset auctio hereditaria instituta, statuerat Caesennia de amicorum sententia emere fundum illum Fulcinianum, qui fundo suo antiquo continens esset. Negotium datum erat Aebutio, qui eius negotia administrare consuerat. Ei erat fundus, quem mandatum Caesenniae dicebatur emisse, addictus. Non ita multo post Caesennia A. Caecinae Volaterrano nupsit eumque moriens testamento heredem fecerat ex maxima parte bonorum, ex minima parte M. Fulcintum libertum superioris viri, ex minore etiam Aebutium. Aebutius primum negaverat A. Caecinam heredem esse posse, quod a L. Sulla Volaterranis civitas esset adempta, tum eum fundum, quem Caesenniae mandatum dicebatur emisse, suum esse contenderat seseque sibi emisse. De hoc igitur fundo quum vellet A. Caecina moribus deduci, ut vi ista cotidiana facta interdictum a praetore impetrare posset, factum est, ut eum Aebutius, quum in fundum ingredi vellet, non vi cotidiana, quae moribus fit, deduceret, sed vi armata depelleret, hominibus coactis armatisque prohiberet. His rebus gestis P. Dolabella praetor anni p. u. c., ut videtur, 685 interdixerat DE VI HOMINIBUS ARMATIS, ut unde delectus esset A. Caecina, eo restitueretur. Aebutius restituisse se dixerat, id est negaverat se iniuria delectasse, restituendum Caecinam non esse. In hanc rem sponsio facta erat. De hac sponsione iam recuperatoribus, quos P. Dolabella dederat, iudicandum erat.

A. Caecinae causam M. Tullius susceperat, qui quum recuperatores iam bis ampliassent, hac oratione iam tertium eius rem agit. Causa enim, quae per se difficilis non esse videtur, propterea obscura erat, quod A. Caecina eiusque actor hoc contenderunt, interdictum DE VI HOMINIBUS ARMATIS sine ulla exceptione ita dari, ut qui deiectus esset restitueretur, etiam si non demonstraret se vere possedissee. Quae quidem ratio vera videtur antiquo tempore putata esse. Quod contra Aebutius eiusque actor hoc contendit, restituendum tum demum Caecinam esse, si doceret suum esse fundum Caesenniamque re vera possedissee. Quam rationem posteriore tempore iuris consulti videntur secuti esse, qui M. Tullium iniustam causam defendissee pronuntiaverunt. Sed tamen M. Tullius hac ipsa oratione videtur vicisse Aebutium, non solum quod conscriptam orationem edidit et commendavit, verum etiam quod A. Caecina seriore etiam tempore eius patrocinium praedicat, vide *Cic. ep. ad fam. lib. VI. ep. 7. §. 4.*

I. 1. Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret, non minus nunc in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, quam tum in vi faciunda cessit audaciae. Verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure decertari oporteret, armis non contendere, et hoc constantis, quicum vi et armis certare nolisset, eum iure iudicioque superare. 2. Ac mihi quidem quum audax praecipue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et armandis tum impudens in iudicio, non solum quod in iudicium venire ausus est — nam id quidem tametsi improbe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum —, sed quod non dubitavit id ipsum quod arguitur confiteri: nisi forte hoc rationis habuit, quoniam si facta vis esset moribus, superior in possessione retinenda non fuisset, quia contra ius moremque facta sit, A. Caecinam cum amicis metu perterritum profugissee: nunc quoque in iudicio si causa more institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros, sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem discessurum. Quasi vero aut idem possit in iudicio improbitas quod in vi confidentia aut nos non eo libentius tum audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius obsisteremus. 3. Itaque longe alia ratione, recuperatores, ad agendam causam hac actione venio atque initio veneram. Tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione mea,

nunc in confessione adversarii: tum in nostris, nunc vero in illorum testibus: de quibus ego antea laborabam, ne si improbi essent, falsi aliquid dicerent, si probi existimarentur, quod dixissent probarent, nunc sum animo aequissimo. Si enim sunt viri boni, me adiuvant, quum id iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo: sin autem minus idonei, me non laedunt, quum iis sive creditur, creditur hoc ipsum, quod nos arguimus, sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur.

II. 4. Verum tamen quum illorum actionem causae considero, non video quid impudentius dici possit, quum autem vestram in iudicando dubitationem, vereor ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. Nam si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur: sin confessi essent et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent, sperarunt, id quod adsecuti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem. Simul illud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut in hac causa non de improbitate Sex. Aebutii, sed de iure civili iudicium fieri videretur. 5. Qua in re si mihi esset unius A. Caecinae causa agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem, quae quum sunt in actore causae, nihil est in re praesertim aperta ac simplici quod excellens ingenium requiratur. Sed quum de eo mihi iure dicendum sit, quod pertineat ad omnes quodque constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus, quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur, video summi ingenii causam esse, non ut id demonstraretur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me arbitrentur causae quam vos religioni vestrae defuisse. 6. Quamquam ego mihi sic persuadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem bis iam de eadem causa dubitasse, quam quod videretur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum

anquisisse, simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse. Quod quoniam iam in consuetudinem venit et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur, ideo quod omnia iudicia aut distrahendarum controversiarum aut poenitentium malefactorum causa reperta sunt, quorum alterum levius est, propterea quod et minus laedit et persaepe disceptatore domestico diiudicatur, alterum est vehementissimum, quod et ad graviores res pertinet et non honorariam operam amici, sed severitatem iudicis ac vim requirit. 7. Quod est gravius et cuius rei causa maxime iudicia constituta sunt, id iam mala consuetudine dissolutum est: nam ut quaeque res est turpissima, sic maxime et maturissime vindicanda est: at eadem, quia existimationis periculum est, tardissime iudicatur. III. Qui igitur convenit, quae causa fuerit ad constituendum iudicium, eandem moram esse ad iudicandum? Si quis, quod spondit, qua in re verbo se obligavit uno, si id non facit, maturo iudicio sine ulla religione iudicis condemnatur: qui per tutelam aut societatem aut rem mandatam aut fiduciae rationem fraudavit quempiam, in eo quo delictum maius est, eo poena est tardior. 8. „Est enim turpe iudicium.“ Ex facto quidem turpi. Videte igitur quam iniuste accidat, quia res indigna sit, ideo turpem existimationem sequi: quia turpis existimatio sequatur, ideo rem indignam non vindicari. Ac si qui mihi hoc iudex recuperatorve dicat: „Potuisti enim leviori actione conflagere: potuisti ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio pervenire: qua re aut muta actionem aut noli mihi instare ut iudicem“, tamen is aut timidior videatur quam fortem aut cupidior quam sapientem iudicem esse aequum est, si aut mihi praescribat quem ad modum meum ius persequar aut ipse id, quod ad se delatum sit, non audeat iudicare. Etenim si praetor is, qui iudicia dat, numquam petitori praestituit qua actione illum uti velit, videte quam iniquum sit constituta iam re iudicem quid agi poterit aut quid possit, non quid actum sit quaerere. 9. Verum tamen nimiae vestrae benignitati pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare possemus. Nunc vero quis est qui aut vim hominibus armatis factam

relinqui putet oportere aut eius rei leniorem actionem nobis aliquam demonstrare possit? Ex quo genere peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum vel capitis iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, quum videatis nihil aliud actum nisi possessionem per interdictum esse repetitam? IV. Verum sive vos existimationis illius periculum sive iuris dubitatio tardiores fecit adhuc ad iudicandum, alterius rei causam vosmet ipsi iam vobis saepius prolato iudicio sustulistis, alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversia nostra ac de communi iure dubitetis. 10. Et si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, quam me ratio iuris et ius, de quo iudicium est, et natura causae coegerit, quaeso ut ignoscatis. Non enim minus laborat A. Caecina, ne summo iure egisse quam ne certum ius non obtinuisse videatur.

M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est et Romae argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Caesenniam eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus ipse multis rebus ostendit et in morte sua testamento declaravit. 11. Huic Caesenniae fundum in agro Tarquiniensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. Quum uteretur uxoris dote numerata, quo mulieri res esset cautior, curavit ut in eo fundo dos collocaretur. Aliquanto post iam argentaria dissoluta Fulcinius huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. Moritur Fulcinius — multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam —: testamento facit heredem quem habebat e Caesennia filium: usum et fructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. 12. Magnus honos viri iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset: frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. Sed hunc fructum mature fortuna ademit. Nam brevi tempore M. Fulcinius adolescens mortuus est: heredem P. Caesennium fecit: uxori grande pondus argenti matrique partem maiorem bonorum legavit. Itaque in partem mulieres vocatae sunt.

V. 13. Quum esset haec auctio hereditaria constituta, Aebutius iste, qui iam diu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur ac se in eius familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet, versabatur eo quoque tempore in his rationibus auctiois et partitionis atque etiam se ipse inferebat et intro dabat et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non adesset Aebutius. 14. Quam personam iam ex cotidiana vita cognostis, recuperatores, mulierum adulatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, contriti ad regiam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti iuris et callidi, hanc personam imponite Aebutio. Is enim Caesenniae fuit Aebutius. Ne forte quaeratis, num propinquus? Nihil alienius. Amicus a patre aut a viro traditus? Nihil minus. Quis igitur? ille, ille, quem supra deformavi: voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua, sed ficto officio simulataque sedulitate coniunctus, magis opportuna opera nonnumquam quam aliquando fideli. 15. Quum esset, ut dicere institueram, constituta auctio Romae, suadebant amici cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri veniebat in mentem, quoniam potestas esset emendi fundum illum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens esset, nullam esse rationem amittere eius modi occasionem, quum ei praesertim pecunia ex partitione deberetur, nusquam posse eam melius collocari. Itaque hoc mulier facere constituit: mandat ut fundum sibi emat. . . . Cui tandem? — Cui putatis? An non in mentem vobis venit omnibus illius hoc munus esse ad omnia mulieris negotia parati, sine quo nihil satis caute, nihil satis callide posset agi? — Recte attenditis. VI. 16. Aebutio negotium datur. Adest ad tabulam: licetur Aebutius: deterrentur emptores multi partim gratia Caesenniae, partim etiam pretio. Fundus addicitur Aebutio: pecuniam argentario promittit Aebutius: quo testimonio nunc vir optimus utitur sibi emptum esse. Quasi vero aut nos ei negemus addictum aut tum quisquam fuerit qui dubitaret quin emeretur Caesenniae, quum id plerique scient, omnes fere audissent vel coniectura adsequi possent,

quum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur, eam porro in praediis collocari maxime expediret, essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent, ea venirent, liceretur is, quem Caesenniae dare operam nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari. 17. Hac emptione facta pecunia solvitur a Caesennia: cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas averterit: se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit acceptaque relata: quasi id aliter fieri oportuerit. Quum omnia ita facta essent, quem ad modum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque: neque ita multo post A. Caecinae nupsit. Ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur: facit heredem ex deinceps et semuncia Caecinam, ex duabus sextulis M. Fulcinium libertum superioris viri, Aebutio sextulam aspergit. Hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit adsiduitatis et molestiae, si quam ceperat. Iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat.

VII. 18. Iam principio ausus est dicere non posse heredem esse Caesenniae Caecinam, quod is deteriore iure esset quam ceteri cives propter incommodum Volaterranorum calamitatemque civilem. Itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in dubium veniret: concessit, credo, Aebutio, quantum vellet de Caesenniae bonis ut haberet. Immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque eius obrivit ac confudit. 19. In possessione honorum quum esset et, quum iste sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae herciscundae postulavit. Atque ille iis paucis diebus, postea quam videt nihil se ab A. Caecina posse litum terrore abradere, homini Romae in foro denuntiat fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse seseque sibi emisse. Quid ais? istius ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, hoc est, ex quo tempore fundus venit, quoad vixit possedit Caesennia? Usus enim, inquit, eius fundi et fructus testamento viri fuerat Caesenniae. 20. Quum hoc

novae litis genus tam malitiose intenderet, placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur et de fundo Caecina moribus deduceretur. Colloquantur: dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam, a quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. Ibi certior fit a pluribus homines permultos, liberos atque servos, coëgisse et armasse Aebutium. Quum id partim mirarentur, partim non crederent, ecce ipse Aebutius in castellum venit. Denuntiat Caecinae se armatos habere: abiturum eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri tamen. 21. De castello descendunt: in fundum proficiscuntur. Videtur temere commissum, verum, ut opinor, hoc fuit causae: tam temere istum re commissurum quam verbis minitabatur nemo putavit. VIII. Atque iste ad omnes introitus, qua adiri poterat non modo in eum fundum, de quo erat controversia, sed etiam in illum proximum, de quo nihil ambigebatur, armatos homines opponit. Itaque primo quum in antiquum fundum ingredi vellet, quod ea proxime accedi poterat, frequentes armati obstiterunt. 22. Quo loco depulsus Caecina tamen qua potuit ad eum fundum profectus est, in quo ex conventu vim fieri oportebat: eius autem fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt. Ad eas quum accederetur, iste cum omnibus copiis praesto fuit servumque suum nomine Antiochum ad se vocavit: ei voce clara imperavit, ut eum, qui illum olearum ordinem intrasset, occideret. Homo mea sententia prudentissimus Caecina tamen in hac re plus mihi animi quam consillii videtur habuisse. Nam quum et armatorum multitudinem videret et eam vocem Aebutii, quam commemoravi, audisset, tamen accessit propius et iam ingrediens intra finem eius loci, quem oleae terminabant, impetum armati Antiochi ceterorumque tela atque incursum refugit. Eodem tempore se in fugam conferunt amici advocatique eius metu perterriti, quem ad modum illorum testem dicere audistis. 23. His rebus ita gestis P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, DE VI HOMINIBUS ARMATIS sine ulla exceptione, tantum ut unde deiecisset restitueret.

Restituisse se dixit. Sponsio facta est. Hac de sponsione vobis iudicandum est.

IX. Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, ut controversiae nihil haberet, secundo loco ut ne cum tam improbo homine, tertio ut cum tam stulto haberet. Etenim non minus nos stultitia illius sublevat quam laedit improbitas. Improbis fuit, quod homines coëgit, armavit, coactis armatisque vim fecit. Laesit in eo Caecinam, sublevat ibidem. Nam in eas ipsas res, quas improbissime fecit, testimonia sumpsit et eis in causa testimoniis utitur. 24. Itaque mihi certum est, recuperatores, ante quam ad meam defensionem meosque testes venio, illius uti confessione et testimoniis. Quid confitetur atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, recuperatores? „Convocavi homines, coëgi, armavi: terrore mortis ac periculo capitis ne accederes obstiti: ferro, inquit, ferro — et hoc dicit in iudicio — te reieci atque proterrui“. Quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse advocatum. Quid praeterea? fuisse complures armatos. Quid aliud? minatum esse Aebutium Caecinae. Quid ego de hoc teste dicam nisi hoc, recuperatores, ut ne idcirco minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur, sed ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi causae maxime est alienum? 25. A. Terentius, alter testis, non modo Aebutium, sed etiam se pessimi facinoris arguit. In Aebutium hoc dicit, armatos homines fuisse: de se autem hoc praedicat, Antiocho Aebutii servo se imperasse, ut in Caecinam advenientem cum ferro invaderet. Quid loquar amplius de hoc homine? In quem ego hoc dicere, quum rogarer a Caecina, numquam volui, ne arguere illum rei capitalis viderer, de eo dubito nunc quo modo aut loquar aut taceam, quum ipse hoc de se iuratus praedicet. 26. Deinde L. Caelius non solum Aebutium cum armatis dixit fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpauca eo venisse Caecinam. X. De hoc ego teste detraham? cui aequae ac meo testi ut credatis postulo. P. Memmius secutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris sui fundum dedisse

dixit qua effugere possent, quum essent omnes metu perterriti. Huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se praebuerit et in testimonio religiosum. 27. A. Atilius et eius filius L. Atilius et armatos ibi fuisse et se suos armatos adduxisse dixerunt: etiam hoc amplius: quum Aebutius Caecinae malum minaretur, hoc est mortem minaretur, ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret. Hoc idem P. Rutilius dixit et eo libentius dixit, ut aliquando in iudicio eius testimonio creditum putaretur. Duo praeterea testes nihil de vi, sed de re ipsa atque emptione fundi dixerunt: P. Caesennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui cognomen est Phormio, nec minus niger nec minus confidens quam ille Terentianus est Phormio, nihil de vi dixerunt, nihil praeterea quod ad vestrum iudicium pertineret. 28. Decimo vero loco testis exspectatus et ad extremum reservatus dixit, senator Populi Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fidi culanius Falcula: qui quum ita vehemens acerque venisset, ut non modo Caecinam perturio suo laederet, sed etiam mihi videretur irasci, ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot milia fundus suus abesset ab urbe. Nam quum dixisset, minus 1000, populus cum risu acclamavit, „ipsa esse“. Meminerant enim omnes quantum in Albiano iudicio accepisset.

29. In eum quid dicam, nisi id quod negare non possit? venisse in consilium publicae quaestionis, quum eius consilii iudex non esset, et in eo consilio, quum causam non audisset et potestas esset ampliandi, dixisse sibi LIQUERE. Quum de incognita re iudicare voluisset, maluisse condemnare quam absolvere: quum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse. Utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem numquam vidisset neque audisset, adductum esse pretio? an certius quidquam obici potest, quam quod is, cui obicitur, ne nutu quidem infirmare conatur? 30. Verum tamen is testis, ut facile intelligeretis eum non adfuisse

animo, quum causa ab illis ageretur testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo cogitasse: quum omnes ante eum dixissent testes armatos cum Aebutio fuisse complures, solus dixit non fuisse. Visus est mihi primo veterator intelligere praeclare quid causae obstaret et tantum modo errare, quod omnes testes infirmaret, qui ante eum dixissent: quum subito, ecce idem qui solet, suos solos servos armatos fuisse dixit. XI. Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae summae improbitatis odium deprecetur? 31. Utrum, recuperatores, his testibus non credidistis, quum quod liqueret non habuistis? At controversia non erat quin verum dicerent. An in coacta multitudine, in armis, in telis, in praesenti metu mortis perspicuoque periculo caedis dubium vobis fuit inesse vis aliqua videretur necne? Quibus igitur in rebus vis intelligi potest, si in his non intelligetur? An vero illa defensio vobis praeclara visa est: „Non deieci, sed obstiti? Non enim te sum passus in fundum ingredi, sed armatos homines opposui, ut intelligeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum.“ Quid ais? is, qui armis proterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? 32. Posterius de verbo videbimus: nunc rem ipsam ponamus, quam illi non negant, et eius rei ius actionemque quaeramus.

Est haec res posita, quae ab adversario non negatur: Caecinam, quum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi coactis hominibus et armatis. Quum hoc constet, ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum ius teneam atque iniuriam tuam persequare. Fac in hoc errare me nec ullo modo posse per hoc interdictum id adsequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo. 33. Quaero sitne aliqua huius rei actio an nulla. Convocari homines propter possessionis controversiam non oportet, armari multitudinem iuris retinendi causa non convenit, nec iuri quidquam tam inimicum quam vis nec aequitati quidquam tam infestum est quam convocati homines et armati. XII. Quod quum ita sit resque eius modi sit, ut in primis a magistratibus animad-

vertenda videatur, iterum quaero siue eius rei aliqua actio an nulla. Nullam esse dices? audire cupio: qui in pace et otio, quum manum fecerit, copias pararit, multitudinem hominum coegerit, armarit, instruxerit, homines inermes, qui ad constitutum experiendi iuris gratia venissent, armis, viris terrore periculoque mortis reppulerit, fugarit, averterit, hoc dicat: 34. „Feci equidem quae dicis omnia, et ea sunt et turbulenta et temeraria et periculosa. Quid ergo est? impune feci: nam quid agas mecum ex iure civili ac praetorio non habes.“ Itane vero, recuperatores? hoc vos audietis et apud vos dici patiemini saepius? quum maiores nostri tanta diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint perseculique sint, hoc genus unum vel maximum praetermitterent, ut, si qui me exire domo mea coegisset armis, haberem actionem, si qui introire prohibuisset, non haberem? Nondum de Caecinae causa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor: tantum de tua defensione, C. Piso, quaero. 35. Quoniam ita dicis et ita constituis: „Si Caecina, quum in fundo esset, inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse: nunc vero deiectum nullo modo esse inde, ubi non fuerit: hoc interdicto nihil nos adsecutos esse“, quaero, si te hodie domum tuam redeuntem coacti homines et armati non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. Monet amicus meus te L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, „iniuriarum“. Quid? ad causam possessionis, quid? ad restituendum eum, quem oportet restitui, quid denique ad ius civile aut ad praetoris notionem atque animadversionem ages iniuriarum? Plus tibi ego largiar: non solum egeris, verum etiam condemnaris licet: num quid magis possidebis? actio enim iniuriarum non ius possessionis adsequitur, sed dolorem imminutae libertatis iudicio poenaeque mitigat. XIII. 36. Praetor interea, Piso, tanta de re tacebit? quem ad modum te restituat in aedes tuas non habebit? Qui dies totos aut vim fieri vetat aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicat, is repente obmutescet?

in atrocissima re quid faciat non habebit? et C. Pisoni domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, praetor quem ad modum more et exemplo opitulari possit non habebit? Quid enim dicet? aut quid tu tam insigni accepta iniuria postulabis? „Unde vi prohibitus?“ Sic nemo umquam interdixit: novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. „Unde deiectus?“ Quid proficies, quum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos se tibi obstulisse, ne in aedes accederes: deieci porro nullo modo potuisses qui non accesserit? 37. Deiciat ego, inquis, si quis meorum deicitur omnino. Iam bene agis. A verbis enim recedis et aequitate uteris. Nam verba quidem ipsa si sequi volumus, quo modo tu deieceris, quum servus tuus deicitur? Verum ita est uti dicis: te deiectum debeo intelligere, etiam si tactus non eris. Nonne? Age nunc, si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit atque omnes in aedibus adservati ac retenti, tu solus prohibitus et a tuis aedibus vi atque armis proterritus, utrum hanc actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quampiam an omnino nullam? Nullam esse actionem dicere in re tam insigni tanque atroci neque prudentiae neque auctoritatis tuae est. Alia si quae forte est quae nos fugerit, dic quae sit: cupio discere. 38. Haec si est, qua nos usi sumus, te iudice vincamus necesse est. Non enim vereor ne hoc dicas, in eadem causa eodem interdicto te oportere restitui, Caecinam non oportere. Etenim cui non perspicuum est ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si ulla ex parte sententia huius interdicti deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium vis armatorum hominum iudicio approbata videatur, in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis quaesitum esse dicatur? Isne apud vos obtinebit causam suam, qui se ita defendet: „Reieci ego te armatis hominibus, non deieci,“ ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una littera latuisse videatur? 39. Huiusce rei vos statuetis nullam esse actionem, nullum experiendi ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus, qui multitudine coacta non introitu, sed omnino aditu quempiam prohibuerit? XIV. Quid ergo? hoc

quam habet vim, ut distare aliquid aut ex aliqua parte differre videatur, utrum pedem quum intulero atque in possessione vestigium fecero, tum expellar ac deiciar, an eadem vi et iisdem armis mihi ante occurratur, ne non modo intrare, verum aspicere aut aspirare possim? Quid hoc ab illo differt, ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit: ille, qui ingredientem reppulerit, non cogatur? 40. Videte, per deos immortales! quod ius nobis, quam condicionem vobismet ipsis, quam denique civitati legem constituere venistis. Huiusce generis una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus, constituta. Ea si nihil valet aut si ad hanc rem non pertinet, quid negligentius aut quid stultius maioribus nostris dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint actionem aut eam constituerint, quae nequaquam satis verbis causam et rationem iuris amplecteretur? Hoc est periculosum, dissolvi hoc interdictum, est captiosum omnibus rem ullam constitui eius modi, quae quum armis gesta sit, rescindi iure non possit: verum tamen illud est turpissimum, tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari, ut vos iudicetis huius rei ius atque actionem in mentem maioribus nostris non venisse.

41. Queramus, inquit, licet: tamen hoc interdicto Aebutius non tenetur. Quid ita? Quod vis Caecinae facta non est. Diei in hac causa potest, ubi arma fuerint, ubi coacta hominum multitudo, ubi instructi et certis locis cum ferro homines collocati, ubi minae, pericula terroresque mortis, ibi vim non fuisse? Nemo, inquit, occisus est neque saucius. Quid ais? quum de possessionis controversia et de privatorum hominum contentione iuris loquamur, tu vim negabis factam, si caedes et occisio facta non erit? Ego exercitus maximos saepe pulsos et fugatos esse dico terrore ipso impetuque hostium sine cuiusquam non modo morte, verum etiam vulnere. XV. 42. Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae periculo mortis injecto formidine animi perterritum loco saepe et certo de statu demovet. Itaque saucii saepe homines quum corpore debilitantur, animo tamen non cedunt neque eum relinquunt locum, quem sta-

uerunt defendere: at alii pelluntur integri, ut non dubium sit quin maior adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus, quam illi, cuius corpus vulneratum sit. 43. Quod si vi pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac tenui saepe suspitione periculi fugerunt, et si non solum impulsu scutorum neque conflictu corporum neque ictu comminus neque coniectione telorum, sed saepe clamore ipso militum aut instructione aspectuque signorum magnas copias pulsas esse et vidimus et audivimus, quae vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? et quod vehemens in re militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et quod exercitus armatos movet, id advocacionem togatorum non videbitur movisse? et vulnus corporis magis istam vim quam terror animi declarabit? et sauciatio quaeretur, quum fugam factam esse constabit? 44. Tuus enim testis hoc dixit, metu perterritis nostris advocatis locum se qua effugerent demonstrasse. Qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugae tutam viam quaesiverunt, his vis adhibita non videbitur? Quid igitur fugiebant? Propter metum. Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, quam extrema conceditis? Fugisse perterritos confitemini: causam fugae dicitis eandem quam omnes intelligimus, arma, multitudinem hominum, incursionem atque impetum armatorum: haec ubi concedantur esse facta, ibi vis facta negabitur?

XVI. 45. At vero hoc quidem iam vetus est et maiorum exemplo multis in rebus usitatum: quum ad vim faciendam veniretur, si quos armatos quamvis procul conspexissent, ut statim testificati discederent, quod optime sponsionem facere possent, NI ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. Itane vero? Scire esse armatos satis est, ut vim factam probes: in manus eorum incidere non est satis? Aspectus armatorum ad vim probandam valebit: incursus et impetus non valebit? qui abierit, facilius sibi vim factam probabit quam qui effugerit? 46. At ego hoc dico: si ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius se homines coegisse et armasse neque eum, si illo accessisset, abiturum, statim Caecina discessisset, dubitare vos non debuisse quin Caecinae facta vis esset. Si vero simul ac procul conspexit armatos,

recessisset, eo minus dubitaretis. Omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos alicunde cogit aut prohibet accedere. Quod si aliter statuatis, videte ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam, ne hoc omnibus in possessionum controversiis praescribatis, ut confingendum sibi et armis decertandum putent: ne quem ad modum in bello poena ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis deterior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum usque contenderint. 47. Quum de iure et legitimis hominum controversiis loquimur et in his rebus vim nominamus, pertenuis vis intelligi debet. Vidi armatos, quamvis paucos: magna vis est. Decessi unius hominis telo perterritus: deiectus detrususque sum. Hoc si ita statuatis, non modo non erit cur depugnare quisquam posthac possessionis causa velit, sed ne illud quidem, cur repugnare. Sin autem vim sine caede, sine vulnere, sine sanguine nullam intelligetis, statuatis homines possessionis cupidiores quam vitae esse oportere.

XVII. 48. Age vero, de vi te ipsum habebis iudicem, Aebutii. Responde, si tibi videtur. In fundum Caecina utrum tandem noluit an non potuit accedere? Quum te obtulisset et reppulisset dicis, certe hunc voluisse concedis. Potes igitur dicere non ei vim fuisse impedimento, cui, quum cuperet eoque consilio venisset, per homines coactos licitum non sit accedere? Si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit, vis profecto quaedam obstiterit necesse est, aut tu dic quam ob rem, quum vellet accedere, non accesserit. 49. Iam vim factam negare non potes: deiectus quem ad modum sit, qui non accesserit, id quaeritur. Demoveri enim et depelli de loco necesse est eum, qui deiciatur. Id autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde se deiectum esse dicit, numquam fuit? Quid? si fuisset et ex eo loco metu permotus fugisset, quum armatos vidisset, diceresne esse deiectum? Opinor. An tu? qui tam diligenter et tam callide verbis controversias, non aequitate diiudicas, et iura non utilitate communi, sed litteris exprimis, poterisne dicere deiectum esse eum, qui tactus non erit? Quid? detrusum dicesne? Nam eo verbo antea praetores in hoc interdicto uti

solebant. Quid ais? potestne detrueri quisquam, qui non attingitur? Nonne, si verbum sequi volumus, hoc intelligamus necesse est, eum detrueri, cui manus adferantur? Necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus adiungere, neminem statui detrusum, qui non adhibita vi manu demotus et actus praecipuus intelligatur. 50. Deiectus vero qui potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? Potest pulsus, fugatus, eiectus denique: illud vero nullo modo potest, deiectus esse quisquam, non modo qui tactus non sit, sed ne in aequo quidem et plano loco. Quid ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causa compositum, qui se praecipitatos ex locis superioribus dicerent — eos enim vere possumus dicere esse deiectos —, XVIII. an quum voluntas et consilium et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam aut stultitiam singularem putabimus in verborum errore versari: rem et causam et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere?

51. An hoc dubium est quin neque verborum tanta copia sit non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur, neque vero quidquam opus sit verbis, quum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intelligatur? Quae lex, quod senatus consultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod, ut ad privatas res redeam, testamentum, quae iudicii aut stipulationis aut pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus? 52. Sermo hercule familiaris et cotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur: denique imperium domesticum nullum erit, si servulis hoc nostris concesserimus, ut ad verba nobis oboediant, non ad id, quod ex verbis intelligi possit, obtemperent. Exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium! Non occurrit uni cuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus? 53. Ornate et copiose L. Crassus, homo longe eloquentissimus, paullo

ante quam nos in forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit et facile, quum contra eum prudentissimus homo Q. Mucius diceret, probavit omnibus M. Curium, qui heres institutus esset ita, MORTUO POSTUMO FILIO, quum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. Quid? verbis hoc satis erat cautum? Minime. Quae res igitur valuit? Voluntas, quae si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur: quia non potest, verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. XIX. 54. Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium. At ulimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. Si via sit immunita, iubet quae velit agere iumentum. Potest hoc ex verbis intelligi licere, si via sit in Britiis immunita, agere si velit iumentum per M. Scauri Tusculanum. Actio est in auctorem praesentem his verbis: QUANDOQUE TE IN IURE CONSPICIO. Hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam vere homines verba consecrarentur, ut rem, cuius causa verba sunt, non considerarent. Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius isque iam annos xx haberet, vobis interpretibus amitteret hereditatem. 55. Veniunt in mentem mihi permulta: vobis plura, certo scio. Verum ne nimium multa complectamur atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio, hoc ipsum interdictum, quo de agitur, consideremus. Intelligetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, utilitatem omnem nos huius interdicti, dum versuti et callidi velimus esse, amissuros. UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS. Si me villicus tuus solus deieisset, non familia deieisset, ut opinor, sed aliquis de familia. Recte igitur dices te restituisse? Quippe. Quid enim facilius est quam probare iis, qui modo Latine sciunt, in uno servulo familiae nomen non valere? Si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit, clames: Videlicet, si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum. Neque enim dubium est quin, si ad rem iudicandam verbo ducimur, non re, familiam intelligamus quae constet ex servis pluribus, quin unus homo familia non sit. Verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam cogit. 56. At vero ratio iuris interdictique vis et

praetorum voluntas et hominum prudentium consilium et auctoritas respuat hanc defensionem et pro nihilo putet. XX. Quid ergo? isti homines Latine non loquuntur? Immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intelligendam voluntatem: quum sibi hoc proposuerint, ut sive me tu deieceris sive tuorum quispiam sive servorum sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed appellent uno familiae nomine: 57. de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur: non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerant, sed in hac re, cognita sententia interdicti, verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. Non enim alia causa est aequitatis in uno servo et in pluribus: non alia ratio iuris in hoc genere dumtaxat, utrum me tuus procurator deiecerit, is qui legitime procurator dicitur, omnium rerum eius, qui in Italia non sit absitve rei publicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius, an tuus colonus aut vicinus aut cliens aut libertus aut quivis, qui illam vim deiectionemque tuo rogatu aut tuo nomine fecerit. 58. Qua re si ad eum restituendum, qui vi deiectus est, eandem vim habet aequitatis ratio, ea intellecta certe nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum. Tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo praepositus negotio, quam si procurator deiecerit: non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt, sed quod id in hac re quaeri nihil attinet. Tam restitues, si unus servulus, quam si familia deiecerit universa: non quo idem sit servulus unus quod familia, verum quia non quibus verbis quidque dicatur quaeritur, sed quae res agatur. Etiam si, ut longius a verbo recedamus, ab aequitate ne tantulum quidem, si tuus servus nullus fuerit et omnes alieni ac mercennarii, tamen, ut ipsi servi, tuae familiae genere et nomine continebuntur. XXI. 59. Perge porro hoc idem interdictum sequi: HOMINIBUS COACTIS. Neminem coegeris: ipsi convenerint sua sponte. Certe cogit is, qui congregat homines et convocat: coacti sunt ii, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. Si non modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem, sed ii modo fuerunt, qui etiam antea, non vis ut fieret, verum colendi aut pascendi causa esse

in agro consuerant, defendes homines coactos non fuisse, et verbo quidem superabis me ipso iudice, re autem ne consistes quidem ullo iudice. Vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocatae multitudinis, sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent, ideo de coactis compositum interdictum est: quod etiam si verbo differre videbitur, re tamen erit unum et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una atque eadem causa aequitatis. 60. ARMATISVE. Quid dicemus? Armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? Opinor eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. Quid igitur? Si glaebis aut saxis aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere, restituisse te dices? Verba si valent, si causae non ratione, sed vocibus ponderantur, me auctore dicito: vinctes profecto non fuisse armatos eos, qui saxa iacerent quae de terra ipsi tollerent, non esse arma caespites neque glaebas: non fuisse armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent arboris: arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum, quae qui non habuerint, eos inermes fuisse vinctes. 61. Verum si quod erit armorum iudicium, tum ista dicito: iuris iudicium quum erit et aequitatis, cave in ista tam frigida, tam ieiuna calumnia delitescas. Non enim reperies quemquam iudicem aut recuperatorem, qui tamquam si arma militis inspicenda sint, ita probet armatum, sed perinde valebit quasi armatissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori potuerint adferre.

XXII. 62. Atque ut magis intelligas quam verba nihil valeant, si tu solus aut quisvis unus cum scuto et gladio impetum in me fecisset atque ego ita deiectus essem, auderesne dicere interdictum esse de hominibus armatis: hic autem hominem armatum unum fuisse? Non, opinor, tam impudens esses. Atqui vide ne multo nunc sis impudentior. Nam tum quidem omnes mortales implorare posses, quod homines in tuo negotio Latine obliviscerentur: quod inermi armati iudicarentur, quod, quum interdictum esset de pluribus, commissa res esset ab uno: unus homo plures esse homines

iudicarentur. 63. Verum in his causis non verba veniunt in iudicium, sed ea res, cuius causa verba haec in interdictum coniecta sunt. Vim, quae ad caput ac vitam pertineret, restitui sine ulla exceptione voluerunt. Ea fit plerumque per homines coactos armatosque: si alio consilio, eodem periculo facta sit, eodem iure esse voluerunt. Non enim maior est iniuria, si tua familia quam si tuus vilicus: non si tui servi quam si alieni ac mercennarii, non si tuus procurator quam si vicinus aut libertus tuus: non si coactis hominibus quam si voluntariis aut etiam assiduis ac domesticis: non si armatis, quam si inermibus, qui vim armorum haberent ad nocendum: non, si pluribus quam si uno armato. Quibus enim rebus plerumque vis fit eius modi, eae res appellantur in interdicto. Si per alias res eadem facta vis est, ea, tametsi verbis interdicti non concluditur, sententia tamen iuris atque auctoritate retinetur.

XXIII. 64. Venio nunc ad illud tuum: „Non deieci, non enim sivi accedere.“ Puto te ipsum, Piso, perspicere quanto ista sit angustior iniquiorque defensio quam si illa uterere: „Non fuerunt armati, cum fustibus et cum saxis fuerunt.“ Si mehercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio detur, utrum malim defendere non esse deiectum eum, cui vi et armis ingredienti sit occursum, an armatos non fuisse eos, qui sine scutis sineque ferro fuerint, omnino ad probandum utramque rem videam infirmam nugatoriamque esse, ad dicendum autem in altera videar mihi aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque ferri quidquam neque scutum ullum habuerint: hic vero haeream, si mihi defendendum sit eum, qui pulsus fugatusque sit, non esse deiectum. 65. Atque illud in tota defensione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere iuris consultorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego tametsi non nunc primum neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar abs te quam ob rem diceretur. Nam ceteri tum ad istam orationem decurrunt, quum se in causa putant habere aequum et bonum quod defendant. Si contra verbis et litteris et, ut dici solet, summo iure contenditur, solent eius modi iniquitati aequi et boni nomen dignitatemque opponere.

Tum illud, quod dicitur: SIVE, NIVE, irrident, tum auerapia verborum et litterarum tendiculas in invidiam vocant: tum vociferantur ex aequo et bono, non ex callido versutoque iure rem iudicari oportere: scriptum sequi calumniatoris esse bonique iudicis voluntatem scriptoris auctoritatemque defendere. 66. In ista vero causa, quum tu sis is, qui te verbo litteraque defendas, quum tuae sint hae partes: „Unde deiectus es? an inde, quo prohibitus es accedere? reiectus es, non deiectus,“ quum tua sit haec oratio: „Fateor me homines cogisse, fateor armasse, fateor tibi mortem esse minitatum, fateor hoc interdicto praetoris vindicari, si voluntas et aequitas valeat, sed ego invenio in interdicto verbum unum, ubi delitiscam: Non deieci te ex eo loco, quem in locum prohibui ne venires:“ — in ista defensione accusas eos, qui consuluntur, quod aequitatis censeant rationem, non verbi haberi oportere? XXIV. 67. Et hoc loco Scaevolam dixisti causam apud centumviros non tenuisse, quem ego antea commemoravi, quod idem faceret quod tu nunc, tametsi ille in aliqua causa faciebat, tu in nulla facis, tamen probasse nemini quod defendebat, quia verbis oppugnare aequitatem videbatur. Quum id miror, te hoc in hac re alieno tempore et contra quam ista causa postulasset defendisse, tum illud vulgo in iudiciis et non numquam ab ingeniosis hominibus defendi mihi mirum videri solet, nec iuris consultis concedi nec ius civile in causis semper valere oportere. 68. Nam hoc qui disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur, nec hoc debent dicere, iuris consultis, sed hominibus stultis obtemperari non oportere. Sin illos recte respondere concedunt et aliter iudicari dicunt oportere, male iudicari oportere dicunt: neque enim fieri potest, ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat, nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id statuatur esse ius, quod non oporteat iudicari. 69. At est aliquando contra iudicatum. Primum utrum recte an perperam? Si recte, id fuit ius, quod iudicatum est: sin aliter, non dubium est utrum iudices an iuris consulti vituperandi sint. Deinde si de iure vario quippiam iudicatum est, potius contra iuris consultos statutum est, si aliter pronuntiatum est ac placuit Mucio, quam ex

eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum? Etenim ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit, ut contra iuris consultos diceret, sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse iuris, et in eam rem non solum rationes adferret, sed etiam Q. Mucio socero suo multisque peritissimis hominibus auctoribus uteretur. XXV. 70. Nam qui ius civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis: qui autem interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure civili detrahit: sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines laedit, sed leges ac iura labefactat. Quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter quam ius civile retinendum. Etenim hoc sublato nihil est qua re exploratum cuiquam possit esse quid suum aut quid alienum sit, nihil est quod aequabile inter omnes atque unum omnibus esse possit. 71. Itaque in ceteris controversiis atque iudiciis, quum quaeritur aliquid factum necne sit, verum an falsum proferatur, et fictus testis subornari solet et interponi falsae tabulae, non numquam honesto ac probabili nomine bono viro iudici error obici, improbo facultas dari, ut, quum sciens perperam iudicavit, testem tamen aut tabulas secutus esse videatur. In iure nihil est eius modi, recuperatores, non tabulae falsae, non testis improbus: denique nimia ista quae dominatur in civitate potentia in hoc solo genere quiescit: quid agat, quo modo adgrediatur iudicem, qua denique digitum proferat non habet. 72. Illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine quam gratioso: „Iudica hoc factum esse aut numquam esse factum: crede aut ne crede huic testi: has comproba tabulas.“ — hoc non potest: „Statue, cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum: iudica, quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi.“ Non est aditus ad huiusce modi res neque potentiae cuiusquam neque gratiae: denique quo malus hoc sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eius modi causa potest. 73. Iste vester testis, qui ausus est dicere, FECISSE VIDERI EUM, de quo ne cuius rei argueretur quidem scire potuit, is ipse numquam auderet iudicare deberi viro

dotem, quam mulier nullo auctore dixisset. O rem praeclaram vobisque ob hoc retinendam, recuperatores!

XXVI. Quod enim est ius civile? Quod neque inflecti gratia neque perfringi potentia neque adulterari pecunia possit: quod si non modo oppressum, sed etiam desertum aut negligentius adservatum erit, nihil est quod quisquam sese habere certum aut a patre accepturum aut relicturum liberis arbitretur. 74. Quid enim refert aedes aut fundum relictum a patre aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum est, quae dominia tua iure mancipii sunt, ea possisne retinere, si parum est communitum ius, si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? Quid, inquam, prodest fundum habere, si, quae diligentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? Mihi credite, maior hereditas uni cuique nostrum venit in iisdem bonis a iure et a legibus quam ab iis, a quibus illa ipsa bona nobis relicta sunt. Nam ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest: ut relineam quod meum factum est sine iure civili fieri non potest. Fundus a patre relinquere potest: at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. Aquae ductus haustus, iter actus a patre, sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure civili sumitur. 75. Quapropter non minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica patrimonialia iuris quam privatae rei vestrae retinere debetis, non solum quod haec iure civili saepia sunt, verum etiam quod patrimonium unius incommodo dimittetur, ius amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

XXVII. In hac ipsa causa, recuperatores, si hoc nos non obtinemus, vi armatis hominibus deiectum esse eum, quem vi armatis hominibus pulsum fugatumque esse constat, Caecina rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amitteret, in possessionem in praesentia non restituetur: nihil amplius: 76. populi Romani causa, civitatis ius, bona, fortunae possessionesque omnium in dubium incertumque revocantur: vestra auctoritate hoc constituetur, hoc praescribetur: quicum tu posthac de possessione con-

tendes, eum, si ingressum modo in praedium deieceris, restituas oportebit: sin autem ingredienti cum armata multitudinem obvius fueris et ita venientem reppuleris, fugaris, averteris, non restitues. Iuris si haec vox est, esse vim non in caede solum, sed etiam in animo: libidinis, nisi cruor appareat, vim non esse factam: iuris, deiectum esse, qui prohibitus sit, libidinis, nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, delicti neminem posse: 77. iuris, rem et sententiam et aequitatem plurimum valere oportere, libidinis verbo ac littera ius omne intorqueri, vos statuete, recuperatores, utrae voces vobis honestiores et utiliores esse videantur.

Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paullo ante adfuit et adesse nobis frequenter in hac causa solet, vir ornatissimus, C. Aquilius: nam ipso praesente de virtute eius et prudentia timidius dicerem, quod et ipse pudore quodam adficeretur ex sua laude et me similis ratio pudoris a praesentis laude tardaret: cuius auctoritati dictum est ab illa causa concedi nimium non oportere. Vereor de tali viro ne plus dicam quam vos aut sentiat aut apud vos commemorari velit: 78. quapropter hoc dicam, nunquam eius auctoritatem nimium valere, cuius prudentiam populus Romanus in cavendo, non in decipiendo perspexerit, qui iuris civilis rationem nunquam ab aequitate seiunxerit, qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam promptam expositamque populo Romano praebuerit: qui ita iustus est et bonus vir, ut natura, non disciplina, consultus esse videatur, ita peritus ac prudens, ut ex iure civili non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videatur, cuius tantum est ingenium, ita sincera fides, ut quidquid inde haurias purum te liquidumque haurire sentias. 79. Quare permagnam initis a nobis gratiam, quum eum auctorem defensionis esse dicitis. Illud autem miror, cur vos aliquem contra me sentire dicatis, quum meum auctorem vos pro me appelletis, nostrum nominetis. Verum tamen quid ait vester iste auctor? OMNIBUS QUIDQUE VERBIS ACTUM PRONUNTIATUMQUE SIT.

XXVIII. Conveni ego ex isto genere consultorum non neminem, ut opinor, istum ipsum, quo vos auctore rem istam

agere et defensionem causae constituere vos dicitis. Qui quum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari quemquam esse deiectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset, rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur, verbo me excludi dicebat, a verbo autem posse recedi non arbitrabatur. 80. Quum exemplis uterer multis, etiam illa materia aequitatis, a verbo et ab scripto plurimis saepe in rebus ius et aequi et boni rationem esse seiunctam, semperque id valuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuisset aequitatisque plurimum, consolatus est me et ostendit in hac ipsa causa nihil esse quod laborarem: nam verba ipsa sponsonis facere mecum, si vellem diligenter attendere. Quoniam, inquam, modo? Quia certe, inquit, deiectus est Caecina vi armatis hominibus aliquo ex loco: si non ex eo loco quem in locum venire voluit, at ex eo certe, unde fugi. Quid tum? Praetor, inquit, interdixit, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur, hoc est, quicumque is locus esset unde deiectus esset. Aebutius autem, qui faletur aliquo ex loco deiectum esse Caecinam, is quoniam se restituisse dixit, necesse est male fecerit sponsonem. 81. Quid est, Piso? placet tibi nos pugnare verbis? placet causam iuris et aequitatis et non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium constituere in verbo? Ego quid mihi videretur, quid a maioribus factitatum, quid horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset ostendi: id verum, id aequum, id utile omnibus esse, spectari quo consilio et qua sententia, non quibus quidque verbis esset actum. Tu me ad verbum vocas: non ante veniam, quam recusaro. Nego oportere, nego oblineri posse, nego ullam rem esse quae aut comprehendi satis aut caveri aut excipi possit, si aut praeterito aliquo verbo aut ambigue posito re et sententia cognita non id, quod intelligitur, sed id, quod dicitur, valebit.

XXIX. 82. Quoniam satis recusavi, venio iam quo vocas: quaero abs te simne deiectus, non de Fulciniano fundo: neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit, sed eo, unde deiectus essem: sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum:

sum de via, sum certe alicunde, sive de privato sive de publico: eo restitui sum iussus. Restituisse te dixi: nego me ex decreto praetoris restitutum esse. Quid ad haec dicimus? Aut tuo, quem ad modum dicitur, gladio aut nostro defensionem tua conficiatur necesse est. 83. Si ad interdicti sententiam confugis et de quo fundo actum sit tum, quum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis neque aequitatem rei verbi laqueo capi putas oportere, in meis castris praesidiisque versaris: mea, mea est ista defensio, ego hoc vociferor, ego omnes homines deosque testor: quum maiores vim armatam nulla iuris defensione legerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire: deiectum esse qui fugatus sit, vim esse factam cui periculum mortis sit iniectum. 84. Sin hunc locum fugis et reformidas et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias et ad omnes litterarum angulos revocas, in iis ipsis intercludere insidiis, quas mihi conaris opponere. „Non deieci, sed reieci.“ Peracutum hoc tibi videtur, hic est mucro defensionis tuae. In eum ipsum causa tua incurrat necesse est. Ego enim tibi refero: Si non sum ex eo loco deiectus, quo prohibitus sum accedere, at ex eo sum deiectus, quo accessi, unde fugi. Si praetor non distinxit locum, quo me restitui iuberet, et restitui iussit, non sum ex decreto restitutus. 85. Velim, recuperatores, hoc totum si vobis versutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic existimetis: primum alium, non me excogitasse, deinde huius rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem esse me, idque me non ad meam defensionem attulisse, sed illorum defensionem rettulisse: me posse pro meo iure dicere neque in hac re, quam ego protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor interdixerit, sed de quo loco sit actum, quum interdixit: neque in vi armatorum spectari oportere in quo loco sit facta vis, verum sitne facta: te vero nullo modo posse defendere, in qua re tu velis verba spectari oportere, in qua re nolis non oportere.

XXX. 86. Verum tamen ecquid mihi respondetur ad illud, quod ego iam antea dixi, non solum re et sententia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil

commutandum videretur? Attendite, quaeso, diligenter, recuperatores: est enim vestri ingenii non meam, sed maiorum prudentiam cognoscere: non enim id sum dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit. Quum de vi interdicatur, duo genera causarum esse intelligebant, ad quae interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, ubi fuisset, se deiectum diceret: alterum, si qui ab eo loco, quo veniret, et horum utrumque neque praeterea quidquam potest accidere, recuperatores. 87. Id adeo sic considerate. Si qui meam familiam de meo fundo deiecerit, ex eo me loco deiecerit: si qui mihi praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum et me introire prohibuerit, non ex eo, sed ab eo loco me deiecerit. Ad haec duo genera rerum unum verbum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt: ut, sive ex fundo sive a fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer: UNDE TU. Hoc verbum UNDE utrumque declarat, et ex quo loco et a quo loco. Unde deiectus est Cinna? Ex urbe. Unde Telesinus? Ab Urbe. Unde deiecti Galli? A Capitolio. Unde, qui cum Graccho fuerunt? Ex Capitolio. 88. Videtis igitur, hoc uno verbo UNDE significari duas res, et ex quo et a quo. Quum autem eo restitui iubet, ita iubet, ut, si Galli a maioribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde deiecti essent, et aliqua vi hoc adsequi possent, non, opinor, eos in cuniculum, qua adgressi erant, sed in Capitolium restitui oporteret. Hoc enim intelligitur: UNDE DEIECISTI, sive ex quo loco sive a quo loco, EO RESTITUAS. Hoc iam simplex est, in eum locum restituas: sive ex hoc loco deiecisti, restitue in hunc locum, sive ab hoc loco, restitue in eum locum, non ex quo, sed a quo deiectus est. Ut si qui ex alto quum ad patriam accessisset, tempestate subito reiectus optaret, ut, quum a patria deiectus esset, eo restitueretur, hoc, opinor, optaret, ut a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat, sic, quoniam verborum vim necessario similitudine rerum aucupamur, qui postulat, ut, a quo loco deiectus est, hoc est, unde deiectus est, eo restituitur, hoc postulat, ut in eum ipsum locum restituitur. XXXI. 89. Quum

verba nos eo ducunt, tum res ipsa hoc sentire atque intelligere cogit. Etenim, Piso, — redeo nunc ad illa principia defensionis meae — si quis te ex aedibus tuis vi hominibus armatis deiecerit, quid ages? Opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, persequere. Quid? si qui iam de foro redeuntem armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? Utere eodem interdicto. Quum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris, tu hoc idem, quod ego dico et quod perspicuum est, interpretabere: quum illud verbum UNDE in utramque rem valeat, eoque tu restitui sis iussus, tam te in aedes tuas restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

90. Ut vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem sive verba spectare vultis, quin secundum nos indicetis, exoritur hic iam obrutis rebus omnibus et perditis illa defensio, eum deieci posse, qui tam possideat: qui non possideat, nullo modo posse: itaque si ego sim a tuis aedibus deiectus, restitui non oportere: si ipse sis, oportere. Numera quam multa in ista defensione falsa sint, Piso. Ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esse depulsus, quod negabas quemquam deieci posse, nisi inde, ubi esset: iam posse concedis: eum qui non possideat, negas deieci posse. 91. Cur ergo aut in illud cotidianum interdictum: UNDE ILLE ME VI DEIECIT, additur: QUUM EGO POSSIDEREM, si deieci nemo potest, qui non possidet, aut in hoc interdictum: DE HOMINIBUS ARMATIS, non additur, si oportet quaeri possederit necne? Negas deieci, nisi qui possideat. Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quispiam sit, eum, qui fateatur se deiecis, vincere sponsionem, si ostendat eum non possedis. Negas deieci, nisi qui possideat. Ostendo ex hoc interdicto: DE ARMATIS HOMINIBUS, qui possit ostendere non possedis eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse, si fateatur esse deiectum. XXXII. 92. Dupliciter homines deieciuntur, aut sine coactis armatisve hominibus aut per eius modi rationem atque vim. Ad duas dissimiles res duo diiuncta interdicta sunt. In illa vi cotidiana non satis est posse docere se deiectum, nisi ostendere potest, quum possideret, tum deiectum.

Ne id quidem satis est, nisi docet ita se possedisse, ut nec vi nec clam nec precario possederit. Itaque is, qui se restituisse dixit, magna voce saepe confiteri solet se vi defecisse, verum illud addit: „Non possidebat“ vel etiam, quum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsionem, si planum facit ab se illum aut vi aut clam aut precario possedisse. 93. Videtisne quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse maiores voluerint? Hunc vero, qui ab iure, officio, bonis moribus ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in causa destitutum videtis, ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponsione certaret. Ecquid igitur interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum in hoc sit additum: QUUM A. CAECINA POSSIDERET, neene? Ecquid te ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? Si esset additum, de eo quaeri oporteret: additum non est, tamen oportebit? 94. Atque ego in hoc Caecinam non defendo: possedit enim Caecina, recuperatores, et id, tametsi extra causam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum quam ius commune defensum velitis. Caesenniam possedisse propter usum fructum non negas. Qui colonus habuit conductum de Caesennia fundum, quum idem ex eadem conductione fuerit in fundo, dubium est quin, si Caesennia tum possidebat, quum erat colonus in fundo, post eius mortem heres eodem iure possederit? Deinde ipse Caecina quum circuiret praedia, venit in istum fundum, rationes a colono accepit. Sunt in eam rem testimonia. 95. Postea cur tu, Aebut, de isto potius fundo quam de alio, si quem habes, Caecinae denuntiabas, si Caecina non possidebat? Ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat, id quod tibi de amicorum [in his de C. Aquilii] sententia responderat et aequum [esse omnibus videbatur]?

XXXIII. At enim Sulla legem tulit. Ut nihil de illo tempore, nihil de calamitate rei publicae querar, hoc tibi respondeo, ascripsisse eundem Sullam in eadem lege: SI QUI IUS NON ESSET ROGARIER, EUS EA LEGE NIHILUM ROGATUM. Quid est quod ius non sit, quod populus iubere aut vetare non possit? Ut ne longius abeam, declarat ista ascriptio

esse aliquid. Nam nisi esset, hoc in omnibus legibus non ascriberetur. 96. Sed quaero de te, putesne, si populus iusserit me tuum aut te meum servum esse, id iussum ratum atque firmum futurum? Perspicis hoc nihil esse et fateris: qua in re primum illud concedis, non quidquid populus iusserit, ratum esse oportere: deinde nihil rationis adfers, quam ob rem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit. Nam et eodem modo de utraque re traditum nobis est, et, si semel adimi civitas potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est? 97. Atque ego hanc adolescentulus causam, quum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis, Cottam, probavi. Quum Arretinae mulieris libertatem defenderem et Cotta decemviris religionem iniicisset non posse nostrum sacramentum iustum iudicari, quod Arretinis civitas adempta esset, et ego vehementius contendissem civitatem adimi non potuisse, decemviri prima actione non iudicaverunt: postea re quaesita et deliberata sacramentum nostrum iustum iudicaverunt. Atque hoc et contra dicente Cotta et Sulla vivo iudicatum est. Iam vero in ceteris rebus ut omnes, qui in eadem causa sunt, et lege agant et suum ius persequantur et omni iure civili sine cuiusquam aut magistratus aut iudicis aut periti hominis aut imperiti dubitatione utantur, quid ego commemorem? Dubium esse nemini vestrum credo. 98. Quaeri hoc solere me non praeterit — ut ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias — quem ad modum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti sint. Aut sua voluntate aut legis multa profecti sunt, quam multam si sufferre voluissent, manere in civitate potuissent.

XXXIV. Quid? quem pater patratus dedit aut suus pater populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem? Ut religione civitas solvatur, civis Romanus deditur: qui quum est acceptus, est eorum, quibus est deditus: si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram causam et ius civitatis. Si pater vendidit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. 99. Iam populus quum eum vendit, qui miles factus non est, non adimit ei liberta-

tem, sed iudicat non esse eum liberum, qui, ut liber sit, adire periculum nolit: quum autem incensum vendit, hoc iudicat, quum ei, qui in servitute iusta fuerunt, censu liberentur, eum, qui, quum liber esset, censi noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicavisse. Quod si maxime hisce rebus adimi libertas aut civitas potest, non intelligunt, qui haec commemorant, si per has rationes maiores adimi posse voluerunt, alio modo noluisse? 100. Nam ut haec ex iure civili protulerunt, sic adferant velim, quibus lege aut rogatione civitas aut libertas erepta sit. Nam quod ad exsilium attinet, perspicue intelligi potest quale sit. Exsilium enim non supplicium est, sed perflugium portusque supplicii. Nam qui volunt aliquam poenam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, sedem ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum exsilio esse multatum. Sed quum homines vincula, necesse ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, confugiunt quasi ad aram in exsilium. Qui si in civitate legis vim subire vellent, non prius civitatem quam vitam amitterent: quia nolunt, non admittitur iis civitas, sed ab iis relinquuntur atque deponitur. Non quum ex nostro iure duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec civitas denique, quum is, qui profugit, receptus est in exsilium, hoc est, in aliam civitatem.

XXXV. 101. Non me praeterit, recuperatores, tametsi de hoc iure permulta praetereo, tamen me longius esse prolapsam, quam ratio vestri iudicii postularit. Verum id feci, non quod vos hanc in hac causa defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes intelligerent nec adeptam cuiquam esse civitatem neque adimi posse. Hoc quum eos scire volui, quibus Sulla voluit iniuriam facere, tum omnes ceteros novos veteresque cives. Neque enim ratio adferri potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus patriciis, omnibus antiquissimis civibus possit. 102. Nam ad hanc quidem causam nihil hoc pertinuisse primum ex eo intelligi potest, quod vos de ea re iudicare non debetis, deinde quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa atque hereditates. Iubet enim eo-

dem iure esse, quo fuerint Ariminenses: quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse et a civibus Romanis hereditates capere potuisse? Quod si adimi civitas A. Caecinae lege potuisset, magis illam rationem tamen omnes boni quareremus, quem ad modum spectatissimum prudentissimumque hominem, summo consilio, summa virtute, summa auctoritate domestica praeditum, levatum iniuria civem retinere possemus, quam uti nunc, quum de iure civitatis nihil potuerit deperdere, quisquam existat, nisi tui, Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic adeptam civitatem esse dicat. 103. Qui quoniam, recuperatores, suum ius non deseruit neque quidquam illius audaciae petulantiaeque concessit, de reliquo iam communem causam populi que ius in vestra fide ac religione deponit. XXXVI. Is homo est, ita se probatum vobis vestrique similibus semper voluit, ut id non minus in hac causa laborarit, ne iniique contendere aliquid, quam ne dissolute relinquere videretur, nec minus vereretur, ne contemneret Aebutium, quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.

104. Quapropter si quid extra iudicium est, quod homini tribuendum sit, habetis hominem singulari pudore, virtute cognita et spectata fide, amplissimo totius Etruria nomine, in utraque fortuna cognitum multis signis et virtutis et humanitatis. Si quid in contraria parte in homine offendendum est, habetis eum, ut nihil dicam amplius, qui se homines coegisse fateatur. Sin hominibus remotis de causa quaeritis, quum iudicium de vi sit, is qui arguitur vim se hominibus armatis fecisse fateatur, verbo se, non aequitate, defendere conetur, id quoque ei verbum ipsum ereptum esse videatis, auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum, in iudicium non venire utrum A. Caecina possederit necne, tamen doceri possedisse: multo etiam minus quaeri, *utrum* A. Caecinae fundus sit necne, me tamen id ipsum docuisse, fundum esse Caecinae: quum haec ita sint, statuete quid vos tempora rei publicae de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de iure admoneat ut iudicetis.

M. TULLII CICERONIS
DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES
ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quam L. Lucullus, qui bellum adversus Mithridatem Magnum Ponti regem septem annos primum consulari, dein proconsulari imperio administraverat, a. u. c. 687. a senatu revocatus esset eique M. Acilius Glabrio homo tantis rebus impar successisset, insequenti anno M. Aemilio Lepido L. Volcatio Tullo coss. a. u. c. 688. C. Manilius tribunus plebis legem ad populum tulit, uti eius belli administratio Cn. Pompeio, qui tum bellum maritimum contra Ciliciae piratas lege Gabinia anno superiore demandatum confecerat, committeretur. Qua lege quum non solum Asia provincia, cui Lucullus praefuerat, et omne eius imperium Cn. Pompeio committeretur, verum etiam Bithynia, cui Glabrio praeerat, classis item et omnes copiae maritimae, quas piratico bello iam obtinuerat, multaeque praeterea provinciae, quae lege Gabinia Pompeio datae non viderentur, Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchis, Armenia, eius potestati permitterentur, optimates, nimis augeri opes et potentiam nnius Cn. Pompeii rati, eam legem oppugnabant eorumque nomine Q. Catulus et Q. Hortensius rogationem C. Manilii dissuaserant. Adjuvabant tamen multi C. Manilium auctoritate etiam C. Caesaris suavitque M. Cicero, qui eo anno praetor erat, hac ipsa oratione, qua primum apud populum oravit, legem de imperio Cn. Pompeii prorogando atque adaugendo, quae cunctis suffragiis perlata est.

I. 1. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere aude-

rem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. 2. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum propter dilationem comitorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt. 3. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: huius autem orationis difficultus est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

II. 4. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus inferitur, Mithridate et Tigrae, quorum alter relictus, alter lacesitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exereendis occupatae: qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: 5. Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicis exustos esse complures: regnum Ariobarzani, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: L. Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere: huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum:

unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

6. Causa quae sit videtis: nunc quid agendum sit considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat: in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus quum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requirentur: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. III. 7. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die tota in Asia, tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione litterarum cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam seelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et viciesimum regnat et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. 8. Etenim adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verum tamen illis imperatoribus laus est tribuenda quod egerunt, venia danda quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.

IV. 9. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui postea, quum maximas aedificasset ornassetque clas-

ses exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset comparasset et se Bosphoranis finitimis suis bellum inferre simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, quin duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos anceps contentione districti de imperio dimicaretis. 10. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione mea neque falsa adiecta esse videatur: 11. de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Maiores nostri saepe mercatoribus aut naviculariis nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore necatis quod tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbis, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen extinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt: vos ereptam vitam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? 12. Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit id, quod accepistis, tueri et conservare non posse. W

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? Regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiae non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis, civitates

autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem a vobis certum deprecari, quum praesertim vos alium miseritis, neque audent neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur. 13. Vident et sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent aegrius: cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quod ceteros in provinciam eius modi homines cum imperio mittimus, ut etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant, hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

VI. 14. Qua re si propter socios nulla ipsi iniuria accessit maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim quum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportentur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. 15. Nam in ceteris rebus quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiam si irruptio nulla facta est, tamen pecunia relinquuntur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio con-

quiescit: ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest: qua re saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. 16. Quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis propter adsint? quum una excursio equitatus per brevi tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas in portibus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis non solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? VII. 17. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter? Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmiter ceterorum ordinum recte esse dicemus. 18. Deinde ex ceteris ordinibus homines gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Est igitur humanitatis vestrae magnum numerum eorum civium calamitate prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. Etenim primum illud parvi refert, nos publicanis amissis vectigalia postea victoria recuperare: neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. 19. Deinde quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, quum in Asia res magnas permulti miserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amitt-

x 1005 E

tere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. A quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret: ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. Qua re videte num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

VIII. 20. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est ne forte a vobis quae diligentissime providenda sunt contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intelligant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum fori viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit. 21. ab eodem imperatore classem magnam et ornata, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, superatam esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas, regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse, atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor haec esse laudis atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtruncant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. 22. Requiretur fortasse nunc quem ad modum, quum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite, Quirites: non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum a persequendi studio maeror, hos laetitia tardavit. 23. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenus, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perditumque recreavit. Cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit: erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. 24. Hic iam plura non dicam: fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmata et eorum, qui se ex ipsius regno collegerant, et magnis adventiculis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. Iam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adiciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut iis nomen regale magnum et sanctum esse videatur. 25. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis num-

quam est ausus optare. Nam quum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, postea quam pulsus erat, terram unquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit. Simile hoc loco, Quirites, sicut poetae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli imperatoris non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor adferret. 26. Hic in illo ipso malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti erant, dimisit, partem M. Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto, sed ea vos conjectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster accipiat vetere exercitu pulso. X. 27. Satis mihi multa verba fecisse videor, qua re esset hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. *Vol. R. W.*

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? 28. Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator, qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico

in summo imperatore

concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, plures provincias confecit quam alii concupiverunt, cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita. Quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense (mixtum ex civibus atque ex bellicosissimis nationibus) servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari, quae huius viri scientiam fugere possit. *Vol. R.*

XI. 29. Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest oratio par inveniri? Quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. 30. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit: testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione patefactum est: testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit: testis est iterum et saepius Italia, quae quum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; 31. testes nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia quum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit qui non se aut mortis aut servitutis

periculo committeret, quum aut hieme aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? 32. Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, quum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? 33. Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumera- bilesque alias captas esse commemorem, quum vestros por- tus atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium in- spectante praetore a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque igno- miniam rei publicae querar, quum propeinspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro di immortales! tantumne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiat? 34. Atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus stu-

dio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Si- ciliam adit, Africam exploravit, inde Sardiniam eum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae fir- missimis praesidiis classibusque munivit. 35. Inde quum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Transalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis ador- navit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinqua- gesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam ad- iunxit; omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dederunt. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pam- phyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditiois non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. 36. Est haec divina atque incredibilis virtus impe- ratoris. Quid ceterae, quas paullo ante commemorare coe- peram, quantae atque quam multae sunt? Non enim bellan- di virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administrae comites- que virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse im- peratores? quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta hu- manitate? Quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consi- deremus: summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. 37. Quem enim imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venerint? Quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provin- ciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut

agnoscere videamini qui haec fecerint: ego autem nomino neminem: qua re irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum est, nostri exercitus ferant, quis ignorat? 38. Itinera quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerint recordamini: tum facilius statuatis quid apud exteris nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostiam urbes an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitus is continere imperator, qui se ipse non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. 39. Hic miramur hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero quem ad modum milites hibernent cotidie sermones ac litterae perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae periculum maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. XIV. 40. Age vero ceteris in rebus quali sit temperantia considerate. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novit tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem: postremo signa et tabulae ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. 41. Itaque omnes nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur: nunc imperii vestri splendor

illis gentibus lucem adferre coepit: nunc intelligunt non sine causa maiores suos tum, quum ea temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis par esse videatur. 42. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognostis. Fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnes omnium generum sanctissimam iudicant? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubilabit quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. 43. Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment quis ignorat, quum sciamus homines in tantis rebus ut aut contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? 44. An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum huius auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine, quan-

tam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. / 45. Iam accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, quum socii pertimuisent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? XVI. 46. Age vero illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dederunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ii, quibus erat permolestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere. Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteris nationes valituram esse existimetis.

47. Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate,

de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisae dis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur. 48. Itaque non sum praedicaturus quantas ille reidomi militiae, terra marique, quantaque felicitate gesserit, ut eius semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint: hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis. / Vok

49. Quare quum et bellum ita sit necessarium, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservandam atque amplificandam conferatis? XVII. 50. Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat diligendus atque mittendus: nunc quum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducebus dis immortalibus eidem, cui cetera summa cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus? / Vok

51. At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiant: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa, tametsi cognostis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exqui-

rere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. 52. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. 53. Quid? tum, per deos immortales! si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium hoc esse videbatur, quum populi Romani legati, quaestores praetoresque capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus? W

XVIII. 54. Quae civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginensium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit, quae civitas umquam antea tam tenuis, tam parva insula fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. 55. nos, quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Karthaginenses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, in nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus: nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes

socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus: et iis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum descendere, quum eum nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. 56. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. 57. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam ane Pompeio, an utriusque, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem velit, idoneus non est qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? 58. An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando consules spero ad senatum relaturos: qui si dubitabunt aut gravabuntur? ego me profiteor relaturum, neque me impediēt cuiusquam inimicum edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quidquam
cic. II. 2.

audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

XX. 59. Reliquum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur. Qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes una prope voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri vita atque virtute. — 60. At enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum. — Non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas, non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: 61. in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini.

XXI. Quid tam novum quam adolescentulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore conficere? Confecit. Huic praeesse? Praefuit. Rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem quam homini per-adolescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Afri-

eam bellumque in ea provincia administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam et concelebrandam putavit. 62. Quid tam inusitatum quam ut quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore, quum esset non nemo in senatu qui diceret *non oportere mitti hominem privatum pro consule*, L. Philippus dixisse dicitur *non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae in hoc uno homine videmus. 63. Atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Qua re videant ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populi que Romani auctoritatem improbari, praesertim quum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiant, possit defendere, propterea quod iisdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum praeponeretis. 64. Hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consulistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos iis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, ali-

quando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. 65. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationum propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias. Quod enim sanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. 66. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem: noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? *WR*

XXIII. Qua re, etiam si quæsi habetis qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis sanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. 67. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples sit? ecquam esse locupletem quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quot annis pecunia publica praeter paucos, neque eos quidquam aliud adsequi classium nomine nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfeci turpitudine videremur. [Nunc qua cupidi-

tate homines in provincias et quibus iacturis, quibus conditionibus proficiscantur ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia esse non arbitrantur? Quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus tum etiam alienis vitis magnam esse videamus. 68. Qua re nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui inter tot annos unus inventus sit quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant.

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat, est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus, est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognostis, est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Qua re videte ut horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur. *WR*

XXIV. 69. Quae quum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneat in sententia neque cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror: deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam iterum nunc in eodem homine praeficiendo videmus, quid est quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem quidquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor ac defero. 70. te-
storque omnes deos et eos maxime, qui huic loco templo-
que praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu
facere cuiusquam neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per
hanc causam conciliari putem neque quo mihi ex cuiusquam
amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus

quaeram, propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. 71. Quam ob rem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne ego me rei publicae causa suscepisse confirmo, tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. CLUENTIO AVITO
ORATIO AD IUDICES.

ARGUMENTUM.

A. Cluentius Avitus e municipio Larinati quum Sulla et Pompeius coss. a. p. u. c. 667 mortuus esset, reliquit filium A. Cluentium Avitum annos xv natum, grandem autem et nubilem filiam, quae paullo post nupsit A. Aurio Mellino. Sed quum rem cum genero suo socrus Sattia, mater A. Cluentii Aviti, habere videretur, discessit a Mellino Cluentia et socrus genero nupsit biennio post nuptias filiae. Non diu fuit Sattia cum Mellino. Ille enim quum accusationem in Statium Albium Oppianicum pararet, qui eius propinquum occidisse dicebatur, auctore Oppianico, qui in castra Q. Metelli fugerat et Sallanas partes secutus erat, proscriptus et occisus est. Is ipse Oppianicus, qui sustulerat eius maritum, Sattiam in matrimonium duxit. Quum multis de causis A. Cluentium Avitum inter et matrem Sattiam eiusque maritum Oppianicum inimicitiae intercederent, spes autem esset, si intestato mortuus esset Cluentius, heredem fore matrem, statuerunt eius mater et vitricus eum veneno tollere. Quod quum conati essent facere nec tamen rem perfecissent, damnato primum Scamandro, liberto L. Fabricii, deinde L. Fabricio ipso, qui auctore Oppianico venenum Cluentio dare conati erant, Oppianicum ipsum Cluentius de beneficio accusavit et condemnavit. Nec tamen istud iudicium, quo Oppianicus erat condemnatus, suspitione corruptionis caruit. Quae suspitio quamquam eo videbatur removeri ab A. Cluentio, quod C. Aelius Staienus iudex ab Oppianico acceperat pecuniam iudicibus distribuendam, sed cum paucis iudicibus Bulbo, Gatta Popilio aliisque interceperat, quo crimine postea etiam condemnati sunt, tamen L. Quinctius tribunus plebis, qui Oppianicum defenderat, concitatis paene cotidiano contionibus rem in invidiam adduxit, ut ea pecunia ab A. Cluentio venisse videretur. Annis quinque post Oppianicum in exilio subito casu mortuus est. Quo mortuo Sattia statim dixit Oppianico ab A. Cluentio filio suo per M. Asellium venenum esse datum. Quaestio de Stratone et Nicostrato servis habita est, sed nihil compertum. Triennio post Sattia Oppianica pri-

vigno suo, cui filiam uxorem dederat, persuasit, ut A. Cluentium de veneficio accusaret. Ei iudicio, quod factum est Lepido et Tullo coss. a. p. u. c. 688, Q. Voconius Naso praefuit. Accusationem pro Oppianico gessit L. Accius Pisarenensis, cuius accusationi hac ipsa oratione M. Tullius Cicero praetor eo ipso anno solus respondit et ita A. Cluentium defendit, ut iudices absolverint. Vide *Quinctiliani* lib. II. c. 17. §. 21.

I. 1. Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes, quarum altera mihi niti et magno opere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani, altera tantum modo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est haec quaestio constituta. Itaque mihi certum est hanc eandem distributionem invidiae et criminum sic in defensione servare, ut omnes intelligant nihil me nec subterfugere voluisse reticendo nec obscurare dicendo. 2. Sed quum considero quo modo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars et ea, quae propria est iudicii vestri et legitimae veneficii quaestionis, per mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore videtur, altera autem, quae procul ab iudicio remota est, quae contentionibus seditiose concitatis accommodatior est quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio quantum in agendo difficultatis et quantum laboris sit habitura. 3. Sed in hac difficultate illa me res tamen, iudices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis, ut eorum omnium dissolutionem ab oratore quaeratis, ut non existimetis plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor purgandis criminibus consequi et dicendo probare potuerit. De invidia autem sic inter nos disceptare debetis, ut non quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici consideretis. Agitur enim in criminibus A. Cluentii proprium periculum, in invidia causa communis. Quam ob rem alteram partem causae sic agemus, ut vos doceamus, alteram sic, ut oremus. In altera diligentia vestra nobis adiungenda est, in altera fides imploranda. Nemo est enim qui invidiae sine vestro ac sine talium virorum subsidio possit resistere. 4. Equidem quod ad me attinet, quo me veritam, iudices, nescio: negem fuisse illam infamiam iudicii corrupti? negem esse illam rem agitatam in contentionibus, iactatam

in iudiciis, commemoratam in senatu? evellam ex animis hominum tantam opinionem, tam penitus insitam, tam vestustam? Non est nostri ingenii: vestri auxilli est, iudices, huius innocentiae sic in hac calamitosa fama quasi in aliqua perniciosissima flamma atque in communi incendio subvenire. II. 5. Etenim sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet: dominetur in contentionibus, iaceat in iudiciis: valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingenii prudentium repudietur: vehementes habeat repentinus impetus, spatio interposito et causa cognita consenscat: denique illa definitio iudiciorum aequorum, quae nobis a maioribus tradita est, retineatur, ut in iudiciis et sine invidia culpa plectatur et sine culpa invidia ponatur. 6. Quam ob rem a vobis, iudices, ante quam de ipsa causa dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequissimum est, ut ne quid huc praeiudicati adferatis. Etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus. Deinde si quam opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit, ne repugnetis eamque animis vestris aut libentibus aut aequis remittatis. Tum autem, quum ego una quaque de re dicam et diluam, ne ipsi, quae contraria sint, taciti cogitationi vestrae subiciatis, sed ad extremum expectetis meque meum dicendi ordinem servare patiamini: quum peroraro, tum, si quid erit praeteritum a me, aequo animo requiratis. III. 7. Ego me, iudices, ad eam causam accedere, quae iam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intelligo: sed si qui mihi deus vestram ad me audiendum benevolentiam conciliarit, efficiam profecto, ut intelligatis nihil esse homini tam timendum quam invidiam, nihil innocenti suscepta invidia tam optandum quam aequum iudicium, quod in hoc uno denique falsae infamiae finis aliqui atque exitus reperiat. Quam ob rem magna me spes tenet, si quae sunt in causa, explicare atque omnia dicendo consequi potuero,

nunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque lactatae portum ac perfugium futurum. 8. Tametsi permulta sunt, quae mihi, ante quam de causa dico, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur, tamen, ne diutius oratione mea suspensa expectatio vestra teneatur, adgrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intelligo, sic ut me audiat, quasi hoc tempore haec causa primum dicatur, sicuti dicitur, non quasi saepe iam dicta et numquam probata sit. Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data, ante hoc tempus error in hac causa atque invidia versata est. Quam ob rem dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicut facere instituistis, benigne atenteque audiat.

IV. 9. Corrupisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo inimicum suum innocentem Statium Albium condemnaret. Ostendam, iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem umquam maioribus criminibus, gravioribus testibus esse in iudicium vocatum: deinde ea de eo praeciducia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis quidem ullis absolvi ullo modo posset. Quum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, iudicium illud pecunia esse temptatum non a Cluentio, sed contra Cluentium, faciamque ut intelligatis in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error adfixerit, quid invidia conflarit.

10. Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, debuisse Cluentium magno opere causae confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi, iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius est condemnatus, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. Etenim tibi si in praesentia [satis facere] non potuero, tamen multae mihi ad satis faciendum reliquo tempore facultates

dabuntur: Cluentio nisi nunc satis fecero, postea mihi satis faciendi potestas non erit. Simul et illud quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum pro incolumi et pro vivo dicere? quum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris: hic autem, pro quo dicimus, nihil possit offensionis accipere sine acerbissimo animi sensu ac molestia et sine summo dedecore vitae et turpitudine. 11. Atque ut intelligatis Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, cotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo, nomen Oppianici detulisse, paullo longius exordium rei demonstrandae petam: quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis multo facilius extrema intelligetis.

V. A. Clentius Avitus fuit, pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobilitate facile princeps. Is quum esset mortuus Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos xv natum, grandem autem et nubilem filiam, quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adolescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et honesto et nobili. 12. Quum essent eae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido non solum dedecore, verum etiam scelere coniuncta. Nam Sassia, mater huius Aviti: mater enim a me in omni causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur, neque umquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat: quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos iam annos et nunc quum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus maiore odio dignum esse ducetis. Ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate confinebatur: deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii dolor, non filiae

maeror a cupiditate revocaret. 13. Animum adolescentis nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest. Filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in eius modi viri iniuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem se sine scelere posse arbitraretur, ceteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat: in huius amantissimi sui fratris manibus et gremio maerore et lacrimis consenescebat. 14. Ecce autem subitum divortium, quod solacium malorum omnium fore videbatur. Discedit a Melino Cluentia, ut in tantis iniuriis non invita, ut a viro non libenter. Tum vero illa egregia et praeclara mater palam exsultare laetitia, triumphare gaudio coepit, victrix filiae, non libidinis: itaque diutius suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit: lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni expulsa atque exturbata filia iubet. Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis omnibus omnium.

VI. 15. O mulieris scelus incredibile et praeter hanc unam in omni vita inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! nonne timuisse, si minus vim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem faecesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum? Perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. 16. Tulit hoc commune dedecus familiae, cognationis, nominis graviter filius: augebatur autem eius molestia cotidianis querimoniis et adsiduo fletu sororis: statuit tamen nihil sibi in tantis iniuriis ac tanto scelere matris gravius esse faciendum, quam ut illa ne uteretur, ne quae videre sine summo animi dolore non poterat, ea, si matre uteretur, non solum videre, verum etiam probare suo iudicio putaretur.

17. Initium quod huic cum matre fuerit simultatis audistis. Perinuisse hoc ad causam tum, quum reliqua cognoveritis, intelligetis. Nam illud me non praeterit, cufuscumque modi sit mater, tamen in iudicio filii de turpitudine

parentis dici vix oportere. Non essem ad ullam causam idoneus, iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque ipsa natura positum atque infixum est, id ego, qui ad hominum pericula defendenda adiungerer, non viderem. Facile intelligo non modo reticere homines parentum iniurias, sed etiam animo aequo ferre oportere. Sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda, quae taceri, tacenda esse arbitror. 18. Nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et profectum. Quae hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur: sed vero sic agitur, ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa accusatio, omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur atque omnibus eius opibus et copiis comparatur. Ipsa denique nuper Larino huius opprimendi causa Romam advolavit: praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis: instituit accusatores, instruit testes, squalore huius et sordibus laetatur, exitium exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit, dum modo profusum huius ante videat. Haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote: sin erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debebitis, quod haec a me dici patiat: mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

VII. 19. Nunc iam summam exponam quibus criminibus Oppianicus damnatus sit, ut et constantiam A. Cluentii et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum causa accusandi quae fuerit ostendam, ut id ipsum A. Cluentium vi ac necessitate coactum fecisse videatis. 20. Quum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset, et res non coniectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse, accusavit Oppianicum: quam constanter et quam diligenter postea dicam: nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum et cotidianas capitis insidias hac una ratione vitaret. Atque ut intelligatis iis accusatum esse criminibus Oppiani-

eum, ut neque accusator timere neque reus sperare debuerit, pauca vobis illius iudicii crimina exponam: quibus cognitis nemo vestrum mirabitur illum diffidentem rebus suis ad Staienum atque ad pecuniam confugisse.

21. Larinas quaedam fuit Dinaea, socrus Oppianici, quae filios habuit M. et Num. Aurius et Cn. Magium et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus bello Italico captus apud Aseulum in Q. Sergii senatoris, eius qui inter sicarios damnatus est, manus incidit et apud eum in ergastulo fuit. Numerius autem Aurius frater eius mortuus est heredemque Cn. Magium fratrem reliquit. Postea Magia uxor Oppianici mortua est: postremo, unus qui reliquus erat Dinaeae filius, Cn. Magius est mortuus. Is heredem fecit illum adolescentem Oppianicum sororis suae filium eumque partiri cum Dinaea matre iussit. Interim venit index ad Dinaeam neque obscurus neque incertus, qui nuntiaret ei filium eius, M. Aurius, vivere et in agro Gallico esse in servitute. 22. Mulier amissis liberis quum unius recuperandi filii spes esset ostentata, omnes suos propinquos filique sui necessarios convocavit et ab eis flens petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tamen unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Haec quum agere instituisset, oppressa morbo est. Itaque testamentum fecit eius modi, ut illi filio HS cccc milia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum. Atque his diebus paucis est mortua. Propinqui tamen illi, quem ad modum viva Dinaea instituerant, ita mortua illa ad investigandum M. Aurius cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt. VIII. 23. Interim Oppianicus, ut erat, sicuti ex multis rebus reperietis, singulari scelere et audacia, per quemdam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrupit: deinde ipsum M. Aurius non magna iactura facta tollendum interficiendumque curavit. Illi autem, qui erant ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, litteras Larinum ad Aurius illius adolescentis suosque necessarios mittunt, sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas litteras

A. Aurius, vir fortis et experiens et domi nobilis et M. illius Auri perpropinquus, in foro, palam, multis audientibus, quum adesset Oppianicus, recitat et clarissima voce se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurius esse comperisset, delaturum esse testatur. 24. Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur: interfectum esse M. Aurius renuntiant. Animi non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatium odio Oppianici et illius adolescentis misericordia commoventur. Itaque quum A. Aurius, is qui antea denuntiabat, clamore hominem ac minis insequi coepisset, Larino profugit et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit. 25. Post illam autem fugam et sceleris et conscientiae testem nunquam se iudiciis, nunquam legibus, nunquam inermem [se] inimicis committere ausus est, sed per illam L. Sullae vim atque victoriam Larinum in summo timore omnium cum armatis advolavit: quattuor viros, quos municipes fecerant, sustulit: se a Sulla et tres praeterea factos esse dixit et ab eodem sibi esse imperatum, ut A. Aurius illum, qui sibi delationem nominis et capitis periculum ostentarat, et alterum A. Aurius et eius L. filium et Sex. Vibium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque illis crudelissime interfectis non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu tenebantur. His rebus in causa iudicioque patefactis quis est qui illum absolvi potuisse arbitretur? IX. Atque haec parva sunt: cognoscite reliqua, ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquam diu incolumem fuisse miremini.

26. Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cuius virum A. Aurius occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est: sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite. 27. Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, et id magno opere contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum viri sui sanguine redundantem reformidat, sed quod haberet tres ille filios, idcirco se ab iis nuptiis abhorretere respondit. Oppia-

nicus, qui pecuniam Sassiæ concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram, quæ nuptiis adferebatur. Nam quum haberet ex Novia infantem filium, alter autem eius filius, Papiæ natus, Teani Apuli, quod abest a Larino XVIII milia passuum, apud matrem educaretur, accessit subito sine causa puerum Teano: quod facere nisi ludis publicis aut festis diebus antea non solebat. Mater nihil mali misera suspicans mittit. Ille se Tarentum proficisci quum simulasset, eo ipso die puer, hora undecima quum valens in publico visus esset, ante noctem mortuus et postridie ante quam luceret combustus est. 28. Atque hunc tantum maerorem matri prius hominum rumor quam quisquam ex Oppianici familia nuntiavit. Illa quum uno tempore audisset sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, quum ille alter filius infans necatur. Itaque nubil Oppianico continuo Sassiæ, lætanti iam animo et spæ optima confirmato. Nec mirum, quæ se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus esse delinitam videret. Ita quod ceteri propter liberos pecuniæ cupidiores solent esse, ille propter pecuniam liberos amittere iucundum esse duxit. X. 29. Sentio, iudices, vos pro vestra humanitate his tantis sceleribus breviter a me demonstratis vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam iudicandum? Vos auditis de eo, in quem iudices non estis, de eo, quem non videtis, de eo, quem odisse iam non potestis, de eo, qui et naturæ et legibus satis fecit, quem leges exsilio, natura morte multavit: auditis non ab inimico, auditis sine testibus, auditis, quum ea, quæ copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo iurati sententias ferre debebant, de eo, cuius præsentis nefarium et consceleratum vultum intuebantur, de eo, quem[omnes]oderant propter audaciam, de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant: audiebant ab accusatoribus, audiebant verba multorum testium, audiebant, quum una quaque de re a P. Cannutio, homine eloquentissimo, gra-

viter et diu diceretur. 30. Et est quisquam qui quum hæc cognoverit, suspicari possit Oppianicum iudicio oppressum et circumventum esse innocentem?

Acervalim iam reliqua, iudices, dicam, ut ad ea, quæ propiora huius causæ et adiunctiora sunt, perveniam: vos, quaeso, memoria teneatis non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum, sed quum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis, Oppianicum hominem sceleratissimum et nocentissimum esse damnatum. Qui uxori suæ Cluentiæ, quæ amita huius Avili fuit, quum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit se maximo cum dolore mori: nec diutius vixit quam locuta est: nam in ipso sermone hoc et vociferatione mortua est. Et ad hanc mortem tam repentinam vocemque morientis omnia præterea, quæ solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuæ corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum fratrem necavit. XI. 31. Neque est hoc satis: tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus prætermissum videtur, tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam quum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropinquare partus putaretur, mulierem veneno interfecit, ut una illud, quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Post fratrem adgressus est: qui sero iam exhausto illo poculo mortis quum et de suo et de uxoris interitu clamaret testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus. Ita mulierem, ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur, necavit: fratris autem liberos prius vita privavit quam illi hanc a natura propriam lucem accipere potuerunt: ut omnes intelligerent nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, a cuius audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodia tegere potuissent. 32. Memoria teneo Milesiam quamdam mulierem, quum essem in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam: nec iniuria, quæ spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum rei publicæ civem sustulisset. Quanto est Op-
cic. II. 2. 7

pianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? si quidem illa, quum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit, hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse, Oppianicus inventus est qui in uno corpore plures necaret. XII. 33. Itaque, quum hanc eius consuetudinem audaciamque cognosset avunculus illius adolescentis Oppianici, Cn. Magius, isque, quum gravi morbo adfectus esset, heredem illum sororis suae filium faceret, adhibitis amicis, praesente matre sua, Dinaea, uxorem suam interrogavit, essetne praegnans. Quae quum se esse respondisset, ab ea petivit, ut se mortuo apud Dinaeam, quae tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servare et salvum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset: ab secundo herede nihil legat. 34. Quid de Oppianico suspicatus sit videtis: quid iudicari obscuro non est. Nam cuius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non ascripsit. Quid Oppianicus fecerit cognoscite, ut illum Magium intelligatis longe animo prospexisse morientem. Quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit, si haec solutio legatorum et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto multisque praeterea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritia sceleri Oppianici vendidit. 35. Nihil posse iam ad hanc improbitatem addi videtur: attendite exitum. Quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam nisi socrus suae nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quae nuptiae non diuturnae fuerunt. Erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate coniunctae.

XIII. 36. Quid? illa caedes Asuvii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum recenti re fuit et quam omnium sermone celebrata? Fuit Avillius quidam Larino perdita nequitia et summa egestate, arte quadam praeditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodata, qui ut se

blanditiis et adsentationibus in Asuvii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit, hoc se Avillio tamquam aliqua machina admota capere Asuvii adolescentiam et fortunas eius patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est, res translata Romam. Inire enim consilium facilius in solitudine, perficere rem eius modi commodius in turba posse se arbitrati sunt. Asuvius cum Avillio Romam est profectus: hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Iam ut Romae vixerint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam conviva et adiutore Oppianico, longum est dicere mihi, praesertim ad alia properanti. Exitum huius adsimulatae familiaritatis cognoscite. 37. Quum esset adolescens apud mulierculam quamdam atque, ubi pernoctaret, ibi diem posterum commoraretur, Avillius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asuvium neque Avillium nossent, adducit et illum Asuvium appellat ipse. Testamento Asuvii nomine obsignato discedit. Avillius ilico convalescit. Asuvius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus occiditur. 38. Qui quum unum iam et alterum diem desideraretur neque in iis locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et Oppianicus in foro Larinatum dictitaret nuper se et suos amicos testamentum eius obsignasse, liberti Asuvii et non nulli amici, quod eo die, quo postremum Asuvius visus erat, Avillium cum eo fuisse et a multis visum esse constabat, in eum invadunt et hominem ante pedes Q. Manlii, qui tum erat triumvir, constituunt: atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paullo ante dicta sunt, exponit Asuviumque a sese consilio Oppianici interfectum fatetur. 39. Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manlio: index Avillius ex altera parte coram tenetur. Hic quid iam reliqua quaeritis? Manlium plerique noratis: non ille honorum a pueritia, non studia virtutis, non illum existimationis bonae fructum umquam cogitarat, sed ex petulanti atque improbo seurra in discordiis civitatis ad eam columnam, ad

quam multorum saepe convitiis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit, pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asuvianum quum testibus multis tum vero iudicio Avillii comprobabatur: in quo adligatum Oppianici nomen primum esse constabat, eius, quem vos miserum atque innocentem falso iudicio circumventum esse dicitis.

XIV. 40. Quid? aviam tuam, Oppianice, Dinaeam, cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam quum adduxisset medicum illum suum, iam cognitum et saepe victorem, per quem interfecerat plurimos, mulier exclamat se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quemdam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, adgreditur et cum eo duobus milibus HS, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, quum properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima portione mulierem sustulit, neque postea Larini punctum est temporis commoratus. 41. Eadem haec Dinaea testamentum faciente, quum tabulasprehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit et quum id multis locis fecisset, post mortem eius, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transscriptum signis adulterinis obsignavit. Multa praeterea consulto: etenim vereor ne haec ipsa nimium multa esse videantur: vos tamen eum similem sui fuisse in ceteris quoque vitae partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse decuriones universi iudicaverunt. Cum illo nemo iam rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum ex tam multis cognatis et adfinibus tutorem unquam liberis suis scripsit: nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicabat: omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. 42. Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem numquam accusasset Avitus, iudices, si id praetermittere salvo capite suo potuisset. Erat huic

inimicus Oppianicus: erat, sed tamen erat vitricus: crudelis et huic infesta mater, at tamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione quam Cluentius et natura et voluntate et instituta ratione vitae. Sed quum esset haec ei proposita condicio, ut aut iuste pieque accusaret aut acerbe indignequemoreretur, accusare, quoquo modo posset, quam illo modo emori maluit.

43. Atque ut hoc ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehensum: ex quo simul utrumque et huic accusare et illi condemnari necesse fuisse intelligetis. XV. Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatium consecrati: quorum quum satis magnus numerus esset, quumque item, ut in Sicilia permulti Venerii sunt, sic illi Larini in Martis familia numerarentur, repente Oppianicus eos omnes liberos esse civesque Romanos coepit defendere. Graviter id decuriones Larinatium cunctique municipes tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam susciperet publiceque defenderet. Avitus quum se ab omni eius modi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se non suis commodis, sed etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum Larinatium deesse noluit. 44. Suscepta causa Romanque delata magnae cotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani acerbaque natura Oppianicus: incendebat eius amentiam infesta atque inimica filio mater Avili. Magni autem illi sua interesse arbitrabantur hunc a causa Martialium demoveri. Suberat etiam alia causa maior, quae Oppianici hominis avarissimi atque audacissimi mentem maxime commovebat. 45. Nam Avitus usque ad illius iudicii tempus nullum testamentum unquam fecerat. Neque enim legare quidquam eius modi matri poterat in animum inducere, neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. Id quum Oppianicus sciret— neque enim erat obscurum—, intelligebat Avito mortuo bona eius omnia ad matrem esse ventura: quae ab sese postea aucta pecunia maiore praemio,

orbata filio minore periculo necaretur. Itaque his rebus incensus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus sit cognoscite. XVI. 46. C. et L. Fabricii fratres gemini fuerunt ex municipio Aletrinati, homines inter se quum forma tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi, in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitae, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis semper est usus Oppianicus familiarissime. Iam hoc fere scitis omnes, quantum vim habeat ad coniungendas amicitias studiorum ac naturae similitudo. Quum illi ita viverent, ut nullum quaestum turpem esse arbitrarentur, quum omnis ab iis fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adolescentium nascerentur, quumque essent viliis atque improbitate omnibus noti, studiose, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis iam ante annis Oppianicus applicarat. 47. Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium — nam L. erat mortuus — insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirma valetudine Avitus. Utebatur autem medico non ignobili, sed spectato homine, Cleophanto: cuius servum Diogenem Fabricius ad venenum Avito dandum spe et pretio sollicitare coepit. Servus non incallidus et, ut res ipsa declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus: rem ad dominum detulit: Cleophantus autem cum Avito est collocutus. Avitus statim cum M. Baebio senatore, familiarissimo suo, communicavit: qui qua fide, qua prudentia, qua diligentia fuerit meminisse vos arbitror. Ei placuit ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res eius indicio aut falsa esse cognosceretur. Ne multa: Diogenes emitur: venenum diebus paucis comparatur: multi viri boni quum ex occulto intervenissent, pecunia obsignata, quae ob eam rem dabatur, in manibus Scamandri liberti Fabriciorum deprehenditur. 48. Proh di immortales! Oppianicum quisquam his rebus cognitis circumventum esse dicet? XVII. Quis umquam audacior? quis nocentior? quis apertior in iudicium adductus est? Quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata defensio huic uni crimini potuit obsistere? Simul et illud quis est qui dubitet quin, hac re

comperta manifesteque deprehensa aut obeunda mors Cluentio aut suscipienda accusatio fuerit?

49. Salis esse arbitror demonstratum, iudices, iis criminibus accusatum esse Oppianicum, uti honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut re semel atque iterum praeiudicata condemnatus in iudicium venerit. Nam Cluentius, iudices, primum nomen eius detulit, cuius in manibus venenum deprehenderat. Is erat libertus Fabriciorum Scamander. Integrum consilium, iudicii corrupti nulla suspitio: simplex in iudicium causa, certa res, unum crimen adlatum est. Hic tum C. Fabricius, is, de quo ante dixi, qui liberto damnato sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatis vicinitatem et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine, sicut necesse erat, existimabant, tamen, quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur eum quibus rebus possent defendere: idque a me ut facerem et ut causam Scamandri susciperem petebant: in qua causa patroni omne periculum continebatur. 50. Ego, qui neque illis talibus viris ac tam amantibus mei rem possem ullam negare neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur, pollicitus iis sum me omnia quae vellent esse facturum.

XVIII. Res agi coepta est: citatus est Scamander reus. Accusabat P. Cannutus, homo in primis ingeniosus et in dicendo exercitatus: accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus: VENENUM ESSE DEPREHENSUM: omnia tela totius accusationis in Oppianicum coniciebantur, aperiatur causa insidiarum, Fabriciorum familiaritas commemorabatur, hominis vita et audacia proferebatur, denique omnis accusatio varie graviterque tractata, ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. 51. Hic ego tum ad respondendum surrexi: qua cura, di immortales! qua sollicitudine animi! quo timore! Semper equidem magno cum metu incipio dicere: quotienscumque dico, totiens mihi videor in iudicium venire non ingenii solum, sed etiam virtutis atque of-

fieri, ne aut id profiteri videar, quod non possim [implere], quod est impudentiae, aut non id efficere, quod possim, quod est aut perfidiae aut negligentiae. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem: si nihil dixissem, ne infan-
tissimus: si multa in eius modi causa dixissem, ne impuden-
tissimus existimarer. XIX. Collegi me aliquando et ita con-
stitui, fortiter esse agendum, illi aetati, qua tum eram, so-
lere laudi dari, etiam si in minus firmis causis hominum
periculis non defuissem. Itaque feci: sic pugnavi, sic omni
ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego adse-
qui potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod ti-
mide dicam, consecutus sim, ne quis illi causae patronum
defuisse arbitraretur. 52. Sed ut quidquid ego apprehende-
ram, statim accusator extorquebat e manibus. Si quaesive-
ram quae inimicitiae Scamandro cum Avito, fatebatur nullas
fuisse, sed Oppianicum, cuius ille minister fuisset, huic ini-
micissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud ege-
ram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolu-
mentum fuisse, concedebat, sed ad uxorem Oppianici, ho-
minis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ven-
tura fuisse dicebat. Quum illa defensione usus essem, quae
in libertinorum causis honestissima semper existimata est,
Scamandrum patrono esse probatum, fatebatur, sed quae-
rebat cui probatus esset ipse patronus. 53. Quum ego plu-
ribus verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas in-
sidias esse per Diogenem constitutumque inter eos alia de re
fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes adferret,
hoc cuivis usu venire posse, quaerebat cur in eius modi lo-
cum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venis-
set. Denique hoc loco causa testibus honestissimis homini-
bus premebatur. M. Baebius de suo consilio Diogenem em-
ptum, se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque
deprehensum esse dicebat. P. Quinctilius Varus, homo sum-
ma religione et summa auctoritate praeditus, de insidiis,
quae fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis recenti re
secum Cleophantum collocutum esse dicebat. 54. Atque in illo
iudicio quum Scamandrum nos defendere videremur, verbo
ille reus erat, re quidem vera et periculo tota accusatione

Oppianicus. Neque id obscure ferebat nec dissimulare ullo
modo poterat: aderat frequens, advocabat, omni studio gra-
tiaeque pugnabat: postremo, id quod maximo malo illi cau-
sae fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat.
Oculi omnium iudicium non in Scamandrum, sed in Oppia-
nicum conieciabantur: timor eius, perturbatio, suspensus in-
certusque vultus, crebra coloris mutatio, quae erant antea
suspitiosa, haec aperta et manifesta faciebant. XX. 55.
Quum in consilium iri oporteret, quaesivit ab reo C. Iunius
quaesitor ex lege illa Cornelia, quae tum erat, clam an pa-
lam de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia re-
sponsum est, quod is Aviti familiarem Iunium esse dicebat,
clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis
praeter unam, quam suam Staienus esse dicebat, Scaman-
der prima actione condemnatus est. Quis tum erat omnium
qui Scamandro condemnato non iudicium de Oppianico fa-
ctum esse arbitraretur? quid est illa damnatione iudicatum,
nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quaesitum? Quae
porro tenuissima suspitio collata in Scamandrum est aut
conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum pu-
taretur?

56. Atque hoc tum iudicio facto et Oppianico re et exi-
stimatione iam, lege et pronuntiatione nondum condemnato,
tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit co-
gnoscere utrum iudices in eos solos essent severi, quos ve-
nenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia con-
scientiasque eius modi facinorum supplicio dignas iudica-
rent. Itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem
Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum
statim fecit: utique ei locus primus constitueretur propter
causae coniunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non
modo ad me meos vicinos et amicos Aletrinales non addu-
xit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea neque lauda-
toribus potuit. 57. Rem enim integram hominis non alieni
quamvis suspitiosam defendere humanitatis esse putabamus,
iudicatam labefactare conari impudentiae. Itaque tum ille in-
opia et necessitate coactus in causa eius modi ad Caepasios
fratres confugit, homines industrios atque eo animo, ut quae-

cumque dicendi potestas esset data, in honore atque in beneficio ponerent. XXI. Iam hoc prope iniquissime comparatum est, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur, in periculis capitis, ut quaeque causa difficillima est, ita deterimus obscurissimusque patronus adhibetur: nisi forte hoc causae est, quod medici nihil praeter artificium, oratores etiam auctoritatem praestare debent. 58. Citatur reus, agitur causa: paucis verbis accusat, ut de re iudicata, Cannutius: incipit longo et alte petito prooemio respondere maior Caepasius. Primo attente auditur eius oratio. Erigebat animum iam demissum et oppressum Oppianicus. Gaudebat ipse Fabricius. Non intelligebat animos iudicum non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. Postea quam de re coepit dicere, ad ea, quae erant in causa, addebat etiam ipse nova quaedam vulnera, ut quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari accusationi videretur. Itaque quum callidissime se dicere putaret et quum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: *Respicite, iudices, hominum fortunas, respicite dubios variosque casus, respicite C. Fabricii senectutem*: quum hoc respicite ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse. At C. Fabricius a subselliis demisso capite discesserat. 59. Hic iudices ridere, stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi et se cetera de illo loco: *Respicite, iudices*, non posse dicere: nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius primum suo iudicio, quod est gravissimum, deinde legis vi et sententiis iudicum est condemnatus.

XXII. Quid est quod iam de Oppianici persona causaeque plura dicamus? Apud eosdem iudices reus est factus, quum his duobus praeiudiciis iam damnatus esset: ab iisdem autem iudicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico iudicarent, locus ei primus est constitutus: accusatus est criminibus gravissimis et iis, quae a me breviter dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia nunc omitto: accusatus est apud eos, qui Scamandrum ministrum Oppianici,

C. Fabricium conscium maleficii condemnant. 60. Utrum, per deos immortales! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi iudices facere potuerunt? qui si innocentes Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare et superioribus consentire iudiciis debuerunt. An vero illi sua per se ipsi iudicia rescinderent, quum ceteri soleant in iudicando ne ab aliorum iudiciis discrepent providere? et ii, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent, ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros nullo praeiudicio facto tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc, quem bis iam condemnatum acceperant, liberarent? 61. Tum vero illa iudicia senatoria non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata atque operata dedecore et infamia defensionis locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi iudices responderent, si qui ab iis quaereret: Condemnastis Scamandrum: quo crimine? nempe, quod Avitum per servum medici veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequeretur? Nihil, sed administer erat Oppianici. Et condemnastis C. Fabricium: quid ita? quia, quum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius in maleficio deprehensus esset, illum expertem eius consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum bis suis iudiciis condemnatum absolvisset, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum ferre potuisset?

62. Quod si hoc videtis, quod iam hac omni oratione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab iisdem iudicibus, qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse, simul illud videatis necesse est, nullam accusatoris esse causam potuisse cur iudicium vellet corrumpere. XXIII. Quaero enim abs te, T. Acci, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes, num etiam illa iudicia pecunia corrupta esse dicas, quibus in iudiciis alter a Staieno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit. Age, si nocentes, cuius maleficii? num quid praeter venenum quaesitum, quo Avitus

necaretur, obiectum est? num quid aliud in illis iudiciis versatum est praeter hasce insidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas? Nihil, nihil, inquam, aliud, iudices, reperietis. Exstat memoria: sunt tabulae publicae: redargue me, si mentior: testium dicta recita: doce in illorum iudiciis quid praeter hoc venenum Oppianici non modo in eriminis, sed in male dicti loco sit obiectum. 63. Multa dici possunt quare ita necesse fuerit iudicari, sed ego occurram expectationi vestrae, iudices. Nam etsi a vobis sic audior, ut numquam benignius neque attentius quemquam auditum putem, tamen vocat me alio iam dudum tacita vestra expectatio, quae mihi obloqui videtur. Quid ergo? negasne illud iudicium esse corruptum? Non nego, sed ab hoc corruptum non esse confirmo. A quo igitur est corruptum? Opinor, primum, si incertum fuisset quisnam exitus illius iudicii futurus esset, veri similis tamen esset, eum potius corrupisse, qui metuisset ne ipse condemnaretur, quam illum, qui veritus esset ne alter absolveretur: deinde quum esset nemini dubium quid iudicari necesse esset, eum certe potius, qui sibi alia ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret: postremo certe potius illum, qui bis apud eos iudices offendisset, quam eum, qui bis iis causam probavisset. 64. Unum quidem certe nemo erit tam iniquus Cluentio qui mihi non concedat: si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Avito aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo non ab Avito, vinco ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum. Quare, etsi satis docui rationem nullam huic corrumpendi iudicii fuisse, ex quo intelligitur ab Oppianico esse corruptum, tamen de illo ipso separatim cognoscite. XXIV. Atque ego illa non argumentabor, quae sunt gravia vehementer: eum corrupisse, qui in periculo fuerit: eum, qui metuerit: eum, qui spem salutis in alia ratione non habuerit: eum, qui semper singulari fuerit audacia. Multa sunt eius modi: verum quum habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam, enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria. 65. Dico C. Aelio Staieno iudici pecuniam grandem Statium Albium ad corrumpendum iudicium dedisse. Num quis negat? Te, Oppianice, appello: te, T. Acci: quorum alter

eloquentia damnationem illum, alter tacita pietate deplorat. Audete negare ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam: negate, inquam, meo loco. Quid tacetis? an negare non potestis, quod repelitis, quod confessi estis, quod abstulistis. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti iudicii facitis, quum ab ista parte iudici pecuniam ante iudicium datam, post iudicium ereptam esse fateamini? 66. Quonam igitur haec modo gesta sunt? Repetam paullo altius, iudices, et omnia, quae in diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini. Vos quaeso, ut adhuc me attente audistis, ut item, quae reliqua sunt, audiatis: profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

Nam ut primum Oppianicus ex eo, quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet coepit suspicari, statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrumpendis exercitatis, tum autem iudicis, Staieni familiaritatem se applicavit. Ac primum Scamandro reo tantum donis datis muneribusque perfecerat, ut eo fautore uteretur cupidior, quam fides iudicis postulabat. 67. Post autem quum esset Scamander unius Staieni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus saluti suae remediis subvenendum putavit. Tum ab Staieno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo — haec enim ille et aliqua ex parte habebat et maiore ex parte se habere simulabat —, auxilium capiti ac fortunis suis petere coepit. XXV. Iam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestiae fame monitae plerumque ad eum locum, ubi pastaesunt aliquando, revertantur. 68. Staienus ille biennio ante, quum causam bonorum Safinii Atellae recepisset, sescentis milibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat: quae quum accepisset a pupillo, suppressit: iudicioque facto nec Safinio nec bonorum emptoribus reddidit. Quam quum pecuniam profudisset et sibi nihil non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem esse sibi praedas ac suppressiones iudiciales revertendum. Itaque quum Oppianicum iam perditum et duobus iugulatum prae-

iudiciis videret, promissis eum suis excitavit abiectum et simul saluti desperare vetuit. Oppianicus autem orare hominem coepit, ut sibi rationem ostenderet iudicii corrumpendi. 69. Ille autem, quem ad modum ex ipso Oppianico postea est auditum, negavit quemquam esse in civitate praeter se qui id efficere posset. Sed primo gravari coepit, quod aeditatem se petere cum hominibus nobilissimis et invidiam atque offensionem timere dicebat. Post exoratus initio per magnam pecuniam poposcit: deinde ad id pervenit, quod confici potuit, et HS sescenta quadraginta milia deferri ad se domum iussit. Quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in eius modi mente et cogitatione versari, nihil esse suis rationibus utilius quam Oppianicum condemnari: illo absoluto pecuniam illam aut iudiciis dispartendam aut ipsi esse reddendam: damnato repetiturum esse neminem. 70. Itaque rem excogitat singularem. Atque haec, iudices, quae vera dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staieni vitam et naturam volueritis. Nam perinde ut opinio est de cuiusque moribus, ita quid ab eo factum aut non factum sit existimari potest. XXVI. Quum esset egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, et quum domi suae miserimis in locis et inanissimis tantum nummorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam coepit: Ego dem iudicibus? mihi ipsi igitur praeter periculum et infamiam quid quaeretur? Nihil excogitem quam ob rem Oppianicum damnari necesse sit? Quid tandem — nihil enim est quod fieri non possit —, si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? Praecipitantem igitur impellamus, inquit, et perditum prosternamus. 71. Capit hoc consilii, ut pecuniam quibusdam iudicibus levissimis polliceatur, deinde eam postea supprimat: ut, quoniam graves homines sua sponte severe iudicatos putabat, eos, qui leviores erant, destititione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, inilium facit a Bulbo, et eum, quod iam diu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem leviter impellit. Quid tu? inquit, aequid me adiuvas, Bulbe, ne gratis rei publicae serviamus? Ille

vero, simul atque hoc audivit: Ne gratis, Quo vales, inquit, sequar: sed quid adfers? Tum ei quadraginta milia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur, et eum, ut ceteros appellet, quibuscum loqui consuisset, rogat, atque etiam ipse conditor totius negotii Guttam aspergit huic Bulbo. 72. Itaque minime amarus iis visus est, qui aliquid ex eius sermone speculae degustarant. Unus et alter dies intercesserat, quum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. Tum appellat hilaro vultu hominem Bulbus, ut blandissime potest: Quid tu, inquit, Paete? — hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis quam generis uti cognomine videretur — qua de re mecum locutus es; quaerunt a me ubi sit pecunia. Hic ille planus improbissimus, quaestu iudiciario pastus, qui illi pecuniae, quam condiderat, spe iam atque animo incubaret, contrahit frontem — recordamini faciem atque illos eius fictos simulatosque vultus —, queritur se ab Oppianico destitutum, et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiae condidisset, pulere adseverat sese ab Oppianico destitutum, atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, quum palam omnes laturos essent, condemnatum iri.

XXVII. 73. Manarat sermo in consilio pecuniae quamdam mentionem inter iudices esse versatam. Res neque tam fuerat occulta quam erat occultanda neque tam erat aperta quam rei publicae causa aperienda. In ea obscuritate ac dubitatione omnium Cannutio, perito homini, qui quodam odore suspicionis Staienum corruptum esse sensisset neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare: DIXERUNT. Hic tum Oppianicus non magno opere pertimuit: rem a Staieno perfectam esse arbitrabatur. 74. In consilium erant ituri iudices xxxii. Sententiis xvi absolutio confici poterat. Quadragena milia nummum in singulos iudices distributa eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum spe maiorum praemiorum ipsius Staieni sententia septima decima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum. Staienus ipse non aderat. Causam nescio

quam apud iudicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur, facile Cannutius: at non Oppianicus neque patronus eius L. Quinctius: qui quum esset illo tempore tribunus plebis, convitium C. Iunio iudicis quaestionis maximum fecit, ut ne sine illo in consilium iretur: quumque id ei per viatores consullo negligentius agi videretur, ipse e publico iudicio ad privatum Staieni iudicium profectus est et illud pro potestate dimitti iussit: Staienum ipse ad subsellia adduxit. 75. Consurgitur in consilium, quum sententias Oppianicus, quae tum erat potestas, palam ferri velle dixisset, ut Staienus scire posset quid cuique deberetur. Varia iudicium genera: nummarii pauci, sed omnes irati. Ut qui accipere in campo consuerunt, his candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse, sic eius modi iudices infesti tum reo venerant: ceteri nocentissimum esse arbitrabantur, sed exspectabant sententias eorum, quos corruptos esse putabant, ut ex iis constituerent a quo iudicium corruptum videretur. XXVIII. Ecce tibi eius modi sortitio, ut in primis Bulbo et Staieno et Guttiae esset iudicandum. Summa omnium exspectatio quidnam sententiae ferrent leves ac nummarii iudices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. 76. Hic tum iniectus est hominibus scrupulus et quaedam dubitatio quidnam esset actum. Deinde homines sapientes et ex vetere illa disciplina iudiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent neque eum, de quo esset orta suspitio, pecunia oppugnatum, re illa incognita primo condemnare vellent, NON LIQUERE dixerunt. Nonnulli autem severi homines, qui hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret spectari oportere, etsi alii pecunia accepta verum iudicabant, tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare putabant oportere: itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive imprudentia sive misericordia sive aliqua suspitione sive ambitione adducti absolverunt.

77. Condemnato Oppianico statim L. Quinctius, homo maxime popularis, ut omnes rumorum et contionum ventos colligere consuisset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis iudicia

minus iam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera contio vehemens et gravis: accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat: agi fortunas omnium dicebat: nulla esse iudicia: qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum numquam vidissent, virum optimum et hominem pudentissimum pecunia oppressum esse arbitrarentur, incensi suspitione rem in medium vocare coeperunt et causam illam totam deponere. 78. Atque illo ipso tempore in aedes T. Annii, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Staienus, arcessitus ab Oppianico venit. Iam cetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia, ut ille se redditurum esse dixerit, ut eum sermonem audierint omnem viri boni, qui tum consulto propter in occulto stetissent: ut res patefacta et in forum prolata et pecunia omnis a Staieno extorta atque erepta sit. XXIX. Huius Staieni persona populo iam nota atque perspecta ab nulla turpi suspitione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset, qui erant in contione, non intelligebant. Neque enim docebantur. Versatam esse in iudicio mentionem pecuniae sentiebant, innocentem reum condemnatum audiebant: Staieni sententia condemnatum videbant: non gratis id ab eo factum esse, quod hominem norant, iudicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis non nullis suspitio consistebat. 79. Itaque confiteor — licet enim iam impune hoc praesertim in loco confiteri —, quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset, indignissimum porro videretur circumventum esse innocentem pecunia, hanc deinde suspitionem auget Staieni improbitas et non nullorum eius similitum iudicium turpitudine, causam autem ageret L. Quinctius, homo quum summa potestate praeditus tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus, summam illi iudicio invidiam infamiamque esse constatam. Atque in hanc flammam recentem tum C. Iunium, qui illi quaestioni praefuerat, iniectum esse memini et illum hominem aedilicium, iam praetorem opinionibus hoc.

minum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore de foro atque adeo de civitate esse sublatum.

80. Neque me poenitet hoc tempore potius quam illo causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quae mutari nullo modo potest, temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quod in causa boni fuit, prosit. Itaque nunc quem ad modum audiar sentio, non modo ab iis, quorum iudicium ac potestas est, sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio, ac tum si dicerem, non audirer, non quod alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. XXX. Id adeo sic cognoscite. Quis tum auderet dicere nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc audet negare? Quis tum posset arguere ab Oppianico temptatum esse iudicium pecunia? quis id hoc tempore infirmari potest? Cui tum liceret docere Oppianicum ream factum esse tum denique, quum duobus proximis praedictis condemnatus esset? quis est qui id hoc tempore infirmare conetur? 81. Qua re invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione reiecit, quid est praeterea quod in causa relinquatur?

Versatam esse in iudicio pecuniam constat: ea quaeritur unde profecta sit, ab accusatore an ab reo. Dicit accusator haec: „Primum gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia: deinde condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset: postremo, etiamsi absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret.“ Quid contra reus? „Primum ipsam multitudinem criminum et atrocitatem pertimescebam: deinde Fabricii propter conscientiam mei sceleris condemnatis me esse condemnatum sentiebam: postremo in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.“

82. Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam, profectio ipsius pecuniae requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius. Haec autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo, quum

ista causa in ista meditatione versatur, quum omnia, quae ad eam rem pertinent, et ex huius et ex aliorum tabulis agitata, tractatis, inquiritis: quum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. Quid, Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est an ad ipsum cubile vobis ducibus venire possumus? Tenentur uno in loco HS 15000: tenentur apud hominem audacissimum: tenentur apud iudicem. 83. Quid vultis amplius? At enim Staienus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium corrumpendum constitutus. Cur eum, quum in consilium iretur, Cluentius et Cannutius abesse patiebantur? cur quum in consilium mittebant, Staienum iudicem qui pecuniam dederant non requirebant? Oppianicus querebatur: Quinctius flagitabat: sine Staieno ne in consilium iretur, tribunicia potestate effectum est. At condemnavit. Hanc enim condemnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istine causa corrumpendi iudicii, si istine pecunia, istine Staienus, istine denique omnis fraus et audacia est, hinc pudor, honesta vita, nulla suspitio pecuniae, nulla corrumpendi iudicii causa, patimini veritate patefacta atque omni errore sublato eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistunt: ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem numquam accessisse culpam videtis.

XXXI. 84. At enim pecuniam Staieno dedit Oppianicus non ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem gratiae. Tene hoc, Acci, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobatur. Istam conciliationem gratiae Staienus tum recenti re, quum faucibus premeretur, excogitavit, sive, ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis gratiae fabulam. 85. Nam fuisse hunc tum hominum sermonem recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset et quod eius improbitatem versari in re publica nollet et quod videret eum, qui se ab reo pecuniam, quum iudex esset,

clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse, minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse. Sin erat eius modi causa, ut Staienus nummos se accepisse negare non posset, nihil autem erat periculosius nec turpius quam ad quam rem accepisset confiteri, non est consilium Cethegi reprehendendum. 86. Verum alia causa tum Staieni fuit, alia nunc, Acci, tua est. Ille quum re premeretur, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur: te vero illud idem, quod tum explosum et eieclum est, nunc rettulisse demiror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre? Haerebat in tabulis publicis reus et accusator: condemnati erant Fabricii: nec elabi alio accusatore poterat Albius nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius. XXXII. 87. An ut praevaricaretur? Nam id quoque ad corrumpeudum iudicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino quam ob rem tota ista res per Staienum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur et amicam necessariumque communem? Sed quid ego haec pluribus quasi de re obscura disputo, quum ipsa pecunia, quae Staieno data est, numero ac summa sua non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem fuerit ostendat? Sexdecim dico iudices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpeudos fuisse: ad Staienum sescenta quadraginta milia nummum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa, quadraginta istorum accessio milium quid valet? si, ut nos dicimus, ut quadragena milia sexdecim iudicibus darentur, non Archimedes melius potuit describere.

88. At enim iudicia facta permulta sunt, a Cluentio iudicium esse corruptum. Immo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium numquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu iactata ista res est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam his iudicibus freta miserit. Verum tamen ista multa iudicia quae sunt? Ego enim me

ad omnia confirmavi et sic paravi, ut docerem, quae facta postea iudicia de illo iudicio dicerentur, partim ruinae similiora aut tempestali quam iudicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Avitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse eius modi, ut neque appellata umquam iudicia sint neque existimata. 89. Hic ego magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo, iudices, attente audiat. XXXIII. Condemnatus est C. Iunius, qui ei quaestioni praefuerat: adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, quum esset iudex quaestionis. Non modo causae, sed ne legi quidem quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud rei publicae munus abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. Ad quam quaestionem? Vultus enim vestri, iudices, me invitant, ut, quae reticenda putaram, libeat iam libere dicere. 90. Quid? illa tandem quaestio aut disceptatio aut iudicium fuit? Putabo fuisse. Dicat qui vult hodie de illo populo concitato, cui tum populo mos gestus est, qua de re Iunius causam dixerit: quemcumque rogaveris, hoc respondebit: quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est haec opinio. At, si ita esset, haec lege accusatum oportuit, qua accusatur Avitus. At ipse ea lege quaerebat. Paucos dies exspectasset Quinctius. At neque privatus accusare nec sedata iam invidia volebat. Videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem omnem accusatoris fuisse. 91. Multam petivit. Qua lege? quod in legem non iurasset, quae res nemini umquam fraudi fuit, et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. His de causis C. Iunius condemnatus est, iudices, levissimis et infirmissimis, quas omnino in iudicium adferri non oportuit. Itaque oppressus est, non causa, sed tempore. XXXIV. 92. Hoc vos Cluentio iudicium putatis obesse oportere? Quam ob causam? Si ex lege sub sortitus non erat Iunius aut si in aliquam legem aliquando non iuraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? Non, inquit: sed ille idcirco illis legibus condemna-

tus est, quod contra aliam legem commiserat. Qui hoc confitentur, possunt iidem illud iudicium fuisse defendere? Ergo, inquit, idcirco infestus tum populus Romanus fuit C. Iunio, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est ac tum fuit? Non opinor ex iis rebus, quae gestae sunt, rem ullam potuisse mutari. 93. Quid ergo est causae quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tunc Iunio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat praeter invidiam, errorem, suspicionem, contiones cotidianas seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in contionibus, idem ad subsellia: ad iudicium non modo de contione, sed etiam cum ipsa contione veniebat. Gradus illi Aurelii tum novi quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complebat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat. 94. Nuper apud C. Orchivium, collegam meum, locus ab iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus, non quo illi aut exlegem esse Sullam aut causam pecuniae publicae contemptam atque abiectam putarent, sed quod accusante tribuno plebis condicione aequa disceptari posse non putarunt. Quid? conferam Sullamne cum Iunio? an hunc tribunum plebis eum Quinctio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, adfinibus, necessariis, clientibus plurimis: haec autem apud Iunium parva et infirma et ipsius labore quaesita atque collecta. Hic tribunus plebis modestus, prudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminosis, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum atque pacatum: illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. Quae quum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua condicione reum causam dicere, quum adversario eius ad ius accusationis summa vis potestatis accederet.

XXXV. 95. Quam quidem rationem vos, iudices, diligenter pro vestra sapientia et humanitate cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi uni cui-

que nostrum inferre possit vis tribunicia, conflata praesertim invidia et contionibus seditiose concitatis. Optimis hercule temporibus, tum, quum homines se non iactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popilius neque Q. Metellus, clarissimi viri atque amplissimi, vim tribuniciam sustinere potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestra sapientia ac sine iudiciorum remediis salvi esse possimus. 96. Non fuit illud igitur iudicium iudicii simile, iudices, non fuit, in quo non modus ullus est adhibitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa: vis illa fuit et, ut saepe iam dixi, ruina quaedam atque tempestas et quidvis potius quam iudicium aut disceptatio aut quaestio. Quod si quis est qui illud iudicium fuisse arbitretur et qui his rebus iudicatis standum putet, is tamen hanc causam ab illa debet seiungere. Ab illo enim, sive quod in legem non iurasset sive quod e lege sub sortitus iudices non esset, multa petita esse dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a Iunio multa petita est, nulla potest ex parte esse coniuncta. 97. At enim etiam Bulbus est condemnatus. Adde maiestatis, ut intelligas hoc iudicium cum illo non esse coniunctum. At est hoc illi crimen obiectum. Fateor, sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico C. Cosconii litteris et multorum testimoniis planum factum est: quod crimen erat proprium illius quaestionis et quae res lege maiestatis tenebatur. At hoc obfuit ei maxime. Iam ista divinatio est: qua si uli licet, vide ne mea coniectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. Tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse secutos iudices dicas.

XXXVI. 98. Quapropter hoc Bulbi iudicium non plus huic obesse causae debet quam illa, quae commemorata sunt ab accusatore, duo iudicia, P. Popilli et Ti. Gullae, qui causam de ambitu dixerunt, qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitus condemnati: quos ego non idcirco esse arbitror in integram restitutos, quod planum fecerint illos ob rem iudicandam pecuniam accepisse, sed quod iudicibus probave-

rint, quum in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii vestroque iudicio coniuncta esse possit. 99. Quid, quod Staienus est condemnatus? Non dico hoc tempore, iudices, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis esse condemnatum: non recito testimonia hominum honestissimorum, quae in Staienum sunt dicta ab iis, qui M. Aemilio, clarissimo viro, legati et praefecti et tribuni militares fuerunt: quorum testimoniis planum factum est maxime eius opera, quum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflata. Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de HS 13c., quae ille quum accepisset nomine iudicii Saffiniani, sicut in Oppianici iudicio postea, retinuit atque suppressit. 100. Omitto et haec et alia per multa, quae illo iudicio in Staienum dicta sunt: hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominius, equilibus Romanis, honestis hominibus et disertis, controversiam cum Staieno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum Accio. Cominii dicebant idem, quod ego dico: Staienum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut iudicium corrumpere: Staienus conciliandae gratiae causa se accepisse dicebat. 101. Irridebatur haec illius reconciliatio et persona viri boni suscepta, sicut in statutis inauratis, quas posuit ad Iturnae: quibus subscripsit: REGES AB SE IN GRATIAM ESSE REDUCTOS. Exagitabantur omnes eius fraudes atque fallaciae, tota vita in eius modi ratione versata aperiebatur, egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur, nummarius interpretis pacis et concordiae non probabatur. Itaque tum Staienus, quum idem defenderet quod Accius, condemnatus est. 102. Cominii quum hoc agerent, quod nos in tota causa egimus, probaverunt. Quam ob rem si Staieni damnatione Oppianicum iudicium corrumpere voluisse, Oppianicum iudici ad emendas sententias dedisse pecuniam iudicatum est: quum ita constitutum sit, ut in illa culpa aut Cluentius sit aut Oppianicus, Cluentii nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperietur, Oppianici pecunia post iudicium factum ab iudice ablata est, potest esse dubium, quin illa damnatio Staieni

non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet? XXXVII. 103. Ergo adhuc Iunii iudicium video esse eius modi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium, quam iudicium appellandum putem. Quod si quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quae ab Iunio petita est, cum Cluentii causa posse coniungi. Illud igitur Iunianum per vim factum est, Bulbi et Popilii et Guttae contra Cluentium non est: Staieni etiam pro Cluentio est. Videamus eequod aliud iudicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanus Falcula, qui Oppianicum condemnarat, quum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit et bis quidem dixit. In summam enim L. Quinctius invidiam contionibus eum cotidianis seditiosis et turbulentis adduxerat. Uno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere neque ex lege sedisset. Paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine. Quia nulla in iudicio seditio neque vis nec turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem. Nihilominus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem iudicandam [pecuniam, qua] capta nusquam Staienus eadem lege dixit. Proprium crimen illud quaestionis eius non fuit. 104. Fidiculanus quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio HS cccc. Cuius erat ordinis? senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus honestissime est absolutus. Acta est enim causa more maiorum, sine vi, sine metu, sine periculo: dicta et exposita et demonstrata sunt omnia. Adducti iudices sunt non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset, sed, aliud si is iudex nihil scisset, nisi, quae praeiudicia de eo facta esse constarent, audire praeterea nihil debuisse. XXXVIII. 105. Tum etiam illi quinque, qui, imperitorum hominum rumusculos aucupati tum illum absolverunt, iam suam clementiam laudari magno opere volebant, a quibus si qui

quaereret sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent: si interrogarentur num quo crimine is esset accusatus praeterquam veneni eius, quod quaesitum Avito diceretur, negarent: si deinde essent rogati quid iudicassent, condemnasse se dicerent: nemo enim absolvit. Eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent: iametsi ille una sententia est absolutus, sed illam unam nemo istorum suam dici vellet. 106. Uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet: isne, qui se et sibi et rei iudicatae constituisse dicit, an ille, qui se in principem maleficii lenem, in adiutores eius et consocios vehementissimum esse respondet? Quorum ego de sententia non debeo disputare: neque enim dubito quin ii tales viri suspitione aliqua pereulsi repentina de statu suo declinarint. Qua re eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo, eorum, qui in iudicando superiora iudicia secuti sunt sua sponte, non Staieni fraude, constantiam comprobo, eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo, qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis iam antea condemnarant, nullo modo poterant: condemnare, quum tanta consilii infamia et tam atrocis rei suspitio esset injecta, paullo posterius patefacta re maluerunt. 107. Ac ne ex facto solum sapientes illos iudicetis, sed etiam ex hominibus ipsis quod hi fecerunt, rectissime ac sapientissime factum probeatis, quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio diligentior aut sanctior commemorari potest? Non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis iudiciorum atque eius dignitatis, quae in iudiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? Ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere: quae, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quaerunt. Qualis vir M. Iuventius Pedito fuit ex veteri illa iudicium disciplina? qualis L. Caecilius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in iudiciis publicis iam tum, florente re publica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius, pari et integritate et prudentia: quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque in his omnibus natu minimus, ingenio et diligentia et re

ligione par iis, quos antea commemoravi, P. Satrius, in eadem sententia fuit. 108. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit ambitiosus, qui distulit cautus, qui condemnavit constans existimatur.

XXXIX. Haec tum agitante Quinctio neque in contione neque in iudicio demonstrata sunt. Neque enim ipse dici patiebatur nec per multitudinem concitatum consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse postquam Iunium pervertit, totam causam reliquit. Paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus et hominum studia defervisse intelligebat. Quod si per quos dies Iunium accusavit Fidiculanium accusare voluisset, respondendi Fidiculanio potestas facta non esset. Ac primo quidem omnibus illis iudiciis, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. 109. Iam insolentiam noratis hominis: noratis animos eius ac spiritus tribunicios. Quod erat odium, di immortales! quae superbia! quanta ignorantia sui! quam gravis atque intolerabilis adrogantia! qui illud iam ipsum acerbe tulerit, ex quo illa nata sunt omnia, non sibi ac defensionis suae condonatum esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset eius modi causam posse defendi. XL. 110. Nam Quinctius quidem quam causam umquam antea dixerat, quum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum umquam non modo in patroni, sed in laudatoris aut advocati loco viderat? qui quod Rostra iam diu vacua locumque illum post adventum L. Sullae a tribunicia voce desertum oppresserat, multitudinemque desuetam iam a contionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocarat, idcirco cuidam hominum generi paullisper iucundior fuit. Atqui idem quanto in odio postea fuit illis ipsis, per quos in altiore locum ascenderat! Neque iniuria. 111. Facite enim ut non solum mores et adrogantiam eius, sed etiam vultum atque amictum atque etiam illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum se ex iudi-

cio discessisse victum, rem a subselliis ad Rostra defulit. Etiam querimur saepe hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam umquam fuisse maiores, ubi si quis ignobili loco natus ita vivit, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. 112. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis, procedit saepe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus. Ut Quinctius — nihil enim dicam de ceteris — si fuisset homo nobilis, quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit: ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesset ei putarent oportere: superbiam autem atque adrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis quam pertimescendam. XLI. Sed, ut illuc revertar, quo tempore Fidiculanus est absolutus, tu, qui iudicia facta commemoras, quaeso, quid tum esse existimas iudicatum? certe gratis iudicasse. 113. At condemnarat: at causam totam non audierat: at in contentionibus [omnibus] a L. Quinctio vehementer erat et saepe vexatus. Illa igitur omnia Quinctiana iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa iudicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Iam ergo aliqui Oppianicum gratis condemnavit: iam non eos Iunius suborsitatus est, qui pecunia accepta condemnarent: iam potuerunt aliqui ab initio non sedisse et tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum, si innocens Falcula, quaero quis sit nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum obiectam, quae Fidiculano obiecta non sit, aliquid fuisse in Fidiculani causa, quod idem non esset in ceterorum. 114. Aut hoc iudicium reprehendas tu, cuius accusatio rebus iudicatis nitebatur, necesse est, aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare.

Quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudiciis absoluto Falcula nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? quum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis quam ambitus. Nam si in ambitus iudiciis hoc iis obfuit, quum alia lege causam

dicerent, certe, si propria lege huius peccati adducti essent, multo plus obfuisset. 115. Deinde si tanta vis fuit istius criminis, ut, qua quisque lege ex illis iudiciis reus factus esset, tamen hac plaga periret, cur in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? Hic proferatur id, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam. Cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Numquam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in ceteris iudiciis, eadem reo damnato adhibita est. 116. In litibus aestimandis fere iudices aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si quae in eum lis capitis illata est, non admittunt, aut, quod se perfunctos iam esse arbitrantur, quum de reo iudicaverunt, negligentius attendunt cetera. Itaque et maiestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis de pecuniis repetundis lites maiestatis essent aestimatae, et hoc cotidie fieri videmus, ut reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos iidem iudices absolvant: quod quum fit, non iudicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus. Omni contentione pugnatum est, uti lis haec capitis aestimaretur. Quae res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel iisdem vel aliis inimicis reus hac lege ipsa factus esset.

XLII. 117. Sequitur id, quod illi iudicium appellant, maiores autem nostri numquam neque iudicium nominarunt neque proinde ut rem iudicatam observarunt, animadversionem atque auctoritatem censoriam. Qua de re ante quam dicere incipio, perpauca mihi de meo officio verba faciunda sunt, ut a me quum huiusce periculi tum ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia, cum altero vero, sicuti plerique vestrum sciunt, magnus usus et summa utriusque officis constituta necessitudo est. 118. Qua re quidquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem ora-

tionem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo Romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis quum fidem et diligentiam tum vim animi libertatemque dicendi, ex hac mihi concedat ut tantum mihi sumam, quantum sine huius periculo praeterire non possim. A me tamen, ut aequum est, omnia caute pedetemptimque dicentur, ut neque fides huius defensionis relicta neque cuiusquam aut dignitas laesa aut amicitia violata esse videatur.

119. Video igitur, iudices, animadvertisse censores in iudices quosdam illius consilii Iuniani, quum istam ipsam causam subscriberent. Hic illud primum commune proponam, numquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam ut rebus iudicatis fuisse. Neque in re nota consumam tempus. Exempli causa ponam illud unum: C. Getam, quum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem esse ipsum postea factum: et cuius mores erant a censoribus reprehensi, hunc postea et populi Romani et eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus praefuisse. Quod si illud iudicium putaretur, ut ceteri turpi iudicio damnati in perpetuum omni honore ac dignitate privantur, sic hominibus ignominia notatis neque ad honorem aditus neque in curiam reditus esset. 120. Nunc si quem Cn. Lentuli aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is omnibus ornamentis amissis numquam ullam honestatis suae partem recuperabit: quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine notaverunt, ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt. XLIII. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat aut iudicem legi aut alterum accusare, haec ignominiae causa

praetermissa est. Timoris enim causam, non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. 121. Itaque non solum illud ostendam, quod iam videtis, populi Romani suffragiis saepe numero censorias subscriptiones esse sublatas, verum etiam iudiciis eorum, qui iurati statuere maiore cum religione et diligentia debuerunt. Primum iudices, senatores equitesque Romani in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias acceperisse subscriptum est, suae potius religioni quam censorum opinioni paruerunt. Deinde praetores urbani, qui iurati debent optimum quemque in lectos iudices referre, numquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. 122. Censores denique ipsi saepe numero superiorum censorum iudiciis, si ista iudicia appellare vultis, non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat: ut alter de senatu movere velit, alter retineat et ordine amplissimo dignum existimet: ut alter in aerarios referri aut tribu moveri iubeat, alter vetet. Qua re qui vobis in mentem venit haec appellare iudicia, quae a populo rescindi, ab iuratis iudiciis repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eam dem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

XLIV. 123. Quae quum ita sint, videamus quid tandem censores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. Ac primum illud statuamus, utrum quia censores subscripserint ita sit, an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint, videte quid agatis, ne in unum quemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis: ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus quam illa acerbissima proscriptio possit adferre: ne censorium stilum, cuius mucronem multis remediis maiores nostri retulerunt, aequae posthac atque illum dictatorium [gladium] pertimescamus. 124. Sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse, hoc quaeramus, verum sit an falsum: removeantur auctoritates censoriae: tollatur id ex causa, quod in causa non est: doce quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quem ad modum dederit:

unum denique aliquod a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende. Vince deinde bonum virum fuisse Oppianicum, hominem integrum, nihil de illo umquam secus esse existimatum, nihil denique praeiudicatum. Tum auctoritatem censoriam amplexato: tum illorum iudicium coniunctum esse cum re defendito. 125. Dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii manu sua corrupisse indicatus sit, qui testamentum interleverit, qui supposita persona falsum testamentum obsignandum curaverit, qui eum, cuius nomine id obsignatum est, interfecerit, qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necaverit, qui municipes suos proseribendos occidendosque curaverit, qui eius uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit, qui pecuniam pro abortione dederit, qui socrum, qui uxores, qui uno tempore fratris uxorem speratosque liberos fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit, qui quum venenum privigno suo dare vellet, manifesto deprehensus sit, cuius ministris consciisque damnatis ipse adductus in iudicium pecuniam iudici dederit ad sententias iudicum corrupendas: dum haec, inquam, de Oppianico constabunt, neque ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur, quid est quod te ista censoria, sive voluntas sive opinio fuit, adiuvere aut hunc innocentem opprimere posse videatur? XLV. 126. Quid igitur censores secuti sunt? ne ipsi quidem ut gravissime dicant, quidquam aliud dicent praeter sermonem atque famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil aliquo gravi argumento comperisse, nihil denique causa cognita statuisset dicent. Quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia, quae summa est, non rem veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium, quum defendissem apud M. Iunium Q. Publicium praetores et M. Plaetorium C. Flaminium aediles curules, persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quem iidem isti censores aerarium reliquisse se subscripserunt. Quum enim in homine nulla culpa inveniretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset quaerendum esse duxerunt. 127. Nam haec quidem, quae

de iudicio corrupto subscripserunt, quis est qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? In M. Aquilium et in Ti. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia dicant: ceteri videlicet gratis condemnarunt. Non est igitur circumventus, non oppressus pecunia, non, ut illae Quinctianae contiones habebantur, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspitione ponendi: duos solos video auctoritate censorum adfines ei turpitudini iudicari, aut illud adferant, aliquid sese, quod de his duobus habuerint compertum, de ceteris comperisse. XLVI. 128. Nam illud quidem minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos e consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita maiores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur, ut metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis et in iudicio civium et in animadversione vitiorum qui convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles esse melior et vir bonus et civis utilis. Qua re qui in bello propter hostium metum deliquerat, amplior ei mortis et supplicii metus est a maioribus constitutus: ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. 129. Hoc tu idem facies censor in senatu legendo? Si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, tu non animadvertes in omnes, sed carpes, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiere? Habebit igitur te sciente et vidente curia senatorem, populus Romanus iudicem, res publica civem sine ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis fidem suam et religionem pecunia commutarit? et, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? Tu es praefectus moribus, tu magister veteris disciplinae ac severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu scelere tanto contaminatum aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem poena adfici convenire? Aut quam condicionem supplicii maiores in bello timiditati militis propositam esse voc.

luerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? Quod si hoc exemplum ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit, sortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad poenam et hominum delictum fortunae iudicio committere minime censorium est, certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam [et turpitudinem] non oportet. XLVII. 130. Verum omnes intelligimus in istis subscriptionibus ventum quemdam popularem esse quaesitum. Iactata res erat in contione [a tribuno sedicioso]: incognita causa probatum erat illud multitudini: nemini licitum est contra dicere: nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa iudicia venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in iudiciis ex notatione tabellarum invidia versata. Praetermitti ab censoribus et negligi macula iudiciorum posse non videbatur. Homines, quos ceteris vitiis atque omni dedecore infames videbant, eos haec quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore illis censoribus erant iudicia cum equestri ordine communicata, ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate iudicia reprehendisse. 131. Quod si hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia praeditis certe probavisset, enim indicat nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti: ex tota ista subscriptione rumorem quemdam et plausum popularem esse quaesitum. Nam in P. Popilium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, QUOD IS PECUNIAM ACCEPISSET, QUO INNOCENTEM CONDEMNARET. Iam id ipsum quantae divinationis est scire innocentem fuisse reum, quem fortasse numquam viderat, quum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de iis, qui condemnarunt, causa cognita sibi dixerint non liquere?

132. Verum esto. Condemnat Popilium Gellius: iudicat accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus. Nam Popilium, quod erat libertini filius, in senatum non legit, locum quidem senatorium ludis et cetera ornamenta reliquit et eum omni ignominia liberat. Quod quum facit, iudicat eius sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. Et

eundem Popilium postea Lentulus in ambitus iudicio pro testimonio diligentissime laudat. Qua re si neque L. Gellii iudicio stetit Lentulus neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius, et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit, quid est quam ob rem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere?

XLVIII. 133. At in ipsum Avitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullam ob totius vitae non dicam vitium, sed erratum. Neque enim hoc homine sanctorum neque probiorum neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest: neque illi aliter dicunt, sed eandem illam famam iudicii corrupti secuti sunt: neque ipsi secus existimant quam nos existimari volumus de huius pudore, integritate, virtute: sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, quum animadversum esset in iudices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. 134. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, praetereundum videtur: qui quum esset censor et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodisset, clara voce, ut omnis contio audire posset, dixit se scire illum verbis conceptis peierasse: si qui contra vellet dicere, usurum esse eum suo testimonio: deinde quum nemo contra diceret, iussit equum traducere. Itaque is, cuius arbitrio et populus Romanus et exterae gentes contentae esse consueverant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Avito facere licuisset, facile illis ipsis iudiciis et falsae suspicioni et invidiae populariter excitatae restitisset.

135. Unum etiam est, quod me maxime perturbat, cui loco respondere vix videor posse, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi: idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici condemnationem pecuniam accepisset. De cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam: hoc testamentum ipsum, quod recitas, eius modi est, ut ille, quum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes ho-

mines alienissimos adiungeret, quem diligebat. Sed tu, Acci, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse an Egnatii. Si Egnatii, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt: ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt: sin autem censorum, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, quum patrem eiecerent, retinuerunt.

XLIX. 136. At enim senatus universus iudicavit illud corruptum esse iudicium. Quo modo? Suscepit causam. An potuit rem delatam eius modi repudiare? quum tribunus plebis populo concitato rem paene ad manus revocasset, quum vir optimus et homo innocentissimus pecunia circumventus diceretur, quum invidia flagraret ordo senatorius, potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo rei publicae repudiari? At quid est decretum? quam iuste! quam sapienter! quam diligenter! si qui sunt, quorum OPERA FACTUM SIT, UT IUDICIUM PUBLICUM CORRUMPERETUR. Utrum videtur id senatus factum iudicare, an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de iudicis rogaretur, assam non diceret, atque si dixerunt, quorum sententia Cluentium condemnatum esse dicitis. 137. Sed quaero a vobis num istam legem ex isto senatus consulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit: num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos tum consules designatos idem illud senatus decreverat? Non tulerunt: et quod tu Avili pecunia factum esse arguis neque id ulla tenuissima suspitione confirmas, factum est primum illorum aequitate et sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat ad illud invidiae praesens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus Romanus, qui L. Quinctii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Iunii filii, pueri parvuli, lacrimis commotus, maximo clamore et concursu totam quaestionem illam et legem repudiavit. 138. Ex quo intelligi potuit id, quod saepe dictum est: ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari, sic populum Romanum sua sponte esse

placatum, hominum seditiosorum vocibus ut violentissimis tempestatibus concitari.

L. Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter paene praeterii: mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione nescio qua Accius, quam meam esse dicebat, cohortationem quamdam iudicum ad honeste iudicandum et commemorationem quum aliorum iudiciorum, quae probata non essent, tum illius ipsius iudicii Iuniani: proinde quasi ego non ab initio huius defensionis dixerim invidiosum illud iudicium fuisse, aut, quum de infamia iudiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset, in illo tempore praeterire. 139. Ego vero, si quid eius modi dixi, neque cognitum commemoravi neque pro testimonio dixi, et illa oratio potius temporis mei quam iudicii et auctoritatis fuit. Quum enim accusarem et mihi initio proposuissem, ut animos et populi Romani et iudicum commoverem, quumque omnes offensiones iudiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem, istam rem, quae tam populariter esset agitata, praeterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in iudiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illae causarum ac temporum sunt, non hominum ipsorum aut patronorum. Nam si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra auctoritate constituentur, sed quae ex re ipsa causaque ducantur. 140. Hominem ingeniosum, M. Antonium, aiunt solitum esse dicere *idcirco se nullam umquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando non opus esset ab se esse dictum, posset negare dixisse*: proinde quasi si quid a nobis dictum aut actum sit, id nisi litteris mandarimus, hominum memoria non comprehendatur. LI. Ego vero in isto genere libentius quum multorum tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui quum Cn. Plancum defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et callido, quum Brutus duobus recitatoribus constitutis ex duabus eius orationibus capita alterna inter se contraria recitanda curasset, quod in dissuasionem rogationis eius, quae contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum

potest, de auctoritate senatus detrahit, in suasionem legis Serviliae summis ornat senatum laudibus, et multa in equites Romanos quum ex ea oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum iudicium in Crassum incenderentur, aliquantum esse commotus dicitur. 141. Itaque in respondendo primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et ex causa habita videretur, deinde ut intelligere posset Brutus, quem hominem et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus faciliis praeditum lacessisset, tres ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de iure civili reliquit. Eorum initia quum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror: FORTE EVENTIT, UT RURI IN PRIVERNATI ESSEMUS EGO ET BRUTUS FILIUS, fundur Privernatem flagitabat: IN ALBANO ERAMUS EGO ET BRUTUS FILIUS, Albanum posecebat: IN TIBURTI FORTE QUUM ADSEDISSEMUS EGO ET BRUTUS FILIUS, Tiburtem fundum requirebat: Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequilliam videret, quae praedia ei relinqueret, testificari voluisse dicebat: quod si potuisset honeste scribere se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset: eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassum tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suae poeniteret. Molestum enim fortasse tulerat se in iis orationibus reprehensum, quas de re publica habuisset, in quibus forsitan magis requiratur constantia. 142. Ego autem illa recitata esse non moleste fero. Neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt: neque mihi quidquam oneris suscepi, quum ista dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri me causam A. Cluentii nunc cognosse, antea fuisse in illa populari opinione, quis tandem id possit reprehendere? praesertim, iudices, quum a vobis quoque ipsis hoc impetrari sit aequissimum, quod ego et ab initio petivi et nunc peto, ut, si quam huc graviores de illo iudicio opinionem attulistis, hanc causa perspecta atque omni veritate cognita deponatis.

LII. 143. Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta sunt, T. Acci, de Oppianici damnatione respondi, confiteare

neceste est te opinionem multum fefellisse, quod existimaris me causam A. Cluentii non facto eius, sed lege defensurum. Nam hoc persaepe dixi tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Hanc est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur: et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? Quisnam hoc tibi renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narraui? Nemo, ut opinor, in culpa est: [sed] nimirum tibi istud lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam fecerim legis? num secus hanc causam defendisse, ac si lege Avitus teneretur? Certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. 144. Quid ergo est? Quaeret fortasse quispiam, displiceatne mihi legum praesidio capitis periculum propulsare? Mihi vero, iudices, non displicet, sed utor instituto meo. In hominis honesti prudentisque iudicio non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam ut haec ad me causa delata est, qui legas eas, ad quas adhibemur et in quibus versamur, nosse deberem, dixi Avito statim eo capite: qui COISSET QUO QUIS CONDEMNARETUR, illum esse liberum: teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare atque obsecrare coepit, ut ne sese lege defenderem. Quum ego quae mihi viderentur dicerem, traduxit me ad suam sententiam. Adfirmabat enim lacrimans non se cupidiorum esse civitatis retinendae quam existimationis. 145. Morem homini gessi, et tamen idcirco feci — neque enim id semper facere debemus —, quod videbam per se ipsam causam sine lege copiosissime posse defendi. Videbam in hac defensione, quae iam sum usus, plus dignitatis, in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum nisi ut hanc causam obtineremus, lege recitata perorassem.

LIII. Neque me illa oratio commovet, quod ait Accius indignum esse facinus, si senator iudicio quempiam circumvenerit, legibus eum teneri: si eques Romanus hoc idem fecerit, non teneri. 146. Ut tibi concedam hoc indignum esse, quod cuius modi sit iam videro, tu mihi concedas necesse

est multo esse indignius in ea civitate, quae legibus continetur, discedi ab legibus. Hoc enim vinculum est huius dignitatis, qua fruimur in re publica, hoc fundamentum libertatis, hic fons aequitatis: mens et animus et consilium et sententia civitatis posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis partibus, ut nervis et sanguine et membris, uli non potest. Legum ministri magistratus, legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus. 147. Quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quae vis est qua abs te hi iudices tali dignitate praediti coëreantur? Vos autem, iudices, quam ob rem ex tanta multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo iure Accius quae voluit dixit? Cur mihi tam diu potestas dicendi datur? Quid sibi autem illi scribae, quid liectores, quid ceteri, quos apparere huic quaestioni video, volunt? Opinor haec omnia lege fieri totumque hoc iudicium, ut ante dixi, quasi mente quadam regi legis et administrari. Quid ergo? haec quaestio sola ita gubernatur? Quid M. Plaetorii et C. Flamini inter sicarios? quid C. Orchivii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquilii, apud quem nunc ambitus causa dicitur? quid reliquae quaestiones? Circumspicite omnes rei publicae partes: omnia legum imperio et praescripto fieri videbitis. 148. Si quis apud me, T. Acci, te reum velit facere, clamet te lege pecuniarum repetundarum non teneri. Neque haec tua recusatio confessio sit captae pecuniae, sed laboris et periculi non legitimi declinatio. LIV. Nunc quid agatur et quid abs te iuris constituatur vide. Iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis, hoc est, Q. Voconium, cum iis iudicibus, qui ei obvenerint — vos appellat, iudices — quaerere de veneno. In quem quaerere? infinitum est. QUICUMQUE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABUERIT, DEDERIT. Quid eadem lex statim adiungit? Recita. DEQUE EIUS CAPITE QUARITO. Cuius? qui coierit? convenerit? non ita est. Quid ergo est? dic. QUI TRIBUNUS MILITUM LEGIONIBUS QUATTUOR PRIMIS, QUIVE QUAEATOR, TRIBUNUS PLEBIS. Deinceps omnes magistratus nominavit. QUIVE IN SENATU SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT. Quid tum? QUI EORUM COIIT, COIERIT, CONVENIT,

CONVENERIT, QUO QUIS IUDICIO PUBLICO CONDEMNARETUR. QUI EORUM. Quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. Quid intersit utro modo scriptum sit, etsi est apertum, ipsa tamen lex nos docet. Ubi enim omnes mortales adligat, ita loquitur: QUI VENENUM MALUM FECIT, FECERIT. Omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur. Si idem de coitione voluisset, adiunxisset: QUIVE COIERIT. Nunc ita est: DEQUE EIUS CAPITE QUARITO, QUI MAGISTRATUM HABUERIT INVE SENATU SENTENTIAM DIXERIT: QUI EORUM COIIT, COIERIT. 149. Num is est Cluentius? Certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abiicio legem: morem Cluentio gero: tibi tamen. Acci, pauca, quae ab huius causa se iuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causa quod Cluentius ad se, est aliquid quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse se re ipsa et gesto negotio, non lege defendi: ego autem mea existimo interesse me nulla in disputatione ab Accio videri esse superatam. Non enim mihi haec causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo quemquam eorum, qui adsunt, existimare me, quae de lege ab Accio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quam ob rem, Cluenti, de te tibi obsequor, neque ego legem recito neque hoc loco pro te dico, sed ea, quae te a me considerare arbitror, non relinquam.

LIV. 150. Iniquum tibi videtur, Acci, esse non iisdem legibus omnes teneri. Primum, ut id iniquissimum esse confitear, eius modi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut his, quae sunt, non pareamus. Deinde quis umquam hoc senator recusavit, quin quo altiore gradum dignitatis beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum condicionibus uti oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus, quam multa molesta et difficilia, quae subimus! atque haec omnia tantum honoris et amplitudinis commodo compensantur. Convertite nunc ad equestrem ordinem atque in ceteros ordines easdem vitae condiciones: non perferent: putant enim minus multos sibi laqueos legum et condicionum ac iudiciorum propositos esse oportere, qui summum locum civitatis aut non potuerunt a-

scendere aut non petiverunt. 151. Atque ut omittam leges alias omnes, quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati, hanc ipsam legem: *Ne quis iudicio circumveniretur*, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sulla, homo a populi causa remotissimus, tamen, quum eius rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, adligare novo quaestionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbiteriam proscriptionis suae, qua est usus in veteres iudices, in hanc unam quaestionem contulisset. 152. Nec nunc quidquam agitur — mihi credite, iudices, et prospicite id, quod providendum est, — nisi ut equester ordo in huiusce legis periculum concludatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui sese volunt posse omnia neque praeterea quidquam esse aut in homine ullo aut in ordine, hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum sit, ut de iis, qui rem iudicant, huiusce modi iudicia fieri possint. Vident enim auctoritatem huius ordinis confirmari: vident iudicia comprobari: hoc metu proposito evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt. 153. Quis enim de homine audeat paullo maioribus opibus praedito vere et fortiter iudicare, quum videat sibi de eo, quod coierit aut consenserit, causam esse dicendam? LVI. O viros fortes, equites Romanos, qui homini clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis restiterunt, quum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum erat, nobilitate, nisi ut ii, qui rem iudicassent, huiusce modi quaestionibus in iudicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinius, C. Maecenas, illa robora populi Romani ceterique eiusdem ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpa suscipere se putarent recusando, sed apertissime repugnarunt, quum haec recusarent et palam

fortissime atque honestissime dicerent se potuisse iudicio populi Romani in ampliissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent: sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas: quae se non contempsisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum et huiusce modi iudiciorum sequi maluisse: 154. aut sibi ad honores petendos aetatem integram restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam condicionem vitae, quam secuti petitionem reliquissent, manere: iniquum esse eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem praetermisissent, populi beneficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non carere: senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea condicione proposita petere coepisset, quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteris nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, insignia, fascies, exercitus, imperia, provinciae: quibus in rebus quum summa reple factis maiores nostri praemia tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hoc recusabant, ne ea lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia: intelligebant enim ea lege equestrem ordinem non teneri, sed ne nova lege adligarentur laborabant. 155. Avitus ne hoc quidem unquam recusavit, quo minus vel ea lege rationem vitae suae redderet, qua non teneretur. Quae si vobis condicio placet, omnes id agamus, ut haec quam primum in omnes ordines quaestio perferatur.

LVII. Interea quidem, per deos immortales! quoniam omnia commoda nostra, iura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus: simul et illud quam sit iniquum cogitemus, populum Romanum aliud nunc agere: vobis rem publicam et fortunas suas commisisse. se sine cura esse: non metuere, ne lege ea, quam nunquam ipse iusserit, et quaestione, qua se solutum liberumque esse arbitretur, per paucos iudices astringatur. 156. Agit enim sic causam T. Accius, adolescens bonus et disertus,

omnes cives legibus teneri omnibus: vos attenditis et auditis silentio, sicut facere debetis. A. Cluentius causam dicit eques Romanus ea lege, qua lege senatores et ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi per eum recusare et in arce legis praesidia constituere defensionis meae non licet. Si obtinuerit causam Cluentius, sicuti vestra aequitate nixi confidimus, omnes existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit: in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil fuisse. 157. Hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo Romano praestare debeam, quoniam is vitae meae status est, ut omnis mihi cura et opera posita sit in hominum periculis defendendis. Video quanta et quam periculosa et quam infinita quaestio temptetur ab accusatoribus, quum eam legem, quae in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur. Qua in lege est: QUI COIERIT, quod quam late pateat videtis: CONVENERIT, aequae incertum et infinitum est: CONSENSERIT, hoc vero quum infinitum tum obscurum et occultum: FALSUMVE TESTIMONIUM DIXERIT, quis de plebe Romana testimonium dixit umquam, cui non hoc periculum T. Accio auctore paratum esse videatis? Nam dicturum quidem certe, si hoc iudicium plebi Romanae propositum sit, neminem umquam esse confirmo. 158. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me eius causam legis praesidio defensurum, et vel his iudiciis vel horum similibus facillime probaturum et omni me defensione usurum esse legis, qua nunc ut utar, ab eo, cuius voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur. LVIII. Non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad vos causa eius modi delata sit eius, qui lege non teneatur, etiam si is invidiosus aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis et religioni potius vestrae quam odio pareatis. 159. Est enim sapientis iudicis[meminisse se hominem,] cogitare tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum sit et creditum, et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse: pos-

se quem oderit absolvere, quem non oderit condemnare, et semper non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat cogitare: animadvertere qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Quum haec sunt videnda tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, quum illam iudicandi causa tabellam sumpserit, non se reputare solum esse neque sibi quodcumque concupierit licere, sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum cupiditatesque omnes amovere maximique aestimare conscientiam mentis suae, quam ab dis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest: quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa eum honestate vivemus. 160. Haec si T. Accius aut cognovisset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate nimium, pro rei dignitate parum, pro vestra prudentia satis dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt fingenda esse sibi et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil praeter invidiam attulissent. LIX. Atque ut existimetis me necessario de his rebus, de quibus iam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua: profecto intelligetis ea, quae paucis demonstrari potuerint, brevissime esse defensa.

161. Cn. Decidio Samniti, ei, qui proscripatus est, inuriam in calamitate eius ab huius familia factam esse dixisti. Ab nullo ille liberalius quam a Cluentio tractatus est. Huius illum opes in rebus eius incommodissimis sublevarunt, atque hoc quum ipse tum eius amici necessariique omnes cognorunt. Ancharii et Paceni pastoribus huius villicum vim et manus attulisse. Quum quaedam in callibus, ut solet, controversia pastorum esset orta, Aviti villici rem domini et privatam possessionem defenderunt. Quum esset expostulatio facta, causa illis demonstrata, sine iudicio controversiaque discessum est. 162. P. Aelii testamento propinquus exheredatus quum esset, heres hic alienior institutus est. P. Aelius

Aviti merito fecit, neque hic in testamento faciendo interfuit, idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. Floro legatum ex testamento infitiatum esse. Non est ita. Sed quum HS xxx scripta essent pro HS ccc. neque ei cautum satis videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae. Primo debere negavit: post sine controversia solvit. Ceii cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. Mulierem quum emisset a sectoribus: quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio reddidit Ceio. 163. Ennius esse quemdam, cuius bona teneat Avitus. Est hic Ennius egens quidam calumniator, mercennarius Oppianici, qui permultos annos quievit: deinde aliquando cum servis Aviti furti egit: nuper ab ipso Avito petere coepit. Hic illo privato iudicio, mihi credite, vobis iisdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hospitem, Ambivium quemdam, coponem de via Latina, subornatis, qui sibi a Cluentio servisque eius in taberna sua manus adlatas esse dicat. Quo de homine nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat se de via decessisse. 164. Habetis, iudices, quae in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum esse reum volunt, annos octo meditati accusatores collegerunt. Quam levia genere ipso! quam falsa re! quam breviter responsu! LX. Cognoscite nunc id, quod ad vestrum ius iurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de criminibus veneni: ut omnes intelligant quam paucis verbis haec causa perorari potuerit et quam multa a me dicta sint, quae ad huius voluntatem maxime, ad vestrum iudicium minime pertinerent.

165. Obiectum est Vibium Cappadocem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide et omni virtute praeditus, L. Plaetorius, senator, qui illius Vibii hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romae habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mortuus. In testatum dico esse mortuum possessionemque eius bonorum, ex edicto praetoris, huic, illius sororis filio, adole-

scenti pudentissimo et in primis honesto, equiti Romano datum, Numerio Cluentio, quem videtis.

166. Alterum veneficii crimen Oppianico huic adolescenti, quum eius in nuptiis more Larinatum multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id quum daretur in mulso, Balbutium quemdam, eius familiarem, interceptisse, bibisse statimque esse mortuum. Hoc ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis dicerem, per quae nunc paucis percurrit oratio mea. 167. Quid umquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorreere videatur? quid autem magno opere Oppianicum metuebat, quum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit, huic autem accusatores viva matre deesse non possint? id quod iam intelligetis. An ut de causa eius periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi illo die, in illa frequentia? per quem porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quae dici possunt: sed non committam ut videar non dicendo voluisse dicere: res enim iam se ipsa defendit. 168. Nego illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum crimen et impudens mendacium. Perspiciate cetera. Dico illam, quum ad illud prandium erudior venisset et, ut aetas illa fert, sibi tum non pepercisset, aliquot dies aegrotasse et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? Idem, qui sui luctus, pater: pater, inquam, illius adolescentis: quem propter animi dolorem per tenuis suspitio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere, is hunc suo testimonio sublevat, quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paullisper exsurge: perfer hunc dolorem commemorationis necessariae: in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, ut ne cui innocenti maeror tuus calamitatem et falsum crimen adferret.

LXI. 169. Unum etiam mihi reliquum eius modi crimen est, iudices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meae dictum est: quidquid mali per hosce

annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habuerit sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quemdam, familiarem illius, idque Aviti consilio factum esse dicitis. In quo primum illud quaero, quae causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim [inter ipsos] fuisse confiteor, sed homines inimicos suos morte adfici volunt, aut quod eos metuunt aut quod oderunt. 170. Quo tandem igitur Avitus metu ad ductus tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat quod iam Oppianicum poena adfectum pro maleficiis et eiec tum e civitate quisquam timeret? quid metuebat? ne oppu gnaretur a perdito, an ne accusaretur a damnato, an ne ex sulis testimonio laederetur? Si autem quod oderat Avitus inimicum, idcirco illam vita frui noluit, adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, dam nati, exsulis, deserti ab omnibus? quem propter animi importunitatem nemo recipere tecto, nemo adire, nemo ad loqui, nemo aspicere vellet? Huius igitur vitae Avitus invi debat? 171. Hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle debebat? huic mortem matura bat inimicus, quod illi unum in malis erat per fugium cata mitatis? qui si quid animi et virtutis habuisset, ut multi saepe fortes viri in eius modi dolore, mortem sibi ipse conse scisset: huic quam ob rem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptis fabulis ducimur, ut existimemus illum apud inferos impiorum supplicia perferre ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse: a soecrus, ab uxorum, a fratris, a liberum Poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem ac regionem. Quae si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem eripuit mors praeter sensum doloris? 172. Age vero, venenum per quem datum? Per M. Asellium. LXII. Quid huic cum Avito? nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simultas. Eine igitur, quem sibi offen siorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et scelus suum et illius periculum committebat? Cur igitur

tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tam diu sinis? cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc praeiudicaretur? 173. Iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iudices, quam novum, in pane datum venenum! Faciliusne potuit quam in poculo, latius potuit abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in potionem esset, ce lerius potuit comestum quam epotum in venas atque in omnes partes corporis permanere, facilius fallere in pane, si esset animadversum, quam in poculo, quum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset? At repentina morte periit. 174. Quod si esset ita factum, tamen ea res propter mul torum eius modi casum minime firmam veneni suspicionem haberet: si esset suspiciosum, tamen potius ad alios quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impu dentissime mentiuntur. Id ut intelligatis, et mortem eius et quem ad modum post mortem in Avitum sit crimen a matre quaesitum cognoscite.

175. Quum vagus et exsul erraret atque undique ex clusus Oppianicus in Falernum se ad L. Quinctium contu lisset, ibi primum in morbum incidit ac satis vehementer diuque aegrotavit. Quum esset una Sassia eaque Sex. Al bio quodam colono, homine valenti, qui simul esse solebat, familiariter uteretur, quam vir dissolutissimus incolumi for tuna pati posset, et ius illud matrimonii castum atque legi timum damnatione viri sublatum arbitraretur, Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur domino renuntiare solitus esse. In terea Oppianicus quum iam convalesceret neque improbita tem coloni in Falerno diutius ferre posset et huc ad urbem profectus esset — solebat enim extra portam aliquid habere conducti —, cecidisse de equo dicitur et homo infirma vale tudine latus offendisse vehementer, et, postea quam ad urbem cum febris venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, iudices, eius modi est, ut aut nihil habeat suspicionis aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur. LXIII. 176. Post mortem eius Sassia moliri statim nefaria mulier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri morte

constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quemdam, quasi ut idem faceret quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone et de Ascla quodam servo suo quaesituram esse dixit. Praeterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quaestionem postulavit. Hic quum esset illo tempore puer et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur, etsi illum servum et sibi benevolum esse et patri fuisse arbitrabatur, nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici et ipsius mulieris multi, homines honesti atque omnibus rebus orati. Tormentis omnibus vehementissime quaeritur. Quum essent animi servorum et spe et metu temptati, ut aliquid in quaestione dicerent, tamen, ut arbitror, auctoritate advocatorum a vi tormentorum abducti, in veritate manserunt neque se quidquam scire dixerunt. 177. Quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quaestio: nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur: aversari advocati et iam vix ferre posse, furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quae cogitasset, procedere. Quum iam tortor atque essent tormenta ipsa defessa neque tamen illa finem facere vellet, quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus et summa virtute praeditus, intelligere se dixit non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogentur. Hoc postquam ceteri comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est satis videri esse quaesitum. 178. Redditur Oppianico Nicostratus, Larinum ipsa proficiscitur cum suis maerens, quod iam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspitio perveniret et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit, quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam Larini medicinae exercendae causa tabernam dedit. LXIV. Unum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat, ut velle atque

optare aliquid calamitatis filio potius quam id struere et moliri videretur. 179. Tum interim Q. Hortensio Q. Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud agentem ac nihil eius modi cogitantem ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genere susceperat, ut eum nuptiis adligatum simul et testamenti spe devinctum posset habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem eius modi. Quum esset in aedibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri, noctu duos consertos dormientes occidit in piscinamque deiecit: ipse armarii fundum exsecuit, et HS. . . . et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. 180. Furto postridie cognito omnis suspitio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Quum exsecutio illa fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiae recordatus est se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam ex omni parte dentatam et tortuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus: invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. Hoc initio suspitionis orto et aperte insimulato Stratone puer ille conscius pertinuit: rem omnem dominae indicavit, homines in piscina inventi sunt, Strato in vincula coniectus est atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. 181. Constituitur quaestio de furto. Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis? armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, insimulatum esse quaestionem de morte Oppianici? cui probatis? quid est quod minus veri simile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cetera, triennio post mortem Oppianici de eius morte quaerebatur. Atque etiam incensa odio pristino Nicostratum eundem illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Postea, quum illa abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelissimae servum fidelissimum non in quaestionem tulit, sed plane ad supplicium dedit. LXV. 182. Post triennium igitur agitata denique quaestio de viri morte habe-

batur, et de quibus servis habebatur? Nova, credo, res obiecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt? De Stratone et de Nicostrato. Quid? Romae quaesitum de istis hominibus non erat? Itane tandem, mulier iam non morbo, sed scelere furiosa, quum quaestionem habuisses Romae, quum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, ceterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset satis quaesitum videri, eadem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito non dicam viro, ne colonum forte adfuisse dicatis, sed bono viro, in filii caput quaestionem habere conata es? 183. An hoc dicitis — mihi enim venit in mentem quid dici possit, tametsi adhuc non esse dictum memento —, quum haberetur de furto quaestio, Stratone aliquid de veneno esse confessum? Hoc uno modo, iudices, saepe multorum improbitate depressa veritas emergit et innocentiae defensio interclusa respirat, quod aut ii, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant, aut ii, quorum eminent audacia atque projecta est, a consiliis malitiae deseruntur. Quod si aut confidens astutia aut callida esset audacia, vix ullo iis obsisti modo posset. Utrum furtum factum non est? At nihil clarius Larini fuit. An ad Stratone suspicionem non pertinuit? At is et ex serrula insimulatus et a puero conscio est indicatus. An id actum non est in quaerendo? Quae fuit igitur alia causa quaerendi? an, id quod vobis dicendum est et quod tum Sassia dicitavit, quum de furto quaereretur, tum Stratone iisdem in tormentis dixisse de veneno. 184. En hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia, consilio et ratione deficitur. Nam tabellae quaestionis plures proferuntur, quae recitatae vobisque editae sunt, illae ipsae, quas tum obsignatas esse dixit: in quibus tabellis de furto littera nulla invenitur. Non venit in mentem, primum orationem Stratone conscribere de furto, post aliquod dictum adiungere de veneno, quod non percontatione quaesitum, sed per dolorem expressum videretur. Quaestio de furto est, veneni iam suspitio superiore quaestione sublata: quod ipsum haec eadem mulier iudicarat, quae ut Romae de amicorum sententia statuerat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis

Stratone illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus adfecerat. 185. Quum igitur de furto quaereretur et eo furto, quod ille sine controversia fecerat, tum ille de eo, quod quaererebatur, verbum nullum fecit? De veneno statim dixit? de furto si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem aut media aut aliqua denique parte quaestionis verbum fecit ullum? LXVI. Iam videtis illam nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. Atque istam ipsam quaestionem dicite qui obsignavit unum aliquem nominatim: neminem reperietis, nisi forte eius modi hominem, quem ego proferri malim quam neminem nominari. 186. Quid ais, T. Acci? tu periculum capitis, tu iudicium sceleris, tu fortunas alterius litteris conscriptas in iudicium adferas: neque earum auctorem litterarum neque obsignatorem neque testem ullum nominabis? et quam tu pestem innocentissimo filio de matris sinu deprompseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto: in tabellis nihil est auctoritatis: quid, ipsa quaestio iudicibus, quid, amicis hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea, quid, huic tandem ipsi tempori cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone et Nicostrato? 187. Quaero abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas: quem tu, quum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quaestioni, servare his iudicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stratone quidem, iudices, in crucem esse actum exsecta scitote lingua: quod nemo Larinatum est qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium, sed quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis.

188. Quod hoc portentum, di immortales! quod tantum monstrum in ullis locis, quod tam infestum scelus et immane aut unde natum esse dicamus? Iam enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis causis, principio orationis meae de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit,

cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis iniuriam, mitto nefarias generi nuptias, mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam: quae nondum ad huiusmodi vitae periculum, sed ad commune familiae dedecus pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror: quarum illa quum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiae luctum atque in privignorum funus nupsit. Praetereo, quod A. Aurium, cuius illa quondam soecrus, paulo ante uxor fuisset, quum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosset, eam sibi domum sedemque delegit, in qua cotidie superioris viri mortis indicia et spolia fortunarum videret.

189. Illud primum queror, de illo scelere, quod nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni: quod iam tum recens suspiciosum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifestum videtur: non est profecto de illo veneno celata mater: nihil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum: quod si esset, certe postea, deprehensa re, non illa ut a viro improbo discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset domumque illam in perpetuum scelere omni adfluentem reliquisset.

190. Non modo id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum praetermisit, in quo non strueret insidias aliquas ac dies omnes atque noctes tota mente mater de pernicie filii cogitaret. Quae primum ut illum confirmaret Oppianicum accusatorem filio suo, donis muneribus, collocatione filiae, spe hereditatis obstrinxit.

LXVII. Ita quod apud ceteros novis inter propinquos susceptis inimicitiis saepe fieri divortia atque adfinitatum discordia vidimus, haec mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem eius antea duxisset. Ceteri novis adfinitatibus adducti veteres inimicitias saepe deponunt: illa sibi ad confirmandas inimicitias adfinitatis conjunctionem pignori fore putavit.

191. Neque in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio suo compararet, sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret. Hinc enim illae sollicitationes servorum et minis et promissis, hinc illae infinitae crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones: quibus finem aliquando non mulieris modus, sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere illae

triennio post habitae Larini quaestiones: eiusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum: ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguae: totius denique huius ab illa est et inventa et adornata comparatio criminis.

192. Atque his rebus quum instructum accusatorem filio suo Romam misisset, ipsa paullisper conquirendorum et conducendorum testium causa Larini est commorata: postea autem, quam appropinquare huius iudicium ei nuntiatum est, confestim huc advolavit, ne aut accusatoribus diligentia aut pecunia testibus deesset aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum huius sordium atque luctus et tanti squaloris amitteret.

LXVIII. Iam vero quod iter Romam eius mulieris fuisse existimatis? quod ego propter vicinitatem Aquinatium et Fabraternorum ex multis audivi et comperi: quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? mulierem quamdam Larino atque illam usque a mari supero Romam proficisci cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire iudicio capitis atque opprimere filium posset.

193. Nemo erat illorum, paene dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset: nemo quin terram ipsam violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris putaret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit: nemo ex tot hospitibus inventus est qui non contagionem aspectus fugeret. Nocti se potius ac solitudini quam ulli aut urbi aut hospiti committebat.

194. Nunc vero quid agat, quid moliat, quid denique cotidie cogitet quem ignorare nostrorum putat? Quos appellavit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit tenemus. Quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque eius preces et nefaria vota cognovimus: quibus illa etiam deos immortales de suo scelere testatur neque intelligit pietate et religione et iustis precibus deorum mentes, non contaminata superstitione neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari. Cuius ego furorem atque crudelitatem deos immortales a suis aris atque templis aspernatos esse confido.

LXIX. 195. Vos iudices, quos huic A. Cluentio quasi aliquos deos ad omne vitae tempus fortuna esse voluit, huius impor-

tunitatem matris a filii capite depellite. Multi saepe in iudicando peccata liberum parentum misericordiae concesserunt: vos ne huius honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis rogamus, praesertim quum ex altera parte totum municipium videre possitis. Omnes scitote, iudices, — incredibile dictu est, sed a me verissime dicetur — omnes Larinales, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiaque sua quantum possent in tanto eius periculo sublevarent. Pueris illud hoc tempore et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in praesentia communi Italiae pace, non domesticis copiis esse tutum. Quos tamen ipsos aequae et eos, quos praesentes videtis, huius expectatio iudicii dies noctesque sollicitat. 196. Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, iudices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines iustitia et fides. Praeterea nobilitatem illam inter suos locumque a maioribus traditum sic tuetur, ut maiorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem adsequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum iudiciumque significent, verum etiam curam animi ac dolorem. Quae dum laudatio recitatur, vos quaeso, qui eam detulistis, adsurgite. [LAUDATIO CLUENTII EX DECURIONUM LARINATIUM DECRETO.] 197. Ex lacrimis horum, iudices, existimare potestis, omnes haec decuriones decrevisse lacrimantes. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benevolentia, quanta cura est! Non illi in libellis laudationem decretam miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes huc frequentes adesse et hunc praesentes laudare voverunt. Adsunt Ferentani, homines nobilissimi, Marrucini item pari dignitate: Teano Appulo atque Luceria equites Romanos, homines honestissimos, laudatores videtis: Boviano totoque ex Samnio quum laudationes honestissimae missae sunt tum homines amplissimi nobilissimique venerunt. 198. Iam qui in agro Larinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent, honesti homines et summo splendore praediti, difficile dictu est quam sint solliciti, quam laborent

Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis.

LXX. Quam doleo abesse ab huius iudicio L. Volusianum, summo splendore hominem ac virtute praeditum. Vellem praesentem possem P. Helvidium Rufum, equitem Romanum omnium ornatissimum, nominare! qui quum huius causa dies noctesque vigilaret et quum me hanc causam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite huius quam de sua vita laborat. Ca. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium ex testimonio et laudatione cognoscetis. Eadem spe, sed maiore verecundia de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam confirmamus. 199. Horum omnium studium, curam, diligentiam meumque una laborem, qui totam hanc causam vetere instituto solus peroravi vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quae mater? Quam caecam crudelitatem et scelere ferri videtis, cuius cupiditatem nulla umquam turpitudine retardavit, quae vitii animi in deterrimas partes iura hominum convertit omnia, cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem, ea vis, ut nemo feminam, ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et iura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiae pelex: eo iam denique adducta est, uti sibi praeter formam nihil ad similitudinem hominis reservavit. 200. Qua re, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine, date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum: palimini matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, veritatem virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam aliorum facta et cupiditate excitata spe vestrae aequitatis erigere animum et paulum respirare a metu coepit, cui posita sunt in vobis omnia, quem servatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis. 201. Orat vos Avitus, iudices, et flens obsecrat.

ne se invidiae, quae in iudiciis valere non debet, ne matri, cuius vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis, ne Oppianico, homini nefario, condemnato iam et mortuo, condonetis. LXXI. Quod si qua calamitas hunc in hoc iudicio affligerit innocentem, ne iste miser, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe et multum quereatur deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum. Quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum maerorum: postremo etiam fortassis mater exsequias illius funeris prosecuta mortem se filii lugere simulasset. Nunc vero quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidiis vita ad luctum conservata mors sepulcro patris privata esse videatur? 202. Satis diu fuit in miseris, iudices: satis multos annos ex invidia laboravit. Nemo huic tam iniquus praeter parentem fuit, cuius non animum iam expletum esse putemus. Vos, qui aequi estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium: restituite incolumem municipio: amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite: vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, iudices, vestrae dignitatis, vestrae clementiae: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum plurimisque mortalibus carissimum atque iucundissimum his aliquando calamitatibus liberetis, ut omnes intelligant in contionibus esse invidiae locum, in iudiciis veritati.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO PRIMA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB.
IN SENATU.

ARGUMENTUM.

P. Servilius Rullus quum ante diem IV. Idus Decembres a. u. c. 690. tribunatum inisset, quo sibi gratiam populi conciliaret, statim legem promulgaverat agrariam. Quae lex quum iniquas multas condiciones neque utiles rei publ. continere videretur, qua de re copiose disputatur maxime in oratione de lege agraria II, inde a cap. VII. §. 16., M. Tullius Cicero ipsis Kalendis Ianuariis a. u. c. 691., quum primum consul in senatu verba fecit, eam legem hac ipsa oratione, cuius tamen magna pars interit, praesente P. Rullo dissuasit.

DESUNT PERMULTA.

1. Praedam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii sedente imperatore decemviri vendent. A. GELLIUS *Noct. Att.* lib. XIII. cap. 24. §. 6.

2. Imberba iuventute. CHARISIUS *inst. gramm.* lib. 1. p. 74. Putsch.

3. Venibit igitur sub praecone tota Propontis atque Hellespontus, addicetur colonis ora Lyciorum atque Cilicium, Mysia et Phrygia eidem condicioni legique parebunt. AQUILA ROMANUS *de figuris sentent. et elocut.* cap. 43. p. 187. Ruhnk.

1. 1.*** quae res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur. Dicent enim decemviri, id quod et dicitur a multis et saepe dictum est, post eosdem consules regis Alexandri testamento regnum illud populi Romani esse factum. Dabitis igitur Alexandriam clam petentibus his, quibus apertissime pugnantibus restitistis? Haec, per deos immor-

tales: utrum esse vobis consilia siccorum an violentorum somnia, et utrum cogitata sapientium an optata furiosorum videntur? 2. Videte nunc proximo capite ut impurus helluo turbet rem publicam, ut a maioribus nostris possessiones relictas disperdat ac dissipet, ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos quam in suo. Perscribit in sua lege vectigalia, quae decemviri vendant, hoc est, proscribit auctorem publicorum honorum. Agros emi vult qui dividantur: quaerit pecuniam. Videlicet excogitabit aliquid atque adferet. Nam superioribus capitibus dignitas populi Romani violabatur, nomen imperii in commune odium orbis terrae vocabatur, urbes pacatae, agri sociorum, regum status decemviris donabantur: nunc praesens, certa pecunia numerata quaeritur. 3. Exspecto quid tribunus plebis vigilans et acutus excogitet. Veneat, inquit, silva Scantia. Utrum tandem hanc silvam in relictis possessionibus an in censorum pascuis invenisti? Si quid est quod indagaris, inveneris, ex tenebris erueris, quamquam iniquum est, tamen consume sane, quum commodum est, quando quidem tu attulisti: silvam vero tu Scantiam vendas nobis consulibus atque hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populo Romano subsidia belli, tu ornamenta pacis eripias? Tum vero hoc me inertiolem consulem iudicabo quam illos fortissimos viros, qui apud maiores nostros fuerunt, quod, quae vectigalia illis consulibus populo Romano parta sunt, ea me consule ne retineri quidem potuisse iudicabuntur. II. 4. Vendit Italiae possessiones ex ordine omnes. Sane est in eo diligens: nullam enim praetermittit. Persequitur in tabulis censoriis totam Siciliam: nullum aedificium, nullos agros relinquit. Audistis auctionem populi Romani proscriptam a tribuno plebis, constitutam in mensem Ianuarium et, credo, non dubitatis quin idcirco haec aerarii causa non vendiderint ii, qui armis et virtute pepererunt, ut esset quod nos largitionis causa venderemus.

5. Videte nunc quo adfectent iter apertius quam antea. Nam superiore parte legis quem ad modum Pompeium oppugnarent a me indicati sunt: nunc iam se ipsi indicabunt. Iubent venire agros Attalensium atque Olympenorum — hos

populo Romano P. Servillii, fortissimi viri, victoria adiunxit — deinde agros in Macedonia regios, qui partim T. Flaminii, partim L. Paulli, qui Persen vicit, virtute parti sunt, deinde agrum optimum et fructuosissimum Corinthium, qui L. Mummi imperio ac felicitate ad vectigalia populi Romani adiunctus est, post autem agros in Hispania apud Karthaginem novam, duorum Scipionum eximia virtute possessos: tum ipsam veterem Karthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis atque moenibus, sive ad notandam Karthaginiensium calamitatem sive ad testificandam nostram victoriam sive oblata aliqua religione ad aeternam hominum memoriam consecravit. 6. His insignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam nobis maiores nostri rem publicam tradiderunt, iubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto Cappadociaeque possederit. Num obscure videntur prope hasta praeconis insectari Cn. Pompeii exercitum qui venire iubeant eos ipsos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat atque versetur?

III. 7. Hoc vero cuius modi est, quod eius auctionis, quam constituunt, locum sibi nullum definiunt? Nam decemviris, quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege permittitur. Censoribus vectigalia locare nisi in conspectu populi Romani non licet: his vendere vel in ultimis terris licebit? At hoc etiam nequissimi homines consumptis patrimoniis faciunt, ut in atris auctionariis potius quam in triviis aut in compitis auctionentur: hic permittit sua lege decemviris, ut in quibus commodum sit tenebris, ut in qua velint solitudine bona populi Romani possint divendere. 8. Iam illa omnibus in provinciis, regnis, liberis populis quam acerba, quam formidolosa, quam quaestuosa concursatio decemviralis futura sit non videtis? Hereditatum obeundarum causa quibus vos legationes dedistis, qui et privati et privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus neque summa auctoritate praediti, tamen auditis profecto quam graves eorum adventus sociis nostris esse soleant. 9. Quam ob rem quid putatis impendere hae lege omnibus gentibus terroris et mali, quum immittantur in orbem terrarum decemviri summo cum imperio, summa cum avaritia infinitaque omnium re-

rum cupiditate? quorum quum adventus graves, quum faeces formidolosi, tum vero iudicium ac potestas erit non ferenda. Licebit enim quod videbitur publicum iudicare: quod iudicant vendere. Etiam illud, quod homines sancti non facient, ut pecuniam accipiant, ne vendant, tamen id iis ipsum per legem licebit. Hinc vos quas sponiones, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem iuris ac forunarum fore putatis? 10. Etenim quod superiore parte legis praefinitum fuit, SULLA ET POMPEIO CONSULIBUS, id rursus liberum infinitumque fecerunt. IV. Iubet enim eosdem decemviros omnibus agris publicis pergrande vectigal imponere, ut iidem possint et liberare agros quos commodum sit et quos ipsis libeat publicare. Quo in iudicio perspicere non potest, utrum severitas acerbior an benignitas quaestuosior sit futura.

Sunt tamen in tota lege exceptiones duae, non tam iniuae quam suspiciosae. Excipit enim in vectigali imponendo agrum Recentoricum Siciliensem, in vendendis agris eos agros, de quibus cautum sit foedere. Hi sunt in Africa, qui ab Hiempsali possidentur. 11. Hic quaero, si Hiempsali satis est cautum foedere et Recentoricus ager privatus est, quid attinerit excipi: sin et foedus illud habet aliquam dubitationem et ager Recentoricus dicitur non numquam esse publicus, quem putet existimaturum duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret. Numquisnam tandem tam abstrusus usquam nummus videtur, quem non architecti huiusce legis olfecerint? Provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt: admovent manus vectigalibus populi Romani. Non est satis. 12. Audite, audite vos, qui amplissimo populi senatusque iudicio exercitus habuistis et bella gessistis: QUOD AD QUEMQUE PERVENIT EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX ADRO CORONARIO, QUOD NEQUE CONSUMPTUM IN MONUMENTO NEQUE IN AERARIUM RELATUM SIT, ID AD DECEMVIROS REFERRI iubet. Hoc capite multa sperant: in omnes imperatores heredesque eorum quaestionem suo iudicio comparant, sed maximam pecuniam se a Fausto abluros arbitrantur. Quam causam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti decemviri suscipere *** Idcirco a iu-

dicibus fortasse praetermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata. 13. Deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniae, protinus ad decemviros deferat. Hic tamen excipit Pompeiam, simillime, ut mihi videtur, atque ut illa lege, qua peregrini Roma eiciuntur, Glaucippus excipitur. Non enim hac exceptione unus adicitur beneficio, sed unus privatur iniuria. Sed cui manubias remittit, in huius vectigalia invadit. Iubet enim pecunia, si qua post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti decemviros. Quasi vero non intelligamus haec eos vectigalia, quae Cn. Pompeius adiunxerit, vendere cogitare.

V. 14. Videtis iam, patres conscripti, omnibus rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam decemviralem. Minuetur huius pecuniae invidia: consumetur enim in agrorum emptionibus. Optime. Quis ergo emet agros istos? Iidem decemviri: tu, Rulle — missos enim facio ceteros — emes quod voles, vendes quod voles: utrumque horum facies quanti voles. Cavet enim vir optimus ne emat ab invito. Quasi vero non intelligamus ab invito emere iniuriosum esse, ab non invito quaestuosum. Quantum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? et, si ego eius aequitatem animi probe novi, vendet non invitus? Facient idem ceteri libenter, ut possessionis invidiam pecunia commutent: accipiant quod cupiunt, dent quod retinere vix possunt.

15. Nunc perspicite omnium rerum infinitam atque intolerandam licentiam. Pecunia coacta est ad agros emendos: ii porro ab invitis non ementur. Si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? Referetur pecunia? Non licet. Exigetur? Vetat. Verum esto: nihil est quod non emi possit, si tantum des, quantum velit venditor. Spoliemus orbem terrarum, vendamus vectigalia, effundamus aerarium, ut locupletatis aut invidiae aut pestilentiae possessoribus, agri tamen emantur.

16. Quid tum? quae erit in istos agros deductio? quae totius rei ratio atque descriptio? Deducentur, inquit, coloniae. Quo? quorum hominum? in quae loca? quis enim non videt in coloniis esse haec omnia consideranda? Tibi nos, Rulle,

et istis tuis harum omnium rerum machinatoribus totam Italiam inermem tradituros existimasti, quam praesidiis confirmareſis, coloniis occuparetis, omnibus vinclis devinctam et constrictam teneretis? Ubi enim cavetur ne in Ianiculo coloniam constituatis? ne urbem hanc urbe alia premere atque urgere possitis? Non faciemus, inquit. Primum nescio, deinde timeo, postremo non committam, ut vestro beneficio potius quam nostro consilio salvi esse possimus. VI. 17. Quod vero totam Italiam vestris coloniis complere voluistis, id cuius modi esset neminem nostrum intellecturum existimastis? Scriptum est enim: *QUAE IN MUNICIPIA QUASQUE IN COLONIAS DECEMVIRI VELINT, DEDUCANT COLONOS QUOS VELINT ET IIS AGROS ADSIGNENT QUIBUS IN LOCIS VELINT*: ut, quum totam Italiam militibus suis occuparint, nobis non modo dignitatis retinendae, sed ne libertatis quidem recuperandae spes relinquatur. Atque haec a me suspicionibus et coniectura coarguntur. 18. Iam omnis omnium tolletur error: iam aperte ostendent sibi nomen huius rei publicae, sedem urbis atque imperii, denique hoc templum Iovis optimi maximi atque hanc arcem omnium gentium displicere. Capuam deduci colonos volunt: illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre et imperii nomen transferre cogitant. Qui locus propter ubertatem agrorum abundantiamque rerum omnium superbiam et crudelitatem genuisse dicitur, ibi nostri coloni delecti ad omne facinus a decemviris collocabuntur. Et, credo, quae in urbe homines in veteri dignitate fortunaque nati copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in ea isti vestri satellites modeste insolentiam suam continebunt. 19. Maiores nostri Capua magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia rei publicae sustulerunt, neque aliud quidquam in urbe nisi inane nomen Capuae reliquerunt, non crudelitate — quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua saepissime reddiderunt? —, sed consilio, quod videbant, si quod rei publicae vestigium illis moenibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium praebere posse. Vos haec, nisi evertere rem publicam euperetis ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam pernicioosa essent non videretis? VII. 20. Quid enim cavendum est in co-

loniis deduceudis? si luxuries, Hannibalem ipsum Capua corrumpit: si superbia, nata mihi esse haec ex Campanorum fastidio videtur: si praesidium, non praepositur huic urbi ista colonia, sed opponitur. At quem ad modum armatur, di immortales! Nam bello Punico, quidquid potuit Capua, potuit ipsa per sese: nunc omnes urbes, quae circum Capuam sunt, a colonis per eosdem decemviros occupabuntur: hanc enim ob causam permittit ipsa lex, *IN OMNIA QUAE VELINT OPFIDA COLONOS UT DECEMVIRI DEDUCANT QUOS VELINT*. Atque his coloniis agrum Campanum et Stellatam campum dividi iubet.

21. Non quoror diminutionem vectigaliam, non flagitium huius iacturae atque damni, praetermitto illa, quae nemo est quin gravissima et verissima conqueri possit, nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonae, horreum belli, sub signo claustrisque rei publicae positum vectigal servare non potuisse: eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese et Sullanae dominationi et Gracchorum largitioni restitisset: non dico solum hoc in re publica vectigal esse, quod amissis aliis remaneat, intermissis non conquiescat, in pace nitent, in bello non obsolescat, militem sustentet, hostem non pertimescat: praetermitto omnem hanc orationem et contioni reservo: de periculo salutis ac libertatis loquor. 22. Quid enim existimatis integrum vobis in re publica fore aut in vestra libertate ac dignitate retinenda, quum Rullus atque ii, quos multo magis quam Rullum timetis, cum omni egentium atque improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni argento et auro Capuam et urbes circa Capuam occuparint? His ego rebus, patres conscripti, resistam vehementer atque acriter neque patiar homines ea me consule exprimere, quae contra rem publicam iam diu cogitarint.

23. Errastis, Rulle, vehementer et tu et non nulli collegae tui, qui sperastis vos contra consulem veritate, non ostentatione popularem posse in evertenda re publica populares existimari. Lacesso vos: in contionem voco: populo Romano disceptatore uti volo. VIII. Etenim, ut circumspiciamus omnia, quae populo grata atque incunda sunt, nihil tam populare quam pacem, quam concordiam, quam otium etc. II. 2.

reperiemus. Sollicitam mihi civitatem suspicionem, suspensam metu, perturbatam vestris legibus et contionibus et deductionibus tradidistis: spem improbis ostendistis, timorem bonis inieicistis: fidem de foro, dignitatem de re publica sustulistis. 24. Hoc motu atque hac perturbatione animorum atque rerum, quum populo Romano vox et auctoritas consulis repente in tantis tenebris illuxerit, quum ostenderit nihil esse metuendum, nullum exercitum, nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vectigalium, nullum imperium novum, nullum regnum decemvirale, nullam alteram Romam neque aliam sedem imperii nobis consulibus futuram summanque tranquillitatem pacis atque otii, verendum, credo, nobis erit ne vestra ista praecetara lex agraria magis popularis esse videatur. 25. Quum vero scelera consiliorum vestrorum fraudemque legis et insidias, quae ipsi populo Romano a popularibus tribunis plebis fiant, ostendero, pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in contione consistere, praesertim quum mihi deliberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, quo uno modo geri graviter et libere potest, ut neque provinciam neque honorem neque ornamentum aliquod aut commodum neque rem ullam, quae a tribuno plebis impediri possit, appetiturus sim. 26. Dicit frequentissimo senatu consul Kalendis Ianuariis sese, si status hic rei publicae maneat neque aliquod negotium exstiterit quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum. Sic me in hoc magistratu geram, patres conscripti, ut possim tribunum plebis rei publicae iratum coërcere, mihi iratum contemnere.

IX. Quam ob rem, per deos immortales! colligite vos, tribuni plebis: deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini: conspirate nobiscum: consentite cum bonis: communem rem publicam communi studio atque amore defendite. Multa sunt occulta rei publicae vulnera, multa nefariorum civium perniciose consilia, nullum externum periculum est, non rex, non gens ulla, non natio perlimescenda est: inclusum malum, intestinum ac domesticum est. Huic pro se quisque nostrum mederi atque hoc omnes sanare velle debemus. 27. Erratis, si senatum probare ea, quae dicuntur

a me, putatis, populum autem esse in alia voluntate. Omnes, qui se incolumes volent, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupiditatibus, liberi a deliciis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. Quod si qui vestrum spe ducitur se posse turbulenta ratione honori velificari suo, primum me consule id sperare desistat, deinde habeat me ipsum sibi documento, quem equestri ortum loco consulem videt, quae vitae via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducat. Quod si vos vestrum mihi studium, patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam profitemini, perficiam profecto id, quod maxime res publica desiderat, ut huius ordinis auctoritas, quae apud maiores nostros fuit, eadem nunc longo intervallo rei publicae restituta esse videatur.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO SECUNDA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB.
AD POPULUM.

A R G U M E N T U M.

Quum M. Cicero ipsis Kalendis Ianuariis, quo die consulatum inivit, ista verba de lege agraria, quam promulgaverat P. Servilius Rullus, fecisset, ut ad sensum quidem senatus ferret, ipse autem tribunus a proposito non recederet, quo die primum apud populum oravit, alteram hanc orationem contra P. Servilii legem habuit, qua primum more et instituto maiorum populo Romano gratias egit, quod se consulem fecisset, deinde legem Servilii impugnavit multisque de causis perniciosam esse universae rei publicae ostendit.

I. 1. Est hoc in more positum, Quirites, institutoque maiorum, ut ei, qui beneficio vestro imagines familiae suae consecuti sunt, eam primam habeant contionem, qua gratiam

beneficii vestri cum suorum laude coniungant. Qua in oratione non nulli aliquando digni maiorum loco reperiuntur: plerique autem hoc perficiunt, ut tantum maioribus eorum debitum esse videatur, unde etiam quod posteris solveretur, redundaret. Mihi, Quirites, apud vos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quo non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos disciplinisque institutos videtis, sed quod laude populari atque honoris vestri luce caruerunt. 2. De me autem ipso vereor ne adrogantis sit apud vos dicere, ingrati tacere. Nam et quibus studiis hanc dignitatem consecutus sim memet ipsum commemorare perquam grave est et silere de tantis vestris beneficiis nullo modo possum. Qua re adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut quid a vobis acceperim commemorem: qua re dignus vestro summo honore singularique iudicio sim, ipse modice dicam: si necesse erit, vos eosdem existimatuos putem, qui iudicavistis. 3. Me perlongo intervallo prope memoriae temporumque nostrorum primum hominem novum consulem fecistis et eum locum, quem nobilitas praesidiis firmatum atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce rescidistis virtutisque in posterum patere voluistis. Nec me tantum modo consulem, quod est ipsum per sese amplissimum, sed ita fecistis, quo modo pauci nobiles in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo. II. Nam profecto si recordari volueritis de novis hominibus, reperietis eos, qui sine repulsa consules facti sint, diuturno labore atque aliqua occasione esse factos, quum multis annis post petissent, quam praetores fuissent, aliquanto serius, quam per aetatem ac per leges liceret: qui autem anno suo petierint, sine repulsa non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possumus, qui consulatum petierim, quum primum licitum sit, consul factus sim, quum primum petierim, ut vester honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienae petitionis occasionem interceptus nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. 4. Est illud amplissimum, quod paulo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me multis post annis adfecistis, quod prima petitione, quod anno

meo, sed tamen magnificentius atque ornatus esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam vindicem tacitae libertatis, sed vocem vivam prae vobis indicem vestrarum erga me voluntatum ac studiorum tulistis. Itaque me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus, neque singulae voces praeconum, sed una voce universus populus Romanus consulem declaravit. 5. Hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, quum ad animi mei fructum atque laetitiam duco esse permagnum tam ad curam sollicitudinemque multo maius. Versantur enim, Quirites, in animo meo multae et graves cogitationes, quae mihi nullam partem neque diurnae neque nocturnae quietis imperiunt: primum tuendi consulatus, quae quum omnibus est difficilis et magna ratio tam vero mihi praeter ceteros, cuius errato nulla venia, recte facto exigua laus et ab invitis expressa proponitur: non dubitanti fidele consilium, non laboranti certum subsidium nobilitatis ostenditur. III. 6. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo aequiore, sed mihi videntur certi homines, si qua in re me non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. Mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. Accedit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ratio consulatus gerendi, quod non eadem mihi qua superioribus consulibus lege et condicione utendum esse decrevi, qui aditum huius loci conspectumque vestrum partim magno opere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum, sed in ipso senatu, in quo esse locus huic voci non videbatur, popularem me futurum esse consulem prima illa mea oratione Kalendis Ianuariis dixi. 7. Neque enim ullo modo facere possum, ut, quum me intelligam non hominum potentiam studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani iudicio consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe praeponerem, non et in hoc magistratu et in omni vita sim popularis. Sed

mihî ad huius rei vim et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia. Versatur enim [*in re*] magnus error propter insidiosas non nullorum simulationes, qui quum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant et impediunt, oratione adsequi volunt, ut populares esse videantur. 8. Ego qualem Kalendis Ianuariis acceperim rem publicam, Quirites, intelligo: plenam sollicitudinis, plenam timoris: in qua nihil erat mali, nihil adversi quod non boni metuerent, improbi exspectarent. Omnia turbulenta consilia contra hunc rei publicae statum et contra vestrum otium partim iniri, partim nobis consulibus designatis inita esse dicebantur. Sublata erat de foro fides, non lectu aliquo novae calamitatis, sed suspitione ac perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicatarum novae dominationes, extraordinaria non imperia, sed regna quaeri putabantur. IV. 9. Quae quum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem — neque enim obscure gerebantur —, dixi in senatu in hoc magistratu me popularem consulem futurum. Quid est enim tam populare quam pax? qua non modo ei, quibus natura sensum dedit, sed etiam lecta atque agri mihi laetari videntur. Quid tam populare quam libertas? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti atque omnibus rebus anteponi videtis. Quid tam populare quam otium? quod ita iucundum est, ut et vos et maiores vestri et fortissimus quisque vir maximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in otio possit esse, praesertim in imperio ac dignitate: quin idcirco etiam maioribus nostris praecipuam laudem gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, uti impune in otio esse possemus. Qua re qui possum non esse popularis, quum videam haec omnia, Quirites, pacem externam, libertatem propriam generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quae vobis cara atque ampla sunt, in fidem et quodam modo in patrocinium mei consulatus esse collata? 10. Neque enim, Quirites, illud vobis iucundum aut populare debet videri, largitio aliqua promulgata, quae verbis ostentari potest, re vera fieri nisi exhausto aerario nullo pacto potest. Neque vero illa popularia sunt existimanda, iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes, re-

stitutio damnatorum, qui civitatum afflictarum perditis iam rebus extremi exitiorum solent esse exitus: nec si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quidem obscure molliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

V. Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum. Venit enim mihi in mentem, duos clarissimos, ingeniosissimos, amantissimos plebi Romanae viros, Tiberium et Gaium Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur. Non sum autem ego is consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer Gracchos laudare, quorum consiliis, sapientia, legibus multas esse video rei publicae partes constitutas. 11. Itaque, ut initio mihi designato consuli nuntiabatur legem agrariam tribunos plebi designatos conscribere, cupiebam quid cogitarent cognoscere. Etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos rei publicae bene administrandae societatem. 12. Quum familiariter me in eorum sermonem insinuarem ac darem, celabar, excludebar, et quum ostenderem, si lex utilis plebi Romanae mihi videretur, auctorem me atque adiutorem futurum, tamen aspernabantur hanc liberalitatem meam: negabant me adduci posse, ut illam largitionem probarem. Finem feci offerendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa aut impudens videretur. Interea non desistebant clam inter se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos coetus occultos noctem adiungere et solitudinem. Quibus tum rebus quanto in metu fuerimus ex vestra sollicitudine, in qua illis temporibus fuistis, facile adsequi coniectura poteritis. 13. Ineunt tandem magistratus tribuni plebis: contio tandem [*est*] exspectata P. Rulli, quod et princeps erat agrariae legis et truculentius se gerebat quam ceteri. Iam designatus alio vultu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur, vestitu obsolete, corpore ineulto et horrido, capillatior quam ante barbaque maiore, ut oculis et aspectu denuntiare omnibus vim tribuniciam et minitari rei publicae videretur. Legem hominis contionemque exspectabam. Lex initio nulla proponitur: contionem in primis advocari iubet:

summa cum expectatione concurrirur. Explicat orationem sane longam et verbis valde bonis. Unum erat quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit qui intelligere posset quid diceret. Hoc ille utrum insidiarum causa fecerit an hoc genere eloquentiae delectetur nescio. Tamen, si qui acutiores in contione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur. Concurrunt iussu meo plures uno tempore librarii: descriptam legem ad me adferunt. VI. 14. Omni hoc ratione vobis confirmare possum. Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam atque utilem esse intelligerem, auctor eius atque adiutor essem. Non enim natura neque discidio neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persaepe seditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes consules obstiterunt et quia vis tribunicia non numquam libidini restitit consulari. Non potestatum dissimilitudo, sed animorum disiunctio dissensionem facit. 15. Itaque hoc animo legem sumpsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis et eius modi quam consul re, non oratione popularis et honeste et libenter posset defendere. Atqui ego a primo capite legis usque ad extremum reperio. Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi uti decem reges aerarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius rei publicae, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur legis agrariae simulatione atque nomine. Sic confirmo, Quirites, haec lege agraria, pulcra atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia: ostentari populo Romano agros, eripi etiam libertatem: privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri: denique, quod est indignissimum, per tribunum plebis, quem maiores praesidem libertatis custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui. 16. Quae quum, Quirites, exposuero, si falsa vobis videbuntur esse, sequar auctoritatem vestram, mutabo meam sententiam: sin insidias fieri libertati vestrae simulatione largitionis intelligetis, nolite dubitare plurimo sudore

et sanguine maiorum vestrorum partam vobisque traditam libertatem nullo vestro labore consule adiutore defendere.

VII. Primum caput est legis agrariae, quo, ut illi putant, temptamini leviter quo animo libertatis vestrae diminutionem ferre possitis. Iubet enim TRIBUNUM PLEBIS, QUI EAM LEGEM TULERIT, CREARE DECEMVIROS PER TRIBUS SEPTEMDECIM, UT, QUEM NOVEN TRIBUS FECERINT, IS DECEM VIR SIT. 17. Hic quaero quam ob causam initium rerum ac legum suarum hinc duxerint, ut populus Romanus suffragio privaretur. Totiens legibus agrariis curatores constituti sunt, triumviri, quinqueviri, decemviri: quaero a populari tribuno plebis, equando nisi per xxxv tribus creati sint. Etenim quum omnes potestates, imperia, curationes ab universo populo Romano proficisci convenit tum eas profecto maxime, quae constituntur ad populi fructum aliquem et commodum, in quo et universi deligant quem populo Romano maxime consulturum putent et unus quisque studio et suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire possit. Huic tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum universum privare suffragiis, paucas tribus, non certa condicione iuris, sed sortis beneficio fortuito ad usurpandam libertatem vocare. 18. ITEM, inquit, EODEMQUE MODO, capite altero, UT COMITIS PONTIFICIS MAXIMI. Ne hoc quidem vidit, maiores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat propter religionem sacrorum, in eo tamen propter amplitudinem sacerdotii voluerint populo supplicari. Atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit: quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur. 19. Videte quid intersit inter Cn. Domitium, tribunum plebis, virum nobilissimum, et P. Rullum, qui temptavit, ut opinor, patientiam vestram, quum se nobilem esse diceret. Domitius, quod per caerimonias populi fieri non poterat, ratione adsecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret: hic, quod populi semper proprium fuit, quod nemo imminuit, nemo mutavit quin ei, qui populo agros essent adsignaturi, ante acciperent a populo

beneficium quam darent, id totum eripere vobis atque e manibus extorquere conatus est. Ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodam modo dedit: hic, quod adimi nullo pacto potest [populo], tamen quadam ratione eripere conatur.

VIII. 20. Quaeret quispiam in tanta iniuria tantaque impudentia quid spectarit. Non defuit consilium: fides erga plebem Romanam, Quirites, aequitas in vos libertatemque vestram vehementer defuit. Iubet enim comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius. Iubet Rullus, homo non cupidus neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo. Video fecisse alios. Illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat videte. Habebit comitia: volet eos renuntiare, quibus regia potestas hac lege quaeritur. Universo populo neque ipse committit neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse. 21. Sortietur tribus idem Rullus. Homo felix educet quas volet tribus. Quos novem tribus decemviro fecerint ab eodem Rullo eductae, hos omnium rerum, ut iam ostendam, dominos habebimus. Atque hi, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur, reliquis vero sex et xx tribubus nihil erit quod non putent posse suo iure se denegare. Quos tandem igitur decemviro fieri vult? Se primum. Qui licet? Leges enim sunt veteres neque eae consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribuniciae vobis maioribusque vestris vehementer gratiae atque iucundae. Licinia est lex et altera Aebutia, quae non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione ac potestate, sed etiam collegas eius, cognatos, adfines excipit, ne eis ea potestas curatione mandetur. 22. Etenim si populo consulis, remove te a suspitione alicuius tui commodi: fac fidem te nihil nisi populi utilitatem et fructum quaerere: sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire. Nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum ac magnificentiae. IX. Quis legem tulit? Rullus. Quis maiorem partem populi suffragiis prohibuit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Quis tribus quas voluit vocavit nullo custode sortitus?

Quis decemviro quos voluit renuntiavit? Idem Rullus. Quem principem renuntiavit? Rullum. Vix mehercule servis hoc eum suis, non vobis omnium gentium dominis probaturum arbitraret. Optimaes leges igitur hac lege sine ulla exceptione tollentur. Idem lege sibi sua curationem petet: idem maiore parte populi suffragiis spoliata comitia habebit quae volet atque in iis se ipsum renuntiabit et videlicet collegas suos ascriptores legis agrariae non repudiabit, a quibus ei locus primus in indice et in praescriptione legis concessus est: ceteri fructus omnium rerum, qui in spe legis huius positi sunt, communi cautione atque aequa ex parte retinentur.

23. At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogitasse aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini. Viderunt ei, qui haec machinabantur, si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data, quaecumque res esset, in qua fides, integritas, virtus, auctoritas quaereretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium principem delaturos. Etenim quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terra et mari praeponeretis, certe in decemviris faciendis, sive fides haberetur sive honos, et committi huic optime et ornari hunc iustissime posse intelligebant. 24. Itaque excipitur hac lege non adolescentia, non legitimum aliquod impedimentum, non potestas, non magistratus ullus aliis negotiis ac legibus impeditus: reus denique, quo minus decemvir fieri possit, non excipitur: Cn. Pompeius excipitur, ne cum P. Rullo, taceo de ceteris, decemvir fieri possit. Praesentem enim profiteri iubet, quod nulla alia in lege umquam fuit, ne in iis quidem magistratibus, quorum certus ordo est: ne, si accepta lex esset, illum sibi collegam ascriberetis, custodem ac vindicem cupiditatum. X. Hic quoniam video vos hominis dignitate et contumelia legis esse commotos, renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, funditus libertatem vestram hac lege tolli. 25. An vos aliter existimabatis: quum ad omnia vestra pauci homines cupiditatis oculos adiecissent, non eos in primis id aucturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum Cn.

Pompeius depelleretur? Viderunt et vident, si per imprudentiam vestram, negligentiam meam, legem incognitam acceperitis, fore, uti postea, cognitis insidiis, quum decemviros creariis, tum vitis omnibus et sceleribus legis Cn. Pompeii praesidium opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit a certis hominibus dominationem potestatemque omnium rerum quaeri, quum videatis eum, quem custodem vestrae libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

26. Cognoscite nunc quae potestas decemviris et quanta detur. Primum lege curiata decemviros ornat. Iam hoc inauditum et plane novum, uti curiata lege magistratus detur, cui nullis comitiis ante sit datus. Eam legem ab eo praetore populi Romani, qui sit primus factus, ferri iubet. At quo modo? Ut si decemviratum habeant, quos plebs designaverit. Oblitus est nullos a plebe designari. Et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quod in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? Atque hic perspicuum est quid iuris a maioribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur. XI. Maiores de singulis magistratibus his vos sententiam ferre voluerunt. Nam quum centuriata lex censoribus ferebatur, quum curiata ceteris patriciis magistratibus, tum iterum de eisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui poeniteret. 27. Nunc, Quirites, prima illa comitia tenetis, centuriata et tributa, curiata tantum auspicioꝝ causa remanserunt. Hic autem tribunus plebis, quia videbat potestatem neminem in iussu populi aut plebis posse habere, curiatis eam comitiis, quae vos non tenetis, confirmavit: tributa, quae vestra erant, sustulit. Ita, quum maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare, hic homo popularis ne unam quidem populo comitiorum potestatem reliquit. 28. Sed videte hominis religionem et diligentiam. Vidit et perspexit sine curiata lege decemviros potestatem habere non posse, quoniam per novem tribus essent constituti. Iubet ferre de his legem curiatam: praetori imperat. Quam id ipsum absurde nihil ad me attinet. Iubet enim, QUI PRIMUS SIT PRAETOR FACTUS, EUM LEGEM CURIATAM FERRE: SIN IS FERRE NON

POSSIT, QUI POSTREMUS SIT, ut aut lusisse in tantis rebus aut profecto nescio quid spectasse videatur. Verum hoc, quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem hominis revertamur. Videt sine lege curiata nihil agi per decemviros posse. 29. Quid postea, si ea lata non erit? Attendite ingenium. Tum II DECEMVIRI, inquit, EODEM IURE SINT, QUO QUI OPTIMA LEGE. Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quae longe iure libertatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium aut potestatem adsequi possit, quid attinet tertio capite legem curiatam ferre iubere, quum quarto permittas, ut sine lege curiata idem iuris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? Reges constituuntur, non decemviri, Quirites, itaque ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo quum gerere rem coeperint, sed etiam quum constituentur, omne vestrum ius, potestas libertasque tollatur. XII. 30. At videte quam diligenter retineat ius tribuniciae potestatis. Consulibus legem curiatam ferentibus a tribunis plebis saepe est intercessum. Neque tamen nos id querimus, esse hanc tribunorum plebis potestatem: tantum modo, si quis ea potestate temere est usus, existimamus. Hic tribunus plebis legi curiatae, quam praetor ferat, adimit intercedendi potestatem. Atque hoc quum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunicia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet: huic, cui vetat intercedi, potestatem, etiam si intercessum sit, tamen eandem constituit quam si lata esset lex, ut non intelligam qua re aut hic vetet intercedere aut quemquam intercessurum putet, quum intercessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

31. Sint igitur decemviri neque veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem atque ad usurpationem vetustatis per xxx lictores auspicioꝝ causa adumbratis constituti. Videte nunc eos, qui a vobis nihil potestatis acceperint, quanto maioribus ornamentis adficiat, quam omnes nos adfecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis. Iubet ad auspicia coloniarum deducendarum causa

decemviro habere pullarios. Eodem iure, inquit, quo habuerunt iiviri lege Sempronia. Audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa commonet iiviros illos xxxv tribuum suffragio creatos esse? Et, quum tu a Ti. Gracchi aequitate ac pudore longissime remotus sis, id, quod dissimillima ratione factum est, eodem iure putas esse oportere? XIII. 32. Dat praeterea potestatem, verbo praetoriam, re vera regiam: definit in quinquennium, facit sempiternam: tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit. Deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis: praeterea mulis, tabernaculis, centunculis, suppellectili: sumptum haurit ex aerario, suppeditat a sociis: finitores ex equestri loco ducentos in annos singulos stipatores corporis constituit, eosdem ministros et satellites potestatis.

Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum: insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem. Dixerit enim fortasse quispiam: Quid me ista laedunt, scriba, lictor, praeco, pullarius? Omnia sunt haec huius modi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferendus aut privatus furiosus esse videatur. 33. Perspiciate quanta potestas permittatur: non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dicetis. Primum permittitur infinita potestas innumerabilis pecuniae conficiendae de vestris vectigalibus non fruendis, sed alienandis: deinde orbis terrarum gentiumque omnium datur cognitio sine consilio, poena sine provocatione, animadversio sine auxilio. 34. Iudicare per quinquennium vel de consulibus vel de ipsis tribunis plebis poterunt: de illis interea nemo iudicabit. Magistratus his petere licebit: causam dicere non licebit. Emerere agros a quibus volent et quos volent quam volent magno poterunt: colonias deducere novas, renovare veteres, totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur: omnes provincias obeundi, liberos populos agris multandi, regnorum vel dandorum [vel adimendorum] summa potestas datur, quum velint: Romae esse, quum commodum sit: quaecumque velint summo cum imperio iudicioque rerum omnium vagari ut liceat, conceditur

interea dissolvant iudicia publica: de consiliis abducant quos velint: singuli de maximis rebus iudicent: quaestori permittant: finitorem mittant: ratum sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit. XIV. 35. Verbum mihi deest, Quirites, quum ego hanc potestatem regiam appello, sed profecto maior est quaedam. Nullum enim regnum fuit unquam quod non, si minus iure aliquo, at regionibus tamen certis contineretur. Hoc vero infinitum est, quo et regna omnia et vestrum imperium, quod latissime patet, et ea, quae partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis continentur.

Datur igitur eis primum, ut liceat ea vendere omnia, de quibus vendendis senatus consulta facta sunt M. Tullio Cn. Cornelio consulibus postve ea. 36. Cur hoc tam est obscurum atque caecum? Quid? ista omnia, de quibus senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? Duae sunt huius obscuritatis causae, Quirites: una pudoris, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia, altera sceleris. Nam neque ea, quae senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare: sunt enim loca publica urbis, sunt sacella, quae post restitutam tribuniciam potestatem nemo attigit, quae maiores in urbe partim ** partim periculi perflugia esse voluerunt. Haec lege tribunicia decemviri vendent. Accedet eo mons Gaurus: accedent salicta ad Minturnas: adiungetur etiam illa via vendibilis Herculanea, multarum deliciarum et magnae pecuniae: permulta alia, quae senatus propter angustias aerarii vendenda censuit, consules propter invidiam non vendiderunt. 37. Verum haec fortasse propter pudorem in lege reticentur. Sed illud magis est credendum et pertimescendum, quod audaciae decemvirali corrumpendarum tabularum publicarum fingendorumque senatus consultorum, quae facta numquam sunt, quum ex eo numero, qui per eos annos consules fuerunt, multi mortui sint, magna potestas permittitur. Nisi forte nihil est aequum nos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur.

XV. 38. Habetis unum venditionis genus, quod magnum videri vobis intelligo: sed attendite animos ad ea, quae con-

sequuntur: hunc quasi gradum quemdam atque aditum ad cetera factum intelligetis. QUI AGRĪ, QUAE LOCA, AEDIFICIA. Quid est praeterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, suppellectili, ceteris rebus. Quid dicam? invidiosum putasset hoc fore, si omnia nominasset? Non metuit invidiam. Quid ergo? Longum putavit et timuit ne quid praeteriret: ascripsit, ALIUDVE QUID: qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis. Quidquid igitur sit extra Italiam, quod publicum populi Romani factum sit L. Sulla Q. Pompeio consulibus aut postea, id decemviro iubet vendere. 39. Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, provincias, regna decemvirum ditioni, iudicio potestatique permissa et condonata esse dico. Primum hoc quaero numquid tandem locus usquam sit quem non possint decemviri dicere publicum populi Romani esse factum. Nam quum idem possit iudicare qui dixerit, quid est quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem iudicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnam, Trallis, Ephesum, Miletum, Cyzicum, totam denique Asiam, quae post L. Sullam Q. Pompeium consules recuperata est, populi Romani factam esse dicere. 40. Utrum oratio ad eius rei disputationem deerit an, quum idem et disseret et iudicabit, impelli non poterit, ut falsum iudicet? an, si condemnare Asiam nolet, terrorem damnationis et minas non quanti volet aestimabit? Quid? quod disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a nobis est et iudicatum, quam hereditatem iam crevimus, regnum Bithyniae? quod certe publicum est populi Romani factum: num quid causae est quin omnes agros, urbes, stagna, portus, totam denique Bithyniam decemviri vendituri sint? XVI. Quid Mytilenae? quae certe vestrae, Quirites, belli lege ac victoriae iure factae sunt: urbs et natura ac situ et descriptione aedificiorum et pulchritudine in primis nobilis, agri iucundi et fertiles: nempe eodem capite inclusi continentur. 41. Quid Alexandria cunctaque Aegyptus? ut occulte latet! ut recondita est! ut furtim tota decemviris traditur! Quis enim vestrum hoc ignorat dici illud regnum testamento regis Alexae populi Romani esse factum? Hic ego consul populi Romani non modo nihil iudico, sed ne quid sentiam quidem

profero. Magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse. Video qui testamentum factum esse confirmet: auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, tum, quando Alexae mortuo legatos Tyrum misimus qui ab illo pecuniam depositam nostris recuperarent. 42. Haec L. Philippum saepe in senatu confirmasse memoria teneo: eum, qui regnum illud teneat hoc tempore neque genere neque animo regio esse, inter omnes fere video convenire. Dicitur contra nullum esse testamentum: non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri: demigraturos in illa loca nostros homines propter agrorum bonitatem et omnium rerum copiam. 43. Hac tanta de re P. Rullus cum ceteris decemviris collegis suis iudicabit? et utrum iudicabit? Nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum neque ferendum sit. Volet esse popularis: populo Romano adiudicabit. Ergo idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Aegyptum: urbis copiosissimae pulcherrimorumque agrorum iudex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperitur. Non sumet sibi tantum, non appetet? Iudicabit Alexandriam regis esse: a populo Romano abiudicabit.

XVII. 44. Primum tum populi Romani hereditatem decemviri iudicent, quum vos volueritis de privatis hereditatibus centumviro iudicare? Deinde quis aget causam populi Romani? Ubi res ista agetur? Qui sunt isti decemviri, quos prospiciamus regnum Alexandriae Ptolemaeo gratis adiudicatos? Quod si Alexandria petebatur, cur non eosdem cursus hoc tempore, quos L. Cotta L. Torquato consulibus ecurrerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut tum, directo et palam regionem illam petierunt? an, Quirites, ii, qui per cursum rectum regnum tenere non potuerunt, nunc caecis tenebris et caligine se Alexandriam perventuros arbitrati sunt? 45. Atque illud circumspicite vestris mentibus una, Quirites. Legatos nostros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas obeunt, tamen exterae nationes ferre vix possunt. Grave est enim nomen imperii atque id etiam in levi persona pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine, quum hinc egressi sunt,

abutuntur. Quid censetis, quum isti decemviri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum iuventute per [totum] orbem terrarum vagabuntur, quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseris nationes futuras? 46. Est in imperio terror: patientur. Est in adventu sumptus: ferent. Imperabitur aliquid muneris: non recusabunt. Illud vero quantum est, Quirites, quum is decemvir, qui aliquam in urbem aut exspectatus ut hospes aut repente ut dominus venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? Quanta calamitas populi, si dixerit? quantus ipsi quaestus, si negarit? Atque iidem, qui haec appetunt, queri non numquam solent, omnes terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. Simile vero est multa committi et condonari omnia? labori et negotio praeponi an praedae et quaestui? mitti ad socios liberandos an ad opprimendos? Denique, si qui est honos singularis, nihilne interest utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat, an si imprudente populo Romano per legis fraudem surripiatur?

XVIII. 47. Intellexistis quot res et quantas decemviri legis permissu vendituri sint. Non est satis. Quum se sociorum, quum exterarum nationum, quum regum sanguine implerint, incidant nervos populi Romani, adhibeant manus vectigalibus vestris, irrumpant in aerarium. Sequitur enim caput, quo capite ne permittit quidem, si forte desit pecunia, quae tanta ex superioribus recipi potest ut deesse non debeat, sed plane, quasi ea res vobis salutis futura sit, ita cogit atque imperat, ut decemviri vestra vectigalia vendant nominatim.

48. Quam tu mihi ex ordine recita de legis scripto populi Romani auctionem: quam mehercule ego praeconi huic ipsi luctuosam et acerbam praedicationem futuram puto. — Ut in suis rebus, ita in re publica luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat quam vineas. Italiam percensuisti: perge in Siciliam. — Nihil est in hac provincia, quod aut in oppidis aut in agris maiores nostri proprium nobis reliquerunt, quin id venire iubeat. 49. Quod partum recenti victoria maiores vobis in sociorum urbibus ac finibus et vinculum pacis et monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis acceptum hoc auctore

vendetis? Hic mihi parumper mentes vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis quas isti penitus abstrusas insidias se posuisse arbitrantur contra Cn. Pompeii dignitatem. Et mihi, quaeso, ignoscite, si appello talem virum saepius. Vos mihi praetori biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco personam hanc imposuistis, ut, quibuscumque rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum una tuerer. Feci adhuc, quae potui, neque familiaritate illius adductus nec spe honoris atque amplissimae dignitatis: quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo per vos consecutus sum. 50. Quam ob rem quum intelligam totam hanc fere legem ad illius opes evertendas tamquam machinam comparari, et resistam consiliis hominum et perficiam profecto, quod ego video, ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere possitis. XIX. Iubet venire quae Attalensium, quae Phaselitum, quae Olympenorum fuerint agrumque Aperensem et Oroandicum et Eleusanum. Haec P. Servillii, clarissimi viri, imperio et victoria vestra facta sunt. Adiungit agros Bithyniae regios, quibus nunc publicani fruuntur: deinde Attalicos agros in Cherroneso: in Macedonia, qui regis Philippi sive Persae fuerunt, qui item a censoribus locati sunt et certissimum vectigal. . . . 51. Aseribit idem auctioni Corinthios agros, opimos et fertiles, et Cyrenenses, qui Apionis fuerunt, et agros in Hispania propter Karthaginem novam et in Africa ipsam veterem Karthaginem vendit: quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedum illarum ac vetustatis de consilii sententia consecravit nec ut ipse locus eorum, qui cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet, sed non fuit tam diligens, quam est Rullus, aut fortasse emptorem ei loco reperire non potuit. Verum inter hos agros regios, captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adiungit regios agros Mithridatis, qui in Paphlagonia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt, ut eos decemviri vendant. 52. Itane vero? non legibus datis, non auditis verbis imperatoris, nondum denique bello confecto, quum rex Mithridates, amisso exercitu, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc molliatur atque ab invicta Cn. Pompeii manu Maeote et illis paludibus

et iterum angustiis atque altitudine montium defendatur, quum imperator in bello versetur, in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit, eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne iudicium et potestas more maiorum debet esse, viri decem vendent? 53. Et, credo, P. Rullus — is enim sic se gerit, ut sibi iam decemvir designatus esse videatur — ad eam auctionem potissimum proficiscetur? XX. Is videlicet ante quam veniat in Pontum, litteras ad Cn. Pompeium mittet, quarum ego iam exemplum ab istis compositum esse arbitror: P. SERVILIUS RULLUS, TRIBUNUS PLEBIS, DECENVIR, S. D. CN. POMPEIO, CN. F. NON credo ascripturum esse MAGNO: non enim videtur id, quod imminuere lege conatur, concessurus verbo. TE VOLO CURARE, UT MIHI SINOPAE PRAESTO SIS AUXILIUMQUE ADDUCAS, DUM EOS AGROS, QUOS TU TUO LABORE CEPISTI, EGO MEA LEGE VENDAM. An Pompeium non adhibebit? in eius provincia vendet manubias imperatoris? Ponite ante oculos vobis Rullum in Ponto, inter nostra atque hostium castra hasta posita, cum suis formosis finitoribus auctionantem. 54. Neque in hoc solum inest contumelia, quae vehementer et insignis est et nova, ut ulla res parva bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venerit, verum etiam locata sit. Plus spectant homines certe quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii cum imperio, cum iudicio omnium rerum, cum infinita potestate, cum innumerabili pecunia non solum aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire, aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de eius exercitu, copiis, gloria detrahi posse. Putant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus habeat aut agrorum aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, quum viderit earum rerum omnium potestatem ad decemviros esse translata. 55. Patior non moleste tam stultos esse, qui haec sperent, quam impudentes, qui conentur: illud queror, tam me ab iis esse contemptum, ut haec portenta me consule potissimum cogitent.

Atque in omnibus his agris aedificiisque vendendis permittitur decemviris, UT VENDANT QUIBUSCUMQUE IN LOCIS VIDEATUR. O perturbatam rationem, o libidinem refrenandam, o consilia dissoluta atque perditam! XXI. Vectigalia locare nus-

quam licet nisi in hac urbe, hoc aut illo ex loco, hac vestrum frequentia. Venire nostras res proprias et in perpetuum a nobis abalienari in Paphlagoniae tenebris atque in Cappadociae solitudine licebit? 56. L. Sulla quum bona indemnatorum civium funesta illa auctione sua venderet et se praedam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit, nec quorum oculos offendebat, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est. Decemviri vestra vectigalia non modo ne vobis quidem arbitris, sed ne praecone quidem publico teste vendent?

Sequitur OMNES AGROS EXTRA ITALIAM, infinito ex tempore, non ut antea, ab Sulla et Pompeio consulibus. Cognitione decemvirum privatus sit an publicus: sic, Quirites, agro pergrande vectigal imponitur. 57. Hoc quantum iudicium, quam intolerandum, quam regium sit quem praeterit? posse quibuscumque locis velint nulla disceptatione, nullo consilio privata publicare, publica liberare? Excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus: quem ego excipi et propter hominum necessitudinem et propter rei aequitatem, Quirites, ipse vehementer gaudeo. Sed quae haec impudentia? Qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non iure, misericordia senatus, non agri condicione defendunt. Nam illum agrum publicum esse fatentur: se moveri possessionibus, avitis suis sedibus ac dis penatibus, negant oportere. Ac, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus, quae est ista aequitas, ceteros, etiam si privati sint, permittit ut publici iudicentur: hunc excipere nominatum, qui publicus esse fateatur? Ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum aliqua ratione valuerunt: ceteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine populi Romani notione, sine iudicio senatus decemviris addicentur. XXII. 58. Atque etiam est alia superiore capite, quo omnia veneunt, quaestuosa exceptio, quae teget eos agros, de quibus foedere cautum est. Audivit hanc rem non a me, sed ab aliis agitari saepe in senatu, non numquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adiudicavit: ei tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse foedere. Hoc quia vos foe-

das non iusseritis, veretur Hiempsal ut satis firmum sit et ratum. Quid? cuius modi est illud? tollitur vestrum iudicium: foedus totum excipitur: comprobatur. Quod minuit auctionem decemviralem, laudo: quod regi amico cavet, non reprehendo: quod non gratis fit, indignor. 59. Volitat enim ante oculos istorum Iuba regis filius, adolescens non minus bene nummatus quam bene capillatus.

Vix iam videtur locus esse qui tantos acervos pecuniae capiat. Augel, addit, accumulal: AURUM, ARGENTUM EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX CORONARIO, AD QUOS ID CUMQUE PERVENIT NEQUE RELATUM EST IN PUBLICUM NEQUE IN MONUMENTO CONSUMPTUM, id profiteri apud decemviros et ad eos referre iubet. Hoc capite etiam quaestionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, iudiciumque de pecuniis repetundis ad decemviros translalum videtis. Horum erit nullum iudicium, quantae cuiusque manubiae fuerint, quid relatum, quid residuum sit: in posterum vero lex haec imperatoribus vestris constituitur, ut quicumque de provincia decesserit, apud eosdem decemviros quantum habeat praedae, manubiarum, auri coronarii profiteatur. 60. Hic tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. Unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? qui honore decemviratus excluditur prope nominatim, cuius iudicium legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur, cuius non in provinciam, sed in ipsa castra decemviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate et iudicio rerum omnium mittuntur, cui ius imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur, is excipitur unus, ne manubias referre debeat. Utrum tandem hoc capite honos haberi homini an invidia quaeri videtur?

XXIII. 61. Remittit hoc Rullo Cn. Pompeius: beneficio isto legis, benignitate decemvirali nihil utitur. Nam si est aequum praedam ac manubias suas imperatores non in monumenta deorum immortalium neque in urbis ornamenta conferre, sed ad decemviros tamquam ad dominos reportare, nihil sibi appetit praecipue Pompeius, nihil: vult se in communi atque in eodem quo ceteri iure versari. Sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum hos decemviros por-

titores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores vestros excutiant, non mihi videntur honoris causa excipere Pompeium, sed metuere ne ille eandem contumeliam quam ceteri ferre non possit. 62. Pompeius autem *quum* hoc animo est, ut, quidquid vobis placeat, sibi ferendum putet, quod vos ferre non poteritis, id profecto perficiet, ne diutius inviti ferre cogamini. Verum tamen cavet, ut, si qua pecunia post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur. Nova porro vectigalia videt ea fore, quae Pompeius adiunxerit. Ita remissis manubiis, vectigalibus eius virtute partis se frui putat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris tanta, quanta est in terris, nihil praetermissum sit, omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venerint: accesserint in cumulum manubiae vestrorum imperatorum: quantae et quam immanes divitiae decemviris in tantis auctionibus, tot iudiciis, tam infinita potestate rerum omnium quaerantur videtis.

XXIV. 63. Cognoscite nunc alios immensos atque intolerabiles quaestus, ut intelligatis ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis agrariae nomen esse quaesitum. Hac pecunia iubet agros emi, quo deducamini. Non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi laessitus. Vellem fieri posset, ut a me sine contumelia nominarentur ii, qui se decemviros sperant futuros: iam videtis quibus hominibus omnium rerum et vendendarum et emendarum potestatem permetteretis. 64. Sed quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, quum haberet haec res publica Lucianos, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos, et tum, quum erant Catones, Philo, Laelii, quorum sapientiam temperantiamque in publicis privatisque, forensibus domesticisque rebus perspexeratis, tamen huiusce modi res commissa nemini est, ut idem iudicaret et venderet et hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum idemque agros vectigales populi Romani abalienaret, et quum sum-

mam tantae pecuniae, nullo teste, sibi ipse ex sua voluntate fecisset, tum denique emeret a quibus vellet quod videretur. 65. Committite vos nunc, Quirites, his hominibus haec omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini: reperietis partem esse eorum, quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum nihil satis esse videatur. XXV. Hic ego iam illud, quod expeditissimum est, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc nobis a maioribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a privatis, quo plebes publice deducatur omnibus legibus agris publicis privatos esse deductos huiusmodi modi aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis *fateor* exspectasse: hanc vero emendi et vendendi quaestuosissimam ac turpissimam mercaturam alienam actione tribunicia, alienam dignitate populi Romani semper putavi. 66. Iubet agros emi. Primum quaero quos agros et quibus in locis? nolo suspensam et incertam plebem Romanam obscura spe et caeca expectatione pendere. Albanus ager est, Selinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Literninus, Cumanus, Casilinas. Audio. Ab alia porta Capenas, Faliseus, Sabinus ager, Reatinus, Venafranus, Allifanus, Trebulanus. Habes tantam pecuniam, qua hosce omnes agros et ceteros horum similes non modo emere, verum etiam coacervare possis: cur eos non definis neque nominas, ut saltem deliberare plebes Romana possit, quid intersit sua, quid expediat, quantum tibi in emendis et in vendendis rebus committendum putet? Definis, inquit, Italiam. Satis certa regio. Etenim quantum interest, utrum in Massici radices, an in Italiam aliove deducamini? 67. Age, non definis locum. Quid? naturam agri? Vero, inquit, qui arari aut coli possit. Qui possit arari, inquit, aut coli: non qui aratus aut cultus sit. Utrum haec lex est an tabula Neratiana auctionis? in qua scriptum fuisse aiunt: IUGERA CC, IN QUIBUS OLIVETUM FIERI POTEST: IUGERA CCC, UBI INSTITUI VINEAE POSSUNT. Hoc tu emes ista innumerabili pecunia quod arari aut coli possit? Quod solum tam exile et macrum est quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum in quo agricolarum cultus non elaboret? Ideo, inquit, agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito. Hoc, Quirites, multo

est quaestuosius, quam si ab invito sumeret: inibitur enim ratio quaestus de vestra pecunia et tum denique ager emetur, quum idem expediet emptori et venditori.

XXVI. 68. Sed videte vim legis agrariae. Ne ei quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima condicione et pecunia maxima. Conversa ratio. Antea, quum erat a tribuno plebis mentio legis agrariae facta, continuo, qui agros publicos aut qui possessiones invidiosas tenebant, exlimescebant. Haec lex eos homines fortunis locupletat, invidia liberat. Quam multos enim, Quirites, existimatis esse qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre non possint? qui vendere cupiant, emptorem non reperiant? perdere iam denique illos agros ratione aliqua velint? Qui paullo ante diem noctemque tribunicium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariae pertimescebant, ei nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiae, plenos periculi quanti ipsi velint decemviris tradant. Atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus canit. 69. Habet socerum, virum optimum, qui tantum agri in illis rei publicae tenebris occupavit, quantum concupivit. Huic subvenire vult succumbenti iam et oppresso, Sullanis oneribus gravi, sua lege ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. Et vos non dubitatis quin vectigalia vestra vendatis, plurimo maiorum vestrorum sanguine et sudore quaesita, ut Sullanos possessores divitiis angeatis, periculo liberetis? 70. Nam ad hanc emptionem decemviralem duo genera agrorum spectant, Quirites. Eorum unum propter invidiam domini fugiant, alterum propter vastitatem. Sullanus ager a certis hominibus latissime continuatus tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit. Hic ager omnis, quoquo pretio coemptus erit, tamen ingenti pecunia vobis inducetur. Alterum genus agrorum propter sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque desertum emetur ab iis, qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. Et nimirum id est, quod ab hoc tribuno plebis dictum est in senatu, urbanam plebem nimium in re publica posse: ex-

hauriendam esse: hoc enim verbo est usus, quasi de aliqua sentina ac non de optimorum civium genere loqueretur. XXVII. 71. Vos vero, Quirites, si me audire vultis, retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum: nisi forte mavultis relictis his rebus atque hac luce rei publicae in Sipontina siccitate aut in Salpinorum pestilentiae finibus Rullo duce collocari. At dicat quos agros empturus sit: ostendat et quid et quibus daturus sit. Ut vero, quam omnes urbes, agros, vectigalia, regna vendiderit, tum arenam aliquam aut paludes emat, id vos potestis, quaeso, concedere? Quamquam illud est egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniae coguntur et coacervantur, quam glaeba una ematur. Deinde emi iubet: ab invito vetat. 72. Quaero, si qui velint vendere non fuerint, quid pecunia fiet? Referre in aerarium lex vetat: exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebant: vobis ager non emetur. Vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis, illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducuntur pecuniae magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex est, qua nostra vendamus quanti possimus, aliena emamus quanti possessores velint. 73. Atque in hos agros, qui hac lege empti sint, colonias ab iis decemviris deduci iubet?

Quid? omnine locus eius modi est, ut nihil intersit rei publicae, colonia deducatur in eum locum necne? An est locus qui coloniam postulet aut plane recuset? Quo in genere, sicut in ceteris rei publicae partibus, est operae pretium diligentiam maiorum recordari, qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocarunt, ut esse non oppida Italiae, sed propugnacula imperii viderentur. Hi deducunt colonias in eos agros, quos emerint. Etiamne si rei publicae non expediat? 74. ET IN QUAE LOCA PRAETEREA VIDEBITUR. Quid igitur est causae quin coloniam in laniculum possint deducere et suum praesidium in capite atque cervicibus nostris collocare? Tu non definias quo colonias, in quae loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupes locum quem idoneum ad vim tuam iudicaris? compleas nu-

mero, confirmes praesidio quo velis? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coëreacas, opprimas, redigas in istam decemviralem ditionem ac potestatem? XXVIII. 75. Ut vero totam Italiam suis praesidiis obsidere atque occupare cogitent, quaeso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiae colonos deducant quos velint, iisque colonis agrum dari iubet. Num obscure maiores opes, quam libertas vestra pati potest, et maiora praesidia quaeruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? Nam quum iidem omnem pecuniam, maximam multitudinem iidem totam Italiam, suis opibus obsidebunt, iidem vestram libertatem suis praesidiis et coloniis interclusam tenebant, quae spes tandem, quae facultas recuperandae vestrae libertatis relinquetur?

76. At enim ager Campanus hac lege dividetur orbe terrae pulcherrimus et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam. Atqui quid ad haec possumus dicere? De commodo vestro prius dicam, Quirites: deinde ad amplitudinem et dignitatem revertar, ut, si quis agri aut oppidi bonitate delectatur, ne quid exspelet, si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatae largitioni resistat. Ac primum de oppido dicam, si quis est forte quem Capua magis quam Roma delectet. Quinque milia colonorum Capuam scribi iubet. Ad hunc numerum quingenos sibi singuli sumunt. 77. Quaeso, nolite vosmet ipsos consolari: vere et diligenter considerate. Num vobis aut vestri similibus integris, quietis, otiosis hominibus in hoc numero locum fore putatis? Si est omnibus vobis maiorive vestrum parti, quamquam me vester honos vigilare dies atque noctes et intentis oculis omnes rei publicae partes intueri iubet, tamen paullisper, si ita commodum vestrum fert, conivebo. Sed si quinque hominum milibus ad vim, facinus caedemque delectis locus atque urbs, quae bellum facere atque instruere possit, quaeritur, tamenne patiemini vestro nomine contra vos firmari opes, armari praesidia, urbes, agros, copias comparari? 78. Nam agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt: deducunt suos, quorum no-

mine ipsi teneant et fruantur: coëment praeterea: ista dena iugera continuabunt. Nam si dicent per legem id non licere, ne per Corneliam quidem licet. At videmus, ut longinqua mittamus, agrum Praenestinum a paucis possideri: neque istorum pecuniis quidquam aliud deesse video, nisi eius modi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines et Cumanorum ac Puteolanorum praediorum sumptus sustentare possint. Quod si vestrum commodum spectat, veniat et coram mecum de agri Campani divisione disputet. XXIX. 79. Quaesivi ex eo Kalendis Ianuariis quibus hominibus et quem ad modum illum agrum esset distributurus. Respondit a Romulia tribu se initium esse facturum. Primum quae est ista superbia et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur? Ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et incunditas ostenditur? Aut, si hoc ab se dictum negat et satis facere omnibus vobis cogitat, proferat: in iugera dena describat: a Suburana usque ad Arniensem nomina vestra proponat. Si non modo dena iugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intelligetis, tamenne vexari rem publicam, contemni maiestatem populi Romani, deludi vosmet ipsos diutius a tribuno plebis patiemini? 80. Quod si posset ager iste ad vos pervenire, nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? Unumne fundum pulcherrimum populi Romani, caput vestrae pecuniae, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solacium annonae desperire patiemini? An oblitus estis, Italico bello, amissis ceteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis cetera illa magnifica populi Romani vectigalia perlevi saepe momento fortunae, inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiae portus, quid scriptura, quid omnia transmarina vectigalia iuvabunt tenuissima suspitione praedonum aut hostium injecta? 81. At vero hoc agri Campani vectigal quum eius modi est, ut domi sit et omnibus praesidiis oppidorum tegatur, tum neque bellis infestum nec fructibus varium nec caelo ac loco calamitosum esse solet. Maiores nostri non solum id, quod de Campanis ceperant, non immiserunt,

verum etiam id, quod ei tenebant, quibus adimi iure non poterat, coëmerunt. Qua de causa nec duo Graechi, qui de plebis Romanae commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione quibus voluit est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est. Nullus existit qui ex ea possessione rem publicam demoveret, ex qua nec Gracchorum benignitas eam nec Sullae dominatio deiecisset. XXX. Quem agrum nunc praetereuntes vestrum esse dicitis et quem per Italiam iter qui faciunt externi homines vestrum esse audiunt, is quum erit divisus, neque vestrum dicetur. 82. At qui homines possidebunt? Primum quidem aeres, ad vim prompti, ad seditionem parati, qui, simul ac decenviri concrepuerint, armati in cives et expediti ad caedem esse possint. Deinde ad paucos opibus et copiis adfluentes totum agrum Campanum perferri videbitis. Vobis interea, qui illas a maioribus pulcherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis, glaeba nulla de paternis atque avilis possessionibus relinquatur, ac tantum intererit inter vestram et privatorum diligentiam, quod quum a maioribus nostris P. Lentulus, qui princeps senatus . . . in ea loca missus esset, ut privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coëmeret, dicitur renuntiasse, nulla se pecunia fundum cuiusdam emere potuisse, eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, quum plures fundos haberet, ex illo solo fundo numquam malum nuntium audisset. 83. Itane vero? privatum haec causa commovit: populum Romanum ne agrum Campanum privatis gratis Rullo rogante tradat non commovebit? At idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos nobis fructum Mithridatico bello non tulit: Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit: Siciliae civitatibus bello fugitivorum M. Aquilius etiam mutuum frumentum dedit. At ex hoc vectigali numquam malus nuntius auditus est. Cetera vectigalia belli difficultatibus adfliguntur: hoc vectigali etiam belli difficultates sustentantur. 84. Deinde in hac adsignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe atque a cultura hominum

liberorum esse non oportere. XXXI. Sic enim dico: si Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem ex agris, non constitui et collocari. Totus enim ager Campanus colitur et possidetur a plebe et a plebe optima et modestissima: quod genus hominum optime moratum, optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicola tribuno plebis funditus eicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris et educati, glæbis subigendis exercitati, quo se subito conferant non habebunt: his robustis et valentibus et audacibus decemvirum satellitibus agri Campani possessio tota tradatur, et, ut vos nunc de vestris maioribus prædicatis: „Hunc agrum nobis maiores nostri reliquerunt“, sic vestri posteri de vobis prædicabunt: „Hunc agrum patres nostri acceptum a patribus suis perdidērunt“. 85. Equidem existimo, si iam campus Martius dividatur et uni cuique vestrum ubi consistat bini pedes adsignentur, tamen promiscue toto quam proprie parva frui parte malitis. Qua re etiam si ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum, qui vobis ostenditur, aliis comparatur, tamen honestius eum vos universi quam singuli possideretis. Nunc vero quum ad vos nihil pertineat, sed paretur aliis, eripiatur vobis, nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic legi pro vestris agris resistetis? Adiungit Stellatam campum agro Campano et in eo duodena describit in singulos homines iugera. Quasi vero paullum differat ager Campanus a Stellati.

86. Sed multitudo, Quirites, quaeritur, qua illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea lege permitti, ut quae velint municipia, quas velint veteres colonias colonis suis occupent. Calenum municipium complebunt: Teanum opprimunt: Atellam, Cumas, Neapolim, Pompeios, Nuceriam suis praesidiis devincient: Puteolos vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertateque utuntur, totos novo populo atque adventiciis copiis occupabunt. XXXII. Tunc illud vexillum Campanae coloniae, vehementer huic imperio timendum, Capuae a decemviris inferetur: tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quaeretur. 87. In id oppidum homines nefarii rem publicam nostram transferre conantur, quo in oppido maiores

nostri nullam omnino rem publicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Karthaginem, Corinthum, Capuam, statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Karthago est, quod quum hominum copiis tum ipsa natura ac loco, succincta portibus, armata muris, excurrere ex Africa, imminere iam fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est. Erat enim posita in angustiis atque in faucibus Graeciae sic, ut terra claustra locorum teneret et duo maria maxime navigationi diversa paene coniungeret, quum pertenui discrimine separentur. Haec, quae procul erant a conspectu imperii, non solum adflixerunt, sed etiam, ne quando recreata exurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. 88. De Capua multum est et diu consultum: exstant litterae, Quirites, publicae: sunt senatus consulta complura. Statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem rei publicae nullam reliquissent, nihil fore quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis, ut esset urbs, quae res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, ut aratores cultu agrorum defessi urbis domiciliis uterentur, idcirco illa aedificia non esse deleta. XXXIII. 89. Videte quantum intervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia et inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam, receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae rei publicae constituunt, molem contra veterem rem publicam comparant. Quod si maiores nostri existimassent quemquam in tam illustri imperio et tam praeclara rei publicae disciplina M. Bruti aut P. Rulli similem futurum — hos enim nos duos adhuc vidimus qui hanc rem publicam Capuam totam transferre vellent — profecto nomen illius urbis non reliquissent. 90. Verum arbitrabantur Corinthi et Karthagini, etiam si senatum et magistratus sustulissent agrumque civibus ademissent, tamen non defore

qui illa restituerent atque qui ante omnia commutarent quam nos audire possemus: hic vero in oculis senatus populique Romani nihil posse existere quod non ante exslingui atque opprimi posset quam plane exortum ac natum. Neque vero ea res fefellit homines divina mente et consilio praeditos. Nam post Q. Fulvium Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta atque capta est, nihil est in illa urbe contra hanc rem publicam non dico factum, sed nihil omnino est cogitatum. Multa postea bella gesta cum regibus, Philippo, Antiócho, Persa, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate et ceteris: multa praeterea bella gravia, Karthaginense, Corinthium, Numantinum: multae in hac re publica seditiones domesticae, quas praetermitto: bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum: quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se nobis praebeuit et ad bellum instruendum et ad exercitum ornandos et tectis ac sedibus suis recipiendos. 91. Homines non inerant in urbe, qui malis contionibus, turbulentis senatus consultis, iniquis imperiis rem publicam miscerent et rerum novarum causam aliquam quaerent. Neque enim contionandi potestas erat cuiquam nec consilii capiendi publici: non gloriae cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos publicae non est, ibi gloriae cupiditas esse non potest: non contentione, non ambitione discordes. Nihil enim supererat de quo certarent, nihil quod contra peterent, nihil ubi dissiderent. Itaque illam Campanam adrogantem atque intolerandam ferociam ratione et consilio maiores nostri ad inertissimum ac desidiosissimum otium perdaxerunt. Sic et crudelitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt, et multum in posterum providerunt, quod nervis urbis omnibus exsectis urbem ipsam solutam ac debilitatam reliquerunt. XXXIV. 92. Haec consilia maiorum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda[et] P. Rullo]visa sunt: neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam et ipse, qui deduxit, et qui magistratum Capuae illo create ceperunt, et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quon-

iam Bruti atque illius temporis feci mentionem, commemorabo id, quod egomet vidi, quum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio et Sex. Saltio, quem ad modum ipsi loquebantur, praetoribus: ut intelligatis quantam locus ipse adferat superbiam, quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta est, perspicere atque intelligi potuit. 93. Nam primum, id quod dixi, quum ceteris in coloniis duumviri appellantur, hi se praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus urbanis anteeunt, cum fascibus [duobus]. Erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de consilii sententia probatae, ad praeconem et ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre ferendum vix erat. Quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemptum, abiectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio ac regio spiritu quum videremus, Blossios mihi videbar illos videre ac Vibellios. 94. Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum! et in Albana et Seplesia quae concursatio percunctantium quid praetor edixisset, ubi cenaret, quo denuntiasset. Nos autem, hinc Roma qui veneramus, iam non hospites, sed peregrini atque advenae nominabamur. XXXV. 95. Haec qui prospexerint, maiores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putalis? Quid enim viderant? hoc, quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura nobis ad vitae consuetudinem suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Karthaginenses fraudulentum et mendaces non genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus ad studium fallendi studio quaestus vocabantur: Ligures duri atque agrestes: docuil ager ipse nihil ferendo nisi multa cultura et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum et fructuum magnitudine, urbis salubritate, de-

scriptione, pulcritudine. Ex hac copia atque omnium rerum affluentia primum illa orta est adrogantia, qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postularunt: deinde ea luxuries, quae ipsum Hannibalem armis etiam tunc invictum voluptate vicit. 96. Huc isti decemviri quum 100 colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, cenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua planissimo in loco explicata ac praeclarissimis viis irridebunt atque contemnent: agros vero Vaticanum et Pupiniam cum suis optimis atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt: oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac iocum contendunt: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum herele Lanuvium, Ariciam, Tusculum cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. 97. Quibus illi rebus elati et inflati fortasse non continuo, sed certe, si paulum adsumperint vetustatis ac roboris, non continebantur, progredientur longius, eferentur. Singularis homo privatus, nisi magna sapientia praeditus, vix facile sese regionibus officii magnis in fortunis et copiis continet: nedum isti ab Rullo et Rulli similibus conquisiti atque electi coloni Capuae in domicilio superbiae atque in aedibus luxuriosis collocati non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii: immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant, hi ex summa egestate in quandam rerum abundantiam traducti non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur.

XXXVI. 98. Haec tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia quam monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti: haec tu cum istis tuis auctoribus excogitasti, ut vetera vectigalia ea expleretis novo urbi ad certamen dignitatis opponeretis: ut sub vestrum ius, iuris dictionem, potestatem urbes, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem subiungeretis: ut, quum omnem pecuniam

ex aerario exhausissetis, ex vectigalibus redegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, ab imperatoribus nostris coëgissetis, tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent, ut iidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentes a vestris necessariis et a vobismet ipsis emptos quanti velletis populo Romano induceretis: ut omnia municipia coloniasque Italiae novis colonis occuparetis: ut quibuscumque in locis vobis videretur ac quam multis videretur colonias collocaretis: 99. ut omnem rem publicam vestris militibus, vestris urbibus, vestris praesidiis eingeretis atque oppressam teneretis: ut ipsum Cn. Pompeium, cuius praesidio saepissime rem publicam contra acerrimos hostes et contra improbissimos cives victorem atque horum conspectu privare possetis: ut nihil auro et argento violari, nihil numero et suffragiis declarari, nihil vi et manu perfringi posset, quod non vos oppressum atque ereptum teneretis: ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia cum imperio summo, cum iudicio infinito, cum omni pecunia: ut veniretis in castra Cn. Pompeii atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis: ut interea magistratus reliquos, legibus omnibus soluti, sine metu iudiciorum, sine periculo petere possetis: ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, nemo senatum cogere, non consul coërcere, non tribunus plebis retinere posset.

100. Haec ego vos concupisse pro vestra stultitia atque intemperantia non miror: sperasse me consule adsequi posse demiror. Nam quum omnium consulum gravis in re publica custodienda cura ac diligentia debet esse tum eorum maxime, qui non in eunabulis, sed in campo sunt consules facti. Nulli populo Romano pro me maiores mei spondeverunt: mihi creditum est: a me petere quod debeo, me ipsum appellare debetis. Quem ad modum, quum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt, sic, si quid deliquero, nullae sunt imagines quae me a vobis deprecentur. XXXVII. Qua re modo ut vita suppetat, quam ego si possum ab istorum scelere insidiisque defendere,

polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide: Rem publicam vigilantem homini, non timido, diligenti, *non ignavo*, commissistis. 101. Ego is consul, qui contionem metuam, qui tribunos plebis perhorrescam, qui saepe et sine causa tumultuer, qui timeam ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci inusserit? Ego, quum vestris armis armatus insignibusque amplissimis exornatus *sim*, vestra auctoritate non horreo in hunc locum progredi posse vobisque auctoribus improbitati hominis resistere, nec vereor ne res publica tantis munita praesidiis ab istis vinci aut opprimi possit. Si antea timuissem, tamen hac contione, hoc populo certe non vererer. Quis enim unquam tam secunda contione legem agrariam suasit quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est ac non disturbare atque pervertere. 102. Ex quo intelligi, Quirites, potest nihil esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis adfero, pacem, tranquillitatem, otium. Quae nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent consilio meo ac ratione provisum sunt. Non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueratis, verum etiam istos, quibus otiosi otium fecissemus, aequae otiosos reddam. Etenim illis honores, potestates, divitiae ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, ius in iudiciis et aequitate magistratum, res familiaris in pace, omni ratione otium retinere debetis. 103. Nam si ii, qui propter desidiam in otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem ex ipso otio, quam vos fortunati eritis, si hunc statum, quem habetis, non ignavia quaesitum, sed virtute partum tenueritis. † Quod ego et concordia, quam mihi constitui cum collega, invitissimis iis hominibus, quos in consulatu inimicos esse et animis et corporis actibus providi: omnibus prospexi sane et revocaui. Idem tribunus plebis denuntiavi, ne quid turbulenti me consule conflarent. Summum et firmissimum est illud communibus fortunis praesidium, Quirites, ut, quales vos hodierna die maxima contione mihi pro salute vestra praebuistis, tales reliquis temporibus rei publicae praebatis. Pro certo polliceor hoc vobis atque con-

firmitate me esse perfecturum, ut iam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in consule deligendo plurimum vidisse fateantur.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO TERTIA CONTRA P. SER-
VILIUM RULLUM TR. PLEB. AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero oratione contra legem agrariam apud populum habita animos hominum a perniciose ista lege paene revocasset, P. Servilius Rullus tamen ab instituto suo non recessit, sed eo Cicero auctoritatem infirmare studuit, quod absentem apud populum criminabatur ea omnia facere gratificantem Sullanarum adsignationum possessoribus. Id quum M. Cicero accepisset, ipse contionem convocavit atque etiam hoc crimen inane esse hac brevi oratione demonstravit. Postea vero, quum etiam L. Caecilius tr. pleb. se legi Serviliae intercessurum esse pronuntiavisset, P. Rullus perferendae legis suae consilium abiicit.

I. 1. Commodius fecissent tribuni plebis, Quirites, si, quae apud vos de me deferunt, ea coram potius me praesente dixissent. Nam et aequitatem vestrae disceptationis et consuetudinem superiorum et ius suae potestatis retinuissem. Sed quoniam adhuc praesens certamen contentionemque fugerunt, nunc, si videtur eis, in meam contionem prodeant et, quo provocati a me venire noluerunt, revocati saltem revertantur. 2. Video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid et non eosdem vultus, quos proxima mea contione praebuerunt, in hanc contionem mihi rettulisse. Qua re a vobis, qui nihil de me credidistis, ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto: a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonae de me opinionis postulo, ut eam, si quae dixero vobis probabo, perpetuo retineatis: sin

aliter, hoc ipso in loco depositam atque abiectam relinquantis. 3. Completi sunt animi auresque vestrae, Quirites, me gratificantem septem tyrannis ceterisque Sullanarum adsignationum possessoribus agrariae legi et commodis vestris obsistere. Hoc si qui crediderunt, illud prius crediderint necesse est, hac lege agraria, quae promulgata est, adimi Sullanos agros vobisque dividi aut denique minui privatorum possessiones, ut in eas vos deducamini. Si ostendo non modo non adimi cuiquam glaebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri: si doceo agris his, qui a Sulla sunt dati, sic diligenter Rullum sua lege consulere ut facile appareat eam legem non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii genero esse conscriptam, num quid est causae, Quirites, quin illa criminatione, qua in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram diligentiam prudentiamque despexerit?

II. 4. Caput est legis quadragesimum, de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut refricare obductam iam rei publicae cicatricem viderer aut aliquid alienissimo tempore novae dissensionis commovere, neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc statum rei publicae non magno opere defendendum putem, praesertim, qui otii et concordiae patronum me in hunc annum populo Romano professus sim, sed ut doceam Rullum posthac in iis saltem tacere rebus, in quibus de se et de suis factis taceri velit. 5. Omnium legum iniquissimam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus interrex de Sulla tulit, UT OMNIA, QUAE CUMQUE ILLE FECISSET, ESSENT RATA. Nam quum ceteris in civitatibus, tyrannis institutis, leges omnes extinguantur atque tollantur, hic rei publicae tyrannum lege constituit. Est invidiosa lex, sicuti dixi, verum tamen habet excusationem. Non enim videtur hominis lex esse, sed temporis. 6. Quid, si est haec multo impudentior? Nam Valeria lege Cornelliisque legibus eripitur, quam datur: coniungitur impudens gratificatio cum acerba iniuria: sed tamen imbibit illis legibus spem non nullam, cui ademptum est, aliquem scrupulum, cui datum est. Rulli cautio est haec:

QUI POST C. MARIUM CN. PAPIRIUM CONSULES. Quam procul a suspitione fugit, quod eos consules, qui adversarii Sullae maxime fuerunt, potissimum nominavit? Si enim Sullam dictatorem nominasset, perspicuum fore et invidiosum arbitratus est. Sed quem nostrum tam tardo ingenio fore putavit, cui post eos consules Sullam dictatorem fuisse in mentem venire non posset? 7. Quid ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Sullanos in invidiam rapit? QUI POST MARIUM ET CARBONEM CONSULES AGRI, AEDIFICIA, LACUS, STAGNA, LOCA, POSSESSIONES — caelum et mare praelermisit, cetera complexus est — PUBLICE DATA, ADSIGNATA, VENDITA, CONCESSA SUNT. A quo, Rulle? Post Marium et Carbonem consules quis adsignavit, quis dedit, quis concessit praeter Sullam? EA OMNIA EO IURE SINT. Quo iure? labefactat videlicet nescio quid. Nimum acer, nimum vehemens tribunus plebis Sullanis res rescindit. UT QUAE OPTIMO IURE PRIVATA SUNT. Etiamne meliore quam paterna et avita? Meliore. 8. At hoc Valeria lex non dicit: Corneliae leges non sanciant: Sulla ipse non postulat. Si isti agri partem aliquam iuris, aliquam similitudinem propriae possessionis, aliquam spem diuturnitatis attingunt, nemo est tam impudens istorum quin agi secum praeclare arbitretur. Tu vero, Rulle, quid quaeris? 'Quod habent ut habeant?' Quis velat? 'Ut privatum sit?' Ita latum est, ut melior tui soceri fundus Hirpinus sit sive ager Hirpinus — totum enim possidet — quam meus paternus avitusque fundus Arpinas. 9. Id enim caves: Optimo enim iure ea sunt profecto praedia, quae optima condicione sunt. Libera meliore iure sunt quam serva: capite hoc omnia, quae serviebant, non servient. Soluta meliore in causa sunt quam obligata: eodem capite subsignata omnia, si modo Sullana sunt, liberantur. Immunia commodiore condicione sunt quam illa, quae pensant: ego Tusculanis pro aqua Crabra vectigal pendam, quia mancipio fundum accepi: si a Sulla mihi datus esset, Rulli lege non penderem. III. 10. Video vos, Quirites, sicuti res ipsa cogat, commoveri vel legis vel orationis impudentia: legis, quae ius melius Sullanis praediis constituat quam paternis, orationis, quae in eius modi causa insimulare quemquam audeat rationes Sullae nimum vehe-

menter defendere. Ac si illa solum sanciret, quae a Sulla essent data, tacerem, modo ipse se Sullanum esse confiteretur. Sed non modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus donationis inducit: et is, qui a me Sullanas possessiones defendi eriminatur, non eas solum sancit, verum ipse novas adsignationes instituit et repentinus Sulla nobis exoritur. **11.** Nam attendite quantas concessionem agrorum hic noster obiurgator uno verbo facere conetur: *QUAE DATA, DONATA, CONCESSA, VENDITA.* Patior: audio. Quid deinde? *POSSESSA.* Hoc tribunus plebis promulgare ausus est, ut quod quisque post Marium et Carbonem consules possideret, id eo iure teneret, quo quod optimo privatum? etiamne, si vi eiecit? etiamne, si clam, si precario venit in possessionem? Ergo hac lege ius civile, causae possessionum, praetorum interdicta tollentur. **12.** Non mediocris res neque parvum sub hoc verbo furtum, *Quirites*, latet. Sunt enim multi agri lege Cornelia publicati nec cuiquam adsignati neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur. His cavet, hos defendit, hos privatos facit: hos, inquam, agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis adsignare vult, sed eis condonare, qui possident. Causam quaero cur ea, quae maiores vobis in Italia, Sicilia, Africa, duabus Hispaniis, Macedonia, Asia reliquerunt, ... venire patiamini, quum ea, quae vestra sunt, condonari possessoribus eadem lege videatis. **13.** Iam totam legem intelligetis, quum ad paucorum dominationem scripta sit, tum ad Sullanae adsignationis rationes esse accommodatissimam. Nam socer huius vir multum bonus est: neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentia disputo. **IV.** Ille enim quod habet retinere vult neque se Sullanum esse dissimulat: hic, ut ipse habeat quod non habet, quae dubia sunt per vos sancire vult, et, quum plus appetat quam ipse Sulla, qui his rebus resisto, Sullanas res defendere eriminor. **14.** Habet agros non nullos, inquit, socer meus desertos atque longinquos: vendet eos mea lege quanti volet: habet incertos ac nullo iure possessos: confirmabuntur optimo iure: habet publicos: reddam privatos. Denique eos fundos, quos in agro Casinati optimos fructuosissimosque continuavit, quum usque eo

vicinos proscriberet, quoad oculis conformando ex multis praediis unam fundi regionem formamque perficeret, quos nunc cum aliquo metu tenet, sine ulla cura possidebit.

15. Et quoniam, qua de causa et quorum causa ille hoc promulgavit, ostendi, doceat ipse nunc, ego quem possessorem defendam, quum agrariae legi resisto. *Silvam Scantiam vendis: res publica possidet: defendo.* Campanum agrum dividis: vos estis in possessione: non cedo. Deinde Italiae, Siciliae ceterarumque provinciarum possessiones venales ac prosriptas hac lege video: vestra sunt praedia, vestrae possessiones: resistam atque repugnabo neque patiar a quoquam rem publicam de suis possessionibus me consule demoveri, praesertim, *Quirites*, quum vobis nihil quaeratur. **16.** Hoc enim vos in errore versari diutius non oportet. Num quis vestrum ad vim, ad facinus, ad caedem accommodatus est? Nemo. Atqui ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager et praeclara illa Capua servatur: exercitus contra vos, contra libertatem vestram, contra Cn. Pompeium constituitur: contra hanc urbem Capua, contra vos manus hominum audacissimorum, contra Cn. Pompeium decem duces comparantur. Veniant, coram, quoniam me in vestram contionem vobis flagitantibus evocaverunt, disserant!

M. TULLII CICERONIS
PRO C. RABIRIO PERDUELLIONIS REO
AD QUIRITES ORATIO.

ARGUMENTUM.

T. Labienus tribunus pleb. C. Rabirio perduellionis crimen Cicero consule intendit, quod L. Appuleium Saturninum tribunum pleb. res novas molientem interfecisset C. Mario L. Valerio coss. a. u. c. 654. Causa acta est primo apud duumviros ex antiquo more, sed sorte a praetore datos, non a populo Romano more et instituto creatos. Hi erant C. et L. Iulii Caesares. Ab his condemnatus Rabirius provocat ad populum. Quam ob rem causa postea acta est in campo Martio comitiis centuriatis. Defendit C. Rabirium M. Cicero consul a. u. c. 691., sed in semihorae curriculum coactus a tribuno pleb. T. Labieno. At nihilo minus a populo condemnatus esset reus, nisi Metellus Celer angur et praetor, quum a multitudine se non audiri et C. Rabirium cupide condemnari videret, vexillum de Ianiculo detraxisset, ut iam nihil sciscere populo Rom. liceret. Comitiis ergo tunc solutis abiicit T. Labienus actionem et C. Rabirius liberatus discessit. — Oratio haec, qua M. Cicero C. Rabirium defendit, integra non est, quamquam duobus fragmentis e membranis bibliothecae Vaticanae a Niebhrio erutis adaucta nunc legitur.

I. 1. **E**t si, Quirites, non est meae consuetudinis initio dicendi rationem reddere qua de causa quemque defendam, propterea quod cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis iustam mihi causam necessitudinis esse duxi, tamen in hac defensione capitis, famae fortunarumque omnium C. Rabirii proponenda ratio videtur esse officii mei, propterea quod, quae iustissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum debet videri. 2. Nam me quum amicitiae vetustas, quum dignitas hominis, quum ratio humanitatis, quum meae vitae perpetua consuetudo ad C. Rabirium defendendum est adhortata, tum vero, ut id studiosissime facerem, salus rei publicae, consulare officium, consulatus denique ipse mihi una a vobis

cum salute rei publicae commendatus coegit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia vitae, Quirites, non denique veteres iustae gravesque inimicitiae civium in discrimen capitis vocaverunt, sed ut illud summum auxilium maiestatis atque imperii, quod nobis a maioribus est traditum, de re publica tolleretur, ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil consularis imperium, nihil consensus bonorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret, idcirco in his rebus evertendis unius hominis senectus, infirmitas solitudoque temptata est. 3. Quam ob rem si est boni consulis, quum euncta auxilia rei publicae labefactari convellique videat, ferre opem patriae, succurrere salutis fortunisque communibus, implorare civium fidem, suam salutem posteriorem salute communi ducere, est etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus rei publicae temporibus exstitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire praesidia rei publicae, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium putare: ea qui secutus sit, laude potius et honore quam poena et supplicio dignum iudicare. 4. Quam ob rem labor in hoc defendendo praecipue meus est, studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debet.

II. Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam neque a tribuno plebis susceptam neque a consule defensam neque ad populum Romanum esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, nisi ut nullum sit posthac in re publica publicum consilium, nulla bonorum consensus contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis rei publicae temporibus perfugium et praesidium salutis. 5. Quae quum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famae fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Iove optimo maximo ceterisque dis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multo magis haec res publica quam ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto, precorque ab iis, ut hodiernum diem et ad huius salutem conservandam et ad rem publicam constituendam illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad

deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, salus rei publicae vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in rei publicae salute sapientiam, quam soletis.

6. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiae meae temporis angustiis obstitisti meque ex comparato et constituto spatio defensionis in semihorae curriculum coegisti, parebitur, et, quod iniquissimum est, accusatoris condicioni et, quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac praescriptione semihorae patroni mihi partes reliquisti, consulis ademisti, propterea quod ad defendendum prope modum satis erit hoc mihi temporis, ad conquerendum parum. 7. Nisi forte de locis religiosis ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas: quo in crimine nihil est umquam abs te dictum, nisi a C. Macro obiectum esse crimen id C. Rabirio. In quo ego demiror meminisse te quid obiecerit C. Rabirio Macro inimicus, oblitum esse quid aequi et iurati iudices iudicaverint. III. 8. An de peculatu facto aut de tabulario incenso longa oratio est exprobanda? quo in crimine propinquus C. Rabirii iudicio clarissimo, C. Curtius, pro virtute sua est honestissime liberatus, ipse vero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo est umquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, quum ad iudicii moram familiaris funeris excusatio quaereretur. Quid enim? est tam veri simile [quam] cariorem huic sororis maritum quam sororis filium fuisse, atque ita cariorem, ut alter vita crudelissime privaretur, quum alteri ad prolationem iudicii biduum quaereretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis aut de civibus Romanis contra legem Porciam verberatis aut necatis plura dicenda sunt, quum tanto studio C. Rabirius totius Appuliae, singulari voluntate Campanae viciniae ornatur? quumque ad eius propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsae convenerint, aliquanto etiam latius excitatae quam ipsius viciniae nomen ac termini postulabant? Nam quid ego ad id

longam orationem comparem, quod est in eadem multae irrogatione praescriptum, hunc nec suae nec alienae pudicitiae pepercisse? 9. Quin etiam suspicor eo mihi semihoram ab Labieno praestitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad haec crimina, quae patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse.

Illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguum atque angustam esse voluisti: quae non oratoris ingenium, sed consulis auxilium implorat et flagitat. 10. Nam de perduellionis iudicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus aut solus ex hac re publica sustulissem? utinam hoc, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meae laudis esset! Quid enim optari potest quod ego mallem quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? Sed ista laus primum est maiorum nostrorum, Quirites, qui expulsis regibus nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiae retinuerunt, deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt.

IV. 11. Quam ob rem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tunc, qui civibus Romanis in contione ipsa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere, qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspice in loco, crucem ad civium supplicium defigi et constitui iubes, an ego, qui funestari contionem contagione carnificis veto, qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico, qui castam contionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Romanorum, integrum ius libertatis defendo servari oportere? 12. Popularis vero tribunus plebis, custos defensorque iuris et libertatis! Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit: hic misericors flagella rettulit. Porcia lex libertatem civium licitori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Romanorum iniussu vestro iudicaretur: hic popularis a duumviris, iniussu vestro, non iudicari de cive Romano, sed indicta causa civem Ro-

manum capitis condemnari coëgit. 13. Tu mihi etiam legis Porciae, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cuiusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo supplicii inusitatis, sed etiam verborum crudelitate inaudita violare libertatem huius populi, temptare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque haec tua, quae te hominem elementem popularemque delectant: I, LICTOR, COLLIGA MANUS, quae non modo huius libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem aut Numae Pompili: Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatus carmina: quae tu, homo lenis ac popularis, libentissime commemoras: CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI SUSPENDITO Quae verba, Quirites, iam pridem in hac re publica non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.

V. 14. An vero, si actio ista popularis esset et si ullam partem aequitatis haberet aut iuris, C. Gracchus eam reliquisset? Scilicet tibi graviolem dolorem patris tui mors attulit quam C. Graccho fratris, et tibi acerbior eius patris mors est, quem nunquam vidisti, quam illi eius fratris, quicum concordissime vixerat, et similis viri tu ulciseeris patris mortem atque ille persequeretur fratris sui, si ista ratione agere voluisset, et par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac T. Gracchus reliquerat? An pietas tua maior quam C. Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quae si in illo minima fuissent, tamen prae tuis facultatibus maxima putarentur. 15. Quum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interiectum putas? Sed moretur prius acerbissima morte miliens C. Gracchus quam in eius contione carnifex consisteret: quem non modo foro, sed etiam caelo hoc ac spiritu censoriae leges atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum a commodis vestris, quum iste omnes et suppliciorum et verborum acerbitates non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis atque ex regum commentariis conquisierit, ego omnibus meis opibus,

omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim et restiterim crudelitati? Nisi forte hanc condicionem vobis esse vullis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. 16. Misera est ignominia iudiciorum publicorum, misera multatio bonorum, miserum exsilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis. Mors denique si proponitur, in libertate moriamur, carnifex vero et obductio capitis et nomen ipsum crucis absit non modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum eventus atque permissio, sed etiam condicio, expectatio, mentio ipsa denique indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu dominorum benignitas vindicta una liberat: nos a verberibus, ab unco, a crucis denique terrore neque res gestae neque acta aetas neque vestri honores vindicabunt? 17. Quam ob rem fateor atque etiam, T. Labiene, profiteor et prae me fero te ex illa crudeli, importuna, non tribunicia actione, sed regia meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum. Qua tu in actione quamquam omnia exempla maiorum, omnes leges, omnem auctoritatem senatus, omnes religiones atque auspicioium publica iura neglexisti, tamen a me haec in hoc tam exiguo meo tempore non audies. Liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem.

VI. 18. Nunc de Saturnini crimine ac de clarissimi patris tui morte dicemus. Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum, et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susceperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu L. Saturninum, hostem populi Romani, interfectum! — Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, quum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Numquam, mihi credite, populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto iam levior est adclamatio! Quin continetis vocem, indicem

stultitiæ vestrae, testem paucitatis. — 19. Libenter, inquam, confiterer, si verè possem aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirium manu L. Saturninum esse occisum, et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer, sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad erimen non minus: confiteor interficiendi Saturnini causa C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam a me graviolem confessionem aut quod in hunc maius crimen expectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo occidendi hominis causa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt: si arma iure sumpta concedis, interfectum iure concedas necesse est.

In vetustissimo exemplari deest una charta.

VII. 20. Fit senatus consultum, ut C. Marius L. Valerius consules adhiberent tribunos plebis et praetores quos eis videretur operamque darent, ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur. Adhibent omnes tribunos plebis praeter Saturninum, praetores omnes praeter Glauciam: qui rem publicam salvam esse vellent, arma capere et se sequi iubent. Parent omnes. Ex aedificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuite, dantur. Hic iam, ut omittam cetera, de te ipso, Labiene, quaero: quum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo, Gracchus: addam, quoniam ita vis, eodem Q. Labienum, patruum tuum: in foro autem C. Marius et L. Valerius Flaccus consules, post cunctus senatus atque ille senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, laudatis, quo facilius de hoc senatu detrudere possitis: quum equester ordo — at quorum equitum Romanorum, di immortales! — patrum nostrorum atque eius aetatis, quae tum magnam partem rei publicae atque omnem dignitatem iudiciorum tenebat: quum omnes omnium ordinum homines, qui in salute rei publicae salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent, quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? 21. De te ipso, inquam, Labiene, quaero: quum ad arma consules ex senatus consulto voca-

vissent, quum armatus M. Aemilius, princeps senatus, in comitio constitisset, qui quum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat: quum denique Q. Scaevola, confectus senectute, perditus morbo, mancus et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, et animi vim et infirmitatem corporis ostenderet: quum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus omnesque, qui tum erant, consulares pro salute communi arma cepissent: quum omnes praetores, cuncta nobilitas ac iuventus accurreret, Cn. et L. Domitii, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: quum omnes Octavii, Metelli, Iulii, Cassii, Catones, Pompeii: quum L. Philippus, L. Scipio, quum M. Lepidus, D. Brutus, quum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, meruisti: quum hic Q. Catulus, admodum tum adolescens, quum hic C. Curio, quum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent, quid tandem C. Rabirium facere convenit? Utrum inclusum atque abditum latere in occulto atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere an in Capitolium pergere atque ibi se cum tuo patruo et ceteris ad mortem propter vitae turpitudinem confugientibus congregare? an eum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scaevola, cum bonis denique omnibus coire non modo salutis, verum etiam periculi societatem?

VIII. 22. Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? quum ignaviae ratio te in fugam atque in latebras impelleret, improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium accesserit, consules ad patriae salutem ac libertatem vocarent, quam tandem auctoritatem, quam vocem, cuius sectam sequi, cuius imperio parere potissimum velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid, pater quicum? quid, propinqui vestri, equites Romani? quid, omnis praefectura, regio, vicinitas vestra? quid, ager Picenus universus utrum tribunicium furorem an consularem auctoritatem secutus est? 23. Equidem hoc adfirmo, quod tu nunc de tuo patruo praedicas, neminem umquam adhuc de se esse confessum: nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simula-

tione honestatis relictus qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. Fuerit, et fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis vulneribus coactus: induxit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriae praeponeret: idcirco oportuit C. Rabirium desciscere a re publica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? consulum voci atque imperio non oboedire? 24. Atqui videmus haec in rerum natura tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset aut cum bonis aut lateret. Latere mortis erat instar turpissimae, cum Saturnino esse furoris et sceleris, virtus et honestas et pudor cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum iis fuerit C. Rabirius, quos amentissimus fuisset si oppugnasset, turpissimus si reliquisset? IX. At C. Decianus, de quo tu saepe commemoras, quia, quum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in contione de morte Saturnini, condemnatus est. Etiam Sex. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domisuae, condemnatus est. Statuerunt equites Romani illo iudicio improbum civem esse et non retinendum in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem eius honestaret aut desideria imperitorum misericordia commoveret aut suam significaret imitandae improbitatis voluntatem. 25. Itaque mihi mirum videtur unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam tu habes, inveneris. Nam Sex. Titio damnato qui istam habere auderet inventus est nemo. Quod tu si audisses aut si per aetatem scire potuisses, numquam profecto istam imaginem, quae domi posita pestem atque exsilium Sex. Titio attulisset, in Rostra atque in contionem attulisses nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii adflectam navem et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed in his rebus omnibus imprudentia laberis. Causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua. Quae causa ante mortua est, quam tu natus esses, qua in causa tute profecto fuisses, si per aetatem esse potuisses, eam causam in iudicium vocas. 26. An non intelligis primum quos homines et quales viros mortuos summi sceleris ar-

guas? deinde quot ex iis, qui vivunt, eodem crimine in summum periculum capitis arcessas? Nam si C. Rabirius fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit, huic quidem adferet aliquam deprecationem periculi aetas illa, qua tum fuit, Q. vero Catulum, patrem huius, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit, M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia, duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum praesidio fuit, quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt, ceteros pari dignitate praeditos custodes gubernatoresque rei publicae quem ad modum mortuos defendemus? 27. Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem rei publicae defenderunt? quid de tribunis aeriis ceterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? X. Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum consulum fama quid futurum est? L. Flaccum, hominem quum semper in re publica tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio caerimoniisque, quibus praeerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adiungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriae, parentem, inquam, vestrae libertatis atque huiusce rei publicae possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? 28. Etenim si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit, quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac si fides Saturnino data est, quod abs te saepissime dicitur, non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit, idemque violavit, si in fide non stetit. Quae fides, Labiene, qui potuit sine senatus consulto dari? Adeone hospes es huiusce urbis, adeone ignarus disciplinae consuetudinisque nostrae, ut haec nescias, ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magistratum gerere videre? 29. Quid iam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vita caret? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius

quam vitae termini postulabant, spe atque animo de se et gloria sua cogitasset? At credo, quum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset atque obsidione rem publicam liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites: neque quisquam nostrum in rei publicae periculis cum laude ac virtute versatur quin spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque quum multis aliis de causis virorum bonorum mentes divinae mihi atque aeternae videntur esse tum maxime, quod optimi et sapientissimi cuiusque animus ita praesentit in posterum, ut nihil nisi sempiternum spectare videatur. 30. Quapropter equidem et C. Marci et ceterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium mentes, quae mihi videntur ex hominum vita ad deorum religionem et sanctimoniam demigrasse, testor me pro illorum fama, gloria, memoria non secus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare, ac si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitae curriculum natura circumscriptis, immensum gloriae. XI. Qua re si eos, qui iam de vita decesserunt, ornabimus, iustiores nobis mortis condicionem relinquemus. Sed si illos, Labiene, quos iam videre non possumus, negligis, ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? 31. Neminem esse dico ex his omnibus, qui illo die Romae fuerit, quem tu diem in iudicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ceperit, quin consules secutus sit. Omnes ii, quorum tu ex aetate coniecturam facere potes quid tum fecerint, abs te rei capitis C. Rabirii nomine citantur. At occidit Saturninum Babirius. Ulinam fecisset! non supplicium deprecarer, sed praemium postularem. Etenim si Scaevae, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est, quod equiti Romano praemium dari par fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Iovis optimi maximi templis ac sedibus, praecidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium ***

Fragments a Niebuhr et cod. Vaticano palimpsesto primum edita.

XII. 32. *** aret. Itaque non senatus in ea causa co-

gnoscenda me agente diligentior aut inclementior fuit, quam vos universi, quum orbis terrae distributionem atque illum ipsum agrum Campanum animis, manibus, vocibus repudiavistis.

33. Idem ego, quod is, qui auctor huius iudicii est, clamo, praedico, denuntio: nullus est reliquus rex, nulla gens, nulla natio quam pertimescatis: nullum adventicium, nullum extraneum malum est quod insinuare in hanc rem publicam possit: si immortalem hanc civitatem esse vultis, si aeternum hoc imperium, si gloriam sempiternam manere, nobis a nostris cupiditatibus, a turbulentis hominibus atque novarum rerum cupidis, ab intestinis malis, a domesticis consiliis est cavendum.

34. Hisce autem malis magnum praesidium vobis maiores vestri reliquerunt, vocem illam consulis, 'qui rem publicam salvam esse volunt.' Huic voci favete, Quirites, neque vestro iudicio abstuleritis mihi neque eripueritis rei publicae spem libertatis, spem salutis, spem dignitatis.

35. Quid facerem, si T. Labienus caedem civium fecisset, ut L. Saturninus, si carcerem refregisset, si Capitolium cum armatis occupavisset? Facerem idem, quod C. Marius fecit, ad senatum referrem, vos ad rem publicam defendendam cohortarer, armatus ipse vobiscum armato obsisterem. Nunc, quoniam armorum suspitio nulla est, tela non video, non vis, non caedes, non Capitolii atque arcis obsessio est, sed accusatio perniciose, iudicium acerbum, res tota a tribuno plebis suscepta contra rem publicam: non vos ad arma vocandos esse, verum ad suffragia cohortandos contra oppugnationem vestrae maiestatis putavi.

Itaque nunc vos omnes oro atque obtestor hortorque: non ita mos est, consulem quum es

XIII. 36. timet: qui hasce ore adverso pro re publica cicatrices ac notas virtutis accepit, is ne quod accipiat famae vulnus perhorrescit: quem numquam incursiones hostium loco movere potuerunt, is nunc impetum civium, cui necessario cedendum est, perhorrescit.

37. Neque a vobis iam bene vivendi, sed honeste moriendi facultatem petit: neque tam ut domo sua fruatur quam

ne patrio sepulcro privetur laborat. Nihil aliud iam vos orat atque obsecrat, nisi uti ne se legitimo funere et domestica morte privetis, ut eum, qui pro patria nullum umquam mortis periculum fugit, in patria mori patiamini.

38. Dixi ad id tempus, quod mihi a tribuno plebis praestitutum est: a vobis peto quaesoque, ut hanc meam defensionem pro amici periculo fidelem, pro rei publicae salute consularem putetis.

Ad aliquam lacunam huius orationis fragmentum pertinet, quod Servius ad Verg. Aen. 1. 13. servavit his verbis. Cicero pro Rabirio: 'et quum universo populo Romano tum vero equestri ordini longe carissimus'.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUA L. CATILINAM EMISIT
IN SENATU HABITA.

ARGUMENTUM.

L. Sergius Catilina, homo patricii generis, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque, praetorius, qui iam a. u. c. 689. caedem consulum facere eaque facta rerum potiri constituerat, casu autem a consilio exsequendo prohibitus erat, ascitis ad consilium rei publicae opprimendae hominibus omnis generis perditissimis atque audacissimis, quos inopia, cupiditas, scelera stimulabant, consulatum in annum 691. p. u. c. petivit, sed quum quae in animo habebat perniciose rei publicae consilia parum occultata essent, studiis bonorum omnium M. Tullius Cicero una cum C. Antonio consul factus est. Qua re commotus L. Catilina M. Cicerone C. Antonio consulibus cupidius etiam sua consilia recepit, quibus maxime Ciceronis consulis diligentia resistit, ad quem Catilinae eiusque sociorum consilia a Fulvia muliere nobili, quae rem habebat cum Q. Curio, qui particeps fuit conspirationis illius, deferebantur. Quum autem ista mala consilia contra salutem rei publicae a coniuratis inita apertius iam agerentur, senatus consultum factum est, darent operam consules, ne quid detrimenti caperet res publica, effectumque est, ut Catilina spe consulatus, quem in proximum annum petebat, excideret, designarenturque D. Silanus et L. Murena. Quae quum ita essent, L. Catilina, qui iam ante per Italiam ad homines seditiosos, maxime veteres L. Sullae milites, concitandos nuntios miserat, ad C. Manlium, qui Faesulas in urbem Etruriae munitam manum armatorum coegerat, proficisci constituit et bellum patriae inferre, convocatisque nocte, quae inter VIII. et VII. Id. Novembres erat, socios in domum M. Porcii Laecae consilium quod seperat aperuit. Qua congregatione nocturna duo equites Romani Ciceronem consulem illa ipsa nocte ante lucem, quum sicut salutaturi eius domum intrassent, interficiendum, receperunt. M. Cicero vitatis insidiis, proximo die, qui fuit a. d. VI. Id. Novembres, dispositis praesidiis, senatum in templum Iovis Statoris convocavit, quo quum Catilina quasi

sui purgandi causa venisset Cicero eam, quae infra legitur, orationem in Catilinam vehementissime invehens habuit.

I. 1. Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam [iam] omnium horum scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis quem nostrum ignorare arbitraris? 2. O tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit, sit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad eandem unum quemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem quam tu in nos [iam diu] machinaris. 3. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caedere atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave: non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. II. 4. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret ne quid res publica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quosdam seditionum suspitiones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulis est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors

ac rei publicae poena remorata est? At vero nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huius modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. 5. Castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus collocata, crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. Tum denique interficere, quum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure factum esse fateatur. 6. Quam diu quisquam erit qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis oppressus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam mecum licet recognoscas. 7. Meministine me ante diem XII. Kalendas Novembres dicere in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembres, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo

magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu caedem te optimatum contulisse in ante diem v. Kalendas Novembres, tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiri potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, quum te discessu ceterorum nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum esse dicebas? 8. Quid? quum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo iussu meis praesidiis, custodiis vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quin ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam. IV. Recognosce mecum tandem noctem illam superiorem: iam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. Dico te priore nocte venisse inter falcarios — non agam obscure — in M. Laecae domum: convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. 9. O di immortales! ubinam gentium sumus? quam rem publicam habemus? in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: discripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum iam esse exiturum: dixisti paullulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me in meo lectulo interfecturos esse pollicerentur. 10. Haec ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi: domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi, exclusi eos, quos tu ad me salu-

tatum mane miseris, quum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

V. Quae quum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere aliquando ex urbe: patent portae: proficiscere. Nimum diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos: purga urbem. Magno me metu liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. 11. Magna dis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus. Non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae. Quam diu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Quum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato: denique, quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam. 12. Nunc iam aperte rem publicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium ac vastitatem vocas. Qua re quoniam id, quod est primum et quod huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius et ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus. Sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et pernicioosa sentina rei publicae. 13. Quid est, Catilina? num dubitas id imperante me facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe iubet consul hostem. Interrogas me, num in exilium? Non iubeo: sed, si me consulis, suadeo. VI. Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam conurationem perditorum hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit.

Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? Quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferum aut ad libidinem facem praetulisti? 14. Quid vero? nuper quum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. 15. Potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse incundus, quum scias esse horum neminem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obtitisse? Ac iam illa omitto — neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa postea — quotiens tu me designatum, quotiens consulem interficere voluisti! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi! Nihil adsequeris, neque tamen conari ac velle desistis. 16. Quotiens tibi iam extorta est sica ista de manibus! quotiens excidit casu aliquo et elapsa est! tamen ea diutius carere non potes: quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere. VII. Nunc vero quae tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumelliam, quum sis gravis-

simo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? 17. Servi mehercule mei si meisto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu, quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui nec eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim pertimesces? 18. Quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: 'Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quidquid increpuit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.' VIII. 19. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae suspicionis causa ad M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque ut domui meae te adservarem rogasti. Quum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto

esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moribus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti: a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicari? 20. Quae quum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum: id enim postulas et, si hic ordo sibi placere decreverit te ire in exilium, obtemperatum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam ut intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? 21. At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, quum quiescunt, probant: quum patiuntur, decernunt: quum tacent, clamant: neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui stant circum senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paullo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela continuo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae iam pridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

IX. 22. Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ut exilium cogites? Utinam tibi istam mentem di immortales duint! etsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum

tuorum, at in posteritatem impendat. Sed est tanti, dum movo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seingatur. Sed tu ut vitis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocaverit. 23. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invdiam, recta via perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exilium iussu consulis ieris, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos esse videaris. 24. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati? cui sciam pactam et constitutam cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido ac funestam futuram, cui domui tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? X. 25. Ibis tandem aliquando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflam improborum manum. 26. Hic tu qua laetitia perfrueris! quibus gaudiis exsultabis! quanta in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! Ad huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum

etiam bonis otiosorum. Habes ubi ostentes illam tuam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. 27. Tantum profeci, quum te a consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est abs te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, patres conscripti, quamdam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter quae dicam et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica [sic] loquatur: 'M. Tulli, quid agis? Tunc eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocantem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio matari imperabis? 28. Quid tandem te impedit? Mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos cives morte multaverunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum negligis. 29. Sed si quis est invidiae metus, non est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiiae pertimescenda. An quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflaturum? XII. His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horum gladiatorum isti ad vivendum non dedissem. Etenim si

summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. / 30. Quamquam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quae imminent non videant aut ea quae vident dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto intelligo hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique collectos naufragos adgregaverit, exstinguetur atque deletur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. XIII. 31. Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tollitur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, quum aestu febrisque iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflicti, sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius vivis reliquis ingravescet. 32. Qua re secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod saepe iam dixi, discernantur a nobis: desinant insidiari domui suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleo-

los et faces ad inflammandam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. Polliceor vobis hoc, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta illustrata, oppressa vindicata esse videatis.

33. Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iuppiter, qui iisdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium [omnium] arcebis, et homines bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUAM HABUIT AD POPULUM POSTRIDIE
QUAM CATILINA PROFUGIT.

A R G U M E N T Ū M.

Quum ea oratio, quam M. Tullius in senatu in L. Catilinam praesentem a. d. VI. Id. Novembres habuit, a senatoribus ita audita esset, ut plerique consuli adsentirentur et Catilinam hostem patriae atque parricidam appellarent, ille e senatu egressus proximaque nocte, relictis P. Lentulo, C. Cethego aliisque in urbe sociis, qui ea, de quibus convenisset, exsequerentur, ad Manlium profectus erat. Postridie eius diei M. Cicero contione convocata, ut populum de iis rebus, quae agitabantur, edoceret et invidiam a se deprecaretur, hanc, quae infra legitur, orationem habuit.

I. 1. Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie motientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla iam perniciēs a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim iam inter latera nostra sic illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes perhorrescemus. Loco ille motus est, quum est ex urbe pulsus. Palam iam cum hoste nullo impediēte bellum [iustum] geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, quum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus. 2. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod incolentes cives, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse adfictum et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratusque est et se percussum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomerit forasque proiecerit.

II. 3. Ac si quis est talis, quales omnes esse oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderit potius quam emisit, non est ista mea culpa, sed temporum. Interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis qui quae ego deferrem non crederent? quam multos qui propter stultitiam non putarent? quam multos qui etiam defenderent? quam multos qui propter improbitatem faverent? Ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae

periculo sustulissem. 4. Sed quum viderem ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possentis, quum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod etiam illud moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum copias suas eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta coeperat, Publicium et Munatium, quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentes! quam nobiles! III. 5. Itaque ego illum exercitum et Gallicanis legionibus et hoc dilectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, malletm secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quid cogitent me scire sentiunt, neque tamen permouentur. 6. Video cui sit Apulia attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me delata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? Ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod exspectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis: nisi vero si quis est qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus: severitatem

res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, profleiscantur, ne paliantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. 7. O fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis elegerit! Uno mehercule Catilina exhausto relevata mihi et recreata res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? 8. Iam vero quae tanta unquam in ullo homine iuventutis illecebra fuit quanta in illo? qui alios amabat ipse turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo non modo Romae, sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit. V. 9. Atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paullo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scaena levior et nequior qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus frigore et fame ac siti et vigillis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, quum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. 10. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae: nihil cogitant nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua

profuderunt, fortunas suas obligaverunt: res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea comessationes solum et scorta quaerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis oblitii, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis incendia. 11. Quibus ego confido impenderè fatum aliquod et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publicae. Nulla est enim natio quam perlimescamus, nullus rex qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quae sanari poterunt, quaecumque ratione sanabo: quae reseccanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur exspectent.

VI. 12. At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me in exsilium eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium iussus est, paruit. Quin hesterno die, quum domui meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi rem omnem ad patres conscriptos detuli: quo quum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem ac non potius ut importunissimum hostem? quin etiam principes

eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt.—13. Hic ego vehementis ille consul, qui verbo cives in exsilium eicio, quaesivi a Catilina in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset necne. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefecit cetera: quid ea nocte egisset, quid in proximam constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius belli descripta edocui. Quum haesitaret, quum teneretur, quaesivi quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, quum arma, quum secures, quum fasces, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium domui suae fecerat, scirem esse praemissam. 14. In exsilium eiciebam, quem iam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant et ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet.

VII. O condicionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae rei publicae! Nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur, et erunt qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint! 15. Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in exsilium. Sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego a dis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiat, sed triduo tamen audietis, multoque magis illud timeo, ne mihi sit in-

vidiosum aliquando, quod illum emisero potius quam quod eiecerim. Sed quum sint homines qui illum, quum profectus sit, electum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? 16. Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dicunt, non tam hoc queruntur quam verentur. Nemo est istorum tam misericors qui illum non ad Manlium quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si me hercule hoc, quod agit, numquam antea cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exsulem vivere. Nunc vero, quum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in exsilium quam queramur.

VIII. 17. Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque, id qua re fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, adferam. 18. Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim expectas? bellum? Quid ergo? in vastatione omnium tuarum possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant qui istas a Catilina expectant: meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctoriae. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de

sententia possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem publicam quam arma laturo. IX. 19. Alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen expectant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta re publica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum videtur, unum scilicet et idem quod reliquis omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam maxima in multitudine, magnas praeterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentes auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente scelerata ac nefaria concupiverunt, se consules aut dictatores aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit necesse? 20. Tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum, quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Sunt homines ex iis coloniis, quas Sulla constituit: quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio, sed tamen hi sunt coloni, qui se in insperatis ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iactantur. Hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatus delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus: qui etiam non nullos agrestes homines tenues atque egentes in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego, Quirites, in eodem genere praedatorum direptorumque pono, sed eos hoc moneo: desinant furere et proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. X. 21. Quartum genus est sane varium et mixtum et turbulentum, qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo negotio,

partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant, qui vadimonii, iudiciis, proscriptione bonorum defetigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres quam infitiores lentos esse arbitror. Qui homines primum, si stare non possunt, corrunt, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quam ob rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. 22. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinerosorum: quos ego a Catilina non revoco: nam neque divelli ab eo possunt et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis exprimitur. 23. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur: hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari, neque cantare et psallere, sed etiam siccas vibrare et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum futurum. Verum tamen quid sibi isti miseri volunt? Num suas secum muliereulas sunt in castra ducturi? Quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac nives perferent? nisi ideo se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

XI. 24. O bellum magno opere pertinescendum, quum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus: et primum gladiatorum illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes

coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. 25. Sed si, omissis his rebus, quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, [populo] urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas, quae inter se configunt, contendere velimus, ex eo ipso quam valde illi iaceant intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido: denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione configit. In eius modi certamine ac proelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? XII. 26. Quae quum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea dixi, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultam atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas finesque defendent. Gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit — quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum —, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut omnes eius motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

27. Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo qui contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solitior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erum-

peret. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, conivere possum: qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse magistratus egregios, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

XIII. 28. Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maximae res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat: sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poena vos iam omnes salvi esse possitis. 29. Quae quidem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducebus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendent. Quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLII CICERONIS ORATIO QUAM IN CONTIONE QUO DIE ALLOBROGES INVULGARUNT HABUIT.

ARGUMENTUM.

Aliquanto post quam haec gesta erant, quam legati Allobrogum, qui a Lentulo temptati M. Cicerone auctore favere se coniurationi simulaverant, exeuntes ex urbe cum T. Vulturcio, qui erat a Lentulo ad Catilinam missus, in ponte Mulvio nocte comprehensi essent, litteraeque, quae ab Lentulo, Cethego, P. Gabinio Cimbro ad Catilinam ferebantur, Ciceroni traditae, is accessit coniurationis principibus senatum in aedem Concordiae coegit III. Non. Decembres. Ibi quum legati et Vulturcius omnem rem indicassent, coniurati litteris suis convicti in custodiam dati sunt, Ciceroni autem gratiae a senatu actae supplicatioque decreta est. Quibus rebus peractis Cicero in contionem populi et populo quae acta essent exposuit haec, quae infra legitur oratione.

I. I. Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis. 2. Et si non minus nobis iucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta condicio et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortales benevolentia famaue sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam totae urbi, templis delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignes circumdatosque restinximus, iidemque gladios in rem publicam destinctos rettudimus mucronesque eorum a iugulis vestris deiecimus. 3. Quae quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter, Quirites, ut, et quanta et quam manifesta et qua

ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis et expectatis, scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. II. Nam tum, quum ex urbe Catilinam eiciebam — non enim iam vereor huius verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit —, sed tum, quum illum exterminari volebam, aut reliquam confuratorum manum simul exituram aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. 4. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestrae provideretis, quum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Galliei excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum esse T. Vulturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. 5. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi. Illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, quum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipertito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspitione multos fortes viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor adsidue in re publica, praesidio cum gladiis

miseram. 6. Interim tertia fere vigilia exacta, quum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii et a nostris. Res praetoribus erat nota solis, ignorabatur a ceteris. III. Tum interventu Pomptini atque Flacci pugna, quae erat commissa, sedatur. Litterae, quaecumque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me, quum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihil dum suspicantem, vocavi: deinde item accessit est L. Statilius et post eum C. Cethegus: tardissime autem Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilaverat. 7. Quum summis et clarissimis huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad me mane conveniant, litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi. 8. Atque interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, nisi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit.

IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem publicam iussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. Tum ille dixit, quum vix se ex magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, quum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum distributumque erat, incendissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille qui et fugientes exciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. 9. Introducti autem Galli ius iurandum sibi et litteras ab Lentulo, Cethego,

Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fati Sibyllinis haeruspicumque responsis se esse illum tertium Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse: eundemque dixisse fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset annus decimus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. 10. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. V. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primo ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus: legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese quae eorum legatis confirmasset facturum esse: orare ut item illi facerent quae sibi legati eorum recepissent. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid tamen de gladiis acieis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset dixissetque se semper honorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia repente conticuit. Introductus est Statilius: cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. Adnuvit. 'Est vero', inquam, notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri qui amavit unice patriam et cives suos: quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit.' 11. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque litterae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis quid sibi esset cum iis, quam ob rem domum suam venissent, itemque a Vultureio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fati Sibyllinis locu-

tus, tum ille subito scelere demens quanta conscientiae vis esset ostendit. Nam quum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim manifesti et deprehensi sceleris impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. 12. Vulturecius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit. Erant autem [scriptae] sine nomine, sed ita: *Quis sim scies ex eo, quem ad te misi. Cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus, et vide quid iam tibi sit necesse, et cura ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infirmorum.* Gabinius deinde introductus, quum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insinulabant, negavit. 13. Ac mihi quidem, Quirites, quum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstipuerant, sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter se aspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

VI. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului de summa re publica quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit exponam. 14. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur, atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et a rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum

est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Appuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex iis colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus usus est, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. 15. Atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est, QUOD URBEM INCENDIIS, CAEDE CIVIS, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quae supplicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud, quod faciundum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis indicibus, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberemur.

VII. 16. Nunc quoniam, Quirites, consceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quem quidem ego quum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipem nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat: appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines detectos ac

descriptos habebat. Neque vero, quum aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret occurreret, vigilaret laboraret. Frigus, sitim, famem ferre poterat. 17. Hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulsissem, dicam id, quod sentio, Quirites, non facile hanc tantam molem mali a vestris cervicibus depulsi. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicae denuntiavisset neque commisisset, ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset neque nos umquam, dum ille in urbe hostis esset, tantis periculis reipublicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

VIII. 18. Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur: idque quum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera, quae ita multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere di immortales viderentur, hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praetermittendum neque relinquendum est. 19. Nam profecto memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res de caelo esse percussas, quum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta et tactus etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactantem, ube-

ribus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore quum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent. 20. Itaque illorum responsis tum et ludi per dies decem facti sunt neque res ulla quae ad placandos deos pertineret praetermissa est, iidemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso collocare et contra atque antea fuerat ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspicere possent. Atque illud signum collocandum consules illi locaverunt, sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem collocaretur. IX. 21. Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam praecipuus, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim quum esset ita responsum, caedes, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea percives, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensitis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis optimi maximi factum esse videatur, ut, quum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato atque ad vos senatumque converso omnia, [et senatus et vos] quae erant cogitata contra salutem omnium, illustrata et patefacta vidistis. 22. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus; ille, ille Iuppiter restitit: ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Dis ego immor-

talibus ducibus hanc mentem voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio iam ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris commissaeque litterae numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere et posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint?

X. 23. Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce et imperatore vicistis. 24. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, non solum eas, quas audistis, sed eas, quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit, eiecit ex urbe C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe collegam: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla, ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum. 25. Atque illae tamen omnes dissensiones erant eius modi, Quirites, quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent: non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe

florere voluerunt. [Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internicione civium diiudicatae sint.] In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero dicerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservarentur, et, quum hostes vestri tantum civium superfuturum pullassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et cives integros incolumesque servavi.

XI. 26. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni adsequi possint. Memoria vestra, Quirites, res nostrae aletur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque tempore in hac re publica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedesque servaret. XII. 27. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non eadem est fortuna atque condicio quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum iis vivendum est, quos vici ac subegi, isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi: ne mihi noceant vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in

perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui negligunt, quum me violare volent, se ipsi indicabunt. 28. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper laecessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit, vobis erit providendum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit adquiri, quum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo mihi libeat ascendere? 29. Illud profecto perficiam, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, venerati Iovem, illum custodem huius urbis ac vestrum, in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsam, tamen aequae ac prioris nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUAM HABUIT IN SENATU
NONIS DECEMBRIBUS.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero consul Nonis Decembribus senatum in aede Iovis Statoris consuleret, quid de iis coniurationis Catilinae sociis fieri placeret, qui in custodiam traditi essent, factum est, ut duae potissimum sententiae proponerentur, una D. Silani consulis designati,

qui morte multandos illos censebat, altera C. Caesaris, qui illos publicatis bonis per municipia Italiae distribuendos ac vinculis aeternis tenendos existimabat. Quum autem plures senatores ad C. Caesaris quam ad D. Silani sententiam inclinare viderentur, M. Cicero ea, quae infra legitur, oratione Silani sententiam commendare studuit.

I. 1. Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam, per deos immortales, deponite atque obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis cogitate. Mihi si haec condicio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum etiam libenter, dum modo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariat. 2. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequilas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune per-fugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis] unquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacevi, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut vos populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur fortuna, subeat. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a valibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope fatalem exstitisse? II. 3. Qua re, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi ac mereor relatores

esse gratiam: deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratote moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accedere neque immatura consulari neque misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi et amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tanquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui expectans huius exitum diei stat in conspectu meo, gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua oppresserit, potius, quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. 4. Qua re, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Graechus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Graechus, quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, qui C. Memmiam occidit, in discrimen aliquid atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt: tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, servilia excitantur, Catilina accessitur, id est initum, consilium, ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. III. 5. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coegistis, tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Vultureio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6. Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam miseri et concitari mala iam pridem videbam, sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc quidquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando et prolata nullo pacto potest: quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

IV. 7. Video adhuc duas esse sententias, unam Dr. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removel, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem. Itaque eam sapientes numquam invidi, fortes saepe etiam libenter appetiverunt. Vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispartiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. 8. Ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum: sancit ne quis eorum

poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum possit levare: eripit etiam spem, quae sola homines in miseriis consolari solet: bona praeterea publicari iubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intelligebant iis remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. 9. Nunc ego, patres conscripti, mea video quid inversit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, salutis populi consulentem. 10. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et causa iudicavit. At vero C. Caesar intelligit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem rei publicae sit hostis, eum civem nullo modo esse posse: denique ipsum latorem Semproniae legis iussu populi poenas rei publicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, quum de pernicie populi Romani, exilio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitavit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius suppli-

cio levando se iactare et in perniciem populi Romani post-hac popularis esse possit: adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

VI. 11. Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo earum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populo Romano exsolveritis, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor — quis est enim me mitior? —, sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis.

12. Quum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se sperasse ex fati confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco, et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebebo. Etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque leporit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habe-

bimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque perniciē fama subeunda est. 13. Nisi vero cuiquam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus rei publicae, crudelior nudiū tertius visus est, quum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, quum avum suum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum? quod inquit delendae rei publicae consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. Atque eo tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa re publica deminueretur: hic ad evertenda fundamenta rei publicae Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, Italiam totam vastandam diripiendamque Catilinae. Vereamini censeo, ne in hoc scelere tam immani ac tam nefando nimis aliquid severe statuuisse videamini: multo magis est verendum ne remissione poenae crudeliores in patriam quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini.

VII. 14. Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. Iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisā et parata et constituta sunt, patres conscripti, quum mea summa cura atque diligentia tum etiam multo maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum: plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius loci ac templi. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos, qui quum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius quam soli perire voluerant. 15. Hosce ego homines excipio et secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbissimo-

rum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consillique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent: quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit: quam si coniunctionem, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthaec malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defendendae rei publicae convenisse video tribunos aenarios, fortissimos viros: scribas item universos, quos quum casti hic dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad salutem communem esse conversos. 16. Omnis ingeniorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis enim est cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et hoc commune patriae solum quum sit earum tum vero dulce atque incundum? VIII. Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, hanc suam patriam iudicant, quam quidam hic nati et summo loco nati non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego hosce homines ordinesque commemoro, quos privatae fortunae, quos communis res publica, quos denique libertas, ea quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus est nemo qui modo tolerabili condicione sit servitulis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non tantum quantum audet et quantum potest conferat ad communem salutem voluntatis. 17. Qua re si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, leonem quemdam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare posse sollicitari animos egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum atque temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditii qui non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum, qui non cubile atque lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum

vitae suae salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, nisi vero — id enim potius est dicendum — genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur otio: quorum si quaestus ocellusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit?

18. Quae quum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini providete. IX. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis ignem illum Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis indicandum est. 19. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne unquam posthaec non modo non confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

X. 20. Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam iudico esse turpem et infirmam et abiectam. Quod si aliquando alicuius furore et scelere

concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus. Ceteris enim bene gestae, mihi uni conservatae rei publicae gratulationem decrevistis. 21. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque ex Italia decedere coactus est, ornatur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit, habeatur vir egregius Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit, sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit, anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes iisdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus, quam curare ut etiam illi, qui absunt, habeant quo victores revertantur. 22. Quamquam est uno loco condicio mellor externae victoriae quam domesticae, quia hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti in amicitiam beneficio se obligatos putant, qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos quum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coercere nec beneficio placare possis. Qua re mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video. Id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur quae conjunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

XI. 23. Quae quum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis

custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus et pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam perspicitis, ad conservandam rem publicam diligentia nihil a vobis nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris fixa mentibus, tulissimo me muro saeptum esse arbitror. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis meum parvum filium, cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservavit, illum filium esse memineritis. 24. Quapropter de summa salute vestra populique Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit. *Per Dominum nostrum, etc.*

M. TULLII CICERONIS PRO L. MURENA ORATIO.

ARGUMENTUM.

Comitiis consularibus, quae M. Cicero anno p. u. c. 691 habuit, D. Iunius Silanus et L. Licinius Murena facti erant, repulsam tulerant L. Sergius Catilina et Servius Sulpicius, quorum Catilina vi atque caede vindictam de patria sumere statuit, Sulpicius iure consultus iure potius ac legibus competitorem, qui vicerat, ulcisci voluit. Ille igitur in perniciem suam ruit, Sulpicius L. Murenam de ambitu accusavit subscriptoribus M. Catone, Cn. Postumio, Servio Sulpicio adolescente. Acta causa est mense Novembri anni p. u. c. 691, quum Catilina bellum iam gereret. Defendit Murenam una cum Q. Hortensio et M. Crasso M. Cicero, qui admirabili urbanitate extremo loco dixit CIC. II. 2. 17

ac peroravit, vide *Quintiliani inst. or.* XI, l. 16. et *Plutarchi Vitam Catonis minoris c.* 21. L. Murena absolutus et anno post consul factus est. Vide M. Ciceronis orationem quae est pro L. Flacco c. 29. §. 98. et eiusd. orat. c. 13. §. 30.

I. 1. Quae precatus a dis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi fidei magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret, eadem precor ab iisdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque adferat. Quod si illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consiliatus me rogante datus esset, ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. 2. Quae quum ita sint, iudices, et quum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consul consulem vestrae fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

II. 3. Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis normam dirigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto consulatu causam L. Murenæ attingere: cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iu-

dices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi quam a consule? Quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui res publica a me iam traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quae mancipi sunt, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficium populi Romani defensorque periculi esse debet. 4. Ac si, ut non nullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si portu solventibus ii, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura adferi ut eis saveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur, quo tandem me animo esse oportet prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? Qua re si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio loco quantum salutis communis intersit duos consules in re publica Kalendis Ianuariis esse. 5. Quod si ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare. III. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihi met ipsi iam pridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarim. Et enim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset: quum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediatur? 6. Negat esse eiusdem severitatis Catilinam exitium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiae, quas me natura ipsa docuit,

semper egi libenter, illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab re publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quod si tum, quum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehemens fui quam cogebam, non quam volebam, nunc, quum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7. Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio quam Catonis accusatio commovebat, qui gravissime et acerbissime ferre se dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, iudices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros. Nam quum grave est vere accusari in amicitia tum, etiam si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus: mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenæ, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse, contra salutem nihil debere. 8. Neque enim, si tibi tum, quum peteres quum Murenam ipsum petas, adfutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defendamus. IV. Mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non ideo obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque famam inussisset, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiasset. Neque enim iam

mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam quum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, sic et si ceperis, eos, quum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. 9. Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae turpitudine, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbia, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius nec misericors nec officiosus deserere possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere, noli tam esse iniustus, ut, quum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. 10. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset et si hoc idem Q. Hortensio M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. Qua re quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

V. 11. Intelligo, iudices, tris totius accusationis partes fuisse et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quae gravissima debebat esse, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facultas de vita L. Murenæ dicere aliquid coegerit. Obiecta est enim Asia: quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita

est, sed in militari labore peragrata. Qui si adolescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur. An quum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ne in rebus communiter gestis paene simul cum patre triumpharet? 12. Hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quamdam, non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. Quam ob rem non Asiae nomen obiciendum Murenæ fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

VI. 13. Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si vere obicitur, vehementis accusatoris: sin falso, maledici convitiatoris. Qua re quum ista sis auctoritate, non debes, Marce, adripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convitio neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare, sed circumspicere quibus praeterea vitis adfectum esse necesse sit eum, cui vere istud obici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi adripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non comessatio, non libido, non sumptus ostenditur, et quum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent, quamquam vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae re-

perurum putas? 14. Nihil igitur in vitam L. Murenæ dici potest, nihil, inquam, omnino. Iudicio sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus. VII. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

15. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murenæ atque ita paria, ut neque ipse dignitate a te vinci potuerit neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenæ genus: extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenæ et avus praetor fuit et pater, quum > atque honestissime ex praetura triumphasset, > m huic gradum consulatus adipiscendi reliquit > n patri debitus a filio petebatur. 16. Tua vero non Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus historicis est notior, populo vero et suffragato rior. Pater enim fuit equestri loco: avus nulla de celebratus. Ita que non ex annalium vetustate ex annalium vetustate Qua re ego te semper quod virtute industria ani esses filius, summa nec mihi unquam minus ssimo viro, virtutis esse no M. Aemilio. Etenim steris suis, quod Pomquam non acceperit, trape intermortuam generis sui virtute renovare.

VIII. 17. Quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas generis obiceretur, meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis et Didiiis et Caeliis, commemorandis iacebant. Quum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, quum ex familia veteri et illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. 18. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus cetera.

Quaesturam una petiit et sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia. Neque enim quemquam vestrum fugit, quum multi pari dignitate fiant, unus autem primum solus possit oblinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habet, dignitas autem est persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam: tu illam, cui, quum quaestores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem quam negotiosam et molestam. Consedit utriusque nomen in quaestura. Nullum enim vobis sors campum dedit in quo excurrere virtus cognosci que posset. 19. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur: ab utroque dissimillima ratione tractatum est. IX. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac stomachi, secutus est: ius civile didicit: multum vigilavit, laboravit: praesto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in

ea scientia, quid terea? Fortissimi legatus L. Lucullus signa contulit, dit, urbes partem fertam et eandem tiae neque luxuriam est versatus, gesserit, nullam praesente L. Lucullum nostrum gendi, publicum tantum [et] laudatone neque invidiam. 21. Summa in ego, si mihi imponam. Sed totam hanc lectionem tidianarum pueris, inquit, et, quum lonbitarunt, de duitas, Servi fastidii, quae pediiit positae satietatem in verum tamen. 22. Sed ut in so ad stadforum atque artium contentionem reverto, qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum magno plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris civilis g...? Vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas: ille ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut aquae pluviae arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis, ac nimirum — dicendum est enim quod sentio — rei militaris

profutura. 20. Quid Murena inatissimo viro, summo imperatori in legatione duxit exercitum, eruit, magnas copias hostium in obsidione cepit, Asiam istam rem sic obiit, ut in ea neque avarium reliquerit: maximo in bello sic res et magnas sine imperatore imperator. Atque haec quamquam ar, tamen ne ab ipso propter pericula videamur habere licentiam finata sunt omnia, quibus L. Lucullus quantum neque ambitiosus imperator in communicanda gloria debuit, et honestas, summa dignitas: quam liceat, pari atque eadem in laude agitatur. Agitat rem militarem: insectatur dsiduitatis et operarum harum consulatum. Apud exercitum mihi primum non attigeris: auferis tam diu, veneris, cum iis, qui in foro habitandas? Primum ista nostra adstantum interdum adferat hominibus tuis? Mihi quidem vehementer exesse gratiam. Sed tamen ego mei labore superavi et tu item fortasse: nostrum desiderium nihil obtinisset. In so ad stadforum atque artium contentionem reverto, qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum magno plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris civilis g...? Vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas: ille ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat. Tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut aquae pluviae arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis, ac nimirum — dicendum est enim quod sentio — rei militaris

virtus praestat ceteris omnibus. X. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit: haec orbem terrarum parere huic imperio coëgit: omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simul atque increpuit suspitio tumultus, artes ilico nostrae conticescunt.

23. Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolum osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto opere didicisti, praeclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi: quod quidem ius civile didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem et pergralam utilitatem debent habere. XI. 24. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt: omnia enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur summa etiam utilitas: si quidem eorum consilio et periculo quum re publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentes permovere. Quaeritur consul, qui dicendo non numquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum fleat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, praesertim quum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. 25. Primum dignitas in tam tenui scientia non potest esse. Res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae. Deinde, etiam si quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiationis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege necne pauci quondam sciebant: fastos enim vulgo non habebant.

Erant in magna potentia, qui consulebantur: a quibus etiam dies, tamquam a Chaldaeis, petebantur. Inventus est scriba quidam Ch. Flavius, qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus discendis fastos populo proposuerit et ab ipsis causis iuris consultorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti ne dierum ratione pervulgata et cognita sine sua opera lege agi posset, verba quaedam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent.

XII. 26. Quum hoc fieri bellissime posset: FUNDUS SABINUS MEUS EST: IMMO MEUS: deinde iudicium: noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbose: cedo quid postea? EUM EGO EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM CONSERVUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem iure consultus, tibicinis Latini modo: UNDE TU ME, inquit, EX IURE MANUM CONSERVUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Praetor interea ne pulerum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, quum ceteris rebus absurdum tum vero in illo: SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRAESSENTIBUS ISTAM VIAM DICO: ITE VIAM. Praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM. Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, quum recte atque in loco constitissent, luberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia: QUANDO TE IN IURE CONSPICIO, et haec [sed]: ANNE TU DICIS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS? Quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur: postea vero pervulgata atque in manibus iactata et excussa inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenissima. 27. Nam quum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. In omni denique

iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt, ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarunt omnes mulieres, quae coëmptionem facerent, Gaias vocari. Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum, rem an litem dici oporteret. XIII. 28. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratia vero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet et aequae promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi spem, sed etiam illud, quod aliquam diu fuit, LICET CONSULERE, iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quidquam valet. Peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. Itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moverilis, triduo me iuris consultum esse profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim: *QUA DE RE AGITUR*, addere. Quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id, quod oportet, responderis, idem videre respondisse, quod Servius: sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videre. 29. Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, quum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Graecis artificibus eos aulobedos esse, qui citharœdi fieri non potuerint, sic non nullos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quaedam, ab iis, qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque

decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt: in qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

XIV. 30. Duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia: quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem apposis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis *pellitur e medio* non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, *sapientia: vi geritur res: spernitur orator*, non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam *bonus: horridus miles amatur*: vestrum vero studium totum iacet. *Non ex iure manum conserutum, sed ferro*, inquit, *rem repetunt*. Quod si ita est, cedat opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

31. Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum muliereculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, iudices: deque eo pauca disseram. Neque enim causa in hoc continetur. Nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus M. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Paulli, de Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummi: sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum clarissimae fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum rege Antiocho gessisse video: cuius belli victor L. Scipio aequa parta cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa

eognomine ipso prae se ferebat, eandem hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. 32. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo ille, quum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, numquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, quum ipse paulo ante Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa maximis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur. XV. Atqui si diligenter quid Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris, omnibus regibus, quibuscumque populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, cum bello invecum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum spe conatuque valuit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis coniuncturum putaret. 33. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auerunt: L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum. Nam quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia exstitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putasset, qua effracta et revulsa tota pateret provincia, perfecta a Lucullo haec sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid, illam pugnam navalem ad Tenedum, quum contento cursu, acerrimis ductibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, medioeri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto proelia: praetereo oppugnationes oppidorum. Expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se rege Armeniorum adiuncto

novis opibus copiisque renovavit. XVI. Ac si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem: sed non id agimus. 34. Hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset neque tanta gloria L. Lucullus: neque vero eius belli conficiendum exitum tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset: cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege commissa est et summa contentione pugnata. Qua ex pugna quum se ille eripuisset et Bosphorum confugisset, quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipso Pompeius regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, quum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante quam illum vita expulit bellum confectum iudicaret. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata est, ut morte eius nuntiata tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murenam, legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensam industriam dignitatis habuisse.

XVII. 35. At enim in praeturae petitione prior renuntiatum est Servius. Pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut quem locum semel honoris cupiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes commutationesque fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus aut nox interposita saepe perturbat omnia et totam opinionem parva non numquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimaris, ut non numquam ita factum esse etiam populus admittitur, quasi vero non ipse fecerit. 36. Nihil est incertius

vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Seaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne quum esset factum quidem quare ita factum esset intelligi potuit. Nam ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improvise nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur, sic in hac comitorum tempestate populari saepe intelligas quo signo commota sit, saepe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. XVIII. 37. Sed tamen, si est reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desideratae sunt, quae ambae in consulatu Murenarum profuerunt: una, exspectatio muneris, quae et rumore non nullo et studiis sermonibusque competitorum creverat, altera, quod illi, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comitiis L. Murenarum praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturae desiderabat, praetura restituit. 38. Num tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? Voluntas militum? quae quum per se valet multitudine, quum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. Qua re gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: me praeda donavit: hoc duce castra cepimus, signa contulimus: numquam iste plus militi laboris imposuit quam sibi sumpsit ipse quum fortis tum etiam felix. Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativum, quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

XIX. Sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima,

et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenarum magnificentiam valde contemnere: quae huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac vulgus imperitorum ludis magno opere delectari? Minus est mirandum: quamquam huic causae id salis est. Sunt enim populi ac multitudinis comitia. Qua re, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenarum apud populum profuisse. 39. Sed si nosmet ipsi, qui et ab delectatione omni negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur, quid tu admirare de multitudine indocta? 40. L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex haec, quae ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Qua re delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi. Nam nos quoque habuimus scaenam competitorum. Quod si ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil huius istam ipsam, quam irrides, argenteam scaenam adversatam putas? 41. Sed haec sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari, sit par militari suffragatio urbana, sit idem magnificentissimos et nullos unquam fecisse ludos: quid, in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et istius sortem interfuisse?

XX. Huius sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris dicendi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis largitio: qua in sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offensionem vitat aequabilitate decernendi, benevolentiam adiungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. 42. Quid tua sors? tristis, atrox: quaestio peculatus, ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena et catenarum atque iudicum: cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Sullana

gratificatio reprehensa, multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est: lites severe aestimatae, cui placet obliviscitur, cui dolet meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetore et consule probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit: ipse autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigent aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti. Fateor: sed tamen illud cogita, non nullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intelligunt.

XXI. 43. Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, et ea dicam vobis audientibus, amisso iam tempore, quae ipsi soli re integra saepe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi: et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere magis te fortem senatorem mihi videri quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. 44. Quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? immo vehementer placet, sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo: non placet mihi inquisitio candidati praenuntia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non declamatio potius quam persalutatio, praesertim quum iam hoc novo more omnes fere domos

omnium concurrerent et ex vultu candidatorum coniecturam faciant quantum quisque animi et facultatis habere videatur. 45. Videsne tu illum tristem, demissum? iacet, diffidit, abiicit hastas. Serpit hic rumor: Scis tu illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testes quaerere? Alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Eius modi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, suspectam rem abiiciunt aut suam operam et gratiam iudicio et accusationi reservant. XXII. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare: qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. 46. Qua re ego expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam sic intellexi: in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adoret atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, quum te de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utriusque negotio satis facere posse? Vehementer errasti. Quis enim dies fuit, postea quam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? XXIII. Legem ambitus flagitasti, quae tibi non deerat. Erat enim severissime scripta Calpurnia: gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero refragata est. 47. Poena gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum: exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriores fortunae communi condicionem te auctore constituit. Morbi excusationi poena addita est: volun-

tas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit, cui minime proderant. Illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti, prerogationem legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti atque in suis vicinibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. Idem editicios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cuiusque erumperent. 48. Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Q. Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, quum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, et, quoad possum, iudices, occurro vestrae satietati. XXIV. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniectisse petitioni tuae, quum populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares deposita atque abiecta petitione? 49. Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos: observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertabant: quibus rebus esse ipsi candidato obscurior spes videri solet: Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum quum spe militum tum collegae mei, quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu: quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines percussus Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus

turoris, oculi sceleris, sermo adrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat: Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denunciabat, rei publicae minabatur. XXV. 50. Quibus rebus qui timor bonis omnibus iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, quum illius nefarii gladiatoris voces percubissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, quum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset, integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: qua re qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum. 51. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi si quid vellet, quae ad me adlatae essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit. Tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile, infirmo capite: alterum firmum, sine capite: huic, quum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit: nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant: tum erupit e senatu, triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: praesertim quum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum. XXVI. 52. His tum rebus commotus, et quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et eum illa lata insignique lorica, non quae me tegetet — et

enim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere —, verum ut omnes boni animadvertent, et, quum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque concurrerent. Itaque quum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim contulerunt. 53. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim quum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum. Qui quum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adolescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

54. Nunc mihi tertius ille locus est reliquus orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab iis, qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco C. Postumo, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum iudiciis et de deprehensis pecuniis, adolescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, de re publica respondebo. XXVII. 55. Sed pauca, quae meum animum repente moverunt, prius de L. Murenæ fortuna conquerar. Nam quum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseris et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae relicta, et haec, quae ab ipso parata sunt, amittat, deinde, propter studium novae laudis, etiam in veteris fortunae dis-

crimen adducitur. 56. Quae quum sunt gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. Nam ut omittam Servium Sulpicium, quem intelligo non iniuria L. Murenæ, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius: qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui quamquam a Murena nulla re umquam alienus fuit, tamen ea condicione [nobis] erat in hac civitate natus, ut eius opes, ut ingenium praesidio multis etiam alienis, exitio vix cuiquam inimico esse deberet. 57. Respondebo igitur Postumo primum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, quum petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

DE POSTUMI CRIMINIBUS. DE SERVII ADOLESCENTIS.

XXVIII. 58. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmiter ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem perlimescam. In quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque, deleverat, quum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta quanta in imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam vim [dignitatem] plurimum L. Cottae profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in lu-

dicio, ut nimis adversarii viribus abiectus videretur. 59. Quid, Ser. Galbam — nam traditum memoriae est — nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum, in periculo vero et in perniciem civium repudiantur. 60. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, inquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo praedicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare [non possum]: non nulla forsitan conformare et leviter emendare possim. *Non multa peccas*, inquit ille fortissimo viro senior magister, *sed, si peccas, te regere possum*. At ego nonne verissime dixerim peccare te nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare? Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum. Accessit istae doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paullo asperior et durior quam veritas aut natura patitur. 61. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda ad imperitam multitudinem aut in aliquo conventu agrestium, audacius paullo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo. In M. Catone, iudices, haec bona quae videmus divina et egregia ipsius scitote esse propria: quae non numquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, verum a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et praecepta eius modi, sapientem gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere:

neminem misericordem esse nisi stultum et levem: viri non esse neque exorari neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos: si mendicissimi, divites: si servitatem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, quam opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit, sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam. XXX. 62. Haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vendi. Petunt aliquid publicani: cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi: sceleratus et nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse et eius delicti veniam petit: nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam: fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re: male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt: Dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum. Iratus dixisti. Numquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causa. Improbi, inquit, hominis est mendacio fallere: mutare sententiam turpe est: exorari scelus, misereri flagitium. 63. Nostri autem illi — fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffisum ingenio meo quaevisse adiumenta doctrinae —, nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum et dispares poenas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem saepe aliquid opinari quod nesciat: irasci non numquam: exorari eundem et placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas. XXXI. 64. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior — neque enim

esse potes —, sed paullo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductis inimicitis, nulla laecessus iniuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum: putares, quum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum: quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut seposuisses aut mitiorem in partem interpretarere. 65. Ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri fines officiorum paullo longius quam natura vellet protulisse, ut, quum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi deberet, consisteremus. Nihil ignoveris. Immo aliquid, non omnia. Nihil gratiae causa feceris. Immo resistito gratiae, quum officium et fides postulabit. Misericordia commotus ne sis. Etiam, in dissolvenda severitate, sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententia permaneto. Vero, nisi sententiam sententia aliqua vicerit melior. 66. Huiusce modi Scipio ille fuit, quem non paenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium domi: cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a senibus, lenissimus. Quis vero C. Laelio comior? quis iucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior, sapientior? Possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cuius praestanti virtute quum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est quam tibi. Sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitati que asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita iucundius.

XXXII. 67. Qua re ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa nomen Catonis: remove.... praetermitte auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere: congrederere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid adfers ad iudicium? quid arguis? Ambitum accusas: non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege poenierim: poenivi ambitum, non innocentiam. Ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatus consultum me referente esse factum: SI MERCEDE CONDUCTI OBIAM CANDIDATIS ISSENT, SI CONDUCTI SECTARENTUR, SI GLADIATORIBUS VULGO LOCUS TRIBUTIM ET ITEM PRANDIA SI VULGO ESSENT DATA, CONTRA LEGEM CALPURNIAM FACTUM VIDERI. Ergo ita senatus si iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint, decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit necne vehementer quaeritur: si factum est, quin contra legem sit dubitare nemo potest. 68. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum: quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis, ut ex senatus consulto neque cuius intersit neque contra quem sit intelligi possit. Qua re doce a L. Murena illa esse commissatum egomet tibi contra legem commissata esse concedam.

XXXIII. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti, consulatum petenti. Solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti? Quae fuit ista multitudo? Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. 69. Quid, si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos esse multos, num aut crimosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi sedent iudices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quae neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si

denique ipse accusator noster Postumus obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam non modo dignitati ul lius umquam, sed ne voluntati quidem defuisse. 70. At sectabantur multi. Doce, mercede: concedam esse crimen. Hoc quidem remoto quid reprehendis? XXXIV. Quid opus est, inquit, sectatoribus? A me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque adseccationem. Neque enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos adsectentur totos dies: a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli: tenuiorum amicorum et non occupatorum est ista adsiduitas: quorum copia bonis viris et beneficiis deesse non solet. 71. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid quod nobis tribuere possint. Si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue est, si, ut suffragentur, nihil valent gratia. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt atque haec a nobis petunt omnia, neque ulla re alia, quae a nobis consequuntur, nisi opera sua compensari putant posse. Itaque et legi Fabiae, quae est de numero sectatorum, et senatus consulto, quod est L. Caesare consule factum, restiterunt. Nulla est enim poena quae possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. 72. At spectacula sunt tributim data et ad prandium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est, ab eius amicis autem more et modo factum est, tamen admonitus re ipsa recordor quantum hae conquestiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria quo haec, sive ambitio est sive liberalitas, non fuerit,

ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? Haec homines tenuiores nondum qui ea suis tribulibus vetere instituto adsequebantur ***

Deest non nihil.

XXXV. 73. Praefectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribulium causa compararunt? Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta sunt: in quibus tamen Murena ab senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? Non, sed MERCEDE: convince. Num sectari multos? Non, sed CONDUCTOS: doce. Num locum ad spectandum dare aut ad prandium invitare? Minime, sed VULGO. Quid est vulgo? Passim universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitio fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

74. At enim agit mecum austere et Stoice Cato. Negat verum esse adlici benevolentiam cibo: negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad cenam petitionis causa, si quis vocat, condemnnetur. Quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deliniendis animis et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium, inquit, a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas? Horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam eubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispartunt, res publicas suas retinuerunt.

quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam suam legesque conservant. XXXVI. 75. Qua re noli, Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobant, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, quum epulum Q. Maximus P. Africani patrum sui nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, quum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur: quem quum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset: necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tiberonis. 76. Itaque homo integerrimus, civis optimus, quum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes et inhumanitatem multo minus. Distinguit ratione officiorum ac temporum vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais nulla re adlici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi praesidis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? Istuc me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias? 77. Quid? quod habes nomenclatorem, in eo quidem fallis et decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi. Sin, etiam si noris, tamen per monitorem appellandi sunt, cur ante petis quam imperavit? Quid? quod quum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? Quid, quod, postea quam es designatus, multo salutas negligentius? Haec omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin per-

pendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravisima. Qua re nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt, nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat quam largitionem.

XXXVII. 78. At enim te ad accusandum res publica adduxit. Credo, Cato, te isto animo atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laboris. Ego quod facio, iudices, quum amicitiae dignitatisque L. Murenæ gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere elamo atque testor. Audite, audite, totos dies atque noctes de re publica cogitantem! Non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat, ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Troianus: a quo numquam me consule dormientes opprimemini. 79. Quaeris a me quid ego Catilinam metuam. Nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relictis in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem et bonum imperatorem et naturam et fortunam cum rei publicae salute coniunctam deici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duo consules. 80. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis aut usitatis viis aut**. Non lex improba, non pernicioiosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur. Inita sunt in hac civitate consilia, iudices,

urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi. Atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitant: horum ego cotidie consilii occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed vos moneo, iudices: in exitu est iam meus consulatus: nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae: nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam.

XXXVIII. 81. Atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud non videtis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? Iam enim hesternae contione intonuit vox perniciose designati tribuni, collegae tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. 82. Omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, quum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere: id quod, mihi crede, et agunt et moliantur. Vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii: sed quum consulari auctoritate et auxilio spoliata vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. Nam ne sufficiatur consul non timent. Vident in tuorum potestate collegarum fore: sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine consule, rem publicam sine praesidio obici posse. 83. His tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse videris, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplectendum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium.

XXXIX. Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, iudices: totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam: si interficere posset, occideret. Petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac discordiae concitandae. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? 84. Mihi credite, iudices, in hac causa non solum de L. Murenæ, verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In discrimen extremum venimus: nihil est iam unde nos reficiamus aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro — di immortales! sine gemitu hoc dici non potest —: non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Di faxint ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat! Ego togatus, vobis bonisque omnibus adiutoribus, hoc, quod conceptum res publica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam! 85. Sed quid tandem fiet, si haec elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Hunc iam qui impedituri sint, **** illa pestis immanis, † importuna Catilinae prorumpet, qua poterit: et iam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in rostris furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus, quae iam diu comparantur: eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratum consilii et privatorum diligentia comprimuntur.

XL. 86. Quae quum ita sint, iudices, primum rei publicae causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro
cic. II. 2.

mea summa et vobis cognita in re publica diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis: deinde ego idem vos defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et quum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo maximo beneficio populi Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset: nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, *vestram* misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. 87. Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum *cum* re, qua se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos si L. Murena, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius aures voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit, sit apud vos modestiae locus, sit demissis luminibus per fugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices: una enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest: obicitur enim coitionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae: ad omne denique periculum atque ad omnem invidiam solus opponitur. 88. Qua re quid invidendum Murenæ aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu non video, iudices. Quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur et vos videre et perspicere potestis. XLI. Si, quod Iuppiter omen avertat! hunc vestris sententiis adflixeritis, quo se miser vertet? Domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? an ad matrem? quae misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est ne eundem paullo post spoliatum omni dignitate conspiciat? 89. Sed quid ego matrem aut domum appello,

quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? Quo? Ad orientisne partes, in quibus annos multos legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo eum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, maerentem, exsulem videat? In ea porro provincia quo animo C. Murenam fratrem suum aspiciet? Qui huius dolor, qui illius maeror erit, quae utriusque lamentatio, quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, quum, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuncii litteraeque celebrassent et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente exstiterit ipse nuntius suae calamitatis? 90. Quae si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium: reddite rei publicae consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvino municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens maestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

M. TULLII CICERONIS
PRO L. FLACCO ORATIO.

ARGUMENTUM.

L. Valerius Flaccus, qui in opprimenda coniuratione Catilinae eiusque sociorum M. Ciceronem consulem egregie adiuverat, anno p. u. c. 691., sorte nactus erat Asiam provinciam eamque provinciam anno post D. Iunio Silano L. Licinio Murena coss. satis quidem avare atque iniuste, ut videtur, administraverat. Anno post quum ei successisset Q. Cicero, vide Ciceronis *epist. ad Att.* lib. I. ep. 15. §. 1., Romam rediit. Hic provinciales, quorum commoda laeserat, ut suam rem angeret. L. Flacco accusationem de pecuniis repetundis parare studuerunt eoque facilius impetraverant, ut eam accusationem D. Laelius suscipere eamque subscriptores adiuvarent L. Balbus et Appuleius Decianus, quod L. Flaccus propter partium studium inimicitias multorum contraxerat eiusque condemnatio facile perfici posse videbatur. Quum D. Laelius ad investiganda crimina comparandasque litteras ac testimonia, quibus accusationem stabiliret, nullum sibi temporis sumpsisset, iudicium demum C. Iulio Caesare M. Calpurnio Bibulo coss. anno p. u. c. 695. factum est, quo in iudicio L. Flaccum praeter Q. Hortensium, cuius de oratione conferatur Ciceronis *ad Atticum epist.* lib. II. ep. 15. §. 1., hac ipsa, cuius maxima pars novis fragmentis Angeli Mail opera olim adanata infra legitur, oratione defendit eiusque absolutionem perfecit, vide Macrobiani *saturnal.* lib. II. c. 1. §. 13.

I. 1. Quum in maximis periculis huius urbis atque imperii, gravissimo atque acerbissimo rei publicae casu, socio atque adiutore consiliorum periculorumque meorum, L. Flacco, caedem a vobis, coniugibus, liberis vestris, vastitatem a templis, delubris, urbe, Italia depellebam, sperabam, iudices, honoris potius L. Flacci me adiutorem futurum quam miseriarum deprecatorem. Quod enim esset praemium dignitatis quod populus Romanus quum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret, quum L. Flaccus veterem Valeriae gentis in liberanda patria laudem prope quingentesimo anno rei publicae rettulisset? 2. Sed si forte aliquando aut beneficii huius obtrectator aut virtutis hostis aut laudis invidus

extiisset, existimabam L. Flacco multitudinis potius imperitiae nullo tamen cum periculo quam sapientissimorum et lectissimorum virorum iudicium esse subeundum. Etenim quibus auctoribus et defensoribus omnium tum salus esset non civium solum, verum etiam gentium defensa ac retenta, neminem unquam putavi per eos ipsos periculum huius fortunae atque insidias creaturum. Quod si esset aliquando futurum, ut aliquis de L. Flacci pernicie cogitaret, numquam tamen existimavi, iudices, D. Laelium, optimi viri filium, optima ipsum spe praeditum summae dignitatis, eam suscepturum accusationem, quae sceleratorum civium potius odio et furori quam ipsius virtuti atque institutae adolescentiae conveniret. Etenim quum a clarissimis viris iustissimas inimicitias saepe cum bene meritis civibus depositas esse vidissem, non sum arbitratus quemquam amicum rei publicae, postea quam L. Flacci amor in patriam perspectus esset, novas huic inimicitias nulla accepta iniuria denuntiaturum. 3. Sed quoniam, iudices, multa nos et in nostris rebus et in re publica fefellerunt, ferimus ea, quae sunt ferenda: tantum a vobis petimus, ut omnia rei publicae subsidia, totum statum civitatis, omnem memoriam temporum praeteritorum, salutem praesentium, spem reliquorum in vestra potestate, in vestris sententiis, in hoc uno iudicio positam esse et defixam putetis. Si unquam res publica consilium, gravitatem, sapientiam, [providentiam] iudicum imploravit, hoc, hoc, inquam, tempore implorat. II. Non estis de Lydorum aut Mysorum aut Phrygum, qui huc compulsi concitatique venerunt, sed de vestra re publica iudicaturi, de civitatis statu, de communi salute, de spe honorum omnium, si qua reliqua est etiam nunc quae fortium civium mentes cogitationesque sustentet: omnia alia perfugia bonorum, praesidia innocentium, subsidia rei publicae, consilia, auxilia, iura ceciderunt. 4. Quem enim appellem? quem obtester? quem implorem? Senaturne? At is ipse auxilium petit a vobis et confirmationem auctoritatis suae vestrae potestati permissam esse sentit. An equites Romanos? Iudicabitis principes eius ordinis quinquaginta quid cum omnibus senseritis. An populum Romanum? At is quidem omnem suam de nobis potestatem tradidit

vobis. Quam ob rem nisi hoc loco, nisi apud vos, nisi per vos, iudices, non auctoritatem, quae amissa est, sed salutem nostram, quae spe exigua extremaque pendet, tenuerimus, nihil est praeterea quo confugere possimus: nisi forte quae res hoc iudicio temptetur, quid agatur, cui causae fundamenta iaciantur, iudices, non videtis. 5. Condemnatus est is, qui Catilinam signa patriae inferentem interemit: quid est causae cur non is, qui Catilinam ex urbe pepulit, pertimescat? Repetitur ad poenam qui indicia communis exitii fecit: cur sibi confidat is, qui ea proferenda et patefacienda curavit? Socii consiliorum, ministri comitesque vexantur: quid auctores, quid duces, quid principes sibi exspectent? Atque utinam inimici nostri ac bonorum omnium mecum potius contendant! Utrum tum omnes boni, duces nostri, an comites fuerint ad communem conservandam salutem **

FRAGMENTA AB A. MAIO IN CODICE VATICANO REFERTA.

Strangulatos maluit dicere.

Quid sibi meus necessarius Caetra voluit?

Quid vero Decianus?

Utinam esset proprie mea! Senatus igitur magna ex parte

Di, inquam, immortales! Lentulum

FRAGMENTUM AB EODEM MAIO IN CODICE MEDIOLANENSI REPERTUM.

. externum cum domestica vita naturaque constaret? Itaque non patiar, D. Laeli, te tibi hoc sumere atque hanc ceteris in posterum, nobis in praesens tempus legem conditionemque

Quum adolescentiam notaris, quum reliquum tempus aetatis turpitudinis maculis consperseris, quum privatarum rerum ruinas, quum domesticas labeas, quum urbanam infamiam, quum Hispaniae, Galliae, Ciliciae, Cretae, quibus in provinciis non obscure versatus est, vitia et flagitia protuleris, tum denique, quid Tmolitae et Lorymeni de L. Flacco existiment audiemus.

Quem vero tot tam gravesque provinciae salvum esse cupiant, quem plurimi cives tota ex Italia devincti necessi-

tudine ac velustate defendant, quem haec communis nostrum omnium patria propter recentem summi beneficii memoriam complexa teneat, hunc etiam si tota Asia deposcit ad supplicium, defendam, resistam. Quid? si neque tota neque optima neque incorrupta neque sua sponte nec iure nec more nec vere nec religiose nec integre: si impulsam, si sollicitam, si concitam, si coactam, si impie, si temere, si cupide, si inconstanter nomen suum misit in hoc iudicium per egentissimos testes, ipsa autem nihil queri vere de iniuriis potest, tamenne, iudices, haec ad breve tempus audita longinqui temporis cognitarum rerum fidem derogabunt? Tenebo igitur hunc ordinem defensor, quem fugit inimicus, et accusatorem urgebo atque insequar et ultro crimen ab adversario flagitabo. Quid est, Laeli? Num quid ea d . . . d . . ea . . f . . . no . . . qui equidem non in umbra neque in illius aetatis disciplinis artibusque versatus est. Etenim puer cum patre consule ad bellum est profectus. Nimirum etiam hoc ipso nomine aliquid, . . ia sus

FRAGMENTA AB A. MAIO IN CODICE VATICANO INVENTA.

Sed si neque Asiae luxuries infirmissimum tempus aetatis

* Ex hoc aetatis gradu se ad exercitum C. Flacci patrii contulit.*

Tribunus militaris cum P. Servilio gravissimo et sanctissimo cive profectus.

Quorum amplissimis iudiciis ornatus quaestor factus est.

M. Pisone, qui cognomen frugalitatis, nisi accepisset, ipse peperisset.

Idem novum bellum suscepit atque confecit.

Non Asiae testibus, sed accusatoribus contubernalibus traditus.

III. 6. Hunc igitur virum, Laeli, quibus tandem rebus oppugnans? Fuit P. Servilio imperatore in Cilicia tribunus militum: ea res siletur. Fuit M. Pisoni quaestor in Hispania: vox de quaestura missa nulla est. Bellum Cretense ex magna parte gessit atque una cum summo imperatore sustinuit: muta est huius temporis accusatio. Praeturae iuri-

dictio, res varia et multiplex ad suspitiones et similitates, non attingitur. At vero in summo et periculosissimo rei publicae tempore etiam ab inimicis eadem praetura laudatur. At a testibus laeditur. Ante quam dico a quibus, qua spe, qua vi, qua re concitatis, qua levitate, qua egestate, qua perfidia, qua audacia praeditis, dicam de genere universo et de condicione omnium nostrum. Per deos immortales! indices, vos quo modo is, qui anno ante Romae ius dixerat, anno post in Asia ius dixerit a testibus quaeritis ignotis, ipsi coniectura nihil iudicabitis? In tam varia iuris dictione tam multa decreta, tot hominum gratiosorum laesae voluntates: quae est umquam iacta non suspicio, quae tamen solet esse falsa, sed iracundiae vox aut doloris? 7. Et is est reus avaritiae, qui in uberrima re turpe compendium, in maledicentissima civitate, in suspitosissimo negotio maledictum omne, non modo crimen effugit? Praetereo illa, quae praetereunda non sunt: nullum huius in privatis rebus factum avarum, nullam in re pecuniaria contentionem, nullam in re familiari sordem posse proferri. Quibus igitur testibus ego hos testes possum refutare nisi vobis? 8. Tmolites ille vicanus, homo non modo nobis, sed ne inter suos quidem notus, vos docebit qualis sit L. Flaccus? quem vos modestissimum adolescentem, provinciae maximae sanctissimum virum, nostri exercitus fortissimum militem, diligentissimum ducem, temperantissimum legatum quaestoremque cognoverunt: quem vos praesentes constantissimum senatorem, iustissimum praetorem, amantissimum rei publicae civem iudicavistis: IV. 9. de quibus vos alios testes esse debetis, de iis ipsi alios testes audietis? At quos testes? primum dicam, id quod est commune, Graecos: non quo nationi huic ego unus maxime fidem derogem: nam si quis umquam de nostris hominibus a genere isto studio ac voluntate non abhorrens fuit, me et esse arbitror et magis etiam tum, quum plus erat otii, fuisse: sed sunt in illo numero multi boni, docti, prudentes, qui ad hoc iudicium deducti non sunt: multi imprudentes, illiterati, leves, quos variis de causis video concitatos. Verum tamen hoc dico de toto genere Graecorum: tribuo illis litteras, do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem,

ingeniorum acumen, dicendi copiam, denique etiam, si quae sibi alia sumunt, non repugno: testimoniorum religionem et fidem numquam ista natio coluit, totiusque huiusce rei quae sit vis, quae auctoritas, quod pondus ignorant. 10. Unde illud est: DA MIHI TESTIMONIUM MUTUUM? Num Gallorum, num Hispanorum putatur? totum istud Graecorum est, ut etiam, qui Graece nesciunt, hoc quibus verbis a Graecis dici solet sciant. Itaque videte quo vultu, qua confidentia dicant: tum intelligetis qua religione dicant. Numquam nobis ad rogatum respondent, semper accusatori plus quam ad rogatum. Numquam laborant quem ad modum probent quod dicunt, sed quem ad modum se explicent dicendo. Iratus Flacco dixit M. Lureo, quod, ut ipse aiebat, libertus erat eius turpi iudicio condemnatus. Nihil dixit quod laederet quum cuperet: impediabat enim religio: tamen id, quod dixit, quanto cum pudore, quo tremore et pallore dixit! 11. Quam promptus homo P. Septimius! quam iratus de iudicio et de vilico! tamen haesitabat, tamen eius iracundiae religio non numquam repugnabat. Inimicus M. Caelius, quod quum in re manifesta putasset nefas esse publicanum iudicare contra publicanum, sublatus erat e numero recuperatorum, tamen tenuit se neque attulit in iudicium quidquam ad laedendum nisi voluntatem.

V. Hi si Graeci fuissent ac nisi nostri mores ac disciplina plus valeret quam dolor ac similtas, omnes se spoliatos, vexatos, fortunis eversos esse dixissent. Graecus testis quum ea voluntate processit ut laedat, non iuris iurandi, sed laedendi verba meditatur. Vinci, refelli, coargui putat esse turpissimum: ad id se parat: nihil curat aliud. Itaque non optimus quisque nec gravissimus, sed impudentissimus loquacissimusque deligitur. 12. Vos autem in privatis minimarum rerum iudiciis testem diligenter expenditis: etiam si formam hominis, si nomen, si tribum nostis, mores tamen exquirendos putatis. Qui autem dicit testimonium ex nostris hominibus, ut se ipse sustentat, ut omnia verba moderatur, ut timet ne quid cupide, ne quid iracunde, ne quid plus minusve quam sit necesse dicat! Num illos item putatis, quibus ius iurandum iocus est, testimonium ludus, existimatio

vestra tenebrae: laus merces, gratia gratulatio proposita est omnis in impudenti mendacio? Sed non dilatabo orationem meam: etenim potest esse infinita, si mihi libeat totius gentis in testimoniis dicendis explicare levitatem. Sed propius accedam: de his nostris testibus dicam. 13. Vehementem accusatorem nacti sumus, iudices, et inimicum in omni genere odiosum ac molestum: quem spero his viribus fore magno usui et amicis et rei publicae: sed certe inflammatus incredibili cupiditate hanc causam accusationemque suscepit. Qui comitatus in inquirendo! comitatum dico? immo vero quantus exercitus! quae iactura! qui sumptus! quanta largitio! Quae quamquam utilia sunt causae, timide tamen dico, quod vereor ne Laelius ex his rebus, quas sibi suscepit gloriae causa, putet aliquid oratione mea sermonis in sese aut invidiae esse quaesitum. VI. Itaque hanc partem totam relinquam: tantum a vobis petam, iudices, ut, si quid ipsi audistis communi fama atque sermone de vi, de manu, de armis, de copiis, memineritis: quarum rerum invidia lege hac recenti ac nova certus est inquisitioni comitum numerus constitutus. 14. Sed ut hanc vim omittam, quanta illa sunt, quae quoniam accusatorio iure et more sunt facta, reprehendere non possumus, queri tamen cogimur, primum quod distribulis partibus sermo est tota Asia dissipatus, Cn. Pompeium, quod L. Flacco esset vehementer inimicus, contendisse a D. Laelio, paterno amico ac pernecessario, ut hunc hoc iudicio arcesseret, omnemque ei suam auctoritatem, gratiam, copias, opes ad hoc negotium conficiendum detulisse. Id hoc veri similis Graecis hominibus videbatur, quod paulo ante in eadem provincia familiarem Laelium Flacco viderant. Pompeii autem auctoritas quum apud omnes tanta est quanta esse debet, tum excellit in ista provincia, quam nuper et praedonum et regum bello liberavit. Adiunxit illa, ut eos, qui domi exire volebant, testimonii denuntiatione terreret: qui domi stare non poterant, largo et liberali viatico commoveret. 15. Sic adolescens ingenii plenus locupletes metu, tenues praemio, stultos errore permovit: sic sunt expressa ista praeclara, quae recitantur, psephismata, non sententiis neque auctoritatibus declarata, non iure iurando

constricta, sed porrigenda manu profundendoque clamore multitudinis concitatae.

VII. O morem praeclarum disciplinamque, quam a maioribus accepimus, si quidem teneremus! sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. Nullam enim illi nostri sapientissimi et sanctissimi viri vim contionis esse voluerunt: quae scisceret plebes aut quae populus iuberet, submota contione, distribulis partibus, tributim et centuriatim descriptis ordinibus, classibus, aetatibus, auditis auctoribus, re multos dies promulgata et cognita, iuberi veterique voluerunt. 16. Graecorum autem totae res publicae sedentis contionis temeritate administrantur. Itaque, ut hanc Graeciam, quae iam diu suis consiliis percussa et afflicta est, omittam, illa vetus, quae quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata ac licentia contionum. Quum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes ignarique, considerant, tum bella inutilia suscipiebant, tum seditiosos homines rei publicae praeficiebant, tum optime meritos cives e civitate eiciebant. 17. Quod si haec Athenis tum, quum illae non solum in Graecia, sed prope cunctis gentibus enitebant, accidere sunt solita, quam moderationem putatis in Phrygia aut in Mysia contionum fuisse? Nostras contiones illarum nationum homines plerumque perturbant: quid, quum soli sint ipsi, tandem fieri putatis? Caesus est virgis Cymaeus ille Athenagoras, qui in fame frumentum exportare erat ausus. Data contio Laelio est. Processit ille et Graecus apud Graecos non de culpa sua dixit, sed de poena questus est. Porrexerunt manus: psephisma natum est. Hoc testimonium est? Nuper epulati, paulo ante omni largitione saturati, Pergameni, quod Mithridates, qui multitudinem illam non auctoritate sua, sed sagina tenebat, se velle dixit, id sutores et zonarii conclamarunt. Hoc testimonium est civitatis? Ego testes a Sicilia publice deduxi: verum erant ea testimonia non concitatae contionis, sed iurati senatus. 18. Qua re iam non est mihi contentio cum teste, vobis, iudices, videndum est sintne haec testimonia putanda.

VIII. Adolescens bonus, honesto loco natus, disertus, cum maximo ornatissimoque comitatu venit in oppidum

Graecorum: postulat contionem: locupletes homines et graves, ne sibi adversentur, testimonii denuntiatione deterret: egentes et leves spe legationis et viatico publico, privata etiam benignitate prolectat. Opifices et tabernarios atque illam omnem faecem civitatum quid est negotii concitare, in eum praesertim, qui nuper summo cum imperio fuerit, summo autem in amore esse propter nomen ipsum imperii non potuerit? 19. Mirandum vero est homines eos, quibus odio sunt nostrae secures, nomen acerbitati, scriptura, decumae, portorium morti, libenter adripere facultatem laedendi quaecumque detur! Mementote igitur, quum audietis psephismata, non audire vos testimonia, audire temeritatem vulgi, audire vocem levissimi cuiusque, audire strepitum imperitorum, audire contionem concitatam levissimae nationis. taque perscrutamini penitus naturam rationemque criminum: iam nihil praeter speciem, nihil praeter terrorem ac minas reperietis. IX. 20. In aerario nihil habent civitates, nihil in vectigalibus: duae rationes conficiendae pecuniae, aut versura aut tributo: nec tabulae creditoris proferuntur nec tributi confectio ulla recitatur. Quam vero facile falsas rationes inferre et in tabulas, quodcumque commodum est, referre soleant ex Cn. Pompeii litteris ad Hypsaeum et Hypsaei ad Pompeium missis, quaeso, cognoscite. LITTERAE POMPEII ET HYPSAEI. Satisne vobis coarguere his auctoribus dissolutam Graecorum consuetudinem licentiamque impudentem videmur? Nisi forte, qui Cn. Pompeium, qui praesentem, qui nullo impellente fallebant, eos urgente Laelio in absentem et in L. Flaccum aut timidos fuisse aut religiosos putamus. 21. Sed fuerint incorruptae litterae domi: nunc vero quam habere auctoritatem aut quam fidem possunt? Triduo lex ad praetorem deferri, iudicium signis obsignari iubet: tricesimo die vix deferuntur. Ne corrumpi tabulae facile possint, idcirco lex obsignatas in publico poni voluit: at obsignantur corruptae. Quid refert igitur tanto post ad iudices deferantur an omnino non deferantur?

X. Quid? si testium studium cum accusatore sociatum est, tamenne isti testes habebuntur? Ubi est igitur illa expectatio, quae versari in iudiciis solet? Nam antea, quum

dixerat accusator acriter et vehementer quumque defensor suppliciter demisseque responderat, tertius ille erat expectatus locus testium, qui aut sine ullo studio dicebant aut cum dissimulatione aliqua cupiditatis. 22. Hoc vero quid est? Una sedent, ex accusatorum subselliis surgunt, non dissimulant, non verentur. De subselliis queror? una ex domo prodeunt: si verbo titubaverint, quo revertantur non habebunt. An quisquam esse testis potest quem accusator sine cura interroget nec metuat ne sibi aliquid, quod ipse nolit, respondeat? Ubi est igitur illa laus oratoris, quae vel in accusatore antea vel in patrono spectari solebat? Bene testem interrogavit: callide accessit: reprehendit: quo voluit adduxit: convicit et elinguem reddidit. 23. Quid tu istum roges, Laeli, qui, prius quam hoc, TE ROGO, dixeris, plura etiam effundet quam tu ei domi ante praescripseris? Quid ego autem defensor rogem? Nam aut oratio testium refelli solet aut vita laedi. Qua disputatione orationem refellam eius, qui dicit, DEDIMUS: nihil amplius? In hominem dicendum est igitur, quum oratio argumentationem non habet. Quid dicam in ignotum? Querendum est ergo et deplorandum, id quod iam dudum facio, de omni accusationis iniquitate: primum de communi genere testium: dicet enim natio minime in testimoniis dicendis religiosa. Propius accedo. Nego esse ista testimonia, quae tu ipse psephismata appellas, sed fremitum egentium et motum quemdam temerarium Graeculae contionis. Intrabo etiam magis. Qui gessit, non adest: qui numerasse dicitur, non est deductus: privatae litterae nullae proferuntur: publicae retentae sunt in accusatorum potestate. Summa est in testibus: hi vivunt cum inimicis, adsunt cum adversariis, habitant cum accusatoribus. 24. Utrum hic tandem disceptationem et cognitionem veritatis an innocentiae labem aliquam aut ruinam fore putatis? Multa enim sunt eius modi, iudices, ut, etiam si in homine ipso, de quo agitur, negligenda sint, tamen in condicione atque in exemplo pertimescenda videantur. XI. Si quem infimo loco natum, nullo splendore vitae, nulla commendatione famae defenderem, tamen civis a civibus communis humanitatis iure ac misericordia deprecarer, ne ignotis testibus,

ne incitatis, ne accusatoris consessoribus, convivis, contubernaliibus, ne hominibus levitate Graecis, crudelitate barbaris civem ac supplicem vestrum dederetis, ne periculosam imitationem exempli reliquis in posterum proderetis. 25. Sed quum L. Flacci res agatur, cuius ex familia qui primus consul est factus, primus in hac civitate consul fait, cuius virtute regibus exterminatis libertas in re publica constituta est, quae usque ad hoc tempus honoribus imperii, rerum gestarum gloria continuata permansit, quumque ab hac perenni contestataque virtute maiorum non modo non degenerarit L. Flaccus, sed in qua maxime florere generis sui gloriam viderat, laudem patriae in libertatem vindicandae praetor adamarit, in hoc ego reo ne quod perniciosum exemplum prodatur pertimescam, in quo, etiam si quid errasset, omnes boni conivendum esse arbitrentur? 26. Quod quidem ego non modo non postulo, sed contra, iudices, vos oro et obtestor, ut totam causam quam maxime intentis oculis, ut aiunt, acerrime contemplemini. Nihil religione testatum, nihil veritate fundatum, nihil dolore expressum contraque omnia corrupta libidine, iracundia, studio, pretio, peritio reperientur.

XII. 27. Etenim iam universa istorum cognita cupiditate, accedam ad singulas querelas criminationesque Graecorum. Classis nomine pecuniam civitatibus imperatam queruntur: quod nos factum, iudices, confitemur. Sed si hoc crimen est, aut in eo est, quod non licuerit imperare, aut in eo, quod non opus fuerit navibus, aut in eo, quod nulla hoc praetore classis navigarit. Licuisse ut intelligas, cognosce quid me consule senatus decreverit, quum quidem nihil a superioribus continuorum annorum decretis decesserit. SENATUS CONSULTUM. Proximum est ergo ut opus fuerit classe necne quaeramus. Utrum igitur hoc Graeci statuent aut ullae exterarum nationes an nostri praetores, nostri duces, nostri imperatores? Equidem existimo in eius modi regione atque provincia, quae mari cineta, portibus distincta, insulis circumdata esset, non solum praesidii, sed etiam ornandi imperii causa navigandum fuisse. 28. Haec enim ratio ac magnitudo animorum in maioribus nostris fuit, ut, quum in

privatis rebus suisque sumptibus, minimo contenti, tenuissimo cultu viverent, in imperio atque in publica dignitate omnia ad gloriam splendoremque revocarent. Quaeritur enim in re domestica continentiae laus, in publica dignitatis. Quod si etiam praesidii causa classem habuit, quis erit tam iniquus qui reprehendat? Nulli erant praedones. Quid? nullos fore quis praestare poterat? Minuis, inquit, gloriam Pompeii. 29. Immo tu auges molestiam. Ille enim classes praedonum, urbes, portus, receptacula sustulit, pacem maritimam summa virtute atque incredibili celeritate confecit: illud vero neque suscepit neque suscipere debuit, ut, si qua uspiam navicula praedonum apparuisset, accusandus videretur. Itaque ipse in Asia, quum omnia iam bella terra marique confecisset, classem tamen iisdem istis civitatibus imperavit. Quod si tum statuit opus esse, quum ipsius praesentis nomine tuta omnia et pacata esse poterant, quid, quum ille decessisset, Flacco existimatis statuendum et faciendum fuisse? XIII. 30. Quid? nos hic nonne ipso Pompeio auctore Silano et Murena consulibus decrevimus, ut classis in Italia navigaret? nonne eo ipso tempore, quum L. Flaccus in Asia remiges imperabat, nos hic in mare superum et inferum sestertium ter et quadragiens erogabamus? Quid postero anno? Nonne M. Curtio et P. Sextilio quaestoribus pecunia in classem est erogata? Quid? hoc omni tempore equites in ora maritima non fuerunt? Illa est enim gloria divina Pompeii: primum praedones eos, qui tum, quum illi bellum maritimum gerendum datum est, toto mari dispersi vagabantur, redactos esse omnes in potestatem, deinde Syriam esse nostram, Ciliciam teneri, Cyprum per Ptolemaeum regem nihil audere, praeterea Cretam Metelli virtute esse nostram, nihil esse unde proficiscantur, nihil quo revertantur, omnes sinus, promunturia, littora, insulas, urbes maritimas claustris imperii nostri contineri. 31. Quod si Flacco praetore nemo in mari praedo fuisset, tamen huius diligentia reprehendenda non esset. Ideo enim, quod hic classem habuisset, existimarem non fuisse. Quid, si L. Eppii, L. Agrii, C. Cestii, equitum Romanorum, huius etiam clarissimi viri, Cn. Domitii, qui in Asia tum legatus fuit, testimonio doceo eo ipso tempore, quo tu

[ipse] negas classem habendam fuisse, complures a praedonibus esse captos, tamen Flacci consilium in remigibus impetrandis reprehendetur? Quid, si etiam occisus est a piratis Adramytenus homo nobilis, cuius est fere nobis omnibus nomen auditum, Atyanas pugil Olympionices? hoc est apud Graecos, quoniam de eorum gravitate dicimus, prope maius et gloriosius quam Romae triumphasse. At neminem cepisti. Quam multi orae maritimae clarissimi viri praefuerunt, qui, quum praedonem nullum cepissent, mare tamen tutum praestiterunt. Casus est enim in capiendo, locus, eventus, occasio: defendendi facilis est cautio, non solum latibulis occulorum locorum, sed etiam tempestatum conversione et moderatione. XIV. 32. Reliquum est ut quaeratur utrum ista classis cursu et remis an sumptu tantum et litteris navigarit. Num[id]igitur negari potest, cuius rei cuncta testis est Asia, bipertito classem distributam fuisse, ut una pars supra Ephesum, altera infra Ephesum navigaret? Hac classe M. Crassus, vir amplissimus, ab Aeno in Asiam, his navibus Flaccus ex Asia in Macedoniam navigavit. In quo igitur praetoris est diligentia requirenda? In numero navium et in descriptione aequabili sumptus. Dimidium eius, quo Pompeius erat usus, imperavit. Num potuit parcius? Descripsit autem pecuniam ad Pompeii rationem, quae fuit accommodata L. Sullae descriptioni, qui quum omnes Asiae civitates pro portione[in provincias] descripsisset, illam rationem in imperando sumptu et Pompeius et Flaccus secutus est. Neque est adhuc lamen ea summa completa. 33. Non refert. Vero: quid lucretur? Quum enim onus imperatae pecuniae suscipit, id, quod tu crimen esse vis, confitetur. Qui igitur probari potest in ea pecunia non referenda crimen sibi ipsum facere, in qua crimen esset nullum, si referret? At enim negas fratrem tuum, qui L. Flacco successerit, pecuniam ullam in remiges imperasse. Equidem Q. fratris mei laude delector, sed aliis magis, gravioribus atque maioribus. Aliud quiddam statuit, aliud vidit: existimavit, quocumque tempore auditum quid esset de praedonibus, quam vellet subito classem se comparaturum. Denique hoc primus frater meus in Asia fecit ut hoc sumptu remigum civitates levaret: crimen autem tum

videri solet, quum aliquis sumptus instituit eos, qui antea non erant instituti, non quum successor aliquid immutat de institutis priorum. Flaccus quid alii postea facturi essen scire non poterat: quid fecissent videbat.

XV. 34. Sed quoniam de communi totius Asiae crimine est dictum, adgrediar iam ad singulas civitates: ex quibus sit sane nobis prima civitas Aemonensis. Citat praeco voce maxima legatos Aemonenses. Procedit unus Asclepiades. Prodeant. Etiamne praeconem mentiri coegisti? Est enim, credo, is vir iste, ut civitatis nomen sua auctoritate sustineat: damnatus turpissimis iudiciis domi, notatus litteris publicis: cuius de probris, adulteris ac stupris exstant Aemonensium litterae, quas ego non solum propter longitudinem, sed etiam propter turpissimam obscenitatem verborum praetereundas puto. Dixit publice datum drachmarum ccvi. Dixit tantum: nihil ostendit, nihil protulit, sed adiunxit id, quod certe, quoniam erat domesticum, docere debuit, se privatim drachmarum ccvi milia dedisse. Quantum sibi ablatum homo impudentissimus dicit, tantum numquam est ausus ut haberet optare. 35. Ab A. Sextilio dicit se dedisse et a suis fratribus. Potuit dare Sextilius: nam fratres quidem consortes sunt mendicitatis. Audiamus igitur Sextilium: fratres denique ipsi prodeant: quam volent impudenter mentiantur, et, quod numquam habuerunt, dedisse se dicant: tamen aliquid fortasse coram producti dicent in quo reprehendantur. Non deduxi, inquit, Sextilium. Cedo tabulas. Non deportavi. Fratres saltem exhibe. Non denuntiavi. Quod ergo unus Asclepiades fortuna egens, vita turpis, existimatione damnatus, impudentia atque audacia fretus, sine tabulis, sine auctore iecerit, id nos quasi crimen aut testimonium pertimescemus? 36. Idem laudationem, quam nos ab Aemonensibus Flacco datam proferebamus, falsam esse dicebat. Cuius quidem laudationis iactura exoptanda nobis fuit. Nam ut signum publicum inspexit praeclarus iste auctor suae civitatis, solere suos cives ceterosque Graecos ex tempore quod opus sit obsignare dixit. Tu vero tibi habeto istam laudationem: nec enim Aemonensium testimonio Flacci vita et dignitas nititur. Das enim mihi, quod haec causa

maxime postulat, nullam gravitatem, nullam constantiam, nullum firmum in Graecis hominibus consilium, nullam denique esse testimonii fidem. Nisi vero hactenus ista formula testimonii atque orationis tuae describi ac distingui potest, ut Flacco absentem aliquid civitates tribuisse dicantur: Laelio praesenti, per se agenti, vi legis, iure accusationis, opibus praeterea suis terrenti ac minanti nihil temporis causa scripsisse aut obsignasse videantur. XVI. 37. Equidem in minimis rebus saepe res magnas vidi, iudices, deprehendi ac teneri, ut in hoc Asclepiade. Haec, quae est a nobis prolata laudatio, obsignata erat creta illa Asiatica, quae fere est omnibus nota nobis: qua utuntur omnes non modo in publicis, sed etiam in privatis litteris, quas cotidie videmus mitti a publicanis, saepe uni cuique nostrum. Neque enim testis ipse signo inspecto falsum nos proferre dixit, sed levitatem totius Asiae protulit, de qua nos et libenter et facile concedimus. Nostra igitur laudatio, quam ille temporis causa nobis datam dicit, datam quidem confitetur, consignata creta est: in illo autem testimonio, quod accusatori dicitur datum, ceram esse vidimus. 38. Hic ego, iudices, si vos Acmonensium decretis, si ceterorum Phrygum litteris permoveri putarem, vociferarer, et, quam maxime possem, contenderem, testarer publicanos, excitarem negotiatores, vestram etiam scientiam implorarem: cera deprehensa confiderem totius testimonii fictam audaciam manifesto comprehensam atque oppressam teneri. Nunc vero non insultabo vehementius nec volitabo in hoc insolentius neque in istum nugatorem, tamquam in aliquem testem, invehar neque in toto Acmonensium testimonio, sive hic confictum est, ut apparet, sive missum domo est, ut dicitur, commovebor. Etenim, quibus ego laudationem istam remittam, quoniam sunt, ut Asclepiades dicit, leves, horum testimonium non pertimescam.

XVII. 39. Venio nunc ad Dorylensium testimonium: qui producti tabulas se publicas ad speluncas perdidisse dixerunt. O pastores nescio quos cupidos litterarum! si quidem nihil istis praeter litteras abstulerunt. Sed aliud esse causae suspicamur, ne forte isti parum versuti esse videantur. Poena est, ut opinor, Dorylai gravior quam apud alios fal-

sarum et corruptarum litterarum. Si veras protulissent, criminis nihil erat: si falsas, erat poena. Bellissimum putaverunt dicere amissas. 40. Quiescant igitur et me hoc in lucro ponere atque aliud agere patiantur. Non sinunt. Supplet enim iste nescio qui et privatim dicit se dedisse. Hoc vero ferri nullo modo potest. Qui de tabulis publicis recitat iis, quae in accusatoris potestate fuerunt, non debet habere auctoritatem: sed tamen iudicium fieri videtur, quum tabulae illae ipsae, cuiuscumque modi sunt, proferuntur. Quum vero is, quem nemo vestrum viditumquam, nemo qui mortalis esset audivit, tantum dicit: *DEDI*, dubitabit, iudices, quin ab hoc ignotissimo Phryge nobilissimum civem vindicetis? Atque huic eidem nuper tres equites Romani honesti et graves, quum in causa liberali eum, qui adserebatur, cognatum suum esse diceret, non crediderunt. Qui hoc convenit ut, qui locuples testis doloris et sanguinis sui non fuerit, idem sit gravis auctor iniuriae publicae? 41. Atque hic Dorylensis nuper quum efferretur magna frequentia consessuque vestro, mortis illius invidiam in L. Flaccum Laelius conferebat. Facis iniuste, Laeli, si putas nostro periculo vivere tuos contubernales, praesertim quum tua negligentia factum arbitremur. Homini enim Phrygi, qui arborem numquam vidisset, fiscinam ficorum obiecisti. Cuius mors te aliqua re levavit: edacem enim hospitem amisisti: Flacco vero quid profuit? qui valuit tam diu, dum huc prodiret, mortuus est aculeo iam emisso ac dicto testimonio. At istud columen accusationis tuae, Mithridates, postea quam, biduum retentus testis a nobis, effudit quae voluit omnia, reprehensus, convictus fractusque discessit: ambulat cum lorica, metuit homo doctus et sapiens ne L. Flaccus nunc se scelere adliget, quum iam testem illum effugere non possit: ut, qui ante dictum testimonium sibi temperavit, quum tamen aliquid adsequi posset, is nunc id agat ut ad falsum avaritiae testimonium verum maleficii crimen adiungat. Sed quoniam de hoc teste totoque Mithridatico crimine disseruit subtiliter et copiose Q. Hortensius, nos, ut instituimus, ad reliqua pergamus.

XVIII. 42. Caput est omnium Graecorum concitandorum, qui cum accusatoribus sedet, Heraclides ille Temnites, homo

ineptus et loquax, sed, ut sibi videtur, ita doctus, ut etiam magistrum illorum se esse dicat, et, qui ita sit ambitiosus, ut omnes vos nosque cotidie persalutet, Temni usque ad illam aetatem in senatum venire non potuit, et qui se artem dicendi traditurum etiam ceteris profiteatur, ipse omnibus turpissimis iudiciis victus est. 43. Pari felicitate legatus una venit Nicomedes, qui nec in senatum ulla condicione pervenire potuit et furti et pro socio damnatus est. Nam princeps legationis Lysanias adeptus est ordinem senatorium, sed quum rem publicam nimium amplecteretur, peculatus damnatus est: bona et senatorium nomen amisit. Hi tres etiam aerarii nostri tabulas falsas esse voluerunt. Nam servos novem se professi sunt habere, quum omnino sine comite venissent. Decreto scribendo primum video adfuisse Lysaniam, cuius fratris bona, quod populo non solvebat, praetore Flacco publice venierunt. Praeterea Philippus est, Lysaniae gener, et Hermobius, cuius frater Poles item pecuniae publicae est condemnatus. XIX. Dicunt se Flacco et iis, qui simul essent, drachmarum xv milia dedisse. 44. Cum civitate mihi res est acerrima et conficientissima litterarum, in qua nummus commoveri nullus potest sine quinque praetoribus, quaestoribus tribus, quattuor mensariis, qui apud illos a populo creantur. Ex hoc tanto numero deductus est nemo, et quum illam pecuniam nominatim Flacco datam referant, maiorem aliam quum huic eidem darent, in aedem sacram reficiendam se perscripsisse dicunt: quod minime convenit. Nam aut omnia occulte referenda fuerunt aut aperte omnia. Quum perscribunt Flacco nominatim, nihil timent, nihil verentur: quum operi publico referunt, iidem homines subito eundem, quem contempserant, pertimescunt. Si praetor dedit, ut est scriptum, a quaestore numeravit, quaestor a mensa publica, mensa aut ex vectigali aut ex tributo. Numquam erit istuc simile criminis nisi hanc mihi totam rationem omni et personarum genere et litterarum explicaris. 45. Vel quod est in eodem decreto scriptum, homines clarissimos civitatis, amplissimos usos honoribus hoc praetore circumventos, cur hi neque in iudicio adsunt neque in decreto nominantur? Non enim credo significari isto loco illum, qui se erigit,

Heraclidam. Utrum enim est in clarissimis civibus is, quem iudicatum hic duxit Hermippus? qui hanc ipsam legationem, quam habet, non accepit a suis civibus, sed usque Tmolo petivit? cui nullus honos in sua civitate habitus est unquam, res autem ea, quae tenuissimis committebatur, huic una in vita commissa sola est. Custos T. Aufidio praetore in frumento publico est positus: pro quo quum a P. Varinio praetore pecuniam accepisset, celavit suos cives ultroque iis sumptum intulit. Quod postea quam Temni litteris a Varinio missis cognitum atque patefactum est, quumque eadem de re Cn. Lentulus, qui censor fuit, Temnitarum patronus, litteras misisset, Heraclidam istum Temni postea nemo vidit. 46. Atque, ut eius impudentiam perspicere possitis, causam ipsam, quae levissimi hominis animum in Flaccum incitavit, quaeso, cognoscite. XX. Fundum Cymaeum Romae mercatus est de pupillo Meculonio. Quum verbis se locupletem faceret, haberet nihil praeter illam impudentiam, quam videtis, pecuniam sumpsit tum a Sex Stloga, iudice hoc nostro, primario viro, qui et rem agnoscit neque hominem ignorat: qui tamen credidit P. Fulvii Nerati, lectissimi hominis, fide. Ei cum solveret, sumpsit a C. M. Fufiis, equitibus Romanis, primariis viris. Hic hercule cornici oculus, ut dicitur. Nam hunc Hermippum, hominem eruditum, civem suum, cui debebat esse notissimus, percussit. Eius enim fide sumpsit a Fufiis. Securus Hermippus Temnum proficiscitur, quum iste se pecuniam, quam huius fide sumpserat, a discipulis suis diceret Fufiis persoluturum: habebat enim rhetor iste discipulos adolescentes quosdam locupletes, quos dimidio redderet stultiores, quam acceperat: 47. neminem tamen adeo infatuare potuit, ut ei numum ullum crederet. Itaque quum Roma clam esset profectus multosque minutis mutationibus fraudavisset, in Asiam venit Hermippoque percontanti de nomine Fufiano respondit se omnem pecuniam Fufiis persolvisse. Interim neque ita longo intervallo libertus a Fufiis cum litteris ad Hermippum venit: pecunia petitur ab Hermippo. Hermippus ab Heraclida petit: ipse tamen Fufiis satis facili absentibus et fidem suam liberat: hunc aestuantem et tergiversantem iudicio ille persequitur: a recuperatoribus causa

cognoscitur. 48. Nolite existimare, iudices, non unam et eandem omnibus in locis esse fraudatorum et infitiorum impudentiam: fecit eadem omnia, quae nostri debiles solent. Negavit sese omnino versuram ullam fecisse Romae: Fufiorum se adfirmavit numquam omnino nomen audisse. Hermippum vero ipsum, pudentissimum atque optimum virum, veterem amicum atque hospitem meum, splendidissimum atque ornatissimum civitalis suae, probris omnibus maledictisque vexat. Sed quum se homo volubilis quadam praecipiti celeritate dicendi in illa oratione iactaret, repente testimoniis Fufiorum nominibusque recitatis homo audacissimus pertimuit, loquacissimus obmutuit. Itaque recuperatores contra istum rem minime dubiam prima actione iudicaverunt. Quum iudicatum non faceret, addictus Hermippo et ab hoc ductus est. XXI. 49. Habetis et honestatem hominis et auctoritatem testimonii et causam omnem simultatis. Atque is ab Hermippo missus, quum ei pauca mancipia vendidisset, Romam se contulit: deinde in Asiam rediit, quum iam frater meus Flacco successisset, ad quem adiit causamque ita detulit: recuperatores vi Flacci coactos et metu falsum invitos iudicavisse. Frater meus pro sua aequitate prudentiaque decrevit, ut, si iudicatum negaret, in duplum iret: si metu coactos diceret, haberet eosdem recuperatores. Recusavit et, quasi nihil esset actum, nihil iudicatum, ab Hermippo ibidem mancipia, quae ipse ei venderat, petere coepit. M. Gratidius legatus, ad quem est aditum, actionem se daturum negavit: re iudicata stari ostendit placere. 50. Iterum iste, cui nullus esset usquam consistendi locus, Romam se rettulit: persequitur Hermippus, qui numquam istius impudentiae cessit. Petit Heraclides a C. Plotio senatore, viro primario, qui legatus in Asia fuerat, mancipia quaedam, quae se, quum iudicatus esset, per vim vendidisse dicebat. Q. Naso, vir ornatissimus, qui praetor fuerat, iudex sumitur: qui quum sententiam secundum Plotium se dicturum ostenderet, ab eo iudice abiit et, quod iudicium lege non erat, causam totam reliquit. Satisne vobis, iudices, videor ad singulos testes accedere neque, ut primo constitueram, tantum modo cum universo genere configere?

51. Venio ad Lysaniam eiusdem civitatis, peculiarem tuam, Deciane, testem: quem tu, quum ephelum Temni cognosces, quia tunc te nudus delectaverat, semper nudum esse voluisti. Abduxisti Temno Apollonidem: pecuniam adolescentulo grandi fenore, fiducia tamen accepta, occupavisti. Hanc fiduciam commissam tibi dieis: tenes hodie ac possides. Eum tu testem spe recuperandi fundi paterni venire ad testimonium dicendum coëgisti: qui quoniam testimonium nondum dixit, quidnam sit dicturus exspecto. Novi genus hominum, novi consuetudinem, novi libidinem. Itaque etsi teneo quid sit dicere paratus, nihil tamen contra disputabo prius quam dixerit. Totum enim convertet atque alia finget. Quam ob rem et ille servet quod paravit et ego me ad id, quod attulerit, integrum conservabo.

XXII. 52. Venio nunc ad eam civitatem, in quam ego multa et magna studia et officia contuli, et quam meus frater in primis colit atque diligit: quae si civitas per viros bonos gravesque homines querelas ad vos detulisset, paullo commoverer magis. Nunc vero quid putem? Trallianos Maeandrio causam publicam commisisse, homini egenti, sordido, sine honore, sine existimatione, sine censu? Ubi erant illi Pythodori, Archidemi, Epigoni, ceteri homines apud nos noti, inter suos nobiles? ubi illa magnifica et gloriosa ostentatio civitatis? Nonne esset pudicum, si hanc causam agerent severe, non modo legatum, sed Trallianum omnino dici Maeandrium? Huic illi legato, huic publico testi patronum suum iam inde a patre atque maioribus, L. Flaccum, maclandum civitatis testimonio tradidissent? 53. Non est ita, iudices, non est profecto. Vidi ego in quodam iudicio nuper Philodorum testem Trallianum, vidi Parrhasium, vidi Archidemum quum quidem idem hic mihi Maeandrius quasi ministrator aderat, subiiciens quid in suos cives civitatemque, si vellem, dicerem. Nihil enim illo homine levius, nihil egentius, nihil inquinatius. Qua re si hunc habent auctorem Tralliani doloris sui, si hunc custodem litterarum, si hunc testem iniuriae, si hunc auctorem querelarum, remittant spiritus, comprimant animos suos, sedent adrogantiam, fateantur in Maeandrii persona esse expressam speciem civitatis. Sin istum

semper illi ipsi domi proterendum et conculeandum putaverunt, desinant putare auctoritatem esse in eo testimonio, cuius auctor inventus est nemo. XXIII. Sed exponam quid in re sit, ut quam ob rem ista civitas neque severe Flaccum oppugnarit neque benigne defenderit scire possitis. 54. Erat ei Castriciano nomine irata, de quo toto respondit Hortensius: invita solverat Castricio pecuniam iam diu debitam. Hinc totum odium, hinc omnis offensio. Quo quum venisset Laelius ad iratos et illud Castricianum vulnus dicendo refricuisset, exsiluerunt principes neque in illa contione adfuerunt, neque istius decreti ac testimonii auctores esse voluerunt. Usque adeo orba fuit ab optimatibus illa contio, ut princeps principum esset Maeandrius: cuius lingua quasi flabello seditionis illa tum est egentium contio ventilata. 55. Itaque civitatis pudentis, ut ego semper existimavi, et gravis, ut ipsi existimari volunt, iustum dolorem querelasque cognoscite. Quae pecunia fuerit apud se Flacci patris nomine a civitatibus, hanc a se esse ablatam queruntur. Alio loco quaeram quid licuerit Flacco: nunc tantum a Trallianis requiro, quam pecuniam a se ablatam queruntur, suamne dicant sibi a civitatibus collatam in usum suum? Cupio audire. Non, inquit, dicimus. Quid igitur? Delatam ad nos, creditam nobis L. Flacci nomine, ad eius dies festos atque ludos. Quid tum? Hanc te, inquit, capere non licuit. 56. Iam id videro, sed primum illud tenebo. Queritur gravis, locuples, ornata civitas, quod non retinet alienum: spoliata se dicit, quod id non habet, quod eius non fuit. Quid hoc impudentius dici aut fingi potest? Delectum est oppidum, quo in oppido uno pecunia a tota Asia ad honores L. Flacci poneretur. Haec pecunia tota ab honoribus translata est in quaestum et fenerationem: recuperata est multis post annis. XXIV. 57. Quae civitati facta est iniuria? At moleste fert civitas. Credo. Avulsam enim praeter spem, quod erat spe devoratum lucrum. At queritur. Impudenter facit. Non enim omnia, quae dolemus, eadem queri iure possumus. At accusat verbis gravissimis. Non civitas, sed imperiti homines a Maeandrio concitati. Quo loco etiam atque etiam facile ut recordemini quae sit temeritas multitudinis, quae levitas propria

Graecorum, quid in contione seduliosa valeat oratio. Hic, in hac gravissima et moderatissima civitate, quum est forum plenum iudiciorum, plenum magistratum, plenum optimorum virorum et civium, quum speculatur atque obsidet Rostra vindex temeritatis et moderatrix officii curia, tamen quantos fluctus excitari in contione videtis! Quid vos fieri censetis Trallibus? an id, quod Pergami? Nisi forte hae civitates existimari volunt facilius una se epistola Mithridatis moveri impellique potuisse, ut amicitiam populi Romani, fidem suam, iura omnia officii humanitatisque violarent, quam ut filium testimonio laederent, cuius patrem armis pellendum a suis moenibus censuissent. 58. Qua re nolite mihi ista nomina civitatum nobilium opponere: quos enim hostes haec familia contempsit, numquam eosdem testes pertimescet. Vobis autem est confitendum, si consiliis principum vestrae civitates reguntur, non multitudinis temeritate, sed optimatum consilio bellum ab istis civitatibus cum populo Romano esse susceptum: sin ille tum motus est temeritate imperitorum excitatus, patimini me delicta vulgi a publica causa separare. XXV. 59. At enim istam pecuniam huic capere non licuit. Utrum vultis patri Flacco licuisse necne? Si licuit, sicuti certe licuit, ad eius honores collatam, ex quibus nihil ipse capiebat, patris pecuniam recte abstulit filius: si non licuit, tamen illo mortuo non modo filius, sed quivis heres rectissime potuit auferre. Ac tum quidem Tralliani, quum ipsi gravi fenore istam pecuniam multos annos occupavissent, a Flacco tamen omnia, quae voluerunt, impetraverunt: neque tam fuerunt impudentes, ut id, quod Laelius dixit, dicere auderent, hanc ab se pecuniam abstulisse Mithridatem. Quis enim erat qui non sciret in ornandis studiosiorem Mithridatem quam in spoliandis Trallianis fuisse? 60. Quae quidem a me si, ut dicenda sunt, dicerentur, gravius agerem, iudices, quam adhuc egi, quantam Asiaticis testibus fidem habere vos conveniret: revocarem animos vestros ad Mithridatici belli memoriam, ad illam universorum civium Romanorum per tot arbes uno puncto temporis miseram crudelemque caedem: praetores nostros deditos, legatos in vincula coniectos, nominis prope Romani memoriam eum vestigio imperii non

modo ex sedibus Graecorum, verum etiam ex litteris esse deletam. Mithridatem deum, illum patrem, illum conservatorem Asiae, illum Euhium, Nysium, Bacchum, Liberum nominabant. 61. Unum atque idem erat tempus, quum L. Flacco consuli portas tota Asia claudebat, Cappadocem autem illum non modo recipiebat suis urbibus, verum etiam ultro vocabat. Liceat haec nobis, si oblivisci non possumus, at tacere: liceat mihi potius de levitate Graecorum queri quam de crudelitate. Auctoritatem isti habeant apud eos, quos esse omnino noluerunt? Nam quoscumque potuerunt legatos interemerunt: nomen civium Romanorum quantum in ipsis fuit sustulerunt. XXVI. In hac igitur urbe se iactant, quam oderunt? apud eos, quos inviti vident? in ea re publica, ad quam opprimendam non animus eis, sed vires defuerunt? Aspiciant hunc florem legatorum laudatorumque Flaeci ex vera atque integra Graecia: tum se ipsi expendant, tum cum his[se]comparent, tum, si audebunt, dignitati horum anteponant suam.

62. Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnes terras distributae putantur: de quorum urbis possessione propter pulchritudinem etiam inter deos certamen fuisse proditum est: quae vetustate ea est, ut ipsa ex sese suos cives genuisse dicatur et eorum eadem terra parens, alrix, patria dicatur: auctoritate autem tanta est, ut iam fractum prope ac debilitatum Graeciae nomen huius urbis laude nitatur. 63. Adsunt Lacedaemonii, cuius civitatis spectata ac nobilitata virtus, non solum natura corroborata, verum etiam disciplina putatur: qui soli toto orbe terrarum septingentos iam annos amplius unis moribus et numquam mutatis legibus vivunt. Adsunt ex Achaia cuncta multi legati, Boeotia, Thessalia: quibus locis nuper legatus Flaccus imperatore Metello praefuit Neque vero te, Massilia, praetereo, quae L. Flaccum tri. militum quaestoremque cognosti: cuius ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Graeciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam: quae tam procul a Graecorum omnium regionibus, disciplinis linguaque divisa, quum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus, barbariae fluctibus

adluatur, sic optimatum consilio gubernatur, ut omnes eius instituta laudare facilius possint quam aemulari. 64. Hisce utitur laudatoribus Flaccus, his innocentiae testibus, ut Graecorum cupiditati Graecorum auxilio resistamus.

XXVII. Quamquam quis ignorat, qui modo umquam medioeriter res istas scire curavit, quin tria Graecorum genera sint vere? quorum uni sunt Athenienses, quae gens Ionum habetur: Aeolis alteri, Doriis tertii nominabantur. Atque haec cuncta Graecia, quae fama, quae gloria, quae doctrina, quae plurimis artibus, quae etiam imperio et bellica laude floruit, parvum quemdam locum, ut scitis, Europae tenet semperque tenuit: Asiae maritimam oram bello superatam cinxit urbibus, non ut munitam coloniis illam regionem, sed ut obsessam teneret. 65. Quam ob rem quaeso a vobis, Asiatici testes, ut, quum vere recordari voletis, quantum auctoritatis in iudicium adferatis, vosmet ipsi describatis Asiam, nec quid alienigenae de vobis loqui soleant, sed quid vosmet ipsi de genere vestro statuatis meminertis. Namque, ut opinor, Asia vestra constat ex Phrygia, Mysia, Caria, Lydia. Utrum igitur nostrum est an vestrum hoc proverbium, Phrygem plagis fieri solere meliorem? Quid de tota Caria nonne hoc vestra voce vulgatum est, si quid cum periculo experiri velis, in Care id potissimum esse faciendum? Quid porro in Graeco sermone tam tritum atque celebratum est quam si quis despiciatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur? Nam quid ego dicam de Lydia? quis umquam Graecus comoediam scripsit in qua servus primarum partium non Lydus esset? Quam ob rem quae vobis fit iniuria, si statuimus vestro nobis iudicio standum esse de vobis? 66. Equidem mihi iam satis superque dixisse videor de Asiatico genere testium: sed tamen vestrum est, iudices, omnia, quae dici possunt in hominum levitatem, inconstantiam, cupiditatem, etiam si a me minus dicuntur, vestris animis et cogitatione comprehendere.

XXVIII. Sequitur auri illa invidia Iudaici. Hoc nimirum illud est, quod non longe a gradibus Aureliis haec causa dicitur. Ob hoc crimen hic locus abs te, Laeli, atque illa turba quaesita est: scis quanta sit manus, quanta concordia, quan-

tum valeat in contionibus. Sic, submissa voce agam, tantum ut iudices audiant: neque enim desunt qui istos in me atque in optimum quemque incitent: quos ego, quo id facilius faciant, non adiuvabo. 67. Quum aurum Iudaeorum nomine quotannis ex Italia et ex omnibus provinciis Hierosolyma exportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret. Quis est, iudices, qui hoc non vere laudare possit? Exportari aurum non oportere, quum saepe antea senatus tum me consule gravissime iudicavit. Huic autem barbarae superstitioni resistere severitatis, multitudinem Iudaeorum flagrantem non numquam in contionibus prae re publica contemnere gravitatis summae fuit. At Cn. Pompeius captis Hierosolymis victor ex illo fano nihil attigit. 68. In primis hoc, ut multa alia, sapienter, quod in tam suspitiosa ac maledica civitate locum sermoni obrectatorum non reliquit. Non enim credo religionem et Iudaeorum et hostium impedimento praestantissimo imperatori, sed pudorem fuisse. Ubi igitur crimen est? quoniam quidem furtum nusquam reprehendis, edictum probas, iudicatum fateris, quaesitum et prolatum palam non negas, actum esse per viros primarios res ipsa declarat: Apameae manifesto deprehensum, ante pedes praetoris in foro expensum est auri pondo centum paullo minus per Sex. Caesium, equitem Romanum, castissimum hominem atque integerrimum: Laodiceae viginti pondo paullo amplius per hunc L. Peducaeam, iudicem nostrum, Adramyttii *** per Cn. Domitium legatum: Pergami non multum. 69. Auri ratio constat: aurum in aerario est: furtum non reprehenditur: invidia quaeritur: a iudicibus oratio avertitur: vox in coronam turbamque effunditur. Sua cuique civitati religio, Laeli, est, nostra nobis. Stantibus Hierosolymis pacatisque Iudaeis, tamen istorum religio sacrorum a splendore huius imperii, gravitate nominis nostri, maiorum institutis abhorrebat: nunc vero hoc magis, quod illa gens quid de nostro imperio sentiret ostendit armis: quam cara dis immortalibus esset docuit, quod est vieta, quod elocata, quod serva.

XXIX. 70. Quam ob rem quoniam, quod crimen esse voluisti, id totum vides in laudem esse conversum, veniamus

iam ad civium Romanorum querelas, ex quibus sit sane prima Deciani. Quid tibi tandem, Deciane, iniuriae factum est? Negotiaris in libera civitate. Primum patere me esse curiosum. Quo usque negotiaberis? quum praesertim sis illo loco natus. Annos iam triginta in foro versaris, sed tamen in Pergameno. Longo intervallo, si quando tibi peregrinari commodum est, Romam venis: adfers faciem novam, nomen vetus, purpuram Tyriam: in qua tibi invideo, quod unis vestimentis tam diu lautus es. 71. Verum esto: negotiari libet: cur non Pergami? Smyrnae? Tralibus? ubi et multi cives Romani sunt et ius a nostro magistratu dicitur? Otium te delectat: lites, turbae, praetor odio est: Graecorum libertate gaudes. Cur ergo unus tu Apollonidenses, amantissimos populi Romani et fidelissimos socios, miseriores habes quam aut Mithridates aut etiam pater tuus habuit unquam? Cur his per te frui libertate sua, cur denique esse liberos non licet? Homines sunt tota [ex] Asia frugalissimi, sanctissimi, a Graecorum luxuria et levitate remotissimi, patres familias suo contenti, aratores, rusticani: agros habent et natura perbonos et diligentia culturaque meliores. In hisce agris tu praedia habere voluisti. Omnino mallem et magis erat tuum, si iam te crassi agri delectabant, hic alicubi in Crustumino aut in Capenati paravisses. 72. Verum esto: Catonis est dictum: *pedibus compensari pecuniam*. Longe omnino a Tiberi ad Caicum, quo in loco etiam Agamemnon cum exercitu errasset, nisi ducem Telephum invenisset. Sed concedo id quoque: placuit oppidum: regio delectavit. Emisses. XXX. Amyntas est genere, honore, existimatione, pecunia princeps illius civitatis. Huius socrum, mulierem imbecilli consilii, satis locupletem, pellexit Decianus ad sese, et, quum illa quid ageretur nesciret, in possessione praediorum eius familiam suam collocavit: uxorem abduxit ab Amynta praegnantem, quae peperit apud Decianum filiam, hodieque apud Decianum est et uxor Amyntae et filia. 73. Num quid harum rerum a me fingitur, Deciane? Sciunt haec omnes nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines, sciunt mediocres negotiatores. Exsurge, Amynta: repete a Deciano, non pecuniam, non praedia, socrum denique sibi habeat:

restituat uxorem, reddat misero patri filiam. Membra, quae debilitavit lapidibus, fustibus, ferro, manus, quas contudit, digilos, quos confregit, nervos, quos concidit, restituere non potest: filiam, filiam, inquam, aerumnoso patri, Deciane, redde. 74. Haec Flacco non probasse te miraris? Cui, quaeso, tandem probasti? Emptiones falsas, praediorum proscriptiones cum mulierculis aperta circumscriptio fecisti. Tutor his rebus Graecorum legibus ascribendus fuit: Polemocratem scripsisti, mercennarium et administrum consiliorum tuorum. Adductus est in iudicium Polemocrates de dolo malo et de fraude a Dione huius ipsius tutelae nomine. Qui concursus ex oppidis finitimis undique? qui dolor animorum? quae querela? Condemnatus est Polemocrates sententiis omnibus: irritae venditiones, irritae proscriptiones. Num restituis? Defers ad Pergamenos, ut illi reciperent in suas litteras publicas praeclaras proscriptiones et emptiones tuas. Repudiant, reiciunt. At qui homines? Pergameni, laudatores tui. Ita enim mihi gloriari visus es laudatione Pergamenorum, quasi honorem maiorum tuorum consecutus esses et hoc te superiorem esse putabas quam Laelium, quod te civitas Pergamena laudaret. Num honestior est civitas Pergamena quam Smyrnaea? Ne ipsi quidem dicunt. XXXI. 75. Vellem tantum habere me otii, ut possem recitare psephisma Smyrnaeorum, quod fecerunt in Castricium mortuum: primum ut in oppidum introferretur, quod aliis non conceditur: deinde ut ferrent ephebi: postremo ut imponeretur aurea corona mortuo. Haec P. Scipioni clarissimo viro, quum esset Pergami mortuus, facta non sunt. At Castricium quibus verbis, di immortales! *decus patriae, ornamentum populi Romani, florem iuventutis* appellant. Qua re, Deciane, si cupidus es gloriae, alia ornamenta, censeo, quaeras. 76. Pergameni te deriserunt. Quid? tu ludi te non intelligebas, quum tibi haec recitabant: *clarissimum virum, praestantissima sapientia, singulari ingenio?* Mihi crede, ludebant. Quum vero coronam auream litteris imponebant, re vera non plus aurum tibi quam monedulae committebant, ne tum quidem hominum venustatem et facetias perspicere potuisti? Tui igitur illi Pergameni proscriptiones, quas tu adferebas, repudiaverunt,

P. Orbius, homo et prudens et innocens, contra te omnia decrevit. XXXII. Apud P. Globulum, meum necessarium, fuisti graciosior. Utinam neque ipsum neque me poeniteret! Flaccum iniuria decrevisse in tua re dicis: 77. adiungis causas inimicitiarum, quod patri L. Flacci aedili curuli pater tuus tribunus plebis diem dixerit. At istud ne ipsi quidem patri Flacci valde molestum esse debuit, praesertim quum ille, cui dies dicta est, praetor postea factus sit et consul, ille, qui diem dixit, non potuerit privatus in civitate consistere. Sed si iustas inimicitias putabas, cur, quum tribunus militum Flaccus esset, in eius legione miles fuisti, quum per leges militares effugere liceret iniquitatem tribuni? Cur autem praetor te inimicum paternum in consilium vocavit? Quae quidem quam sancte solita sint observari scitis omnes. 78. Nunc accusamur ab iis, qui in consilio nobis fuerunt. Decrevit Flaccus. Num aliud atque oportuit? In liberos. Num aliter censuit senatus? In absentem. Decrevit, quum ibidem esses, quum prodire nolles: non est hoc in absentem, sed in latentem reum. SENATUS CONSULTUM ET DECRETUM FLACCI. Quid? si non decrevisset, sed edixisset, quis posset vere reprehendere? Num etiam fratris mei litteras plenissimas humanitatis et aequitatis reprehensurus es? quas eadem mulier a me datas apud Pataranos requisivit. Recita. LITTERAE Q. CICERONIS. 79. Quid? haec Apollonidenses occasione facta ad Flaccum detulerunt: apud Orbius acta non sunt? ad Globulum delata non sunt? Ad senatum nostrum me consule nonne legati Apollonidenses omnia postulata de iniuriis unius Deciani detulerunt? At haec praedia etiam in censum dedicavisti. Mitto quod aliena, mitto quod possessa per vim, mitto quod convicta ab Apollonidensibus, mitto quod a Pergamenis repudiata, mitto etiam quod a nostris magistratibus in integrum restituta, mitto quod nullo iure neque re neque possessione tua. 80. Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo, habeant ius civile, sint necne sint mancipi, subsignari apud aerarium aut apud censorem possint. In qua tribu denique ista praedia censuisti? Commisisti, si tempus aliquod gravius accidisset, ut ex iisdem praediis et Apollonide et Romae imperatum esset tributum.

Verum esto: gloriosus fuisti: voluisti magnum agri modum censi et eius agri, qui dividi plebi Romanae non potest. Censu es praeterea numeratae pecuniae cxxx. Eam opinor tibi numeratam non esse abs te. Sed haec omitto. Censu es mancipia Amyntae, neque huic ullam in eo fecisti iniuriam. Possidet enim ea mancipia Amyntas. Ac primo quidem perimit, quum te audisset servos suos esse censum. Retulit ad iuris consultos. Constabat inter omnes, si aliena censendo Decianus sua facere posset, eum maxima habiturum esse *** XXXIII. 81. Habetis causam inimiciliarum, qua causa inflammatus Decianus ad Laelium detulerit hanc optimam accusationem. Nam ita questus est Laelius, quum de perfidia Deciani diceret: 'Qui mihi auctor fuit, qui causam ad me detulit, quem ego sum secutus, is a Flacco corruptus est, is me deseruit ac prodidit.' Sicine tu auctor tandem eum, cui tu in consilio fuisses, apud quem omnes gradus dignitatis tuae retinuisses, pudentissimum hominem, nobilissima familia natum, optime de re publica meritum, in discrimen omnium fortunarum vocavisti? Scilicet defendam Decianum, qui tibi in suspicionem nullo suo delicto venit. 82. Non est, mihi crede, corruptus. Quid enim fuit quod ab eo redimeretur? Ut duceret iudicium? Cui sex horas omnino lex dedit, quantum tandem ex his horis detraheret, si tibi morem gerere voluisset? Nimirum illud est, quod ipse suspicatur: invidisti ingenio subscriptoris tui, quod ornabat facete locum, quem prehenderat, et acute testes interrogabat, aut fortasse fecisti, ut te ex populi sermone exciperes: idcirco Decianum usque ad coronam applicuisti. Sed, ut hoc veri simile est, [haud veri simile], Decianum a Flacco esse corruptum, 83. ita scitote, iudices, esse cetera, vel quod ait Luceius L. Flaccum sibi dare cupisse, ut a fide se abduceret, sestertium vicens. Et eum tu accusas avaritiae, quem dicis sestertium vicens voluisse perdere? Nam quid emebat, quum te emebat? Ut ad se transires? quam partem causae tibi daremus? An ut enuntiares consilia Laelii? qui testes ab eo prodirent? Quid? nos non videbamus? Habitare una? Quis hoc nescit? Tabulas in Laelii potestate fuisse? Num dubium est? An ne vehementer, ne copiose accusares? Nunc facis suspicionem.

Ita enim dixisti, ut nescio quid a te impetratum esse videatur.

XXXIV. 84. At enim Androni Sextilio gravis iniuria facta est et non ferenda, quod quum esset eius uxor Valeria intestato mortua, sic egit eam rem Flaccus quasi ad ipsum hereditas pertineret. In quo quid reprehendas scire cupio. Quod falsum intenderit? Qui doces? Ingenua, inquit, fuit. O peritum iuris hominem! Quid? ab ingenuis mulieribus hereditates lege non veniunt? In manum, inquit, convenerat. Nunc audio. Sed quaero usu an coemptione? Usu non potuit. Nihil enim potest de tutela legitima nisi omnium tutorum auctoritate deminui. Coemptione? Omnibus ergo auctoribus: in quibus certe Flaccum fuisse non dices. 85. Relinquitur illud, quod vociferari non destitit, non debuisse, quum praetor esset, suum negotium agere aut mentionem facere hereditatis. Maximas audio tibi, L. Luculle, qui de L. Flacco sententiam laturus es, pro tua eximia liberalitate maximisque beneficiis in tuos venisse hereditates, quum Asiam provinciam consulari imperio obtineres: si quis eas suas esse dixisset, concessisses? Tu, T. Vecti, si quae tibi in Africa venerit hereditas, usu amittes, an tuum nulla avaritia salva dignitate retinebis? At istius hereditatis iam Glabulo praetore Flacci nomine petita possessio est. Non igitur impressio, non occisio, non vis, non tempus, non imperium, non secures ad iniuriam faciendam Flacci animum impulerunt. 86. Itaque eodem etiam M. Lurco, vir optimus, meus familiaris, convertit aculeum testimonii sui: negavit a privato pecuniam in provincia praetorem petere oportere. Cur tandem, M. Lurco, non oportet? Extorquere, accipere contra leges non oportet: petere non oportere nunquam ostendes, nisi docueris non licere. An legationes sumere liberas exigendi causa, sicut et tu ipse nuper et multi viri boni saepe fecerunt, rectum est, quod ego non reprehendo, socios video queri: praetorem, si hereditatem in provincia non reliquerit, non solum reprehendendum, verum etiam condemnandum putas? XXXV. Doti, inquit, Valeria pecuniam omnem suam dixerat. Nihil istorum explicari potest, nisi ostenderis illam in tutela Flacci non fuisse. Si fuit, quaecumque sine

hoc auctore est dicta dos, nulla est. 87. Sed tamen Zurconem, quamquam pro sua dignitate moderatus est in testimonio dicendo religioni suae, tamen iratum Flacco esse vidistis. Neque enim occultavit causam iracundiae suae nec reticendam putavit. Questus est libertum suum Flacco praetore esse damnatum. O condiciones miseras administrandarum provinciarum! in quibus diligentia plena simultatum est, negligentia vituperationum: ubi severitas periculosa est, liberalitas ingrata: sermo insidiosus, adsenatio pernicioosa: frons omnium familiaris, multorum animus iratus: iracundiae occultae, blanditiae apertae: venientes praetores exspectant, praesentibus inserviunt, abeuntes deserunt! Sed omittamus querelas, ne nostrum consilium in praetermittendis provinciis laudare videamur. 88. Litteras misit de vilico P. Septimii, hominis ornati, qui vilicus eadem fecerat: Septimium ardentem iracundia videre potuistis. In Lurconis libertum iudicium ex edicto dedit: hostis est Lurco. Quid igitur? Hominum gratiosorum splendidorumque libertis fuit Asia tradenda? an simultates nescio quas cum libertis vestris Flaccus exercet? an in vestris vestrorumque causis severitas odio est, eandem laudatis, quum de nobis iudicatis? XXXVI. At iste Andro, spoliatus bonis, ut dicitis, ad dicendum testimonium non venit. 89. Quid, si veniat? Decisionis arbiter C. Caecilius fuit: quo splendore vir! qua fide! qua religione! obsignator C. Sextilius, Lurconis sororis filius, homo et prudens et constans et gravis. Si vis erat, si fraus, si metus, si circumscriptio, quis pactionem fieri, quis adesse istos coegit? Quid, si ista omnis pecunia huic adolescentulo L. Flacco reddita est, si petita, si redacta per hunc Antiochum paternum huius adolescentis libertum seni illi Flacco probatissimum, videmurne non solum avaritiae crimen effugere, sed etiam liberalitatis laudem adsequi singularem? Communem enim hereditatem, quae aequaliter ad utrumque lege venisset, concessit adolescenti propinquo suo: nihil ipse attigit de Valerianis bonis. Quod statuerat facere, adductus huius pudore et non amplissimis patrimonii copiis, id non solum fecit, sed etiam prolixè accumulateque fecit. Ex quo intelligi debet eum contra leges

pecunias non cepisse, qui tam fuerit in hereditate concedenda liberalis. 90. At Falcidianum crimen est ingens: talenta quinquaginta se Flacco dicit dedisse. Audiamus hominem. Non adest. Quo modo igitur dicit? Epistolam mater eius profert et alteram soror: scriptum ad se dicunt esse ab illo tantam pecuniam Flacco datam. Ergo is, qui si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam quod volet iniuratus probabit? At qui vir! quam non amicus suis civibus! qui patrimonium satis lautum, quod hic nobiscum conficere potuit, Graecorum conviviiis maluit dissipare. 91. Quid attinuit relinquere hanc urbem, libertate tam praeclara carere, adire periculum navigandi? quasi bona comesse Romae non liceret. Nunc denique materculae suae festivus filius, aniculae minime suspitiosae, purgat se per epistolam, ut eam pecuniam, quaecum traiecerat, non consumpsisse, sed Flacco dedisse videatur. XXXVII. At fructus isti Trallianorum Globulo praetore venierant: Falcidius emerat HS nongentis milibus. Si dat tantam pecuniam Flacco, nempe idcirco dat, ut rata sit emptio. Emit igitur aliquid, quod certe multo pluris esset: dat de lucro: nihil detrahit de vivo. Minus igitur lucri facit. 92. Cur Albanum venire iubet? cur matri praeterea blanditur? cur epistolis et sororis et matris imbecillitatem aucupatur? postremo cur non audimus ipsum? Retinetur, credo, in provincia: mater negat. Venisset, inquit, si esset denuntiatum. Tu certe coegisses, si ullum firmamentum in illo teste posuisses. Sed hominem a negotio abducere noluit. Magnum erat ei certamen propositum, magna cum Graecis contentio: qui tamen, ut opinor, iacent victi. Nam iste unus totam Asiam magnitudine poculorum bibendoque superavit. Sed tamen quis tibi, Laeli, de epistolis istis indicavit? Mulieres negant se scire. Quis is est igitur? Ille ipse tibi se ad matrem et sororem scripsisse narravit? An etiam scripsit oratu tuo? 93. At vero M. Aebutium, constantissimum et prudentissimum hominem, Falcidii adfinem, nihil interrogas? nihil eius generum, pari fide praeditum, C. Manilium? qui profecto de tanta pecunia, si esset data, nihil audisse non possent. His tu igitur epistolis, Deciane, recitatis, his mulierculis productis, illo absente auctore lau-

dato, tantum te crimen probaturum putasti, praesertim quum ipse non deducendo Falcidium iudicium feceris, plus falsam epistolam habituram ponderis quam ipsius praesentis fictam vocem et simulatum dolorem?

94. Sed quid ego de epistolis Falcidii aut de Androne Sextilio aut de Deciani censu tam diu disputo [postulo], de salute omnium nostrum, de fortunis civitatis, de summa re publica taceo? quam vos universam in hoc iudicio vestris, vestris, inquam, humeris, iudices, sustinetis. Videtis quo in motu temporum, quanta in conversione rerum ac perturbatione versemur. XXXVIII. Quum alia multa certi homines tum hoc vel maxime moluntur, ut vestrae quoque mentes, vestra iudicia, vestrae sententiae optimo cuique infestissimae atque inimicissimae reperiantur. Gravia iudicia pro rei publicae dignitate multa de coniuratorum scelere fecistis. Non putant satis conversam esse rem publicam, nisi in eandem impiorum poenam optime meritos cives detruserint. 95. Oppressus est C. Antonius. Esto: habuit quamdam ille infamiam suam: neque tamen ille ipse, pro meo iure dico, vobis iudicibus damnatus esset, cuius damnatione sepulcrum L. Catilinae, floribus ornatum, hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conventu epulisque celebratum est: iusta Catilinae facta sunt. Nunc a Flacco Lentuli poenae per vos expetuntur. Quam potestis P. Lentulo, qui vos in complexu liberorum coniugumque vestrarum trucidatos incendio patriae sepelire conatus est, mactare victimam gratiorem, quam si L. Flacci sanguine illius nefarium in omnes odium saturaveritis? 96. Litemus igitur Lentulo, parentemus Cethego, revocemus eiectiones: nimiae pietatis et summi amoris in patriam vicissim nos poenas, si ita placet, sufferamus. Nos iam ab iudicibus nominamur: in nos crimina finguntur: nobis pericula comparantur. Quae si per alios agerent, si denique per populi nomen civium imperitorum multitudinem concitassent, aequiore animo ferre possemus: illud vero ferri non potest, quod per senatores et per equites Romanos, qui haec omnia pro salute omnium communi consilio, una mente ac virtute gesserunt, harum rerum auctores, duces, principes spoliari omnibus fortunis atque civitate expelli posse arbi-

trantur. Etenim populi Romani perspiciunt eandem mentem et voluntatem: omnibus rebus quibus potest populus Romanus significat quid sentiat: nulla varietas est inter homines opinionis, nulla voluntatis, nulla sermonis. 97. Qua re si quis illuc me vocat, venio: populum Romanum disceptatorem non modo non recuso, sed etiam depono. Vis absit, ferrum ac lapides removeantur, operae facessant, servitia sileant: nemo erit tam iniustus qui me audierit, sit modo liber et civis, quin potius de praemiis meis quam de poena cogitandum putet. XXXIX. O di immortales! quid hoc miserius? Nos, qui P. Lentulo ferrum et flammam de manibus extorsimus, imperitae multitudinis iudicio confidimus, lectissimorum civium et amplissimorum sententias pertimescimus. 98. M. Aquilium patres nostri multis avaritiae criminibus testimoniisque convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat, iudicio liberaverunt. Consul ego nuper defendi C. Pisonem, qui quia consul fortis constansque fuerat, incolumis est rei publicae conservatus. Defendi item consul L. Murenam, consulem designatum. Nemo illorum iudicum clarissimis viris accusantibus audiendum sibi de ambitu putavit, quum bellum iam gerente Catilina omnes me auctore duos consules Kalendis Ianuariis scirent esse oportere. Innocens et bonus vir et omnibus rebus ornatus bis hoc anno me defendente absolutus est A. Thermus. Quanta rei publicae causa laetitia populi Romani, quanta gratulatio consecuta est! Semper graves et sapientes iudices in rebus iudicandis quid utilitas civitatis, quid communis salus, quid rei publicae tempora poscerent cogitaverunt. 99. Quum tabella vobis dabitur, iudices, non de Flacco dabitur solum: dabitur de ducibus auctoribusque conservandae civitatis: dabitur de bonis omnibus civibus: dabitur de vobismet ipsis: dabitur de liberis vestris, de vita, de patria, de salute communi. Non indicatis in hac causa de exteris nationibus, non de sociis: de vobis et de vestra re publica iudicatis. XL. 100. Quod si provinciarum vos ratio magis movet quam vestra, ego vero non modo non recuso, sed etiam postulo ut provinciarum auctoritate moveamini. Etenim opponemus Asiae provinciae primum magnam partem eiusdem provinciae, quae pro huius periculis

legatos laudatoresque misit: deinde provinciam Galliam, provinciam Ciliciam, provinciam Hispaniam, provinciam Cretam: Graecis autem Lydis et Phrygibus et Mysis obsistent Massilienses, Rhodii, Lacedaemonii, Athenienses, cuncta Achaia, Thessalia, Boeotia. Septimio et Caelio testibus P. Servilius et Q. Metellus huius pudoris integritatisque testes repugnabunt. Asiaticae iuris dictioni urbana iuris dictio respondebit. Anni temporis criminationem omnis aetas L. Flacci et perpetua vita defendet. 101. Et si prodesse L. Flacco, iudices, debet, quod se tribunum militum, quod quaestorem, quod legatum imperatoribus clarissimis, exercitibus ornatissimis, provinciis gravissimis dignum suis maioribus praestitit, prosit, quod hic vobis videntibus in periculis communibus omnium vestrum sua pericula cum meis coniunxit: prosint honestissimorum municipiorum coloniarumque laudationes: prosit etiam senatus populique Romani praeclara et vera laudatio. 102. O nox illa, quae paene aeternas huic urbi tenebras attulisti, quum Galli ad bellum, Catilina ad urbem, coniurati ad ferrum et flammam vocabantur: quum ego te, Flacce, caelum noctemque contestans, flens flentem obstestabar: quum tuae fidei optima et spectatissimae salutem urbis et civium commendabam. Tu tum, Flacce, praetor, communis exitii nuntios cepisti: tu inclusam in litteris rei publicae pestem deprehendisti: tu periculorum indicia, tu salutis auxilia ad me et ad senatum attulisti. Quae tibi tum gratiae sunt a me actae! quae ab senatu! quae a bonis omnibus! Quis tibi, quis C. Pomptinio, fortissimo viro, quemquam bonum putaret umquam non salutem, verum honorem ullum denegaturum? O Nonae illae Decembres, quae me consule fuistis! quem ego diem vere natalem huius urbis aut certe salutarem appellare possum. XLI. 103. O nox illa, quam iste est dies consecutus, fausta huic urbi, miserum me, metuo ne funesta nobis! Qui tum animus L. Flacci — nihil dicam enim de me —, qui amor in patriam, quae virtus, quae gravitas exstitit! Sed quid ea commemoro, quae tum, quum agebantur, uno consensu omnium, una voce populi Romani, uno orbis terrae testimonio in caelum laudibus efferebantur? nunc vereor ne non modo non prosint,

verum etiam aliquid obsint. Etenim multo acriorem improborum interdum memoriam esse sentio quam bonorum. Ego te, si quid gravius acciderit, ego te, inquam, Flacce, prodidero: mea dextera illa, mea fides, mea promissa, quum te, si rem publicam conservaremus, omnium bonorum praesidio quoad viveres non modo munitum, sed etiam ornatum fore pollicebar. Putavi, speravi, etiam si honos noster vobis vilior fuisset, salutem certe caram futuram. 104. Ac L. Flaccum quidem, iudices, si, id quod di immortales omen avertant! gravis iniuria adflixerit, numquam tamen prospexisse vestrae salutis, consulnisse vobis, liberis, coniugibus, fortunis vestris poenitebit: semper ita sentiet, talem se animum et generis dignitati et pietati suae et patriae debuisse: vos ne poeniteat tali civi non pepercisse, per deos immortales! iudices, provide. Quotus enim quisque est qui hanc in re publica sectam sequatur, qui vobis, qui vestri similibus placere cupiat, qui optimi atque amplissimi cuiusque hominis atque ordinis auctoritatem magni putet, quum illam viam sibi videant expeditiorem ad honores et ad omnia, quae concupiverunt? XLII. Sed cetera sint eorum: sibi habeant potentiam, sibi honores, sibi ceterorum commodorum summas facultates: liceat iis, qui haec salva esse voluerunt, ipsis esse salvis. 105. Nolite, iudices, existimare eos, quibus integrum est, qui nondum ad honores accesserunt, non expectare huius exitum iudicii. Si L. Flacco tantus amor in bonos omnes, tantum in rem publicam studium calamitati fuerit, quem posthac tam amentem fore putatis qui non illam viam vitae, quam ante praecipitem et lubricam esse ducebat, huic planae et stabili praeponendam esse arbitretur? Quod si talium civium vos, iudices, taedet, ostendite: mutabunt sententiam qui poterunt: constituent quid agant quibus integrum est: nos, qui iam progressi sumus, hunc exitum nostrae temeritatis feremus: sin hoc animo quam plurimos esse vultis, declarabitis hoc iudicio quid sentiat. 106. Huic misero puero, vestro ac liberorum vestrorum supplici, iudices, hoc iudicio vivendi praecepta dabit: cui si patrem conservatis, qualis ipse debeat esse civis praescribetis: sin eripitis, ostendetis bonae rationi et constanti et gravi nullum

a vobis fructum esse propositum. Qui vos, quoniam est id aetatis ut sensum iam percipere possit ex maerore patrio, auxilium nondum patri ferre possit, orat ne suum luctum patris lacrimis, patris maerorem suo fletu augeatis: qui etiam me intuetur, me vultu appellat, meam quodam modo flens fidem implorat ac repetit eam, quam ego patri suo quondam pro salute patriae speponderim, dignitatem. Miseremini familiae, iudices, miseremini patris, miseremini filii: nomen clarissimum et fortissimum vel generis vel vetustatis vel hominis causa rei publicae reservate.

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SULLA ORATIO
AD IUDICES.

ARGUMENTUM.

P. Cornelius Sulla, qui dictatore L. Cornelio Sulla propinquo suo rem familiarem admodum auxerat, qua de re vide Ciceronis lib. *de officiis* II, cap. 8, §. 29., anno p. u. c. 688. una cum P. Autronio Paeto consul erat designatus in annum sequentem. Sed quum a L. Torquato filio consules designati ambo accusati et condemnati essent, in eorum loco L. Torquatus pater et L. Cotta anno p. u. c. 689. consules facti sunt. Eo tempore P. Sulla et P. Autronius cum L. Catilina eiusque sociis conspirasse dicebantur, ut interfectis Kalendis Ianuariis L. Torquato et L. Cotta consulibus rerum potirentur, sibi que ipsi consulere, vide *Cassium Dionem* lib. XXXVI, cap. 44. *Livii epit.* 101. *Sueton. Caes.* cap. 9. cl. hac ipsa oratione cap. 24, §. 67 sq. Etiam postea, quum P. Sulla Neapolim se recepisset, tamen et Romae saepe visus esse et coniurationem Catilinariam anno p. u. c. 691. factam haud obscure adiuvisse dicebatur, vide *Sallustii Catil.* cap. 17. *A. Flor.* lib. IV, cap. 1. Quam ob rem quum L. Catilina cum maxima parte suorum pugna cecidisset, ceteri autem coniurati dissipati essent, idem L. Torquatus filius, qui P. Sullam iam antea de ambitu condemnaverat, accusavit etiam de vi lege Plautia D. Iunio Silano L. Murena consulibus anno p. u. c. 692., vide *Schol. Bob.* ad hanc ipsam orationem cap. 33. p. 368, 32. Bait. cl. *Pseudosallustio in Ciceronem* cap. 2. Defenderunt P. Sullam Q. Hortensius et M. Cicero, quorum Hortensius ea crimina refellenda susceperat, quibus dicebatur P. Sulla in prima, quae dicitur, coniuratione Catilinaria anno p. u. c. 689. facta socius fuisse, hic crimina, quae de altera coniuratione Catilinaria facta erant P. Sullae, defendere debebat. In eo igitur potissimum M. Cicero in ea, quae infra legitur, oratione operam suam posuit. P. autem Sullam constat a iudicibus absolutum esse.

I. 1. Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis suae splendorem obtinere et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem percipere potuisset: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et amplissimo honore quum communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio

everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et afflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in ceteris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam quondam omnibus, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditii cives, redomiti atque victi, praecipitante re publica vehementer me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericordem faterentur. 2. Et quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitudinem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrudere, cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. Quo quidem genere orationis non uterer, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset: multis enim locis et data mihi facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi: sed ut ille, iudices, quantum de mea auctoritate deripisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probaro, causam quoque me P. Sullae probaturum. 3. Ac primum abs te illud, L. Torquate, quaero, cur me a ceteris clarissimis viris ac principibus civitatis in hoc officio atque in defensionis iure secernas. Quid enim est quam ob rem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? Nam si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, extinguendi imperii, delendae civitatis, mihi hinc maiorem hae res dolorem quam Q. Hortensio, mihi maius odium adferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? Ita, inquit: tu enim investigasti, tu patefecisti coniurationem. II. 4. Quod quum dicit, non attendit eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. Qua re ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi. Quem quum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin

innocentem P. Sullam defenderet, quaero cur qui aditus ad causam Hortensio patuerit mihi interelus esse debuerit? quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides? Non enim una ratio est defensionis ea, quae posita est in oratione: omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt. 5. An vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis et magnis laboribus et periculis ascendissem? Atque ut intelligas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de ceteris, quos adesse huic vides: intelliges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse. 6. Quis nostrum adfuit Vargunteio? Nemo, ne hic quidem Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. Non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, quum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrum Serv. Sullam, quis P., quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis iis horum adfuit? Nemo. Quid ita? Quia in ceteris causis etiam nocentes viri boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in hoc crimine non solum levitatis culpa est, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere. 7. Quid? Autronio nonne sodales, nonne collegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in re publica principes, defuerunt? immo etiam testimonio plerique laeserunt? Statuerant tantum illud esse maleficium quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri illustrarique deberet. III. Quam ob rem quid est quod mirere, si cum iisdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in ceteris intelligis afuisse? Nisi vero me unum vis ferum praeter ceteros, me asperum, me inhumanum existi-

mari, me singulari immanitate et crudelitate praeditum. 8. Hanc mihi tu si propter meas res gestas imponis in omni vita mea, Torquate, personam, vehementer erras. Me natura misericordem, patria severum, crudelem nec patria nec natura esse voluit. Denique istam ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum tempus et res publica imposuit, iam voluntas et natura ipsa detrahit. Illa enim ad breve tempus severitatem postulavit: haec in omni vita misericordiam lenitatemque desiderat. 9. Qua re nihil est quod ex tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstrahas: simplex officium atque una honorum est omnium causa: nihil erit quod admirere posthac, si in ea parte, in qua hos animum adverteris, me videbis. Nulla est enim in re publica mea causa propria: tempus agendi fuit mihi magis proprium quam ceteris, doloris vero et timoris et periculi fuit illa causa communis: neque enim ego tunc princeps ad salutem esse potuissem, si esse alii comites noluissem. Qua re necesse est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id iam privato cum ceteris esse commune. Neque ego hoc partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loquor oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omnibus. 10. In Autronium testimonium dixisti, inquit: Sullam defendis. Hoc totum eius modi est, iudices, ut, si ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit nec defensionem auctoritatem: sin est in me ratio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae voluntatis honorum, nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. Videor enim iam non solum studium ad defendendas causas, verum etiam opinionis aliquid et auctoritatis adferre: qua ego et moderate utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgisset.

IV. 11. Duae coniurationes abs te, Torquate, constituuntur, una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur, altera, quae me consule: harum in utraque Sullam dicis fuisse. Patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse: scis me, quum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse:

credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione abstraherat. 12. Quis ergo intererat vestris consiliis? Omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius: qui quum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum quum communibus tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. Ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris: cuius in hoc crimine propulsando quum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea quam facultatis. Illius igitur coniurationis, quae contra vos facta, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui: non modo animo nihil comperi, sed vix ad aures meas istius suspicionis fama pervenit. 13. Qui vobis in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflare putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant se non crimine coniurationis, ne adessent ceteris, sed hominum maleficio deterritos esse. Mei consulatus autem tempus et crimen maximae coniurationis a me defendetur. Atque haec inter nos partitio non est fortuito, iudices, nec temere facta, sed quum videremus eorum criminum nos patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset. V. 14. Et quoniam de criminibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, quum essem consul, de summis rei publicae periculis audivi, multa quaesivi, multa cognovi: nullus umquam de Sulla nuntius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspitio. Multum haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, quum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspica

tum esse diceret. Sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utar, ut mirari Torquatus desinat me, qui Autronio non adfuerim, Sullam defendere. 15. Quae enim fuit Autronii causa? quae Sullae est? Ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum confiato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione atque concursu: Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit. Ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque vultu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur: hic se ita fractum illa calamitate atque afflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinisset. 16. Hac vero in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? quum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. 17. Illum Allobroges, maximarum rerum verissimi iudices, illum multorum litterae ac nuntii coaruerunt: Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. Postremo, eiecto sive emisso iam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, fasces, signa [legionis]: ille relictus intus, exspectatus foris, Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem: hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius adfines suspicionis et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad consolandos accommodatus. VI. Propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me in utroque praebui. 18. Veniebat enim ad me et saepe veniebat Autronius, multis cum lacrimis, supplex, ut se defenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adolescentia, collegam in quaestura commemorabat fuisse: multa mea in se, non nulla etiam sua in me proferebat officia. Qui-

bus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar, ut iam ex memoria quas mihi ipsi fecerat insidias deponerem, ut iam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in sedibus meis, in conspectu uxoris ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. Quae si de uno me cogitasset, qua mollitia sum animi ac lenitate, numquam meherecule illius lacrimis ac precibus restitsem: 19. sed quum mihi patriae quum vestrorum periculorum, quum huius urbis, quum illorum delubrorum atque templorum, quum puerorum infantium, quum matronarum ac virginum veniebat in mentem, et quum illae infestae ac funestae faces universumque totius urbis incendium, quum tela, quum caedes, quum civium cruor, quum cinis patriae versari ante oculos atque animum memoria refricare coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Marcellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat: neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in aliis vindicassem, idem in illorum socio, quum scirem, defendere. 20. Atque idem ego neque P. Sullam supplicem ferre neque eosdem Marcellos pro huius periculis lacrimantes aspicere neque huius M. Messallae, hominis necessarii, preces sustinere potui: neque enim est causa adversata naturae, nec homo nec res misericordiae meae repugnavit. Nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat: nullum crimen, nullum indicium, nulla suspitio. Suscepi causam, Torquate, suscepi, et feci libenter ut me, quem boni constantem, ut spero, semper existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

VII. 21. Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. Quod tandem, Torquate, regnum? Consulatus, credo, mei: in quo ego imperavi nihil et contra patribus conscriptis et bonis omnibus parvi: quo in magistratu non institutum est videlicet a me regnum, sed repressum. An tum in tanto imperio tantaque potestate non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? Quod in quos testimonia dixisti, inquit, damnati sunt: quem defendis sperat se absolutum iri. Hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eosdem dixisse: sin verum, non esse

hoc regnare, quum verum iuratus dicas, probare. De huius spectantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis exspectare. 22. Nisi tu, inquit, causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset. Si iam tibi hoc concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos tales viros non suo stare iudicio, sed meo: si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? At hic etiam, id quod minime tibi necesse fuit, facetus esse voluisti, quum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. Mitto iam de rege quaerere: illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris. Nam si ita sum, non tam est admirandum regem me esse, quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 23. Hoc dico, inquit, te esse ex municipio. Fateor, et adde etiam ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. Sed scire ex te pervelim quam ob rem qui ex municipiis veniant peregrini tibi esse videantur. Nemo istuc M. illi Catoni seni, quum plurimos haberet inimicos, nemo Ti. Coruncanio, nemo M. Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, quum ei multi inviderent, obiecit unquam. Equidem vehementer laetor eum esse me, in quem tu, quum cuperes, nullam contumeliam iacere potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret. VIII. Sed tamen te a me pro magnis causis nostrae necessitudinis monendum esse etiam atque etiam puto. Non possunt omnes esse patriei: si verum quaeris, ne curant quidem: nec se aequales tui propter istam causam abs te anteiri putant. 24. Ac si tibi nos peregrini videmur, quorum iam nomen et honos inveteravit et urbi huic et hominum famae ac sermonibus, quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore ac de omni dignitate contendunt: quorum tu cave quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Qui si attulerint nervos et industriam, mihi crede, excutient tibi istam verborum iactationem et te ex somno saepe excitabunt nec pa-

tientur se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari. 25. At si, iudices, ceteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur. Est enim ipse materno genere municipalis, honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. Aut igitur doceat Picensos solos non esse peregrinos aut gaudeat suo generi me meum non antepone. Qua re neque tu me peregrinum posthaec dixeris, ne gravius refutare, neque regem, ne deridere. Nisi forte regium tibi videtur ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias, contemnere omnes libidines, non auri, non argenti, non ceterarum rerum indigere, in senatu sentire libere, populi magis utilitati consulere quam voluntati: nemini cedere, multis obsistere. Si hoc putas esse regium, me regem esse confiteor: sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum adrogans aut superbum movet, quin tu id potius profers quam verbi invidiam contumeliamque maledicti?

IX. 26. Ego, tantis a me beneficiis in re publica positus, si nullum aliud mihi praemium ab senatu populoque Romano nisi honestum otium postularem, quis non concederet? Sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclarae laudis insignia: mihi liceret eius urbis, quam conservassem, conspectu tranquillo animo et quieto frui. Quid? si hoc non postulo: si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt amicis, praesto sunt omnibus: si neque amici in foro requirunt studium meum neque res publica in curia: si me non modo non rerum gestarum vacatio, sed neque honoris neque aetatis excusatio vindicat a labore: si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus: si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda quidquam relinquatur temporis, tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui velit esse inveniri nemo potest? Longe abest a me regni suspitio: 27. sin quaeris qui sint Romae regnum occupare copati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies. Res enim gestae, credo, meae me nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. Quibus de rebus
cic II. 2. 22

de rebus
tam claris, tam immortalibus, iudices, hoc possum dicere, me, qui ex summis periculis eripuerim urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnes mortales beneficio nullum in me periculum redundarit. 28. Etenim in qua civitate res tantas gesserim memini: in qua urbe verser intelligo. Plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi. Nisi vero paucos fuisse arbitramini qui conari aut sperare possent se tantum imperium posse delere. Horum ego faces eripere de manibus et gladios extorquere potui, siculi feci, voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui nec tollere. Qua re non sum nescius quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, quum mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam bellum susceptum esse. X. 29. Quod si illis meis praesidiis forte invides et si ea tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea coniungunt, consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae et adversae: qui me non [modo] solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et furorem consceleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil iam se simile me vivo conari posse arbitrantur. 30. At vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me improbe dicitur, quum L. Torquatus, primum iis fundamentis ipse adolescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantissimi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui quum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantum modo ut vos, qui ea probatis, exaudire possentis, de supplicio [P. Lentuli], de carcere magna et queribunda voce dicebat. 31. In quo primum illud erat absurdum, quod, quum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat, eos autem, qui circum iudicium stabant, audire nolebat, non intelligebat ea, quae clare diceret, ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audiretis, qui id non probabatis: deinde alterum iam oratoris vitium non videre quid quaeque causa postulet. Nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum coniurationis

accuset, quam videri coniuratorum poenam mortemque ligere. Quod quum is tribunus plebis facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, nemini mirum est: difficile est enim tacere, quum doleas: te, si quid facis eius modi, non modo talem adolescentem, sed in ea causa, in qua te vindicem coniurationis velis esse, vehementer admiror. 32. Sed reprehendo tamen illud maxime, quod isto ingenio et prudentia praeditus causam rei publicae non tenes, qui arbitrere plebi Romanae res eas non probari, quas me consule omnes boni pro salute communi gesserunt. XI. Ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam sceleratum status fuisse, ut haec omnia perire voluerit, aut tam miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet quod salvum esse vellet? An vero clarissimum virum generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in ceteros firmaret imperium: tu rem publicam reprehendis, quae domesticos hostes, ne ab iis ipsa necaretur, necavit? 33. Itaque attende, Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei. Maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico semperque dicam: adeste omnes animis, qui adestis [corporibus], quorum ego frequentia magno opere laetor: erigite mentes auresque vestras et me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite! Ego consul, quum exercitus perditorum civium clandestino scelere conflatus crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae comparasset, quum ad occasum interitumque rei publicae Catilina in castris, in his autem templis ac tectis dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine dilectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confessis incensione urbem, internicione cives, vastitate Italiam, interita rem publicam liberavi: ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi. 34. An me existimasti haec iniuratum in iudicio non esse dicturum, quae iuratus in maxima contione dixissem? XII. Atque etiam illud addam, ne qui

forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te, atque, ut iidem omnes exaudiant, clarissima voce dicam: Harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute rei publicae suscepi atque gessi, L. ille Torquatus, quum esset meus contubernalis in consulatu, atque etiam in praetura fuisset, auctor, adiutor, particeps exstitit, quum princeps, quum auctor, quum signifer esset iuventutis: parens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae, quum esset aeger, tamen omnibus rebus illis interfuit: nusquam est a me digressus: studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum, quum infirmitatem corporis virtute animi superaret. 35. Videsne ut eripiam te ex improborum subita gratia et reconciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent retinebuntque semper, nec, si forte a me desciveris, idcirco te a se et a re publica et a tua dignitate deficere patientur. Sed iam redeo ad causam, atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo. Nam si Torquatus Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem, sed quum ille tota oratione sua in me esset inductus, et quum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctoritate voluisset, etiam si dolor *me* meus respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.

XIII. 36. Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. Quis negat? Sed lege indicium et vide quem ad modum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse cum ceteris Autronium secum facere. Quaero num Sullam dixerit Cassius? Nusquam. Sese aiunt quaesisse de Cassio quid Sulla sentiret. Videte diligentiam Gallorum: qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt essentne eadem voluntate? Quid tum Cassius? Si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminis esse debere. Quid ita? Quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem et purgare eos, de quibus illi aliquid suspicari viderentur. 37. Non respondit tamen una facere Sullam. Etenim

esset absurdum, quum ceteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum: nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. Si nobilitas hominis, si afflictata fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam illustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae rettulisset: etiam, ut arbitrator, quum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum colligeret Cassius, et quum sciret exteras nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium quam Sullam nominavisset. 38. Iam vero illud probari minime potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne quum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. Sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? Se nescire certum. Non purgat, inquit. Dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, quum esset interrogatus, id mihi criminis videretur. 39. Sed ego in quaestionibus et indicis non hoc quaerendum arbitrator, num purgetur aliqui, sed num arguatur. Etenim quum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? — Sublevat apud Gallos. — Quid ita? ne indicent? Quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent, de se ipse confessus esset? — Nesciit videlicet. — Credo celatum esse Cassium de Sulla uno: nam de ceteris certe sciebat: etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. Qui negare noluit esse in eo numero Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, nescire dixit. Atque hoc perspicuum est, quum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eandem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset. Nam cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignorantia de aliquo purgatio debet videri. Sed iam non quaero purgetne Cassius Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

XIV. 40. Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in me irruit, me accusat: ait me aliter ac dictum sit in tabulas publicas rettulisse. O di immortales! — vobis enim

tribuam, quae vestra sunt, nec vero possum tantum meo ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim —, vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis: vos me ab omnibus ceteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis: vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen menti meae praetulistis. 41. Vidi ego hoc, iudices, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis — nam id me multum fefellit —, sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus otii, bonorum hostis, aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. Itaque introductis in senatum indicibus constitui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. 42. At quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse: C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, App. Claudium. Credo esse neminem qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse.

XV. Quid deinde? quid feci? quum scirem ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur, non occultavi, non continui domi, sed statim describi ab omnibus librariis, dividi passim et pervulgari atque edi populo Romano imperavi. Divisi totae Italiae, emisi in omnes provincias, eius indicii, ex quo oblata salus esset omnibus, expertem esse neminem volui. 43. Itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. In quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte providi: primum, ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo meminisse quantum

vellet: deinde ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari: postremo ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria nimia videretur, ne denique aut negligentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. 44. Sed tamen abs te, Torquate, quaero, quum indicatus tuus esset inimicus, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem retulissent, quum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es? non mecum aut cum familiari meo questus es? aut quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? Tu, quum tua vox numquam sit audita, quum indicio lecto, descripto, divulgato quieveris, taceris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae negligentiae tuo iudicio convictum esse fateare?

XVI. 45. Mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam negligerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego iuvarem, a quo tam crudeles insidias rei publicae factas, et me potissimum consule, putarem? Quod si iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, quum litterae posteritatis causa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario meo posse superari? 46. Fero ego te, Torquate, iam dudum, fero, et non numquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto: permitto aliquid iracundiae tuae, do adolescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti. Sed nisi tibi aliquem modum tute constitueris, coges me oblitum nostrae amicitiae habere rationem meae dignitatis. Nemo umquam me tenuissima suspitione perstrinxit, quem non perverterim ac perfregerim. Sed mihi hoc credas velim: non iis libentissime soleo respondere, quos mihi videor facillime posse superare. 47. Tu, quoniam minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli nae lenitate nova abuti mea, noli aculeos orationis meae, qui reconditi sunt, excussos arbitrari, noli id omnino a me pu-

tare esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. Quum illae valent apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra, tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum luctari et congregi debeam. Quod si esses usu atque aetate robustior, essem idem qui soleo, quum sum laecessus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam rettulisse gratiam videar. XVII. 48. Neque vero quid mihi irascere intelligere possum. Si, quod eum defendo, quem tu accusas, cur tibi ego non suscenseo, quod accusas eum, quem ego defendo? Inimicum ego, inquis, accuso meum. Et amicum ego defendo meum. Non debes tu quemquam in coniurationis quaestione defendere. Immo nemo magis eum, de quo nihil umquam est suspicatus, quam is, qui de aliis multa cogitavit. Cur dixisti testimonium in alios? Quia coactus sum. Cur damnati sunt? Quia creditum est. Regnum est dicere in quem velis et defendere quem velis. Immo servitus est non dicere in quem velis et non defendere quem velis. Ac si considerare coeperis, utrum magis mihi hoc necesse fuerit facere an istud tibi, intelliges honestius te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me humanitatis. 49. An vero quum honos agebatur familiae vestrae amplissimus, hoc est consulatus parentis tui, sapientissimus vir familiarissimis suis susceperat pater tuus, quum Sullam et defenderent et laudarent? Intelligebat hanc nobis a maioribus esse traditam disciplinam. ut nullius amicitia ad pericula propulsanda impediremur. At erat huic iudicio longe dissimilis illa contentio: tum, afflictio P. Sulla, consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est: honoris erat certamen: ereptum repetere vos clamitabatis, ut victi in campo in foro vinceretis: tum qui contra vos pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi cuiusque faciebant. XVIII. 50. Ego vero quibus ornamentis adversor tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? Quid est quod iam ab hoc expetas? Honos ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt. Tu ornatus exuviis huius venis ad eum lacerandum,

quem interemisti: ego iacentem et spoliatum defendo et protego. Atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irascaris. Ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum. Te enim existimo tibi statuisse quid faciendum putares et satis idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

51. At accusat C. Cornelii filius et id aeque valere debet ac si pater indicaret. O patrem Cornelium sapientem qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit, quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susceperit. Sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? Si vetera mihi ignota, cum Hortensio communicata, respondit Hortensius: sin, ut ais, illum conatum Autronii et Catilinae, quum in campo consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus, sed quid dixi vidisse nos? ego vidi: vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo amicorum Catilinae tum et Autronii copias et conatum repressi. 52. Num quis est igitur qui tum dicat in campum aspirasse Sullam? Atqui si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat? cur in pari causa non paria signa criminis reperiuntur? Sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat ad hoc adumbratum indicium filium, quid tandem de illa nocte dicit, quum inter falcarios ad M. Laecam nocte ea, quae consecuta est posterum diem Nonarum Novembrium me consule, Catilinae denuntiatione convenit? quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima. Tum Catilinae dies exeundi, tum ceteris manendi condicio, tum descriptio totam per urbem caedis atque incendiorum constituta est: tum tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut cum prima luce consulem salutatum veniret, intronissus et meo more et iure amicitiae me in meo lectulo trucidaret. XIX. 53. Hoc tempore, quum arderet acerrime coniuratio, quum Catilina egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur, Autronio

ut occuparet Etruriam praescriberetur, quum omnia ordinarentur, instruerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num Romae? immo longe aful: num in iis regionibus, quo se Catilina inferebat? multo etiam longius: num in agro Cameri, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus. Fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli: fuit in ea parte Italiae, quae maxime ista suspicionem caruit. / 54. Quid ergo indicat aut quid adfert aut ipse Cornelius aut vos, qui haec ab illo mandata deferitis? Gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad caedem ac tumultum. Ita prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris deberi videmus. — Adrepta est familia, quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere. — Utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed aequorum expectationi satis facere posset! — Properatum vehementer est, quum longe tempus muneris abesset. — Quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret. — Nec opinante Fausto, quum is neque sciret neque vellet, familia est comparata. — 55. At litterae sunt Fausti, per quas ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores et ut hos ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmiam, quorum de sententia tota res gesta est. — At praefuit familiae. — Iam si in paranda familia nulla suspitio est, quis praefuerit nihil ad rem pertinet. — Sed tamen munere servili obtulit se ad ferramenta prospicienda. — Praefuit vero numquam, eaque res omni tempore per Bellum, Fausti libertum, administrata est.

XX. 56. At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret. Primum Sittius, iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et suspicionem huius coniurationis: deinde est profectus non tum primum, sed quum in iisdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset: ac profectus est non modo ob causam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione cum Mauritaniae rege contracta. Tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et pulcherrimis P. Sittii praediis venditis aes alienum eiusdem est dissolutum, ut, quae causa

ceteros ad facinus impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non fuerit, praediis deminutis. 57. Iam vero illud quam incredibile, quam absurdum, qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimas terras! utrum quo facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in Hispania turbatum esset? At haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. An in tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem amantissimum sui, familiarissimum, coniunctissimum officiis, consuetudine, usu, dimittendum esse arbitrabatur? Veri simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in otio semper secum habuisset, hunc in adversis et in eo tumultu, quem ipse comparabat, ab se dimitteret. 58. Ipse autem Sittius — non enim mihi deserenda est causa amici veteris atque hospitis — is homo est aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum populo Romano facere voluisse? ut, cuius pater, quum ceteri deficerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rem publicam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam suscipiendum putaret? cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negotii gerendi studio esse contractum: qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in regnis ei maximae pecuniae deberentur, quas quum peteret, non commisit ut sui procuratores quidquam oneris absente se sustinerent: venire omnes suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum. 59. A quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, quum in illa rei publicae tempestate versarer. Illud erat hominum genus horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab iis membra citius divelli ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis. Itaque se non modo ex suspicionem tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

XXI. 60. Iam vero quod obiecit, Pompeianos esse a Sulla impulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc nefarium facinus accederent, id cuius modi sit intelligere non possum.

An tibi Pompeiani coniurasse videntur? quis hoc dixit umquam? aut quae fuit istius rei vel minima suspitio? Diunxit, inquit, eos a colonis, ut hoc discidio ac dissensione facta oppidum in sua potestate posset per Pompeianos habere. Primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio delata ad patronos est, quum iam inveterasset ac multos annos esset agitata: deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis Sulla dissenserit: postremo coloni ipsi sic intelligunt, non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse defensos. 61. Atque hoc, iudices, ex hac frequentia colonorum, honestissimorum hominum, intelligere potestis, qui adsunt, laborant: hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniae si in omni fortuna atque in omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, in quo afflictus iacet, per vos iuvari conservarique cupiunt. Adsunt pari studio Pompeiani, qui ab istis etiam in crimen vocantur: qui ita de ambulatione ac de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. 62. Ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur silentio praetereunda esse virtus, quod, quum ab hoc illa colonia deducta sit, et quum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum rei publicae fortuna diunxerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

XXII. At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis Caeciliae causa comparabatur. Atque hoc loco in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invecus est: cuius ego de virtute et constantia, iudices, tantum dico, talem hunc in ista rogatione, quam promulgavit non de tollenda, sed de levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut consulere voluerit fratri, cum re publica pugnare noluerit: promulgavit impulsus amore fraterno, destiterit fratris auctoritate deductus. 63. Atque in ea re per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus: primum Caecilium, qui si id promulgavit, in quo res iudicatas videatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sulla, recte reprehendis: status enim rei publicae maxime iudicatis rebus continetur: neque ego tantum fraterno amori dandum

arbitror, ut quisquam, dum salutem suorum consulat, communem relinquat. At nihil de iudicio ferebat, sed poenam ambitus eam referebat, quae fuerat nuper, superioribus legibus constituta. Itaque hae rogatione non iudicium sententia, sed legis vitium corrigebatur. Nemo iudicium reprehendit, quum de poena queritur, sed legem. Damnatio est enim iudicium, quae manebat: poena legis, quae levabatur. 64. Noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a causa. Nemo labefactare iudicium est conatus, nihil est eius modi promulgatum: semper Caecilium in calamitate fratris sui iudicium potestatem perpetuandam, legis acerbitatem mitigandam putavit.

XXIII. Sed quid ego de hoc plura disputem? Dicerem fortasse et facile et libenter dicerem, si paullo etiam longius, quam finis cotidiani officii postulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor propulisset: implorarem sensus vestros: unius cuiusque indulgentiam in suos testarer, peterem veniam errato L. Caecilii ex intimis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi. 65. Lex dies fuit proposita paucos: ferri coepta numquam, deposita est in senatu. Kalendis Ianuariis quum in Capitolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius, et id mandatu Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam illam rogationem de se nolle ferri. Ex illo tempore L. Caecilium e re publica multa egit: agrariae legi, quae tota a me reprehensa et abiecta est, se intercessorem fore professus est, improbis largitionibus restitit, senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea nisi de rei publicae commodis cogitari. 66. Atque in ipsa rogatione ne per vim quid ageretur, quis tum nostrum Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbitate pendebat? Eius voces, eius minae ferebantur: eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum metum nobis seditionesque adferebant. Itaque P. Sulla hoc importunissimo quum honoris tum etiam calamitatis socio atque comite et secundas fortunas amittere coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adlevamento permanere.

XXIV. 67. Hic tu epistolam meam saepe recitas, quam ego ad Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa re publica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris, et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. Scilicet ego is sum qui existimem Cn. Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse. 68. De quo etiam si quis dubitasset antea, num, id quod tu arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consule descendere Kalendis Ianuariis cum licitoribus, sustulisti hanc suspicionem, quum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem tuum operas et manum comparasse. Quod si tibi ego confitear, tu mihi concedas necesse est, hunc, quum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse: neque enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, iudices, P. Sullae persona suscipit.

69. Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dissolutis, contra atque in ceteris causis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. Etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis facere expectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere: nunc iam revocandi estis eo, quo vos ipsa causa, etiam tacente me, cogit animos mentesque convertere. XXV. Omnibus in rebus, iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit non ex crimine, sed ex moribus eius, qui arguitur, est ponderandum. Neque enim potest quisquam nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari aut natura converti. 70. Circumspicite paullisper mentibus vestris, ut aliam vitam, hosce ipsos homines, qui huic adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam coniuravit. Cuius aures unquam haec respuerunt conatum esse audacter hominem a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede versatum? Quis eum contra patriam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? Quis

Lentuli societates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? Quis de C. Celhego atque eius in Hispaniam protectione ac de vulnere Q. Metelli Pii cogitat cui non ad illius poenam carcer aedificatus esse videatur? Omitto ceteros, ne sit infinitum: 71. Iantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitelis: intelligetis unum quemque eorum prius ab sua vita quam vestra suspitione esse damnatum. Ipsum illum Autronium, quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini, non sua vita ac natura convicit? Semper audax, petulans, libidinosus: quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus verum etiam pugnis et calcibus: quem exturbare homines ex possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnes contemnere, in malis pugnare contra bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. Huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convinceret.

XXVI. 72. Agedum, conferte nunc cum illius vita vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante oculos vestros proponite. Eequod est huius factum aut commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paullo minus consideratum videretur? Factum quaero? Verbum eequod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam posset offendi? At vero in illa gravi L. Sullae turbulentaque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? Quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus! quam multi sunt summi homines et ornatissimi et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! Quos ego nominarem: neque enim ipsi nolunt et huic animo gratissimo adsunt: sed quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut quod potuit temporis tribuat, quod fecit ipsi. 73. Quid reliquam constantiam vitae commemorem? dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus, splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a fortuna, ut tamen a natura inchoata

compareant. Quae domus celebratio cotidiana! quae familiarium dignitas! quae studia amicorum! quae ex quoque ordine multitudo! Haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora. Accepit P. Sulla, iudices, vulnus vehemens et mortiferum, verum tamen eius modi quod videretur huius vita et natura accipere potuisse. Honestatis enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu petendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam ceteri: sin etiam in aliis non nullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit, fortasse gravior quam in ceteris. 74. Postea vero quis P. Sullam nisi maerentem, demissum adflictumque vidit? quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? Qui quum multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa studia amicorum quae tamen ei sola in malis resisterunt, a fuit ab oculis vestris, et, quum lege retineretur, ipse se exsilio paene multavit. XXVII. In hoc vos pudore, iudices, et in hac vita tanto sceleris locum fuisse creditis? Aspicite ipsum, contuemini os, conferite crimen cum vita: vitam ab initio usque ad hoc tempus explicatam cum crimine recognoscite. 75. Mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae carissima: hosne amicos, tales viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? Non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspitio. Nova quaedam illa immanitas exorta est: incredibilis fuit ac singularis furor: ex multis ab adolescentia collectis perditorum hominum vitis repente ista tanta importunitas inauditi sceleris exarsit. 76. Nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse: neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus: beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. Perspiciate etiam atque etiam, iudices: nihil enim est quod in hac causa dici possit vehementius: penitus

introspicite Catillinae, Autronii, Cethegi, Lentuli ceterorumque mentes: quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furores, quas notas facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos scelerum reperietis! Ex magnis et diuturnis et iam desperatis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civitas posset: neque enim est quisquam qui arbitretur illis inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse. Itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. XXVIII. 77. In hunc igitur gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum amicorum gregibus reicietis? ex hoc hominum numero, ex hac familiarium dignitate in impiorum partem atque in parricidarum sedem atque numerum transferetis? Ubi erit igitur illud firmissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis patriae fructus reservabitur, si in extremo discrimine ac dimicatione fortunae deseruerit, si non aderit, si nihil adiuvabit?

78. Quaestiones nobis servorum accusator et tormenta minitatur: in quibus quamquam nihil periculi suspicamus, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque quum animi tum corporis, regit quaesitor, flectit libido corrumpit spes, infirmit metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur. Vita P. Sullae torqueatur: ex ea quaeratur num quae occultetur libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae audacia. Nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima et gravissima debet esse, audietur. 79. Nullum in hac causa testem timemus: nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. Sed tamen, si nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra moveat. Vestra enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine aut similitate aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius cuiusque esse testem. Quam vos, iudices,

nolite armis suis spoliatae atque nudatae obicere invidiae, dedere suspicioni. Munitae communem arcem honorum, obstruite perfugia improborum: valeat *vita et* ad poenam et ad salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex sua natura facillime perspicui, subito flecti fingique non posse.

XXIX. 80. Quid vero? haec auctoritas — saepe enim est de ea dicendum, quamquam a me timide modiceque dicitur —, quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a ceteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil hunc tandem iuvabit? Grave est hoc dictum fortasse, iudices: grave, si appetimus aliquid: si quum ceteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave: sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem. 81. Accusati sunt uno nomine consulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae quam dignitatis adferre. Adfuerunt, inquit, Catilinae illumque laudarunt. Nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio: defendebant amicum, aderant supplicii, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non insequabantur. Quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplicii, fortasse audaci, at aliquando amico. Cui quum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. — At idem non adfuit alio in iudicio, quum adessent ceteri. — Si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset, ignoscendum est iis, qui postea nihil audierunt: sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens debuit esse gravior? Sed si tuus parens etiam in ipsa suspicionem periculi sui, tamen humanitate adductus ad vocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis et suis et consulatus honestavit, quid est quam ob rem consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? — 82. At iidem iis, qui ante hunc causam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt. — Tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. Atque ut de eorum constantia atque animo in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur

neque cuiusquam ornamenta orationis desiderat, potest dicere quisquam unquam meliores, fortiores, constantiores consulares fuisse quam iis temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res publica? Quis non de communi salute optime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? Neque ego praecipue de consularibus disputo: nam haec et hominum ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi senatus communis est laus, ut constet post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rem publicam, plus gravitatis fuisse: sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset ad testandam omnium memoriam, neminem esse ex illo honoris gradu qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservandam. XXX. 83. Sed quid? ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, quum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam et in animum inducam, cuius nuper ferrum rettulerim flammamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque defendere? Si medius fidius, iudices, non me ipsa res publica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravitatem animi et constantiam sua dignitate revocaret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis. Sed quum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, quum quotiens quisquam est in hoc scelere convictus, totiens renovetur memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi, casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse videantur? 84. Quid ergo? hoc tibi sumis, dicet fortasse quispiam, ut, quia tu defendis, innocens iudicetur? Ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. Non in ea re publica versor, non iis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt extincti quos vici

aut ita grati quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner quam quantum omnes inimici invidique patiantur. 85. Grave esse videtur eum, qui investigari coniurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: Non defenderem, si coniurasset. Non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: Ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. Ego, iudices, de tantis omnium periculis quum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, caverem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuntio, nullius suspitione, nullius litteris de P. Sullae rem ullam ad me esse delatam. XXXI. 86. Quam ob rem vos, di patrii ac penates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere: nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. Nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audivi. 87. Itaque idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in ceteros esse visus sum, persolvi patriae quod debui: reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur: tam sum misericors, iudices, quam vos: tam mitis quam qui lenissimus. In quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus: rei publicae praecipitanti subveni: patriam demersam extuli: misericordia civium adducti tum fuimus tam vehementes quam necesse fuit. Salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. Sed ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

88. Nihil video esse in hoc P. Sullae, iudices, odio dignum, misericordia digna multa. Neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. Nam ipse quidem, si erit vestro iudicio

liberatus, quae habet ornamenta, quae solacia reliqua vitae quibus laetari et perfrui possit? Domus erit, credo, exornata: aperientur maiorum imagines: ipse ornatum ac vestitum pristinum recuperabit. Omnia, iudices, haec amissa sunt: omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. Sed ne extinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dedecoris relinquat. 89. Hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at ut afflictia, patri suo gratulari sinatis: huic misero notiora sunt itinera indiciorum et fori quam campi et disciplinarum. Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur: vita erepta est superiore iudicio: nunc ne corpus eliciatur laboramus. Quid enim est huic reliqui quod eum in hac vita teneat, aut quid est quam ob rem haec cuiquam vita videatur? XXXII. Nuper is homo fuit in civitate P. Sullae, ut nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferret, nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiatis, vos, iudices, obtestatur. 90. Te ipsum iam, Torquate, expletum huius miseriis esse par erat: etsi nihil aliud Sullae nisi consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse oportebat: honoris enim contentio vos ad causam, non inimicitiae deduxerunt. Sed quum huic omnia cum honore detracta sint, quum in hac fortuna miserima ac luctuosissima destitutus sit, quid est quod expetas amplius? Lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu ac dolore retinetur? Libenter reddiderit adempta ignominia foedissimi criminis. An vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum maiorem caperes quam audiendo. 91. O miserum et infelicem illum diem, quo consul omnibus centuriis P. Sullae renuntiatus est! o falsam spem!

o voluerem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paullo ante consul designatus fuisset, repente nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! Quid enim erat mali quod huic, spoliato fama, honore, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus esset? Urget eadem fortuna quae coepit: repperit novum maerorem: non patitur hominem calamitosum uno malo afflictum uno in luctu perire.

XXXIII. 92. Sed iam impediōr egomet, iudices, dolore animi, ne de huius miseria plura dicam. Vestrae sunt iam partes, iudices: in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. Vos reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices consedistis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. Ut ego quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi et quae prima innocentis mihi defensio est oblata suscepi, sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos menses in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. 93. Hoc quum a vobis impetrare causa ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita reiectione devenire convenerit. In quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLII CICERONIS PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS AB A. MAIO EDITUM ET SUPPLETUM.

A. Licinius Archias se studiis poetiis dedit et adprime, ut videbatur, excelluit in hoc genere litterarum. Amicitia igitur etiam viris illustribus familiariter copulatus est, ut ipse M. Tullius in orationis huius narratione confirmat. Interim satis longo intervallo quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem L. Lucullo regrederetur, Heracleam venit, quae tunc erat civitas foederata, et ascriptus est in ordinem Heracliensium civis. Tunc Silanus et Carbo cons. legem tulerunt, ut omnes, qui essent ex foederatis populis, civitatem Romanam consequerentur, si modo illo tempore, quo lex lata esset, domicilium in Italia haberent et intra diem sexagesimum professi apud praetorem fuissent. Quae quum Licinio Archiae ad obtinendum ius civitatis Romanae argumenta deessent, quoniam neque tabulis Heracliensium probare poterat ascriptum se in ordinem civium — quippe tabularium civitatis illius exarserat bello sociali —, nec bona sua in censum detulerat, reus factus est lege Papia, quae lata fuerat ad eos coercendos, qui temere et illicite civitatem Romanam usurpassent. Fit ergo status coniecturalis, an ascriptus sit in ordinem Heracliensium et an fecerit omnia, quae is facere debuerit, qui esset e numero foederatorum. Et deficitur quidem multis probationibus, testimonio tamen Heracliensium et vel maxime, quibus tota occupatur oratio, poeticae facultatis et doctrinae iucundissimae gratia nititur. Est etiam omissa coniectura disceptatio per ipsam qualitatem personae, ut civis Romanus debeat adoptari, etiam si in praeteritum non sit ascitus. [Ceterum idem enarrator ad c. 2. §. 3. adnotat Q. Ciceronem fratrem M. Tullii oratoris illum fuisse praetorem, apud quem haec habita oratio sit, conf. etiam Ciceronis epist. ad Q. fratrem lib. III. ep. 6. §. 9., videturque A. Licinius Archias absolutus esse.]

I. 1. Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me

non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. 2. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur. II. 3. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio publico, quum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paullo loqui liberius et in eius modi persona, quae propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. 4. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, quum sit civis, a numero civium, verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graeciae sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. 5. Erat Italia tum plena Graecarum artium ac disciplinarum studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc iisdem in oppidis et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini et Regini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt et omnes, qui aliquid de ingenii poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae quum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter quum res gestas tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, quum praetextatus etiam tum Archias esset, eum in domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adolescentiae prima fuit, eadem esset familiarissima senectuti. 6. Erat temporibus illis iucundus Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine quum teneret, adficebatur summo honore, quod eum non solum colebant qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. IV. Interim satis longo intervallo, quum esset cum M. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae quum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit, idque, quum ipse per se dignus

putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. 7. Data est civitas Silvani lege et Carbonis, si qui foederatis civitatibus ascripti fuissent: si tum, quum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent et si sexaginta diebus apud praetorem essent professi. Quum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum familiarissimum suum. 8. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliae esse tum ascriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensem publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, quaerere quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et, quum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. 9. An domicilium Romae non habuit? Is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit? An non est professus? Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione collegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. V. Nam quum Appii tabulae negligentius adservatae dicerentur, Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. 10. Quae quum ita sint, quid est quod de eius civitate dubitetis, praesertim quum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus? Etenim

quum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebant, Reginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria noluisse! Quid? quum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserunt, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, rehcietur? 11. Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse pro cive, iis temporibus, quem tu criminari ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiil hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. VI. Quae arguments, si quae potes: numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

12. Quaeseres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convitio defessae conquiescant. An tu existimas aut suppeterere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis esse deditum: ceteros pudeat, si qui se ita litteris abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? 13. Qua re quis tandem me reprehendat aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas,

quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque in me est, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam sentio. 14. Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni sunt omnes libri, plene sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt, quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. 15. Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum quod respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc contendo, quum ad naturam eximiam et illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere. 16. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum ho-

minem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

17. Quod si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam quum in aliis videremus. VIII. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum negligemus? 18. Quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis —, quotiens ego hunc vidi, quum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. Hunc ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Qua re suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse vi-

deantur. 19. Si igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt: permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. IX. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiamus? praesertim quum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricas res adolescens attingit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. 20. Neque enim quisquam est tam aversus a Misis qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiat. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, quum ex eo quaerereur, *quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret, eius, a quo sua virtus optime praedicaretur.* Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. 21. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrent. Populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum et regis quondam opibus et ipsa natura et regione vallatum: populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullo dimicante cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphus. Quae quorum ingeniiis efferun-

tur, ab iis populi Romani fama celebratur. 22. Carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. At iis laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. X. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiciemus?

23. Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Qua re si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. 24. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, quum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: *O fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et vere. Nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? 25. Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla quum Hispanos donaret et Gallos, credo hunc petentem repudiasset: quem nos in contione vidimus, quum ei

libellum malus poeta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiuseulis, statim ex iis rebus, quas tum vendebat, iubere ei praemium tribui sub ea condicione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? 26. Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet. XI. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum, trahimur omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt. 27. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Qua re in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poetarum salute abhorrere.

28. Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attingit hic versibus atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adornavi. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? 29. Certe, si nihil animus praesentiret in po-

sterum et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec tollens de ipsa vita dimicare. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimetiendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. XII. 30. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, quum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum. studiose nulli summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem a futura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

31. Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari quum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videatur.

tur. 32. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae secus ac mea iudicialique consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUUM SENATUI GRATIAS EGIT.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero pridie Nonas Septembres a. u. c. 697. P. Lentulo et Q. Metello consulibus de exsilio suo Romam redisset, nihil habuit antiquius nisi ut iis, qui ut ipse Romam revocaretur laboraverant, pro beneficiis in se collatis gratias ageret. Itaque postridie eius diei, quo Romam venisset, quum reliquis senatoribus, non nullis etiam nominatim appellatis, tum consulibus quauto opere suis beneficiis obstrictum se haberent hac ipsa, quae infra legitur, oratione indicare voluit gratumque animum testari.

I. 1. Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero, quaeso obtestorque, ne meae naturae potius quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quae tanta enim potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rem publicam, qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis. 2. Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est, si deos immortales, quorum beneficio et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus, si populum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus, si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati, immensum quiddam et infinitum est, quod vobis debemus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia,

deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia nobis uno tempore omnia reddidistis, ut, quum multa vobis, magna populo Romano, innumera-bilia parentibus, omnia dis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos recuperavimus.

II. 3. Haec, patres conscripti, quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quamdam per vos esse adepti videmur. Quod enim tempus eritumquam quum vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur, qui illo ipso tempore, quum vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum me universi revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae: postea quam vobis decernendi potestas facta non est per eum tribunum plebis, qui quum per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere deluit, numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab iis consulibus, qui venderant, flagitavistis. 4. Itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est, ut ipse ille annus, quem ego mihi quam patriae malueram esse fatalem, octo tribunos haberet, qui et promulgarent de salute mea et ad vos saepe numero referrent. Nam consules modesti legumque metuentes impedi-bantur lege, non ea, quae de me, sed ea, quae de ipsis lata erat, quum meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ii, qui haec paene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare et magno in periculo rem publicam futuram, si, quum hostes atque interfectores rei publicae revixissent, ego non revertissem. Atque illo ipso tamen anno, quum ego cessissem, princeps autem civitatis non legum praesidio, sed parietum vitam suam tueretur, res publica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata, sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur, numquam dubitastis meam salutem eum communi salute coniungere. III. 5. Postea vero quam singulari virtute et praestantissima P. Lentuli consulis ex superio-

ris anni caligine et tenebris lucem in re publica Kalendis Ianuariis dispicere coepistis, quum Q. Metelli, nobilissimi hominis atque optimi viri, summa dignitas, quum praetorum, tribunorum plebis paene omnium virtus et fides rei publicae subvenisset, quum virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se venire in senatum arbitraretur, tantus vester consensus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas iam in patriam revertisset. 6. Quo quidem mense quid inter me et meos inimicos interesset existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus res publica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis: nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem videbatis. 7. Quo quidem tempore quum is excessisset, qui caedi et flammae vobis auctoribus restiterat, cum ferro et facibus homines tota urbe volitantes, magistratum tecta impugnata, deorum templa inflammata, summi viri et clarissimi consulis fasces fractos, fortissimi atque optimi tribuni plebis sanctissimum corpus non tactum ac violatum manu, sed vulneratum ferro confectumque vidistis. Qua strage non nulli permoti magistratus, partim metu mortis, partim desperatione rei publicae, paullulum a mea causa recesserunt: reliqui fuerunt quos neque terror nec vis nec spes nec metus nec promissa nec minae nec tela nec faeces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.

IV. 8. Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si rei publicae reddidisset: qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de salute mea se et re publica dignam dicere. Quum a tribuno plebis videretur, quum praeclarum caput recitaretur, NE QUIS AD VOS REFERRET, NE QUIS DECERNERET, NE DISPUTARET, NE LOQUERETUR,

NE PEDIBUS IRET, NE SCRIBENDO ADESSET, totam illam, ut ante dixi, proscriptionem non legem putavit, qua civis optime de re publica meritis nominatim sine iudicio una cum senatu rei publicae esset ereptus. Ut vero inii magistratum, non dicam quid prius, sed quid omnino egit aliud nisi ut me conservato vestram in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? 9. Di immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus consul fuit, quo quanto maius dedissetis, si superiore anno fuisset! Nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duo vero numquam[post Romam conditam] excepto illo Cinnano tempore fuisse: qua re meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in re publica consul esset. Quod vere dixerat, si illud de duobus consulibus, quod ante in re publica non fuerat, peremne ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset inimicus, dubitatis quo animo in me conservando fuerit futurus, quum in restituendo auctorem fuisse ascriptoremque videatis? 10. Sed fuerunt ii consules, quorum mentes angustae, humiles, parvae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri nec sustinere nec capere potuerunt, non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis, quorum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules, sed latrones non modo deseruerunt in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio, non solum suo, sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt. Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit: V. 11. quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnium libidines divulgatum, qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare, qui quum suam rem non minus strenue quam postea publicam confe-

cisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit, qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset: quo in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum rei publicae detrimento quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est: quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit, NE AUSPICIIS OPTEMPERARETUR, NE OBNUNTIARE CONCILIO AUT COMITIIS, NE LEGI INTERCEDERE LICERET: UT LEX AELIA ET FUFIA NE VALERET: quae nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tribunicios furores esse voluerunt. 12. Idemque postea, quum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset quumque adolescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent, quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas, verum etiam patriae preces repudiavit! Neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se Nonarum Decembrium, quae me consule fuissent, clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum, neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit, L. vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et salutem meam pro familiaritate, rei publicae pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire ex urbe iussit: et quum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent, ille unguentis oblitus, eum toga praetexta, quam omnes praetores aedilesque tum abiecerant, irrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis, fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gerneretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretur ediceret. VI. 13. Quum vero in circo Flaminio, non a tribuno plebis consul in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit qua auctoritate vir! vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta: quod in cives indemnatos

esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluactionibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit? Nam ille alter Caesonius Calventius ab adolescentia versatus est in foro, quum eum praeter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non vis consilii, non dicendi facultas, non scientia rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas: quem praeteriens quum incultum, horridum maestumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non putares. 14. Cum hoc homine an cum stipite in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venaliū diceres. Idem domi quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans non ianua receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus! Quum vero etiam litteris studere incipit et belua immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus illi disciplinae quaecumque est deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur, sed eos, qui disputent horam nullam vacuum voluptate esse debere: in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium delectationemque versari. 15. His utitur quasi praefectis libidinum suarum: hi voluptates omnes vestigant atque odorantur: hi sunt conditores instructoresque convivii: iidem expendunt atque aestimant voluptates sententiamque dicunt et iudicant quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset. VII. Is me, quamquam me quidem non — cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset —, sed vos populumque Romanum non consilio neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit. 16. L.

Piso, tunc ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, non enim possum dicere, tantis rebus gestis, cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut, quum illius re similis fuisses, frontis tibi integimento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc tu coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut rei publicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? Te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populi Romani non est licitum non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu rei publicae subvenire. 17. Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore, an Romae: in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? Tu es ausus in circo Flaminiō, productus cum tuo illo pare, dicere te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum atque omnes bonos tum, quum a patria pestem depulissent, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me adfinem tuum, quem comitiis tuis praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis rei publicae tradidisti: tu meum generum, propinquum tuum, tu adfinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis reppulisti: idemque tu, elementia ac misericordia singulari, quum ego una cum re publica non tribunicio, sed consulari ietu concidissem, tanto scelere tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam praedam, saltem dum conticisceret illa lamentatio et gemitus urbis. 18. Nondum palam factum erat occidisse rem publicam, quum tibi arbitria funeris solvebantur: uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur: quum iisdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, sed etiam a liberis atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et

afflicto, duobus impiis nefariisque consulibus aerarium, provinciae, legiones, imperia donabantur.

VIII. Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsisistis, summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati. 19. Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? qui quum videret sceleratum civem aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum: sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, maxum manu, vim vi esse superandam, primo de vi postulavit: postea quam ab eodem iudicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere curavit: qui docuit neque tecta neque templa neque forum neque curiam sine summa virtute ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio posse defendi: qui primus post meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati. 20. Quam rationem pari virtute, animo, fide P. Sestius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum umquam putavit: qui causam senatus exagitatam contionibus improborum sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam populare quam vestrum nomen, nihil tam omnibus earum aliquando quam vestra auctoritas videretur: qui me quum omnibus rebus, quibus tribunus plebis potuit, defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus frater esset, sustentavit: cuius ego clientibus, libertis, familia, copiis, litteris ita sum sustentatus, ut meae calamitatis non adiutor solum, verum etiam socius videretur. 21. Iam ceterorum officia ac studia vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispus? cui ego ipsi, parenti fratrique eius sentio quantum debeam: qui, quam a me voluntas eorum in privato iudicio esset offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensionem oblitteraverunt. Iam T. Fadius, qui mihi quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio, amore, animo huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius et amicitiae et rei publicae causa dixit: legem se-

paratim initio de salute mea promulgavit. 22. Q. Fabricius si quae de me agere conatus est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum statum recuperassemus: quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. IX. Iam vero praetores quo animo in me fuerint vos existimare potuistis, quum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publice promulgavit de mea salute cum collegis paene omnibus, directoribus autem bonorum meorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia sua quam esset cara sibi mea salus declaravit. 23. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quinctilii, C. Cornuti summa et in me et in rem publicam consulerunt.

Quae quum libenter commemoro, tum non invitus non nullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis iniurias meminisse, quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallet: alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores non indicem, dolorem profectionis meae redivisus dignitate consoler. 24. Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicarer, tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? Quae memoria, quae vis ingenii, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus afflicto et iacenti consularem fidem dextramque porrexit: qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit: qui tanto amore in me, studio in rem publicam fuit, ut excogitaret quem ad modum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid praeclarior mihi accidere potuit, quam quod illo referente vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rem publicam salvam vellent, ad

me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restitutum et defendendum venirent? ut qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa re publica apud eos solum, qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnes ex omnibus agris atque oppidis cives totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret? X. 25. Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere quam hoc, senatum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rem publicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut dedecus et flagitium se committere putaret, si qui non veniret. Idemque consul, quum illa incredibilis multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas intelligere potuistis. Nam Q. Metellus et inimicus et frater inimici perspecta vestra voluntate omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir quum clarissimum vero optimus mihi que amicissimus, et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnes Metellos, praestantissimos cives, paene ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum, cuius quondam de patria discessus molestus omnibus, ipsi ne luctuosus quidem visus est. 26. Itaque exsilit non modo salutis defensor, qui ante hoc suum beneficium fuerat inimicus, verum etiam ascriptor dignitatis meae. Quo quidem die quum vos cecxxvii senatores essetis, magistratas autem omnes adessent, dissensit unus, is qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die quum rem publicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis indicassetis, idem consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in contione postero die dicerentur: quum quidem ipse egit ornatisime meam causam perfecitque astante atque audiente Italia tota, ut nemo cuiusquam conducti aut perditii vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire. XI. 27. Ad haec non modo adiumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meae reliqua vos iidem addidistis: decrevistis, ne

qui ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, vos graviter molesteque laturus: illum contra rem publicam salutemque bonorum concordiamque civium facturum, et ut ad vos de eo statim referretur, meque, etiam si diutius calumniarentur, redire iussistis. Quid? ut agerentur gratiae iis, qui e municipiis venissent? quid? ut ad illam diem, res quum reddissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? Quid denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo liberisque nostris natalem constituit non modo ad nostram, verum etiam ad sempiterni memoriam temporis? quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, accessit in patriam, ut eaedem centuriae, quae me consulem fecerant, consulatum meum comprobarent. 28. Quo die quis civis fuit qui fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores, diribitores custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino non reducti sumus in patriam ita, ut non nulli clarissimi cives, sed equis insignibus et curru aurato reportati.

29. Possum ego satis in Cn. Pompeium unquam gratus videri? qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum salutem populi Romani et conservatam per me et coniunctam esse cum mea dixerit: qui causam meam prudentibus commendavit, imperitos edocuerit eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit: qui populum Romanum pro me, tanquam pro fratre aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecravit: qui quum ipse propter metum dimicationis et sanguinis domo se teneret, iam a superioribus tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent et referrent: qui in colonia nuper constituta, quum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegii auctoritate honestissimorum hominum et publicis litteris consignavit princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putavit: qui quum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam, ut

suos necessarios mihi amicos redderet elaborarit. XII. 30. Quibus autem officiis T. Annii beneficia remunerabor? cuius omnis ratio, cogitatio, totus denique tribunatus nihil aliud fuit nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meae? Quid de P. Sestio loquar? qui suam erga me benevolentiam et fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis vulneribus ostendit.

Vobis vero, patres conscripti, singulis et egi et agam gratias. Universis egi initio quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae sileri nullo modo possunt, tamen huius temporis ac timoris mei non est conari commemorare beneficia in me singulorum: nam difficile est non aliquem, nefas quemquam praeterire. Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed ut in ipsis dis immortalibus non semper eosdem atque alias alios solemus et venerari et precari, sic in hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda. XI. 31. Hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas et de privatis uni, qui pro salute mea municipia coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis, laborantem mutatione vestis et prope luctu vestro quoad licuit defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modo suo praesidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt.

32. Quibus ego rebus obiectis, quum mihi privato conflegendum viderem cum eodem exercitu, quem consul non armis, sed vestra auctoritate superaram, multa mecum ipse reputavi. XIII. Dixerat in contione consul se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum: nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur: aditus templorum erant non solum praesidiis et manu, verum etiam demolitione sublatis. Alter consul, ut me et rem publicam non modo desereret, sed etiam hostibus rei publicae pro-

deret, pactionibus se suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos magnoque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse non dico, tacuisse, quum diceretur esse inimicus, scio. 33. Duae partes esse in re publica quum putarentur, altera me deposcere propter inimicitias, altera timide defendere propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, ii hoc auxerunt dimicationis metum, quod numquam infuturam suspicionem hominum curamque minuerunt. Qua re quum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum, servos simulatione collegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinae paene iisdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revocatas, equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnes caedis metu esse permotos, potui, potui, patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris me vi armisque defendere, nec mihi ipsi ille animus idem meus vobis non incognitus defuit. Sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos: si victus essem, multis bonis et pro me et mecum etiam post me esse pereundum, tribunicii quoque sanguinis ultores esse praesentes, meae mortis poenas iudicio et posteritati reservari. XIV. 34. Nolui, quum consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere, bonosque viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare: ac si solus essem interfectus, mihi turpe, si cum multis, rei publicae funestum fore videbatur. Quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius quam sempiterno dolore multassem. Sed quum viderem me non diutius quam ipsam rem publicam ex hac urbe afuturum, neque ego illa exterminata mihi remanendum [amplius] putavi et illa, simul atque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quaestiones, mecum iura magistratum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et religiones afuerunt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem quam desiderarem meas: sin aliquando revocaren-

tur, intelligebam mihi cum illis una esse redeundum. 35. Cuius mei sensus certissimus testis est hic idem, qui custos capitulis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis totam suam quaesturam in me sustentando et conservando collocavit. Qui si mihi quaestor imperatori fuisset, in filii loco fuisset: nunc certe erit in parentis, quum fuerit quaestor non imperii, sed doloris mei.

36. Quapropter, patres conscripti, quoniam in rem publicam sum pariter cum re publica restitutus, non modo in ea defendenda nihil imminuiam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo. XV. Etenim si eam tum defendebam, quum mihi aliquid illa debebat, quid nunc me facere oportet, quum ego illi plurimum debeo? Nam quid est quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam binorum in rem publicam beneficiorum testem esse videatis? Nam et importata est, quia defenderam civitatem, et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa res publica per eundem me extremum in discrimen vocaretur. 37. Pro me non, ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adolescentis filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata, non, ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adolescentia filius, non L. et C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servillii, Scipiones, Metellarum filii, flentes ac sordidati populo Romano supplicaverunt, sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coëgit. Qui quum statuisset, nisi me per vos recuperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi domicilium et vitae et mortis deposceret, tamen numquam nec magnitudinem negotii nec solitudinem suam nec vim inimicorum ac tela pertimuit. 38. Alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor adsiduus, summa virtute et pietate, C. Piso, gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicilias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et

Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit. Nihil umquam senatus de P. Popilio decrevit, numquam in hoc ordine de Q. Metello mentio facta est. Tribunicis sunt illi rogationibus interfectis inimicis denique restituti, quum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedemque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modo ab senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. Nulla de illis magistratum consensus, nulla ad rem publicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt. 39. Qua re quum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus vocarit, res publica implorarit, Italia cuncta paene suis humeris reportarit, non committam, patres conscripti, ut, quum ea mihi sint restituta, quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quae ipse praestare possim, praesertim quum illa amissa recuperarim, virtutem et fidem numquam amiserim.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO
QUUM POPULO GRATIAS EGIT.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS AB ANGELO
MAIO EDITUM ET SUPPLETUM.

Argumentum huius orationis Tullianae prorsus cum superiore commune est. Restitutus M. Tullius, quod eandem causam beneficii videbat in suam dignitatem prope omnium favore collati, cum gratias egisset senatui, etiam populo consequenter agendas arbitratus in contionem processit et eadem paene, quae apud patres conscriptos dixerat, nunc etiam populo audiente percenset, magis, ut opinor, gloriae suae consulens, ut existimetur omnium ordinum consensu restitutus nec ulla pars populi ab sua dignitate dissenserit, quo videlicet honestius gloriatur necessario.

rum se tuendae patriae indicatum. Et hic igitur demonstratione qualitatis implet executionem, simul et beneficia commemorans et vim querelae in invidiam conferens inimicorum, quia sive auctores fuerant exsulandi sive quia diu facultatem non permisissent revertendi.

I. 1. Quod precatus a Iove optimo maximo ceterisque dis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, quum me fortunaeque meas pro vestra incolumitate, otio concordiaque devovi, ut, si meas rationes unquam vestrae salutis anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem mea voluntate susceptam, sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis causa gessissem et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut, quod odium scelerati homines et audaces in rem publicam et in omnes bonos conceptum iam diu continerent, id in me uno potius quam in optimo quoque et universa civitate deficeret, hoc si animo in vos liberosque vestros fuissem, ut aliquando vos patresque conscriptos Italiamque universam memoria mei, misericordia desideriumque teneret, eius devotionis me esse convictum iudicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro, maxime laetor, Quirites. 2. Et si nihil est homini magis optandum quam prospera, aequabilis perpetuaeque fortuna secundo vitae sine ulla offensione cursu, tamen, si mihi tranquilla et placata omnia fuissent, incredibile quadam et paene divina, qua nunc vestro beneficio fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi ab natura datum est quam sui cuique liberi? Mihi vero et propter indulgentiam meam et propter excellens eorum ingenium vita sunt mea cariore: tamen non tantae voluptati erant suscepti quantae nunc sunt restituti. 3. Nihil cuiquam fuit unquam iucundius quam mihi meus frater: non tam id sentiebam, quum fruebar, quam tum, quum carebam, et postea quam vos me illi et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae plus mihi nunc voluptatis adferunt quam tum incolumes adferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludi denique et dies festi quid haberent voluptatis carendo magis intellexi quam fruendo. 4. Iam vero honos,

dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, di immortales! dici vix potest quid caritatis, quid voluptatis habeat! quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulchritudo urbis! quae humanitas civium! quae rei publicae dignitas! quae vestra maiestas! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar ut nemo magis: sed tamquam bona valetudo iucundior est iis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui numquam aegro corpore fuerunt, sic haec omnia desiderata magis quam adsidue percepta delectant. II. 5. Quorsum igitur haec disputo? Quorsum? ut intelligere possitis neminem unquam tanta eloquentia fuisse neque tam divino atque incredibile genere dicendi qui vestrorum magnitudinem multitudinemque beneficiorum, quae in me fratremque meum et liberos nostros contulistis, non modo augere aut ornare oratione, sed enumerare aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem incognitum qualis futurus esset dederunt: vos spectatam et incredibilem pietate cognitum reddidistis. Rem publicam illis accepi temporibus eam, quae paene amissa est: a vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam indicaverunt. Di immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a dis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus careremus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos adsecuti, nunc a vobis universos habemus, ut quantum antea parentibus, quantum dis immortalibus, quantum vobismet ipsis, tantum hoc tempore universum cuncto populo Romano debeamus.

6. Nam quum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim, tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. III. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popillii, nobilissimi hominis, adolescentes filii et multi praeterea

cognati atque affines deprecari sunt: non, ut pro Q. Metello, clarissimo viro, iam spectata aetate filius, non L. Diadematus consularis, summa auctoritate vir, non C. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim tum Metelli aut Metellarum liberi pro Q. Metelli redita vobis ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius summa dignitas maximaeque res gestae non satis valerent, tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, maiorum natu lacrimae populum Romanum movere potuerunt. 7. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, hac vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis subiit indignissimam fortunam praestantissima sua gloria dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in discessu civium exercitu se armisque revocavit: at me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Pisonis, generi mei, divina quaedam et inaudita auctoritas atque virtus fratrisque miserimi atque optimi cotidianae lacrimae sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. 8. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret, qui suo fletu desiderium mei memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam: tanto in me amore existit, ut negaret fas esse non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse seivinctum. Pro me praesente senatus hominumque praeterea viginti milia vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem sordesque vidistis. Unus, qui quidem in foro posset esse, mihi pietate filius inventus est, beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam coniugis miserae squalor et luctus atque optimae filiae maeror adsiduus filiique parvi desiderium mei lacrimaeque pueriles aut itineribus necessariis aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur. IV. Qua re hoc maius est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismet ipsis nos reddidistis.

9. Sed quem ad modum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non

fuerunt, sic illud, quod mea virtus praestare debuit, adiutores, auctores hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate copiaque superarem. Numquam de P. Popilio, clarissimo ac fortissimo viro, numquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive, numquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. 10. Tribuniciis superiores illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti: Marius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus, nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus atque arma valuerunt. At de me ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, quum primum licuit, frequentia atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum factus est: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magna civium caede facta, reducti sunt: ego iis, a quibus eiectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem, optimo viro et mitissimo, altero consule referente reductus sum: quum is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praebuisset, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset. V. 11. Numquam de P. Popilio L. Opimius, fortissimus consul, numquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus: at pro me superiores consules semper ut referrent flagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiae causa facere viderentur, quod alter mihi affinis erat, alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere irretiti, totum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendaris vero Ianuariis postea quam orba res publica consulis fidem tamquam legitimi tutoris imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de sollemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius quam de me agendum iudicavit. 12. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis, quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, quum

et cunctus ordo et nulli eam summi viri orarent et Cn. Optimus socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quem ad modum non nulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla, quam variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus causa ad vos mense Ianuario deferrebat. 13. Hic tantum interfuit inter me et inimicos meos. Ego, quum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem, quum intelligerem veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas, quum viderem ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse aut desertores salutis meae, quum duo consules empti pactione provinciarum auctores se inimicis rei publicae tradidissent, quum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedidissent, quum senatus equitesque Romani flere pro me ac mutata veste vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur, quum omnium provinciarum pactiones, quum omnia cum omnibus foedera ac reconciliationes gratiarum sanguine meo sancirentur, quum omnes boni non recusarent quin vel pro me vel mecum perirent, armis decertari pro mea salute nolui, quod et vincere et vinci luctuosum rei publicae fore putavi. 14. At inimici mei mense Ianuario quum de me ageretur, corporibus civium trucidatis flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. VI. Itaque dum ego absum, eam rem publicam habuistis, ut aequae me atque illam restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versaretur, quum privati parietum se praesidio, non legum tuerentur, tribuni plebis vobis inspectantibus vulnerarentur, ad magistratum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fascēs frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur, rem publicam esse nullam putavi. Itaque neque re publica exterminata mihi locum in hac urbe esse duxi nec, si illa restitueretur, dubitavi quin me secum ipsa redu-

ceret. 15. An ego, quum mihi esset exploratissimum P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis rei publicae periculosissimis temporibus aedilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset, dubitarem quin is me, confectum consularibus vulneribus consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem eius, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adiuvante, reliqui magistratus paene omnes fuerunt defensores salutis meae: ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis T. Annius et P. Sestius praestanti in me benevolentia et divino studio exstiterunt: eodemque P. Lentulo auctore et pariter referente collega frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam quibus poluit verbis amplissimis ornavit, salutem vobis, municipiis, coloniis omnibus commendavit.

16. Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos [ab eodem] non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores, testes, laudatores fuerunt. VII. Quorum princeps ad cohortandos vos et ad rogandos fuit Cn. Pompeius, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia, gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae rei publicae, salutem, otium, dignitatem. Cuius oratio fuit, quem ad modum accepi, tripartita: primum vos docuit meis consiliis rem publicam esse servatam causamque meam cum communi salute coniunxit hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis: tum me in perorando posuit vos rogari a senatu, rogari ab equibus Romanis, rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. 17. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus

collocatis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rem publicam conservatam esse constaret. Itaque quum P. Servilius, gravissimus vir et ornatissimus civis, dixisset opera mea rem publicam in eorum magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii, qui, quia suam classem attemptatam magno cum suo periculo paene sensit, dixit in contione, vestrum si ego consul, quum fui, non fuissem, rem publicam funditus interituram fuisse.

VIII. 18. En ego tot testimoniiis, Quirites, hae auctoritate senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, dis denique immortalibus frugum ubertate, copia, vitalitate reditum meum comprobantibus, mihi, meis, rei publicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse soleant, eadem me erga populum Romanum semper fore numenque vestrum aequae mihi grave et sanctum ac deorum immortalium in omni vita futurum: deinde, quoniam me in civitatem res publica ipsa reduxit, nullo me loco rei publicae defuturum. 19. Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata aut debilitata virtute aut animo fracto, vehementer errat. Mihi quod potuit vis et iniuria et sceleratorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id vero manet et permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium — quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate non solum cum his, qui haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit, — eum tamen vidi, quum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato atque renovato. 20. Quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum, quum careret patria, quam obsidione liberavisset, quum sua

bona possideri ab inimicis ac diripi audiret, quum adolescentem filium videret eiusdem socium calamitatis, quum in paludibus demersus concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservaret, quum parva navicula pervectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate se non commissurum, ut, quum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam numquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest, quod ille, quare plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis: ego qua consuevi utar facultate, quoniam illi arti in bello ac seditione locus est, huic in pace atque otio. 21. Quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat, ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi res publica permittet, cogitabo. IX. Denique, Quirites, quoniam me quattuor omnino hominum genera violarunt, unum eorum, qui odio rei publicae, quod eam ipsis invitis conservarem, inimicissimi mihi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiae me nefarie prodiderunt: tertium, qui quum propter inertiam suam eadem adsequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae: quartum, qui quum custodes rei publicae esse debuerunt, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar ea genera singula, quem ad modum a quibusque sum provocatus: malos cives rem publicam bene gerendo, perfidos amicos nihil credendo atque omnia cavendo, invidos virtuti et gloriae serviendo, mercatores provinciarum revocando domum atque ab iis provinciarum rationem repetendo. 22. Quamquam mihi, Quirites, maiori curae est quem ad modum vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam quam quem ad modum inimicorum iniurias crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendae iniuriae facilior ratio est quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos minus est negotii quam bonis exaequari: tum etiam ne tam necessarium quidem est male meritis quam optime meritis referre quod debeas. 23. Odium vel precibus mitigari potest vel temporibus rei publicae communique utilitate deponi vel difficultate ulciscendi teneri vel vetustate sedari.

bene meritos quin colas nec exorari fas est † neque id rei publicae repetere utrumque necesse est neque est excusatio difficultatis neque aequum est tempore et die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, in eo vix reprehenditur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior, neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur necesse est. [Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio pecuniae debitae, propterea quod pecuniam qui retinet non dissolvit: qui reddidit non habet: gratiam et qui rettulit, habet et qui habet dissolvit.] X. 24. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, *non solum*, quum anima spirabo mea, sed etiam quum me illa defecerit, monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis reprimitto semperque praestabo, mihi neque in consiliis de re publica capiendis diligentiam neque in periculis a re publica propulsandis animum neque in sententia simpliciter ferenda fidem neque in hominum voluntatibus pro re publica laedendis libertatem nec in perferendo labore industriam nec in vestris commodis augendis grati animi benevolentiam defuturam. 25. Atque haec cura, Quirites, erit infixam animo meo sempiterna, ut quum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse se tenere, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit.

M. TULLII CICERONIS
DE DOMO SUA AD PONTIFICES ORATIO.

ARGUMENTUM.

Postquam M. Cicero post discessum suum pristinam dignitatem receperat, nondum tamen ipsi restitutio plane perfecta videbatur, nisi etiam domus in Palatio, quae in eius discessu a P. Clodio vi coactis hominibus deleta et Libertati consecrata erat, restitueretur, vide Ciceronis *epist.*

ad fam. lib. XI⁷, ep. 2. §. 3. Itaque non destitit a senatu flagitare, ut ista consecratio areae suae tolleretur eique domus restitueretur. A senatu res erat rejecta ad pontifices, apud quos rem suam oravit M. Tullius pridie Kalendas Octobres anno p. u. c. 697. vide Ciceronis *epist. ad Atticum lib. IV, ep. 2. §. 2.* cl. eiusdem oratione in *L. Pi-sonem c. 22. §. 52.* et *Cassio Dione lib. XXXIX, c. 11.* et quum ipse eo die summa contentione dixisset eiusque summa arte meditata oratio fuisset, postea orationem etiam conscriptam edidit, vide Ciceronis *epist. ad Atticum l. c.* Quam ob rem dubitari plane non potest quin haec quae infra legitur oratio, id quod et multorum grammaticorum loci testantur et ipsa loquitur oratio plane Tulliano more modoque conscripta, ipsius Ciceronis sit et non, ut argutius quam verius acuti illi quidem homines, sed parum considerati contenderunt, alicuius declamatoris subiecta opera. Notum autem est pontifices magis secundum Ciceronem decrevisse eique pontificum auctoritate etiam a senatu domum postea restitutam esse, vide Ciceronis *epist. ad Atticum l. c. §. 3. sqq.*

I. 1. Quum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris iaventa atque instituta sunt, tum nihil praeclarius quam quod vos eosdem et religionibus deorum immortalium et summae rei publicae praesesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives rem publicam bene gerendo religiones, religionum ius sapienter interpretando rem publicam conservarent. Quod si ullo tempore magna causa in sacerdotum populi Romani iudicio ac potestate versata est, haec profecto tanta est, ut omnis rei publicae dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, arae, foci, di penates, bona, fortunae, domicilia vestrae sapientiae, fidei, potestati commissa creditaque esse videantur. 2. Vobis hodierno die consiliendum est utrum posthac amentes ac perditos magistratus improborum ac sceleratorum civium praesidio nudare an etiam deorum immortalium religione armare malitis. Nam si illa labes ac flamma rei publicae suum illum pestiferum et funestum tribunatum, quem aequitate humana tueri non potest, divina religione defenderit, aliae caerimoniae nobis erunt, alii antisites deorum immortalium, alii interpretes religionum requirendi: sin autem vestra auctoritate sapientiaque, pontifices, ea, quae furore improborum in re publica ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis prodita gesta sunt, rescinduntur, erit causa cur consilium maiorum in amplissimis viris ad sacerdotia deligendis iure ac merito laudare

possimus. 3. Sed, quoniam ille demens, si ea, quae per nos dies ego in senatu de re publica sensi, vituperasset, aliquem se aditum ad aures vestras esse habiturum putavit, omittam ordinem dicendi meum; respondebo hominis furiosi non orationi, qua ille uti non potest, sed convitio, cuius exercitationem quum intolerabili petulantia tum etiam diuturna impunitate munivit.

II. Ac primum illud a te homine vaesano ac furioso requiro, quae te tanta poena tuorum scelerum flagitiorumque vexet, ut hos tales viros, qui non solum consiliis suis, sed etiam specie ipsa et dignitate rem publicam sustinent, quod ego in sententia dicenda salutem civium cum honore Cn. Pompeii coniunxerim, mihi esse iratos et aliter de summa religione hoc tempore sensuros ac me absente senserint arbitrere. 4. — Fuisti, inquit, tum apud pontifices superior, sed iam, quoniam te ad populum contulisti, sis inferior necesse est. — Itane vero? quod in imperita multitudine est vitiosissimum, varietas et inconstantia et crebra tanquam tempestatum sic sententiarum commutatio, hoc tu ad hos transferas, quos ab inconstantia gravitas, a libidinosa sententia certum et definitum ius religionum, vetustas exemplorum, auctoritas litterarum monumentorumque deterret? Tunc es ille, inquit, quo senatus carere non potuit, quem boni luxerunt, quem res publica desideravit? quo restituto senatus auctoritatem restitutam putabamus, quam primum adveniens prodidisti? Nondum de mea sententia dico: impudentiae primum respondebo tuae. III. 5. Hunc igitur, funesta rei publicae pestis, hunc tu civem ferro et armis et exercitus terrore et consulum scelere et audacissimorum hominum minis, servorum dilectu, obsessione templorum, occupatione fori, oppressione curiae, domo et patria, ne cum improbis boni ferro dimicarent, cedere coëgisti, quem a senatu, quem a bonis omnibus, quem a cuncta Italia desideratum, accessitum, revocatum conservandae rei publicae causa confiteris? — At enim in senatum venire in Capitolium turbulento illo die non debuisti. — 6. Ego vero neque veni et domo me tenui, quam diu turbulentum tempus fuit, quum servos tuos a te iam pridem ad bonorum caedem paratos cum illa tua con-

sceleratorum ac perditorum manu armatos in Capitolium tecum venisse constabat: quod quum mihi nuntiaretur, scio me domi mansisse et tibi et gladiatoribus tuis instaurandae caedis potestatem non fecisse. Postea quam mihi nuntiatum est, populum Romanum in Capitolium propter metum atque inopiam rei frumentariae convenisse, ministros autem scelerum tuorum perterritos, partim amissis gladiis, partim ereptis diffugisse, veni non solum sine ullis copiis ac manu, verum etiam cum paucis amicis. 7. An ego, quum P. Lentulus consul, optime de me ac de re publica meritis, quum Q. Metellus, qui, quum meus inimicus esset, frater tuus, et dissensionis nostrae et precibus tuis salutem ac dignitatem meam praetulisset, me accesserent in senatum, quum tanta multitudo civium tam recenti officio suo me ad referendam gratiam nominatim vocarent, non venirem, quum praesertim te iam illinc cum tua fugitivorum manu discessisse constaret? Hic tu me etiam custodem defensoremque Capitolii templorumque omnium hostem Capitolinum appellare ausus es, quod quum in Capitolio senatum duo consules haberent, eo venirem? Utrum est tempus aliquod quo in senatum venisse turpe sit? an ea res erat illa, de qua agebatur, ut rem ipsam repudiare et eos, qui agebant, condemnare deberem? IV. 8. Primum dico senatoris esse boni semper in senatum venire, nec cum his sentio, qui statuunt minus bonis temporibus in senatum + ipsi non venirent, non intelligentes hanc suam nimiam perseverantiam vehementer iis, quorum animum offendere voluerint, gratam et iucundam fuisse. At enim non nulli propter timorem, quod se in senatu tuto non esse arbitrabantur, discesserunt. Non reprehendo, nec quaero fuerintne aliquid pertimescendum: puto suo quemque arbitrato timere oportere. Cur ego non timuerim quaeris? quia te illinc abisse constabat. Cur, quum viri boni non nulli putarint tuto se in senatu esse non posse, ego non idem senserim? Cur, quum ego me sensissem tuto omnino in civitate esse non posse, illi senserunt? An licet et recte licet in meo metu sibi nihil timere: mihi umi necesse erit et meam et aliorum vicem pertimescere?

9. An quia non condemnavi sententia mea duo consu-

les, sam reprehendus? Eos igitur ego potissimum damnare debui, quorum lege perfectum est, ne ego indemnatus atque optime de re publica meritis damnatorum poenam sustinerem? Quorum etiam delicta propter eorum egregiam in me conservando voluntatem non modo me, sed omnes bonos ferre oporteret, eorum optimum consilium ego potissimum, per eos in meam pristinam dignitatem restitutus meo consilio repudiarem? At quam sententiam dixi? Primum eam, quam populi sermo in animis nostris iam ante defixerat: deinde eam, quae erat superioribus diebus agitata in senatu: denique eam, quam senatus frequens tum, quum mihi est adensus, secutus est: ut neque adlata sit a me res inopinata ac recens, nec, si quod in sententia vitium est, maius sit eius, qui dixerit, quam omnium, qui probarint. 10. — At enim liberum senatus iudicium propter metum non fuit. — Si timuisse eos facis, qui discesserunt, concede non timuisse eos, qui remanserunt: sin autem sine iis, qui tum afuerunt, nihil de cerni libere potuit, quum omnes adessent, coeptum est referri de inducendo senatus consulto: ab universo senatu reclamatum est. V. Sed quaero in ipsa sententia, quoniam princeps ego sum eius atque auctor, quid reprehendatur. Utrum causa novi consilii capiendi non fuit, an meae partes in ea causa non praecipuae fuerunt, an alio potius confugiendum fuit? Quae vis, quae causa maior quam fames esse potuit, quam seditio, quam consilia tua tuorumque, qui facultate oblata ad imperitorum animos incitandos renovaturum te tua illa funesta atrocina ob annonae causam putavisti? 11. Frumentum provinciae frumentariae partim non habebant, partim in alias terras, credo propter varietatem venditorum, miserant, partim, quo gratius esset tum, quum in ipsa fame subvenissent, custodiis suis clausum continebant, ut sub novum mitterent. Res erat non in opinione dubia, sed in praesenti atque ante oculos proposito periculo, neque id coniectura prospiciebamus, sed iam experti videbamus. Nam quum ingravesceret annona, ut iam plane inopia ac fames, non caritas timeretur, concursus est ad templum Concordiae factus, senatum illuc vocante Metello consule. Qui si verus fuit, ex dolore hominum et fame, certe consu-

les causam suscipere, certe senatum aliquid consilii capere oportuit: sin causa fuit annona, seditionis quidem instigator et concitator tu fuisti, nonne id agendum nobis omnibus fuit, ut materiem subtraheremus furori tuo? 12. Quid? si utrumque fuit, ut et fames stimularet homines et tu in hoc ulcere tamquam inguen existeres, nonne fuit eo maior adhibenda medicina quae et illud nativum et hoc a te fictum malum sanare posset? Erat igitur et praesens caritas et futura fames: non est satis: facta lapidatio est. Si ex dolore plebei, nullo incitante, magnum malum: si P. Clodii impulsu, usitatum hominis facinerosi scelus: si utrumque, ut et res esset ea, quae sua sponte multitudinis animos incitaret, et parati atque armati seditionis duces, videturne ipsa res publica et consulis auxilium implorasse et senatus fidem? Atquin utrumque fuisse perspicuum est: difficultatem annonae summamque inopiam rei frumentariae, ut homines non iam diuturnam caritatem, sed ut famem plane timerent, nemo negat: hanc istum otii et pacis hostem causam adrepturum fuisse ad incendia, caedem, rapinas nolo, pontifices, suspicemini, nisi videritis. 13. Qui sunt homines a Q. Metello fratre tuo consule in senatu palam nominati, a quibus ille se lapidibus appetitum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium et M. Lollium nominavit. Quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est: qui te tribuno plebis, nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompeium interficiendum depoposcit. Quis est Sergius? armiger Catilinae, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum, damnatus iniuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obsessor curiae. His atque eius modi ducibus quum tu in annonae caritate in consules, in senatum, in bona fortunasque locupletium per causam inopum atque imperitorum repentinos impetus comparares, quum tibi salus esse in otio nulla posset, quum desperatis ducibus decuriatos ac descriptos haberes exercitus perditorum, nonne providendum senatui fuit ne in hanc tantam materiem seditionis ista funesta fax adhaeresceret?

VI. 14. Fuit igitur causa capiendi novi consilii. Videte nunc fuerintne partes meae praecipuae. Quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius, quem ceterae pestes in la-

pidatione illa nominabant? quem annonam praestare oportere dicebant? nonne me? Quid puerorum illa concursatio nocturna? non a te ipso instituta me frumentum flagitabat? Quasi vero ego aut rei frumentariae praefuissem aut compressum aliquod frumentum tenerem aut in isto genere omnino quidquam aut curatione aut potestate valuissem. Sed homo ad caedem imminens meum nomen operis ediderat, imperitis iniecerat. Quum de mea dignitate in templo Iovis optimi maximi senatus frequentissimus, uno isto dissentiente, decrevisset, subito illo ipso die carissimam annonam nec opinata vilitas consecuta est. 15. Erant qui deos immortales — id quod ego sentio — numine suo reditum meum dicerent comprobasse. Non nulli autem illam rem ad illam rationem conjecturamque revocabant, qui, quod in meo reditu spes otii et concordiae sita videbatur, in discessu autem cotidianus seditionis timor, iam paene belli depulso metu commutatam annonam esse dicebant: quae quia rursus in meo reditu facta erat durior, a me, cuius adventu fore vilitatem boni vici dietitabant, annona flagitabatur. VII. Ego denique non solum ab operis tuis impulsu tuo nominabar, sed etiam depulsis ac dissipatis tuis copiis a populo Romano universo, qui tum in Capitolium convenerat, quum illo die minus valerem, in senatum nominatim vocabar. 16. Veni exspectatus: multis iam sententiis dictis rogatus sum sententiam: dixi rei publicae saluberrimam, mihi necessariam. Petebatur a me frumenti copia, annonae vilitas: possem aliquid in ea re necne ratio non habebatur: flagitabar bonorum expositulatione: improborum convitia sustinere non poteram. Delegavi amico locupletiori, non quo illi ita de me merito onus illud imponerem — succubuissem enim potius ipse —, sed quia videbam id, quod omnes, quod nos de Cn. Pompeio polliceremur, id illum fide, consilio, virtute, auctoritate, felicitate denique sua facillime perfecturum. 17. Itaque sive hunc di immortales fructum mei reditus populo Romano tribuunt, ut, quem ad modum discessu meo frugum inopia, fames, vastitas, caedes, incendia, rapinae, scelerum impunitas, fuga, formido, discordia fuisset, sic reditu ubertas agrorum, frugum copia, spes otii, tranquillitas animorum.

iudicia, leges, concordia populi, senatus auctoritas mecum simul reducta videantur, sive egomet aliquid adventu meo, consilio, auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populo Romano praestare debui, praesto, promitto, spondeo: nihil dico amplius, hoc, quod satis est huic tempori, dico, rem publicam annonae nomine in id discrimen quo vocabatur non esse venturam. VIII. 18. Num igitur in hoc officio, quod fuit praecipue meum, sententia mea reprehenditur? Rem maximam fuisse et summi periculi non solum a fame, sed etiam a caede, incendiis, vastitate nemo negat, quum ad causam caritatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui semper in rei publicae malis sceleris sui faces inflammaret.

Negat oportuisse quidquam uni extra ordinem decerni. Non iam tibi sic respondebo, ut ceteris: Cn. Pompeio plurima, periculosissima, maxima, mari terraque bella extra ordinem sunt commissa: quarum rerum si quem poeniteat, eum victoriae populi Romani necesse est poenitere. Non ita tecum ago. 19. Cum his haec a me haberi oratio potest, qui ita disputant, se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum, sed se extra ordinem nihil cuiquam dare: quum Pompeio datum sit, id se pro dignitate hominis ornare et tueri solere. Horum ego sententiam ne laudem, impediō Cn. Pompeii triumphis, quibus ille, quum esset extra ordinem ad patriam defendendam vocatus, auxilium nomen populi Romani imperiumque honestavit: constantiam probo, qua mihi quoque utendum fuit, quo ille auctore extra ordinem bellum cum Mithridate Tigraneque gessit. 20. Sed eum illis possum tamen aliquid disputare: tua vero quae tanta impudentia est, ut audeas dicere extra ordinem dari nihil cuiquam oportere? Qui quum lege nefaria Ptolemaeum, regem Cypri, fratrem regis Alexandrini, eodem iure regnantem, causa incognita publicasses populumque Romanum scelere obligasses, quum in eius regnum, bona, fortunas latrocinium huius imperii immisisses, cuius cum patre, avo, maioribus societas nobis et amicitia fuisset, huius pecuniae deportandae et, si ius suum defenderet, bello gerendo M. Catonem praefecisti. 21. Dices: Quem virum? Sanctissimum,

prudētissimū, fortissimū, amicissimū rei publicae, virtute, consilio, ratione vitae mirabili ad laudem et prope singulari! Sed quid ad te, qui negas esse verum quemquam ulli rei publicae extra ordinem praefici? IX. Atque in hoc solum inconstantiam redarguo tuam, qui in ipso Catone, quem tum eo non pro illius dignitate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras, quem tuis Sergiis, Lollis, Titii ceterisque caedis et incendiorum duobus obieceras, quem carnificem civium, quem indemnatorum necis principem, quem crudelitatis auctorem fuisse dixeras: ad hunc honorem et imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detulisti et tanta fuisti intemperantia, ut illius tui sceleris rationem occultare non posses. 22. Litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres: CAESAR PULCRO, quum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, quod cognominibus tantum uteretur neque ascriberet PRO CONSULE aut TRIBUNO PLEBIS: deinde gratulari tibi, quod [idem in posterum] M. Catonem a tribunatu tuo removisses et quod eidem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses: quas aut nunquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit: at, sive ille misit sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est. 23. Sed omitto Catonem, cuius eximia virtus, dignitas et in eo negotio, quod gessit, fides et continentia tegere videretur improbitatem et legis et actionis tuae: quid? homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo quis illam opimam fertilemque Syriam, quis bellum cum pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam ex sui Caesaris rebus actis, quis imperium infinitum dedit? Cui quidem quum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem et Ciliciam ad praetorem item extra ordinem transtulisti: Gabinio pretio amplificato Syriam nominatim dedisti. Quid? homini taeterrimo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis senatus consultis, etiam recenti lege generi ipsius liberatos, victos et constrictos tradidisti? Nonne, quum ab eo merces tui beneficii pretiumque provinciae meo sanguine

tibi esset persolutum, tamen aerarium cum eo partitus es? 24. Itane vero? tu provincias consulares, quas C. Graechus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit a senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per senatus decreta, lege sanxit, eas lege Sempronia per senatum decretas rescidisti, extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consulibus, sed rei publicae pestibus: nos, quod nominatim rei maximae, paene iam desperatae, summum virum, saepe ad extrema rei publicae discrimina delectum, praefecimus, a te reprehendemur? X. Quid tandem? si, quae tum in illis rei publicae tenebris caecisque nubibus et procellis, quum senatum a gubernaculis deiecisses, populum e navi exturbasses, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares: si, quae tum promulgasti, constituisti, promisisti, vendidisti, perferre potuisses, eequi locus orbi terrarum vacuus extraordinariis fascibus atque imperio Clodiano fuisset? 25. Sed excitatus aliquando Cn. Pompeii, — dicam ipso audiente, quod sensi et sentio, quoquo animo me auditurus est —, excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompeii nimium diu reconditus et penitus abstrusus animi dolor subvenit subito rei publicae civitatemque fractam malis, mutam ac debilitatam, abiectam metu, ad aliquam spem libertatis et pristinae dignitatis erexit. Hic vir extra ordinem rei frumentariae praeficiendus non fuit? Scilicet tu belluoni spurcatissimo, praegustatori libidinum tuarum, homini egentissimo et facinorosissimo, Sex. Clodio, socio tui sanguinis, qui sua lingua etiam sororem tuam a te abalienavit, omne frumentum privatum et publicum, omnes provincias frumentarias, omnes mancipes, omnes horreorum claves lege tua tradidisti. Qua ex re primum caritas nata est, deinde inopia. Impendebat fames, incendia, caedes, direptio: imminabat tuus furor omnium fortunae et bonis. 26. Queritur etiam importuna pestis, ex ore impurissimo Sex. Clodii rem frumentariam esse ereptam summisque in periculis eius viri auxilium implorasse rem publicam, a quo saepe se et servatam et amplificatam esse meminisset. Extra ordinem ferri nihil placet Clodio. Quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem

tulisti? An de peste civis, quem ad modum omnes iam di atque homines iudicarunt, conservatoris rei publicae, quem ad modum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati, sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre non legem, sed nefarium privilegium, lugente senatu, maerentibus bonis omnibus, totius Italiae precibus repudiatis, oppressa captaque re publica: mihi, populo Romano implorante, senatu poscente, temporibus rei publicae flagrantibus, non licuit de salute populi Romani sententiam dicere? 27. Qua quidem in sententia si Cn. Pompeii dignitas aucta est, coniuncta cum utilitate communi, certe laudandus essem, si eius dignitati suffragatus viderer, qui meae salutis opem et auxilium tulisset. XI. Desinant, desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari, quibus antea stantem perculerunt. Quod enim par amicitiae consularis fuit umquam in hac civitate coniunctius quam fuimus inter nos ego et Cn. Pompeius? quis apud populum Romanum de illius dignitate illustrius, quis in senatu saepius dixit? qui tantus fuit labor, quae simultas, quae contentio quam ego non pro illius dignitate susceperim? qui ab illo in me honos, quae praedicatio de mea laude, quae remuneratio benevolentiae praetermissa est? 28. Hanc nostram coniunctionem, hanc conspiracyonem in re publica bene gerenda, hanc iucundissimam vitae atque officiorum omnium societatem certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus diremerunt, quum iisdem illum, ut me metueret, me caveret, monerent, iisdem apud me mihi illum uni esse inimicissimum dicerent, ut neque ego ab illo quae mihi petenda essent satis audaciter petere possem neque ille tot suspicionibus certorum hominum et scelere exulceratus quae meum tempus postularet satis prolixè mihi polliceretur. 29. Data merces est erroris mei magna, pontifices, ut me non solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat: qui, quum me non repentinum aliquod tempus meum, sed veteres multo ante suscepti et provisi labores cum viro fortissimo et clarissimo coniunxissent, sim passus a tali amicitia distrahi neque intellexerim quibus aut ut apertis inimicis obsisterem aut ut insidiosis amicis non crederem. Proinde desinant aliquando me iisdem inflare verbis: Quid sibi iste vult?

nescit quantum auctoritate valeat, quas res gesserit, qua dignitate sit restitutus! Cur ornat eum, a quo desertus est? 30. Ego vero neque me tum desertum puto, sed paene deditum: nec quae sint in illa rei publicae flamma gesta contra me neque quo modo neque per quos patefaciendum mihi esse arbitror. Si utile rei publicae fuit haurire me unum pro omnibus illam indignissimam calamitatem, etiam hoc utile est, quorum id scelere conflatum sit me occultare et tacere. Illud vero est hominis ingrati tacere, itaque libentissime praedicabo, Cn. Pompeium studio et auctoritate, aequè atque unum quemque vestrum, opibus, contentione, precibus, periculis denique praecipue pro salute mea laborasse. XII. Hic tuis, P. Lentule, quum tu nihil aliud dies et noctes nisi de salute mea cogitares, consiliis omnibus interfuit: hic tibi gravissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adiutor ad rem perficiendam fuit: hic municipia coloniasque adlit: hic Italiae totius auxilium cupientis imploravit: hic in senatu princeps sententiae fuit, idemque quum***dixisset, tum etiam pro salute mea populum Romanum obsecravit. 31. Qua re istam orationem, qua es usus, omittas licet: post illam sententiam, quam dixeram de annona, pontificum animos esse mutatos: proinde quasi isti aut de Cn. Pompeio aliter atque ego existimo sentiant aut quid mihi pro expectatione populi Romani, pro Cn. Pompeii meritis erga me, pro ratione mei temporis faciendum fuerit ignorent aut etiam, si cuius forte pontificis animum, quod certo scio aliter esse, mea sententia offendit, alio modo sit constituturus aut de religione pontifex aut de re publica civis, quam eum aut caerimoniarum ius aut civitatis salus coegerit.

32. Intellego, pontifices, me plura extra causam dixisse quam aut opinio tulerit aut voluntas mea, sed quum me purgatum vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me attente audiendo benignitas provexit orationem meam. Sed hoc compensabo brevitate eius orationis, quae pertinet ad ipsam causam cognitionemque vestram: quae quum sit in ius religionis et in ius rei publicae distributa, religionis partem, quae multo est verbosior, praetermittam, de iure rei publicae

dicam. 33. Quid est enim aut tam adrogans quam de religione, de rebus divinis, caerimoniis, sacris pontificum collegium docere conari aut tam stultum quam, si quis quid in vestris libris invenerit, id narrare vobis aut tam curiosum quam ea scire velle, de quibus maiores nostri vos solos et consuli et scire voluerunt? XIII. Nego potuisse iure publico, legibus iis, quibus haec civitas utitur, quemquam civem ulla eius modi calamitate adfici sine iudicio: hoc iuris in hac civitate etiam tum, quum reges essent, dico fuisse: hoc nobis esse a maioribus traditum: hoc esse denique proprium liberæ civitatis, ut nihil de capite civis aut de bonis sine iudicio senatus aut populi aut eorum, qui de quaque re constituti iudices sint, detrahi possit. 34. Videsne me radicibus evellere omnes actiones tuas meque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil gessisse iure, non fuisse tribunal plebis, hodie esse patricium? Dico apud pontifices: aures adsunt: versor in medio iure publico.

Quod est, pontifices, ius adoptionis? nempe ut is adoptet, qui neque procreare iam liberos possit et, quum potuerit, sit expertus. Quæ deinde causa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum ac dignitatis, quæ sacrorum quaeri a pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione quaesitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor senatorem. Liberorumne causa? At procreare potest. Habet uxorem, suscipiet ex ea liberos. Exheredabit igitur pater filium. Quid? sacra Clodiae gentis cur intereunt quod in te est? quæ omnis notio pontificum, quum adoptarere, esse debuit. 35. Nisi forte ex te ita quaesitum est num perturbare rem publicam seditionibus velles et ob eam causam adoptari, non ut eius filius esses, sed ut tribunus plebis fieres et funditus everteres civitatem? Respondisti, credo, te ita velle. Pontificibus bona causa visa est: approbaverunt. Non aetas eius, qui adoptabat, est quaesita, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio: quorum uterque nostra memoria, summa senectute, alter Oresten, alter Pisonem adoptavit: quas adoptiones, sicut alias innumerabiles, hereditates nominis, pecuniae, sacrorum secutæ sunt. Tu neque Fonteius es, qui esse debebas, neque patris heres, neque amissis sacris paternis in

haec adoptiva venisti. Ita perturbatis sacris, contaminatis gentibus et quam deseruisti et quam polluisti, iure Quiritium legitimo tutelarum et hereditatum relicto, factus es eius filius contra fas, cuius per aetatem pater esse potuisti. XIV. 36. Dico apud pontifices: nego istam adoptionem pontificio iure esse factam: primum, quod eae vestrae sint aetates, ut is, qui te adoptavit, vel filii tibi loco per aetatem esse potuerit vel eo, quo fuit: deinde quod causa quaeri solet adoptandi, ut et is adoptet, qui, quod natura iam adsequi non potest, legitimo et pontificio iure quaerat, et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum aut de sacrorum religione minuatur: illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur: ut haec simulata adeptio filii quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur. 37. Quæ maior calumnia est quam venire imberbum adolescentulum, bene valentem ac maritum: dicere se filium senatorem populi Romani sibi velle adoptare: id autem scire et videre omnes, non ut ille filius institueretur, sed ut e patriciis exeat et tribunus plebis fieri possit, idcirco adoptari? neque id obscure: nam adoptatum emancipari statim, ne sit eius filius, qui adoptarit: cur ergo adoptabat? Probate genus adoptionis: iam omnium sacra interierint, quorum custodes vos esse debetis, iam patricius nemo relinquatur. Cur enim quisquam vellet tribunum plebis se fieri non licere, angustiore sibi esse petitionem consulatus, in sacerdotium quum possit venire, quia patricio non sit is locus, non venire? Ut cuique aliquid acciderit, qua re commodius sit esse plebeium, simili ratione adoptabitur. 38. Ita populus Romanus brevi tempore neque regem sacrorum neque flamines nec Salios habebit nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes neque auctores centuriatorum et curiatorum comitorum auspiciaque populi Romani, si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est, quum interrex nullus sit, quod et ipsum patricium esse et a patriciis prodi necesse est. Dixi apud pontifices istam adoptionem nullo decreto huius collegii probatam, contra omne pontificum ius factam pro nihilo esse habendam: qua sublata intelligis totum tribunatum tuum concidisse.

XV. 39. Venio ad augures, quorum ego libros, si qui sunt reconditi, non scrutor: non sum in exquirendo iure augurum curiosus: haec, quae una cum populo didici, quae saepe in contionibus responsa sunt, novi. Negant fas esse agi cum populo, quum de caelo servatum sit. Quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse servatum? Adest praesens vir singulari virtute, constantia, gravitate praeditus, M. Bibulus: hunc consulens illo ipso die contendo servasse de caelo. — Infirmas igitur tu acta C. Caesaris, viri fortissimi? — Minime. Neque enim mea iam quidquam interest exceptis iis telis, quae ex illius actionibus in meum corpus immissa sunt. 40. Sed haec de auspiciis, quae ego nunc perbreve attingo, acta sunt a te. Tu tuo praecipitante iam et debilitato tribunatu auspicioum patronus subito exististi: tu M. Bibulum in contionem, tu augures produxisti: a te interrogati augures responderunt, quum de caelo servatum sit, cum populo agi non posse: tibi M. Bibulus quaerenti se de caelo servasse respondit, idemque in contione dixit, ab Appio tuo fratre productus, te omnino, quod contra auspicia adoptatus esses, tribunum non fuisse. Tua denique omnis actio posterioribus mensibus fuit: omnia, quae C. Caesar egisset, quod contra auspicia essent acta, per senatum rescindi oportere: quod si fieret, dicebas te tuis umeris me custodem urbis in urbem relaturum. Videte hominis amentiam *** per suum tribunatum Caesaris actis illigatus teneretur. 41. Si et sacrorum iure pontifices et auspicioum religione augures totum evertunt tribunatum tuum, quid quaeris amplius? an etiam apertius aliquod ius populi atque legum? XVI. Hora fortasse sexta diei questus sum in iudicio, quum C. Antonium, collegam meum, defenderem, quaedam de re publica, quae mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere. Haec homines improbi ad quosdam viros fortes longe aliter atque a me dicta erant detulerunt. Hora nona illo ipso die tu es adoptatus. Si, quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est trinum esse horarum, nihil reprehendo: sin eadem observanda sunt, iudicavit senatus M. Drusi legibus, quae contra legem Caeciliam et Di-

diam latae essent, populum non teneri. 42. Iam intelligis omni genere iuris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum plebis non fuisse. At ego hoc totum non sine causa relinquo. Video enim quosdam clarissimos viros, principes civitatis, aliquot locis iudicasse te cum plebe iure agere potuisse: qui etiam de me ipso, quum tua rogatione funere elatam rem publicam esse dicerent, tamen id funus, etsi miserum atque acerbum fuisset, iure indictum esse dicebant. Quod de me civi ita de re publica merito tulisses, funus te indixisse rei publicae: quod salvus auspiciis tulisses, iure egisse dicebant. Qua re licebit, ut opinor, nobis eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus constitutum tuum tribunatum comprobaverunt.

43. Fueris sane tribunus plebis tam iure legeque quam fuit hic ipse Villius, vir omnibus rebus clarissimus atque amplissimus: quo iure, quo more, quo exemplo legem nominatim de capite civis indemnati tulisti? XVII. Vetant leges sacrae, vetant XII tabulae leges privis hominibus irrogari: id est enim privilegium. Nemo unquam tulit: nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus haec civitas ferre possit. Proscriptionis miserrimum nomen illud et omnis acerbitas Sullani temporis quid habet quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? Opinor, poenam in cives Romanos nominatim sine iudicio constitutam. 44. Hanc vos igitur, pontifices, iudicio atque auctoritate vestra tribuno plebis potestatem dabit, ut proscribere possit quos velit? quaero enim quid sit aliud proscribere: VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIUS IN CIVITATE NE SIT BONAQUE EIUS UT MEA SINT. Ita enim fecit, etsi aliis verbis tulit. Hoc plebei scitum est? haec lex? haec rogatio est? hoc vos pati potestis? hoc ferre civitas, ut singuli cives singulis versiculis e civitate tollantur? Equidem iam perfunctus sum: nullam vim, nullum impetum metuo: explevi animos invidorum: placavi odia improborum: saturavi etiam perfidiam et scelus proditorum: denique de mea causa, quae videbatur perditis civibus ad invidiam esse proposita, iam omnes urbes, omnes ordines, omnes di atque homines iudicaverunt. 45. Vobismet

ipsis, pontifices, et vestris liberis ceterisque civibus pro vestra auctoritate et sapientia consulere debetis. Nam quum tam moderata iudicia populi sint a maioribus constituta, primum ut ne poena capitis cum pecunia coniungatur, deinde ne nisi prodicia die quis accusetur, ut ter ante magistratus accuset intermissa die quam multam irroget aut iudicet, quarta sit accusatio trinum nundinum prodicia die, quo die iudicium sit futurum, tum multa etiam ad placandum atque ad misericordiam reis concessa sunt: deinde exorabilis populus, facilis suffragatio pro salute, denique etiam si qua res illum diem aut auspiciis aut excusatione sustulit, tota causa iudiciumque sublata est: XVIII. 46. haec quum ita sint in re, ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes, quid indignius quam qui neque adesse sit iussus neque citatus neque accusatus, de eius capite, liberis, fortunis omnibus conductos et sicarios, egentes et perditos suffragium ferre et eam legem putare? Ac, si hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem causa, quem res publica tuebatur, cuius denique pecunia non expetebatur, cui nihil oberat praeter conversionem status et inclinationem communium temporum, quid tandem futurum est iis, quorum vita remota ab honore populari et ab hac illustri gratia est, pecuniae autem tantae sunt, ut eas nimium multi, egentes, sumptuosi, nobiles concupiscant? 47. Date hanc tribuno plebis licentiam et intuemini paullisper animis iuventutem et eos maxime, qui imminere iam cupiditate videntur in tribuniciam potestatem: collegia, medius fidius, tribunorum plebis tota reperientur hoc iure firmato, quae cōeant de hominum locupletissimorum bonis, praeda praesertim populari et spe largitionis oblata

At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIO AQUA ET IGNI INTERDICATUR? CRUDELE, NEFARIUM, NE IN SCELERATISSIMO quidem civi sine iudicio ferendum. Non tulit UT INTERDICATUR. Quid ergo? UT INTERDICTUM SIT. O caenum, o portentum, o scelus! hanc tibi legem Clodius scripsit, spurciorem lingua sua, ut interdictum sit, cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia, quoniam iam dialecticus es et haec quoque liguris, quod fa-

etum non est, ut sit factum, ferri ad populum aut verbis ullis sanciri aut suffragiis confirmari potest? 48. Hoc tu scriptore, hoc consiliario, hoc ministro omnium non bipedum solum, sed etiam quadrupedum impurissimo rem publicam perdidisti: neque tu eras tam excors tamque demens, ut nescires Clodium esse qui contra leges faceret: alios qui leges scribere solerent, sed neque eorum neque ceterorum, in quibus esset aliquid modestiae, cuiusquam tibi potestas fuit: neque tu legum scriptoribus iisdem potuisti uti quibus ceteri neque operum architectis, neque pontificem adhibere quem velles, postremo ne in praedae quidem societate mancipem aut praedem [socium] extra tuorum gladiatorum numerum aut denique suffragii latorem in ista tua proscriptione quemquam nisi furem ac sicarium reperire potuisti. XIX. 49. Itaque quum tu florens ac potens per medium forum scortum populare volitares, amici illi tui, te uno amico tecti et beati, qui se populo commiserant, ita repellentur, ut etiam Palatinam tuam perderent. Qui in iudicium venerant, sive accusatores erant sive rei, te deprecante damnabantur. Denique etiam ille novicius Ligus, vernalis ascriptor et subscriptor tuus, quum M. Papirii sui fratris esset testamento et iudicio improbatus, mortem eius se velle persequi dixit: nomen Sex. Propertii detulit. Accusare alienae dominationis scelerisque socius propter calumniae metum non est ausus. 50. De hac igitur lege dicimus, quae iure rogata videatur: cuius quam quisque partem tetigit, digito, voce, praeda, suffragio, quocumque venit, repudiatus convictusque discessit.

Quid, si iis verbis scripta est ista proscriptio, ut se ipsa dissolvat? est enim, QUOD M. TULLIUS FALSUM SENATUS CONSULTUM RETTULERIT. Si igitur rettulit falsum senatus consultum, tum est rogatio: si non rettulit, nulla est. Satisne tibi videtur a senatu iudicatum me non modo non ementiam esse auctoritatem eius ordinis, sed etiam unum post urbem conditam diligentissime senatui paruisse? Quot modis doceo legem istam, quam vocas, non esse legem? Quid, si etiam pluribus de rebus uno sortitore tulisti, tamenne arbitraris, id, quod M. Drusus in legibus suis plerisque, nobilissimus

ille vir, M. Scauro et L. Crasso consiliariis non obtinuerit, id te posse, hominem omnium facinorum et stuprorum *documentum*, Decumis et Clodii auctoribus obtinere? 51. Tulisti de me, ne reciperer, non ut exirem: quem tu ipse non poteras dicere non licere esse Romae. XX. Quid enim diceres? Damnatum? Certe non. Expulsum? Qui licuit? Sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem: poena est, qui receperit: quam omnes neglexerunt: eiectio nusquam est. Verum sit. Quid? operum publicorum exactio: quid? nominis inscriptio tibi num aliud videtur esse ac meorum bonorum direptio? praeterquam quod ne id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem ferres, facere potuisti? Quid? hoc ipsum, quod nunc apud pontifices agis, te meam domum consecrasset, te monumentum fecisse in meis aedibus, te signum dedicasse eaque te ex una rogatiuncula fecisse, unum et idem videtur esse atque id, quod de me ipso nominatum tulisti? 52. Tam hercule est unum, quam quod idem tu lege una tulisti, ut Cyprius rex, cuius maiores huic populo socii atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub praecone subiceretur et exsules Byzantium reducerentur. Eisdem, inquit, utraque de re negotium dedi. Quid? si eidem negotium dedisset, ut in Asia cistophorum flagitaret, inde iret in Hispaniam, quum inde decessisset, consulatum ei petere liceret, quum factus esset, provinciam Syriam obtineret, quoniam de uno homine scriberet, una res esset? 53. Quod si iam populus Romanus de ista re consultus esset et non omnia per servos latronesque gessisses, nonne fieri poterat ut populo de Cyprio rege placeret, de exsilibus Byzantiis displiceret? Quae est, quaeso, alia vis, quae sententia Caeciliae legis et Didiae nisi haec, ne populo necesse sit in conimetiis rebus compluribus aut id, quod nolit, accipere, aut id, quod velit, repudiare?

Quid? si per vim tulisti, tamenne lex est? aut quidquam iure gestum videri potest, quod per vim gestum esse constet? An, si in ipsa latrone tua, capta iam urbe, lapides facti, si manus collata non est, idcirco tu ad illam labem atque eluviem civitatis sine summa vi pervenire potuisti? XXI. 54. Quum in tribunali Aurelio conscriberas palam non

modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas? Quum edictis tuis tabernas claudi iubebas, non vim imperitiae multitudinis, sed hominum honestorum modestiam prudentiamque quaerebas? Quum arma in aedem Castoris comportabas, nihil aliud nisi uti ne quid per vim agi posset machinabare? Quum vero gradus Castoris convellisti ac removisti, tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audaces ab eius templi aditu atque ascensu reppulisti? Quum eos, qui in conventu virorum bonorum verba de salute mea fecerant, adesse iussisti eorumque advocacionem manibus, ferro, lapidibus discussisti, tum profecto ostendisti vim tibi maxime displicere. 55. Verum haec furiosa vis vaesani tribuni plebis facile superari frangique potuit virorum bonorum vel virtute vel multitudine. Quid? quum Gabinio Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te adiuverant, tibi manum, copias, tibi suos speratos centuriones, tibi pecuniam, tibi familias compararent, te suis sceleratis contionibus sublevarent, senatus auctoritatem irriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque minitarentur, me terrent minis, mihi caedem et dimicationem denuntiarent, meam domum refertam viris bonis per amicos suos complerent proscriptionis metu, me frequentia nudarent virorum bonorum, me praesidio spoliarent senatus, pro me non modo pugnare amplissimum ordinem, sed etiam plorare et supplicare mutata veste prohiberent, ne tum quidem vis erat? XXII. 56. Quid igitur ego cessi aut qui timor fuit? non dicam, in me: fac me timidum esse natura: quid illa tot virorum fortissimorum milia? quid nostri equites Romani? quid senatus? quid denique omnes boni? Si nulla erat vis, cur me flentes potius prosecuti sunt, quam aut increpantes retinuerunt aut irati reliquerunt? An hoc timebam, si mecum ageretur more institutoque maiorum, ut possem praesens sustinere? 57. Utrum si dies dicta esset, iudicium mihi fuit perlimescendum an sine iudicio privilegium? Iudicium in causa tam turpi? Scilicet homo, qui causam, si iam esset ignota, dicendo non possem explicare. An quia causam probare non poteram, cuius tanta bonitas est, ut ea

ipsa non modo se, sed etiam me absentem per se probavit? An senatus, an ordines, an ii, qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, segniores me praesente ad me retinendum et conservandum fuissent in ea causa, quam ipse iam parricida talem dicat fuisse, ut me ab omnibus ad meam pristinam dignitatem expectatum atque revocatum queratur? 58. An vero in iudicio periculi nihil fuit: privilegium pertimui ne, mihi praesenti si multa irrogaretur, nemo intercederet? Tam inops autem ego eram ab amicis aut tam nuda res publica a magistratibus? Quid? si vocatae tribus essent, proscriptionem non dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in ullo civi comprobavissent? An, si ego praesens fuisset, veteres illae copiae coniuratorum tuique perditii milites atque egentes et nova manus sceleratissimorum consulum corpori meo pepereissent? qui quum eorum omnium crudelitati scelerique cessissem, ne absens quidem luctu meo mentes eorum satiare potui.

XXIII. 59. Quid enim vos uxor mea misera violarat, quam vexavistis, raptavistis, omni crudelitate lacerastis? Quid mea filia, cuius fletus adsiduus sordesque lugubres vobis erant iucundae, ceterorum omnium mentes oculosque flectebant? Quid parvus filius, quem, quam diu aevi, nemo nisi lacrimantem confectumque vidit, quid fecerat, quod eum totiens per insidias interficere voluistis? Quid frater meus? qui quum aliquanto post meum discessum ex provincia venisset neque sibi vivendum nisi me restituto putaret, quum eius maeror, squalor incredibilis et inauditus, omnibus mortalibus miserabilis videbatur, quotiens est ex vestro ferro ac manibus elapsus? 60. Sed quid ego vestram crudelitatem expromo, quam in ipsum me ac meos adhibuistis: qui parietibus, qui lectis, qui columnis ac postibus meis hostificum quoddam et nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis? Non enim te arbitror, quum post meum discessum omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum ac regum bona spe atque avaritia devorasses, argenti et suppellectilis meae cupiditate esse caecatum: non existimo Campanum illum consulem cum saltatore collega, quum alteri totam Achaiam, Thessaliam,

Boeotiam, Graeciam, Macedoniam omnemque barbariam, bona civium Romanorum condonasses, alteri Syriam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentes, ad diripiendum tradidisses, illos tam cupidos liminum meorum et columnarum et valvarum fuisse. 61. Neque porro illa manus copiaeque Catilinae caementis ac testis tectorum meorum se famem suam expleturas putaverunt: sed ut hostium urbes nec omnium hostium, verum eorum, quibuscum acerbum bellum internicivumque suscepimus, non praeda adducti, sed odio solemus excindere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammatae mentes nostrae fuerunt, cum horum etiam tectis et sedibus residere aliquod bellum semper videtur: ***

XXIV. 62. Nihil erat latum de me: non adesse eram iussus, non citatus a fueram: eram etiam tuo iudicio civis incolumis, quum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem, transferebatur: senatum consules vocabant: columnae marmoreae ex aedibus meis inspectante populo Romano ad socrum consulis portabantur: in fundum autem vicini consulis non instrumentum aut ornamenta villae, sed etiam arbores transferebantur, quum ipsa villa non praedae cupiditate — quid enim erat praedae? —, sed odio et crudelitate funditus everteretur. Domus ardebat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio: consules epulabantur et in coniuratorum gratulatione versabantur, quum alter se Catilinae delicias, alter Cethegi consobrinum fuisse diceret. 63. Hanc ego vim, pontifices, hoc scelus, hunc furorem meo corpore opposito ab omnium bonorum cervicibus depuli omnemque impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quae inveterata compresso odio atque tacito iam erumpebat nanta tam audaces duces, excepi meo corpore. In me uno consulares faces, iactae manibus tribuniciis: in me omnia, quae ego quondam rettuderam, coniurationis nefaria tela adhaeserunt. Quod si, ut nullis fortissimis viris placuit, vi et armis contra vim decertare voluissem, aut vixissem cum magna internicione improborum, sed tamen civium, aut interfectis bonis omnibus, quod illis optatissimum erat, una cum re publica concidissem. 64. Videbam vivo senatu populoque Romano celerem mihi summa cum digni-

tate reditum, nec intelligebam fieri diutius posse, ut mihi non liceret esse in ea re publica, quam ipse servassem. Quod si non liceret, audieram et legeram clarissimos nostrae civitatis viros se in medios hostes ad perspicuam mortem pro salute exercitus iniecisse: ego pro salute universae rei publicae dubitarem hoc meliore condicione esse quam Decii, quod illi ne auditores quidem suae gloriae, ego etiam spectator meae laudis esse potuissem? XXV. Itaque infractus furor tuus inanes faciebat impetus. Omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas mei casus exceperat. Non erat in tam immani iniuria tantisque ruinis novae crudelitati locus. 65. Cato fuerat proximus. Quid ageres non erat nisi ut qui mihi dux in omnibus meis rebus fuerat, socius idem esset iniuriae? Quid? eiicere posses? Non. Quid ergo? extrudere ad Cypriam pecuniam: praeda perierit: alia non deerit: hic modo amandatus sit. Sic M. Cato invisus quasi per beneficium Cyprum relegatur. Eiicuntur duo, quos videre improbi non poterant, alter per honorem turpissimum, alter per honestissimam calamitatem. 66. Atque ut sciatis non hominibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse, me expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit, quo auctore, quo adiutore in contionibus ea, quae gerebat, omnia, quaeque gesserat, se et fecisse et facere dicebat: Cn. Pompeium, quem omnium iudicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitrabatur. Qui ex eius custodia per insidias regis amici filium, hostem, captivum, surripuisset, et ~~ea~~ iniuria virum fortissimum lacessisset, speravit iisdem se copiis cum illo posse configere, quibuscum ego noluissem bonorum periculo dimicare, et primo quidem adiutoribus consulibus, postea fregit foedus Gabinus, Piso tamen in fide mansit. 67. Quas iste tum caedes, quas lapidationes, quas fugas fecerit, quam facile ferro cotidianisque insidiis, quum iam a firmissimo robore copiarum suarum relictus esset, Cn. Pompeium foro curiaque privavit domumque compulerit vidistis. Ex quo iudicare potestis quanta vis illa fuerit oriens et congregata, quum haec Cn. Pompeium terruerit iam distracta et exstincta.

XXVI. 68. Haec vidit in sententia dicenda Kalendis

Januariis vir prudentissimus et quum rei publicae, quum mihi, tum etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse rei publicae, cessisse tempestati, amiciosem vobis ceterisque civibus quam mihi [ac meis] exstitisse, vi, armis, dissensione hominum ad caedem instituta novoque dominatu pulsum esse dixit: nihil de meo capite potuisse ferri, nihil esse iure scriptum aut posse valere, omnia contra leges moremque maiorum, temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. Quod si illa lex esset, nec referre ad senatum consulibus nec sententiam dicere sibi licere: quorum utrumque quum fieret, non oportere ut de me lex ferretur decerni, ne illa, quae nulla esset, esse lex iudicaretur. Sententia verior, gravior, melior, utilior rei publicae nulla esse potuit. Hominis enim scelere et furore notato similis a re publica labes in posterum demovebatur. 69. Neque hoc Cn. Pompeius, qui ornatissimam de me sententiam dixit, vosque, pontifices, qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis, non vidistis, illam esse nullam atque esse potius flammam temporis, interdictum sceleris, vocem furoris, sed prospexistis, ne quae popularis in nos aliquando invidia redundaret, si sine populi iudicio restituti videremur. Eodemque consilio M. Bibuli, fortissimi viri, senatus sententiam secutus est, ut vos de mea domo statueretis, non quo dubitaret quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil iure esset actum, sed nequis oreretur aliquando in tanta ubertate improborum qui in meis aedibus aliquam religionem residere diceret. Nam legem quidem istam nullam esse, quotienseumque de me senatus sententiam dixit, lotiens iudicavit, quoniam quidem scripto illo istius sententiam dicere vetabatur. 70. Atque hanc rem par illud simile, Piso et Gabinus, vidit: homines legum iudiciorumque metuentes, quum frequentissimus senatus eos ut de me referrent cotidie flagitaret, non se rem improbare dicebant, sed lege istius impediri. Erat hoc verum. Nam impediabantur, verum ea lege, quam idem iste de Macedonia Syriaque tulerat.

XXVII. Hanc tu, P. Lentule, neque privatus neque consul legem esse umquam putasti. Nam tribunis plebis
cic. II. 2.

referentibus sententiam de me designatus consul saepe dixisti: ex Kalendis Ianuariis, quoad perfecta res est, de me rettulisti, legem promulgasti, tulisti: quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. At etiam Q. Metellus, collega tuus, clarissimus vir, quam legem esse homines alienissimi a P. Clodio iudicarent, Piso et Gabinius, eam nullam esse frater P. Clodii, quum de me ad senatum tecum una rettulit, iudicavit. 71. Sed vero isti, qui Clodii leges timuerunt, quem ad modum ceteras observarunt? Senatus quidem, cuius est gravissimum iudicium de iure legum, quotienscumque de me consultus est, totiens eam nullam esse iudicavit. Quod idem tu, Lentule, vidisti in ea lege, quam de me tulisti. Nam non est ita latum, ut mihi Romam venire liceret, sed ut **VENIREM**. Non enim voluisti id, quod licebat, ferre ut liceret, sed me ita esse in re publica, magis ut accessitus imperio populi Romani viderer quam ad administrandam civitatem restitutus.

72. Hunc tu etiam, portentosa pestis, exsulem appellare ausus es, quum tantis sceleribus esses et flagitiis notatus, ut omnem locum quo adisses exsiliis simillimum redderes? Quid est enim exsul? Ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. Quando igitur est turpe? re vera, quum est poena peccati: opinione autem hominum etiam, si est poena damnati. Utrum igitur peccato meo nomen subeo an re iudicata? Peccato? Iam neque tu id dicere audes, quem isti satellites tui felicem Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant. Non modo iam nemo est tam imperitus qui ea, quae gessi in consulatu, peccata esse dicat, sed nemo est tam inimicus patriae qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur. XXVIII. 73. Quod enim est in terris commune tantum tantulumve consilium quod non de meis rebus gestis ea, quae mihi essent optatissima et pulcherrima, iudicavit? Summum est populi Romani populorumque et gentium omnium ac regum consilium senatus: decrevit ut omnes, qui rem publicam salvam esse vellent, ad me unum defendendum venirent, ostenditque nec stare potuisse rem publicam, si ego non fuisset, nec futuram esse ullam, si non redisset. 74. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicorum societates de meo consulatu ac

de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. Scribae, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rem publicam beneficiis suum iudicium decretumque esse voluerunt. Nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani aut montani, quoniam plebei quoque urbanae maiores nostri conventicula et quasi concilia quaedam esse voluerunt, qui non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint. 75. Nam quid ego illa divina atque immortalia municipiorum et coloniarum et totius Italiae decreta commemorem, quibus tamquam gradibus mihi videor in caelum ascendisse, non solum in patriam revertisse? Ille vero dies qui fuit, quum te, P. Lentule, legem de me ferente populus Romanus ipse vidit sensitque quantus et quanta dignitate esset? Constat enim nullis umquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse. Omitto civitatum, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnes mortales meritis unum iudicium unumque consensum: adventus meus atque introitus in urbem qui fuit? utrum me patria sic accepit, ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum, quod vos, Catilinae gregales, de me dicere solebatis? 76. Itaque ille unus dies, quo die me populus Romanus a porta in Capitolium atque inde domum sua celebritate laetitiaque comitatum honestavit, tantae mihi iucunditati fuit, ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam expetenda fuisse videatur. Qua re illa calamitas, si ita est appellanda, excussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam iam audeat reprehendere consulatum meum tot, tantis, tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus comprobatum. XXIX. Quod si in isto tuo maledicto probrum non modo mihi nullum obiectas, sed etiam laudem illustras meam, quid te aut fieri aut fingi dementius potest? Uno enim maledicto bis a me patriam servatam esse concedis: semel, quum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum pulasti: iterum, quum tuum multorumque praeter te inflammatum in bonos omnes impetum meo corpore excepi,

ne eam civitatem, quam servassem inermis, armatus in discrimen adducerem.

77. Esto: non fuit in me poena ulla peccati: at fuit iudicii. Cuius? quis me umquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? Potest igitur damnati poenam sustinere indemnat? est hoc tribuniciū? est populare? quamquam ubi tu te popularem, nisi quum pro populo fecisti, potes dicere? Sed quum hoc iuris a maioribus proditum sit, ut nemo civis Romanus aut sui potestatem aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit: quod tu ipse potuisti in tua causa discere — credo enim, quamquam in illa adaptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, AUCTORNE ESSES, UT IN TE P. FONTEIUS VITAE NECISQUE POTESTATEM HABERET, UT IN FILIO —, quaero, si aut negasses aut laquisses, si tamen id xxx curiae iussissent, num id iussum esset ratum? Certe non. Quid ita? quia ius a maioribus nostris, qui non fiete et fallaciter populares, sed vere et sapienter fuerunt, ita comparatum est, ut civis Romanus libertatem nemo posset invito amittere. 78. Quin etiam, si decemviri sacramentum in libertatem iniustum iudicassent, tamen quotienscumque vellet quis, hoc in genere solo rem iudicatam referre posse voluerunt: civitatem vero nemo umquam ullo populi iussu amittit invito. XXX. Qui cives Romani in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini, nisi erant auctores facti nomenque dederant: qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est mutandi, soli causa venerant. Id autem ut esset faciundum, non ademptione civitatis, sed tecti et aquae et ignis interdictione faciebant. 79. Populus Romanus L. Sulla dictatore ferente comitiis centuriatis municipiis civitatem ademit: ademit eisdem agros: de agris ratum est: fuit enim populi potestas: de civitate ne tam diu quidem valuit, quam diu illa Sullani temporis arma valuerunt. An vero Volaterranis, quum etiam tum essent in armis, L. Sulla victor, re publica recuperata, comitiis centuriatis, civitatem eripere non potuit, hodieque Volaterrani non modo cives, sed etiam optimi cives fruuntur nobiscum simul hac civitate: consulari homini P. Clodius,

eversa re publica, civitatem adimere potuit concilio advocato, conductis operis non solum egentium, sed etiam servorum, Fidulio principe, qui se illo die confirmat Romae non fuisse? 80. Quod si non fuit, quid te audacius, qui eius nomen incidere? quid desperatius, qui ne ementiendo quidem potueris auctorem adumbrare meliorem? Sin autem is primus scivit, quod facile potuit, quum propter inopiam tecti in foro pernoctasset, cur non iuret se Gadibus fuisse, quum tu te fuisse Interamnae probaveris? Hoc tu igitur homo popularis iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si, tribuno plebis rogante VELITIS IUBEATISNE, Fidulii centum se velle et iubere dixerint, possit unus quisque nostrum amittere civitatem? Tum igitur maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et libertate ea iura sanxerunt, quae nec vis temporum nec potentia magistratum nec res iudicata nec denique universi populi Romani potestas, quae ceteris in rebus est maxima, labefactare possit. 81. At tu etiam, ereptor civitatis, legem de iniuriis publicis tulisti Anagnino nescio cui Menullae per gratiam, qui tibi ob eam legem statuam in meis aedibus posuit, ut locus ipse in tanta tua iniuria legem et inscriptionem statuam refelleret: quae res municipibus Anagninis ornatis- simis multo maiori dolori fuit quam quae idem ille gladiator scelera Anagniae fecerat. XXXI. Quid? si ne scriptum quidem umquam est in ista ipsa rogatione, quam se Fidulius negat scivisse, tu autem, ut acta tui praeclari tribunatus hominis dignitate cohonestes, auctoritatem amplecteris: — 82. sed tamen, si nihil de me tulisti quo minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani collocarunt, tamenne eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides iudiciis senatus, populi Romani, totius Italiae honestatum? quem ne tunc quidem, quum aberam, negare poteris esse tua lege senatorem? Ubi enim tuleras, ut mihi aqua et igni interdiceretur? quod C. Gracchus de P. Popilio, Saturninus de Metello tulit, homines seditiosissimi de optimis ac fortissimis civibus, non ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. Ubi cavi-

sti ne meo me loco censor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est, scriptum est in legibus. 83. Quaere hoc ex Clodio, scriptore legum tuarum: lube adesse: latitat omnino, sed si requiri iusseris, invenient hominem apud sororem tuam occultantem se capite demisso. Sed si patrem tuum, civem me dius fidius egregium dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exsulem appellavit, qui, quum de eo tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani temporis noluit eique imperium est abrogatum. Si in illo poena legitima turpitudinem non habuit propter vim temporum, in me, cui dies dicta numquam est, qui reus non fui, qui numquam sum a tribuno plebis citatus, damnati poena esse potuit, ea praesertim, quae ne in ipsa quidem rogatione praescripta est? XXXII. 84. Ac vide quid intersit inter illum iniquissimum patris tui casum et hanc fortunam condicionemque nostram. Patrem tuum, civem optimum, clarissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu profecto non viveres, L. Philippus censor avunculum suum praeterit in recitando senatu. Nihil enim poterat dicere qua re rata non essent, quae erant acta in ea re publica, in qua se illis ipsis temporibus censorem esse voluisset: me L. Cotta, homo censorius, in senatu iuratus dixit se, si censor tum esset, quum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse. 85. Quis in meum locum iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit qui mihi non idem tribuerit, quod [et] si adessem? quis me non modo civis, sed socius recipere contra tuam legem et iuvare dubitavit? Denique universus senatus multo ante quam est lata lex de me, gratias agendas censuit civitatibus iis, quae M. Tullium: tantumne? immo etiam, civem optime de re publica meritum, recepissent. Et tu unus pestifer civis eum restitutum negas esse civem, quem eiectum universus senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit? 86. At vero, ut annales populi Romani et monumenta vetustatis loquuntur, Caeso ille Quinctius et M. Furius Camillus et C. Servilius Ahala, quum essent optime de re publica meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque

subierunt, damnatique comitiis centuriatis quum in exsilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Quod si his damnatis non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit — nam etsi optabilius est cursum vitae conficere sine dolore et sine iniuria, tamen ad immortalitatem gloriae plus adfert desideratum esse a suis civibus quam omnino numquam esse violatum —, mihi sine ullo iudicio populi profecto, cum amplissimis omnium iudiciis restituto maledicti locum aut criminis obtinebit? 87. Fortis et constans in optima ratione civis P. Popilius semper fuit: tamen eius in omni vita nihil est iam ad laudem illustrius quam calamitas ipsa. Quis enim iam meminisset eum bene de re publica meritum, nisi et ab improbis expulsus esset et per honos restitutus? Q. Metelli praeclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis: tamen huius viri laudem ad sempiternam memoriam temporis calamitas propagavit. XXXIII. Quod si illis, qui expulsi sunt inique, sed tamen legibus, reducti inimicis interfectis, rogationibus tribunicis, non auctoritate senatus, non comitiis centuriatis, non decretis Italiae, non desiderio civitatis, iniuria inimicorum probro non fuit: in me, qui profectus sum integer, aevi simul cum re publica, redii cum maxima dignitate te vivo, fratre tuo altero consule reducente, altero praetore referente, tuum scelus meum probrum putas esse oportere? 88. Ac si me populus Romanus incitatus iracundia aut invidia e civitate eiecisset idemque postea mea in rem publicam beneficia recordatus se collegisset, temeritatem atque iniuriam suam restitutione mea reprehendisset, tamen profecto nemo tam esset amens qui mihi tale populi iudicium non dignitati potius quam dedecori putaret esse oportere. Nunc vero quum me in iudicium populi nemo omnium vocarit, condemnari non potuerim, qui accusatus non sim, denique ne pulsus quidem ita sim, ut, si contenderem, superare non possem, contraque a populo Romano semper sim defensus, amplificatus, ornatus, quid est qua re quisquam mihi se ipsa populari ratione anteponat? 89. An tu populum Romanum esse putas illum, qui constat ex iis, qui

mercede conducuntur? qui impellantur ut vim adferant magistratibus, ut obsideant senatum: optent cotidie caedem, incendia, rapinas? Quem tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non poteras, cui populo duces Lentidios, Lollios, Plaguleios, Sergios praefeceras. O speciem dignitatemque populi Romani quam reges, quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant, multitudinem hominum ex servis, ex conductis, ex facinerosis, ex egentibus congregatam! 90. Illa fuit pulchritudo populi Romani, illa forma, quam in campo vidisti tum, quum etiam tibi contra senatus totiusque Italiae auctoritatem et studium dicendi potestas fuit. Ille populus est dominus regum, victor atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die, seelerate, vidisti tum, quum omnes principes civitatis, omnes ordinum atque aetatum omnium suffragium se non de civis, sed de civitatis salute ferre censebant: quum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis venerunt. XXXIV. 91. Hoc ego populo, si tum consules aut fuissent in re publica aut omnino non fuissent, nullo labore tuo praecipiti furori atque impio sceleri restitsem. Sed publicam causam contra vim armatam sine populi praesidio suscipere nolui: non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis *** privati hominis displiceret, sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda re [publica] putabatur fuisse segnior, *re gesta* multis senatus consultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut te interfecto cum consulibus aut te vivo et tecum et cum illis armis decertandum fuit. 92. Erant eo tempore multa etiam alia metuenda. Ad servos, medius fidius, res publica venisset: tantum homines impios ex vetere illa coniuratione inustum nefariis mentibus bonorum odium tenebat.

Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda quae soleam de me praedicare, et homo facetus inducis etiam sermonem urbanum ac venustum, me dicere solere esse me Iovem, eundemque dicitare Minervam esse sororem meam. Non tam insolens sum, quod Iovem esse me dico, quam in-eruditus, quod Minervam sororem Iovis esse existimo. Sed tamen ego mihi sororem virginem ascisco: tu sororem tuam

virginem esse non sisti. Sed vide ne tu te soleas Iovem dicere, quod tu iure eandem sororem et uxorem appellare possis. XXXV. 93. Et quoniam hoc reprehendis, quod solere me dicas de me ipso gloriosius praedicare, quis unquam audivit, quum ego de me nisi coactus ac necessario dicerem? Nam si, quum mihi furta, largitiones, libidines obiciuntur, ego respondere soleo meis consiliis, periculis, laboribus patriam esse servatam, non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari quam de obiectis confiteri. Sed si mihi ante haec durissima rei publicae tempora nihil unquam aliud obiectum est, nisi crudelitas mea unius temporis, quum a patria perniciem depulsi, quid? me huic maledicto utrum non respondere an demisse respondere decuit? 94. Ego vero etiam rei publicae semper interesse putavi me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus consensu bonorum omnium pro salute patriae gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere, praesertim quum mihi uni in hac re publica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem et hanc rem publicam esse salvam iurato dicere fas fuisset. Exstinctum est iam illud maledictum crudelitatis, quod me non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem, omnium civium studiis desideratum, repelitum, accessitum vident. 95. Aliud exortum est. Obicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude non possum. Quid enim, pontifices, debeo dicere? Peccati me conscientia profugisse? At id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res post natos homines pulcherrima. Iudicium populi pertimuisse? At id nec propositum ullum fuit et, si fuisset, duplicata gloria discessissem. Bonorum mihi praesidium defuisse? Falsum est. Me mortem timuisse? Turpe est. XXXVI. Dicendum igitur est id, quod non dicerem nisi coactus — nihil enim unquam de me dixi sublatus asciscendae laudis causa potius quam criminis depellendi —, dico igitur et quam possum maxima voce dico: 96. Quum omnium perditorum et coniuratorum incitata vis, duce tribuno plebis, consulibus auctoribus, afflictio senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me

impetum faceret, quam per me in omnes bonos, me vidisse, si vicissem, tenues rei publicae reliquias, si victus essem, nullas futuras. Quod quum iudicassem, deflevi coniugis miseræ discidium, liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi casum, subitas fundatissimae familiae ruinas, sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium remque publicam concidere unius discessu quam omnium interitu occidere malui. Speravi, id quod accidit, me iacentem posse vivis viris fortibus excitari: si una cum bonis interissem, nullo modo posse *rem publicam* recreari. 97. Accepi, pontifices, magnum atque incredibilem dolorem: non nego, neque istam mihi ascisco sapientiam, quam non nulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque afflicto loquebantur. An ego poteram, quum a tot rerum tanta varietate divellerer, quas idcirco praetereo, quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum, infitari me esse hominem et communem naturae sensum repudiare? Tum vero neque illud meum factum laudabile nec beneficium ullum a me in rem publicam profectum dicerem, si quidem ea rei publicae causa reliquissem, quibus aequo animo carerem, eamque animi duritiam, sicut corporis, quod quum uritur, non sentit, stuporem potius quam virtutem putarem. XXXVII. 98. Suscipere tantos animi dolores atque ea, quae capta urbe accidunt victis, stante urbe, unum perpeli et iam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari tecta, diripi fortunas, patriae denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, praecipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre praetextos inimicos, nondum morte complorata arbitria petentes funeris: haec omnia subire conservandorum civium causa atque ita, quum dolenter feras et sis non tam sapiens quam ii, qui nihil curant, sed tam amans tuorum ac tui quam communis humanitas postulat, ea laus praeclara atque divina est. Nam qui ea, quae numquam cara ac iucunda duxit, animo aequo rei publicae causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rem publicam declarat: qui autem ea relinquit rei publicae causa, a quibus eum summo dolore divellitur, ei cara patria est, cuius salutem caritati anteponeit suorum. 99. Qua re dirumpatur

licet ista furia atque audiat haec ex me, quoniam lacessivit: bis servavi *rem publicam*, qui consul togatus armatos vice-
rim, privatus consulibus armatis cesserim. Utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod ex senatus auctoritate et senatum et omnes bonos meae salutis causa mutata veste vidi, posterioris, quod et senatus et populus Romanus et omnes mortales et privatim et publice indicarunt sine meo reditu rem publicam salvam esse non posse.

100. Sed hic meus reditus, pontifices, vestro iudicio continetur. Nam si vos me in meis aedibus collocatis, id quod in omni mea causa semper studiis, consiliis, auctoritatibus sententiisque fecistis, video me plane ac sentio restitutum: sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum praebet inimico doloris mei, sceleris sui, publicae calamitatis, quis erit qui hunc reditum potius quam poenam sempiternam putet? In conspectu prope totius urbis domus est mea, pontifices: in qua si manet illud non monumentum urbis, sed sepulcrum, inimico nomine inscriptum, demigrandum mihi potius aliquo est quam habitandum in ea urbe, in qua tropaea et de me et de re publica videam constituta. XXXVIII. 101. An ego tantam aut animi duritiam habere aut oculorum impudentiam possim, ut cuius urbis servatorem me esse senatus omnium adsensu totiens iudicavit, in ea possim intueri domum meam eversam non ab inimico meo, sed ab hoste communi et ab eodem exstructam et positam in oculis civitatis, ne umquam conquiescere possit fletus bonorum? Sp. Maelii regnum appetentis domus est complanata, et, quia illud aequum accidisse populus Romanus Maelio iudicavit, nomine ipso Aequimaellii iustitia poenae comprobata est: Sp. Cassii domus ob eandem causam eversa atque in eo est loco aedis posita Telluris. In Vaccii pratis domus fuit M. Vaccii, quae publicata est et eversa, ut illius facinus memoria et nomine loci notaretur. M. Manlius quum ab ascensu Capitolii Gallorum impetum reppulisset, non fuit contentus beneficii sui gloria: regnum appetisse est iudicatus: ergo eius domum eversam duobus lucis convestitam videtis. Quam igitur maiores nostri sceleratis ac nefariis civibus maximam poenam constitui posse arbitrati sunt, eandem ego subibo

ac sustinebo, ut apud posteros nostros non exstinetor con-
iurationis et sceleris, sed auctor et dux fuisse videar? 102.
Hanc vero, pontifices, labem turpitudinis et inconstantiae
poterit populi Romani dignitas sustinere vivo senatu, vobis
principibus publici consilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum
domo M. Fulvii Flacci ad memoriam poenae publice constitu-
tae coniuncta esse videatur? M. Flaccus, quia cum C. Graccho
contra salutem rei publicae fecerat, ex senatus sententia
est interfectus: eius domus eversa et publicata est: in qua
porticum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis
fecit. Ista autem fax ac furia patriae, quum urbem Pisone et
Gabinio duobus cepisset, occupasset, teneret, uno eodem-
que tempore et clarissimi viri mortui monumenta debebat et
meam domum cum Flacci domo coniungebat, ut, qua poena
senatus adfecerat eversorem civitatis, eadem iste oppresso
senatu adficeret eum, quem patres conscripti custodem pa-
triae iudicassent. XXXIX. 103. Hanc vero in Palatio atque
in pulcherrimo urbis loco porticum esse patiemini, furoris
tribunicii, sceleris consularis, crudelitatis coniuratorum, ca-
lamitatis rei publicae, doloris mei defixum indicium ad me-
moriā omnium gentium sempiternam? quam porticum pro
amore, quem habetis in rem publicam et semper habuistis,
non modo sententiis, sed, si opus esset, manibus vestris dis-
turbare cuperetis: nisi quem forte illius castissimi sacerdotis
superstitiosa dedicatio deterret.

104. O rem, quam homines soluti ridere non desinant,
tristiores autem sine maximo dolore audire non possint! Pu-
bliusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem
eripuit, is in meam intulit? Huncine vos, qui estis
antistites caerimoniarum et sacrorum, auctorem habetis et
magistrum publicae religionis? O di immortales! — vos enim
haec audire cupio — P. Clodius vestra sacra curat? vestrum
numen horret? res omnes humanas religione vestra contineri
putat? Hic non illud auctoritati horum omnium, qui adsunt,
summorum virorum? non vestra, pontifices, gravitate abuli-
tur? Ex isto ore religionis verbum excidere aut elabi pot-
est? quam tu eodem ore accusando senatum, quod severe
de religione decerneret, impurissime taeterrimeque violasti

XL. 105. Aspicite, aspicite, pontifices, hominem religiosum
et, si vobis videtur, quod est bonorum pontificum, monete
eum modum quemdam esse religionis: nimium esse super-
stitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili super-
stitutione, homo fanaticae, sacrificium, quod alienae domi fieret,
invisere? quae autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut
non putares deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus
religionibus te implicuisses? quem unquam audisti maiorum
tuorum, qui et sacra privata coluerunt et publicis sacerdotiis
praefuerunt, quum sacrificium Bonae deae fieret, interfuisse?
Neminem, ne illum quidem, qui caecus est factus. Ex quo
intelligitur multa in vita falso homines opinari: quum ille,
qui nihil viderat sciens quod nefas esset, lumina amisit, istius,
qui non solum aspectu, sed etiam incesto flagitio et stupro
caerimonias polluit, poena omnis oculorum ad caecitatem
mentis est conversa. Hoc auctore tam casto, tam religioso,
tam sancto, tam pio potestis, pontifices, non commoveri,
quum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse et
eam iisdem manibus consecrasset?

106. Quae tua fuit consecratio? Tuleram, inquit, ut mihi
liceret. Quid? non exceperas, ut, si quid ius non esset ro-
gari, ne esset rogatum? Ius igitur statuatis esse unius cuius-
que vestrum sedes, aras, focos, deos penates subiectos esse
libidini tribuniciae? in quem quisque per homines concitatos
irruerit, quem impetu perculerit, huius domum non solum
adfligere, quod est praesentis insaniae quasi tempestatis re-
pentinae, sed etiam in posterum tempus sempiterna religione
obligare? XLI. 107. Equidem sic accepi, pontifices, in re-
ligionibus suscipiendis caput esse interpretari quae voluntas
deorum immortalium esse videatur: nec est ulla erga deos
pietas nisi honesta de numine eorum ac mente opinio, quum
expeti nihil ab iis quod sit iniustum atque inhonestum arbitrare.
Hominem invenire ista labes tum, quum omnia tenebat, ne-
minem potuit cui meas aedes addiceret, cui traderet, cui do-
naret: ipse quum loci illius, quum aedium cupiditate flagraret
et eamque causam unam una iusta illa rogatione sua vir
bonus dominum se in meis bonis esse voluisset, tamen illo
pso in furore suo non est ausus meam domum, cuius cupi-

ditate inflammatus erat, possidere: deos immortales existimatis, cuius labore et consilio sua ipsi templa tenuerunt, in eius domum adflitam et eversam per unius hominis sceleratissimi nefarium latrocinium immigrare voluisse? 108. Civis est nemo tanto in populo extra contaminatam illam et cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate me defenderit. At qui aliqua se contagione praedae, societatis, emptionis contaminaverunt, nullius neque privati neque publici iudicii poenam effugere potuerunt. Ex his igitur bonis, ex quibus nemo rem ullam attigit qui non omnium iudicio sceleratissimus haberetur, di immortales domum meam concupiverunt? Ista tua pulchra Libertas deos penates et familiares meos lares expulit, ut se ipsa tamquam in captivis sedibus collocaret? 109. Quid est sanctius, quid omni religione munitius quam domus unius cuiusque civium? Hic arae sunt, hic foeli, hic di penates, hic sacra, religiones, caerimoniae continentur: hoc perfugium est ita sanctum omnibus, ut inde abripi neminem fas sit. XLII. Quo magis est istius furor ab auribus vestris repellendus, qui quae maiores nostri religionibus tuta nobis et sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit.

110. At quae dea est? Bonam esse oportet, quoniam quidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi meae collocasti, quam ex urbe tota sustulisti? Tu quum collegas tuos, summa potestate praeditos, negares liberos esse, quum in templum Castoris aditus esset apertus nemini, quum hunc clarissimum virum, summo genere natum, summis populi beneficiis usum, pontificem et consularem et singulari bonitate et modestia praeditum, quem satis mirari quibus oculis aspicere audeas non queo, audiente populo Romano a pedisequis conculcari iuberis, quum indemnatum me exturbares privilegiis tyrannicis irrogatis, quum principem orbis terrae virum inclusum domi contineres, quum forum armatis catervis perditorum hominum possideres, Libertatis simulacrum in ea domo collocabas, quae domus erat ipsa iudicio crudelissimi tui dominatus et miserimae populi

Romani servitutis? 111. Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset? XLIII. At unde est inventa ista Libertas? quaesivi enim diligenter. Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur. Eius non longe a Tanagra simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis, non alienus ab hoc religioso Libertatis sacerdote, ad ornatum aedilitatis suae deportavit. Etenim cogitavit omnes superiores muneris splendore superare. Itaque omnia signa, tabulas, ornamentorum quod superfuit in fanis et communibus locis, tota e Graecia atque insulis omnibus honoris populi Romani causa sane frugaliter domum suam deportavit. 112. Is postea quam intellexit posse se interversa aedilitate a L. Pisone consule praetorem renuntiari, si modo eadem prima littera competitorem habuisset aliquem, aedilitatem duobus in locis, partim in arca, partim in hortis suis, collocavit: signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum quam publicae libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego collocatam? haec me domo mea pellet? haec victrix adflictae civitatis, rei publicae spoliis ornabitur? haec erit in eo monumento, quod positum est, ut esset indicium oppressi senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis? 113. O Q. Catule, — patremne appellem an filium? Recentior enim memoria filii est et cum meis rebus gestis coniunctior —, tantumne te fefellit, quum mihi summa et cotidie maiora praemia in re publica fore putabas? negabas fas esse duo consules esse in hac civitate inimicos rei publicae. Sunt inventi qui senatum tribuno furenti constrictum traderent, qui pro me patres conscriptos deprecari et populo supplices esse edictis atque imperio vetarent, quibus inspectantibus domus mea disturbaretur, diriperetur, qui denique ambustas fortunarum mearum reliquias suas domos comportari iuberent. 114. Venio nunc ad patrem. Tu, Q. Catule, M. Fulvii domum, quum is fratris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut eius, qui perniciose rei publicae consilia cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum ac mentibus tolleretur. Hoc si

quis tibi aedificanti illam porticum diceret, fore tempus, quum is tribunus plebis, qui auctoritatem senatus, iudicium bonorum omnium neglexisset, tuum monumentum consulibus non modo inspectantibus, verum adiuvantibus disturbaret, everteret, idque cum eius civis, qui rem publicam ex senatus auctoritate consul defendisset, domo coniungeret, nonne responderes id nisi eversa civitate accidere non posse?

XLIV. 115. At videte hominis intolerabilem audaciam cum proiecta quadam et effrenata cupiditate. Monumentum iste unquam aut religionem ullam excogitavit? Habitare laxe et magnifice voluit duasque et magnas et nobiles domos coniungere. Eodem puncto temporis, quo meus discessus isti causam caedis eripuit, a Q. Seio contendit ut sibi domum venderet: quum ille id negaret, primo se luminibus eius esse obstructurum minabatur. Adfirmabat Postumus se vivo illam domum istius nunquam futuram. Acutus adolescens ex ipsius sermone intellexit quid fieri oporteret: hominem veneno apertissime sustulit: emit domum flicitatoribus defatigatis prope dimidio carius quam aestimabatur. 116. Quorsum igitur haec oratio pertinet? Domus illa mea prope tota vacua est: vix pars aedium mearum decima ad Catuli porticum accessit. Causa fuit ambulatio et monumentum et ista Tanagraea oppressa libertate Libertas. In Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum, cetera eius modi, facile ut omnium domos et laxitate et dignitate superaret. Et homo religiosus quum aedes meas idem emeret et venderet, tamen illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi ascribere. Posuit [scilicet] Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Marsis, ubi natus est, tectum, quo imbris vitandi causa succederet, iam nullum haberet, aedes in Palatio nobilissimas emisse se diceret. Inferiorem aedium partem adsignavit non suae genti Fonteiae, sed Clodiae, quam reliquit: quem in numerum ex multis Clodius nemo nomen dedit nisi aut egestate aut scelere perditus. XLV. Hanc vos, pontifices, tam variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem comprobabitis?

117. Pontifex, inquit, adfuit. Non te pudet, quum apud pontifices res agatur, pontificem dicere et non collegium pontificum adfuisse, praesertim quum tribunus plebis vel denuntiare potueris vel etiam cogere? Esto: collegium non adhibuisti. Quid? de collegio quis tandem adfuit? Opus erat enim auctoritate, quae est in his omnibus, sed tamen auget et aetas et honos dignitatem: opus erat etiam scientia, quam si omnes consecuti sunt, tamen certe peritiores vetustas facit. 118. Quis ergo adfuit? Frater, inquit, uxoris meae. Si auctoritatem quaerimus, etsi id est aetatis, ut nondum consecutus sit, tamen quanta est in adolescente auctoritas, ea propter tantam coniunctionem adfinitatis minor est putanda. Sin autem scientia est quaesita, quis erat minus peritus quam is, qui paucis illis diebus in collegium venerat? qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, quum se fratrem uxoris tuae fratri tuo gemano antelatum videbat. Etsi in eo providisti ne frater te accusare possit. Hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non collegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non denique adolescentem quemquam, quum haberes in collegio familiarissimos, adhibere potuisti? Adfuit is, si modo adfuit, quem tu impulisti, soror rogavit, mater coëgit. 119. Videte igitur, pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis, verbone pontificis putetis, si is postem tenuerit et aliquid dixerit, domum unius cuiusque consecrari posse, an istae dedicationes et templorum et delubrorum religiones ad honorem deorum immortalium sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sint? Est inventus tribunus plebis qui consularibus copiis instructus omni impetu furoris in eum civem irruerit, quem percussum ipsa res publica suis manibus extolleret. XLVI. 120. Quid? si qui similis istius — neque enim iam deerunt qui imitari velint — aliquid mei dissimilem, cui res publica non tantum debeat, per vim affligerit, domum eius per pontificem dedecaverit, id vos ista auctoritate constituetis ratum esse oportere? Dicitis: Quem reperiet pontificem? Quid? pontifex et tribunus plebis idem esse non potest? M. Drusus, ille clarissimus vir, tribunus plebis, pontifex fuit: ergo si is Q. Caepionis, inimici

sui, postem aediam tenuisset et pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? 121. Nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caerimonis: non dissimulo me nescire ea, quae, etiam si scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras aures saepe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi: ibi enim postis est, ubi templi aditus est [valvae]. Ambulationis postes nemo umquam tenuit in dedicando: simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti.

122. Quamquam quid ego de dedicatione loquor? aut quid de vestro iure et religione contra quam proposueram disputo? XLVII. Ego vero, si omnia solemnibus verbis, veteribus et priscis institutis acta esse dicerem, tamen me rei publicae iure defenderem. An, quum tu eius civis discessu, cuius unius opera senatus atque omnes boni civitatem esse incolumem totiens iudicassent, oppressam taeterrimo latrocinio cum duobus sceleratissimis consulibus rem publicam teneres, domum eius, qui patriam a se servatam perire suo nomine noluisset, per pontificem aliquem dedicasses, posset recreata res publica sustinere? 123. Date huic religioni aditum, pontifices: iam nullum fortunis communibus exitum reperietis. An si postem tenuerit pontifex et verba ad religionem deorum immortalium composita ad perniciem civium transtulerit, valebit in iniuria nomen sanctissimum religionis: si tribunus plebis verbis non minus priscis et aequae solemnibus bona [civis] cuiuspiam consecrarit, non valebit? Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli, qui cum ex senatu censor eiecerat, avi tui, Q. Metelle, et tui, P. Servili, et proavi tui, P. Scipio, consecravit, foculo posito in Rostris adhibitoque tibicine. Quid tum? num. ille furor tribuni plebis ductus ex non nullis perveterum temporum exemplis fraudi Metello fuit, summo illi et clarissimo viro? Certe non fuit. 124. Vidimus hoc idem Cn. Lentulo censori tribunum plebis facere. Num qua igitur is bona Lentuli religione

obligavit? Sed quid ego ceteros? Tu, tu, inquam, capite velato, contione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii, cui regna omnia Syrorum, Arabum Persarumque donaras, consecrasti. Quod si tum nihil est actum, quid in meis bonis agi potuit? Sin est ratum, cur ille gurges, belluatus tecum simul rei publicae sanguine, ad caelum tamen exstruit villam in Tusculano visceribus aerarii: mihi meas ruinas, quarum ego similem totam urbem esse passus non sum, aspicere non licuit? XLVIII. 125. Omitto Gabinium: quid? exemplo tuo bona tua nonne L. Ninnius, vir fortissimus atque optimus, consecravit? quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere, ea iura constituisti in praeclaro tribunatu tuo, quibus in te conversis recusares, alios everteres: sin ista consecratio legitima est, quid est quod profanum in tuis bonis esse possit? An consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? Quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis? quid foculus? quid preces? quid *verba* prisca voluerunt? ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum metum timoremque voluisti? Nam si est illud ratum, mitto Gabinium: tua domus certe et quidquid habes aliud, Cereri est consecratum. Sin ille tibi ludus fuit, quid te impurius, qui religiones omnes pollueris aut ementiundo aut stuprando? 126. Iam fateor, inquit, me in Gabinio nefarium fuisse. Quippe vides poenam illam a te in alium institutam in te ipsum esse conversam. Sed homo omnium scelerum flagitiorumque documentum, quod in Gabinio fateris, cuius impudicitiam pueritiae, libidines adolescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae, latrocinium consulatus vidimus, cui ne ista quidem ipsa calamitas iniuria potuit accidere, id in me infirmas, et gravius esse dicis, quod uno adolescente quam quod contione tota teste fecisti? 127. Dedicatio magnam, inquit, habet religionem.

XLIX. Nonne vobis Numa Pompilius videtur loqui? Discite orationem, pontifices, et vos flamines: etiam tu, rex, discite a gentili tuo: quamquam ille gentem istam reliquit, sed tamen discite ab homine religionibus dedito ius totum omnium religionum. Quid? in dedicatione nonne et quis dedit et quid et quo modo quaeritur? An tu haec ita

confundis et perturbas, ut quicumque velit, quod velit, quo modo velit possit dedicare? Quis eras tu, qui dedicabas? quo iure? qua lege? quo exemplo? qua potestate? ubi te isti rei populus Romanus praefecerat? Video enim esse legem veterem tribuniciam quae vetet iniussu plebis aedes, terram, aram consecrari: neque tum hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit neque suspicatus est, fore periculum ne domicilia aut possessiones indemnatorum civium consecrarentur. Neque enim id fieri fas erat neque quisquam fecerat neque erat causa cur prohibendo non tam detertere videretur quam admonere. 128. Sed quia consecrabantur aedes, non privatorum domicilia, sed quae sacrae nominantur, consecrabantur agri, non ita ut nostra praedia, si qui vellet, sed ut imperator agros de hostibus captos consecraret, statuebantur arae quae religionem adferrent ipsi loco, si essent consecratae, haec, nisi plebs iussisset, fieri vetuit. Quae si tu interpretaris de nostris aedibus atque agris scripta esse, non repugno, sed quaero quae lex lata sit, ut in aedes meas consecraret, ubi tibi haec potestas data sit, quo iure feceris. Neque ego nunc de religione, sed de bonis omnium nostrum, nec de pontificio, sed de iure publico disputo. L. Lex Papiria vetat aedes iniussu plebis consecrari. Sit sane hoc de nostris aedibus ac non de publicis templis. Unum ostende verbum consecrationis in ipsa tua lege, si illa lex est ac non vox sceleris et crudelitatis tuae. 129. Quod si tibi tum in illo rei publicae naufragio omnia in mentem venire potuissent aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exsulibus et cum legatis Brogitari faceret, sed vacuo animo tibi ista non scita, sed portenta conscriberet, esses omnia si minus re, at verbis legitimis consecutus. Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum, foedera feriebantur provinciarum, regum appellationes venales erant, servorum omnium vicatim celebrabatur tota urbe descriptio, inimici in gratiam reconciliabantur, imperia ascribebantur nova iuventuti, Q. Seio venenum misero parabatur, de Cn. Pompeio, propugnatore et custode imperii, interficiendo consilia inibantur, senatus ne quid esset, ut lugerent semper boni, ut capta res publica consulum prodicione, vi

tribunicia teneretur. Haec quum tot tantaque agerentur, non mirum est, praesertim in furore animi et caecitate, multa illum et te fefellisse.

130. At videte quanta sit vis huius Papiriae legis in re tali, non qualem tu adfers, sceleris plenam et furoris. Q. Marcius censor signum Concordiae fecerat idque in publico collocarat. Hoc signum C. Cassius censor quum in curiam transtulisset, collegium vestrum consuluit num quid esse causae videretur quin id signum curiamque Concordiae dedicaret. L. Quaeso, pontifices, et hominem cum homine et tempus cum tempore et rem cum re comparate. Ille erat summa modestia et gravitate censor: hic tribunus plebis sceleris et audacia singulari. Tempus illud erat tranquillum et in libertate populi et gubernatione positum senatus: tuum porro tempus libertate populi Romani oppressa, senatus auctoritate deleta. Res illa plena iustitiae, sapientiae, dignitatis. Censor enim, penes quem maiores nostri, id quod tu sustulisti, iudicium senatoriae dignitatis esse voluerunt, Concordiae signum volebat in curia curiamque ei deae dedicare. 131. Praeclara voluntas atque omni laude digna. Praescribere enim se arbitrabatur, ut sine studiis dissensionis sententiae dicerentur, si sedem ipsam ac templum publici consilii religione Concordiae devinxisset. Tu quum ferro, quum metu, quum edictis, quum privilegiis, quum praesentibus copiis perditorum, absentis exercitus terrore et minis, consulum societate et nefario foedere servitute oppressam civitatem teneres, Libertatis signum posuisti magis ad ludibrium impudentiae quam ad simulationem religionis. Ille in curia quae poterat sine cuiusquam incommodo dedicavit: tu in civis optime de re publica meriti cruore ac paene ossibus simulacrum non libertatis publicae, sed licentiae collocasti. Atque ille tamen ad collegium rettulit: tu ad quem rettulisti? 132. Si quid deliberares, si quid tibi aut piandum aut instituendum fuisset religione domestica, tamen instituto ceterorum uterere: ad pontificem detulisses: novum delubrum quum in urbis clarissimo loco nefando quodam atque inaudito instituto inchoares, referendum ad sacerdotes publicos non putasti? At si collegium pontificum adhibendum

non videbatur, nemone horum tibi idoneus visus est, qui aetate, honore, auctoritate antecellunt, ut cum eo dedicationem communicares? Quorum quidem tu non contempsisti, sed pertinuisti dignitatem. LII. An tu auderes quaerere ex P. Servilio aut ex M. Lucullo, quorum ego consilio atque auctoritate rem publicam consul ex vestris manibus ac faucibus eripui, quibusnam verbis aut quo ritu, primum hoc dico, civis domum consecraret, deinde civis eius, cui princeps senatus, tum aulem ordines omnes, deinde Italia tota, post cunctae gentes testimonium huius urbis atque imperii conservati dedissent? 133. Quid diceret, o nefanda et perniciosa labes civitatis? Ades, ades, Luculle, Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi praeceatis postemque teneatis. Es tu quidem quum audacia tum impudentia singulari, sed tibi tamen oculi, vultus, verba cecidissent, quum te viri, qui sua dignitate personam populi Romani atque auctoritatem imperii sustinerent, verbis gravissimis proterruissent neque sibi fas esse dixissent, furori interesse tuo atque in patriae parricidio et scelere*** 134. Quae quum videres, tum te ad tuum adfinem non delectum a te, sed relictum a ceteris contulisti. Quem ego tamen credo, si est ortus ab illis, quos memoriae proditum est ab ipso Hercule, perfuncto iam laboribus, sacra didicisse, in viri fortis aerumnis non ita crudeliter fuisse, ut in viventis etiam et spirantis capite bustum suis manibus imponeret: qui aut nihil dixit nec fecit omnino poenamque hanc maternae temeritatis tulit, ut mutam in delicto personam nomenque praeberet, aut, si dixit aliquid verbis haesitantibus postemque tremibunda manu tetigit, certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit. Viderat ille Murenam, vitricum suum, consulem designatum, ad me consulem cum Allobrogibus communis exitii indicia adferre: audierat ex illo se a me bis salutem accepisse, separatim semel, iterum cum universis. 135. Qua re quis est qui existimare possit huic novo pontifici, primam hanc post sacerdotium initum religionem instituenti vocemque mittenti, non et linguam obmutuisse et manum obtorpuisse et mentem debilitatam metu concidisse, praesertim quum ex collegio tanto non regem, non flaminem, non pontificem vi-

deret fierique particeps: invitus alieni sceleris cogere et gravissimas poenas adfinitatis impurissimae sustineret?

LIII. 136. Sed ut revertar ad ius publicum iudicandi, quod ipsi pontifices semper non solum ad suas caerimonias, sed etiam ad populi iussa accommodaverunt, habetis in commentariis vestris, C. Cassium censorem de signo Concordiae dedicando ad pontificum collegium rettulisse eique M. Aemilium pontificem maximum pro collegio respondisse, nisi eum populus Romanus nominatim praefecisset atque eius iussu faceret, non videri eam posse recte dedicari. Quid? quum Licinia, virgo Vestalis, summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminio Q. Metello consulibus aram et aediculam et pulvinar sub Saxo [sacro] dedicasset, nonne eam rem ex auctoritate senatus ad hoc collegium Sex. Iulius praetor rettulit? quum P. Scaevola, pontifex maximus, pro collegio respondit, QUOD IN LOCO PUBLICO LICINIA, GAII FILIA, INIUSSU POPULI DEDICASSET, SACRUM NON VIDERIER. Quam quidem rem quanta severitate quantaque diligentia senatus sustulerit ex ipso senatus consulto facile cognoscetis. SENATUS CONSULTUM. 137. Videtisne praetori urbano negotium datum, ut curaret ne id sacrum esset, et ut, si quae essent incisae aut inscriptae litterae, tollerentur? O tempora! o mores! Tum censorem, hominem sanctissimum, simulacrum Concordiae dedicare pontifices in templo inaugurato prohibuerunt, post autem senatus in loco augusto consecratam iam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit neque ullum est passus ex ea dedicatione litterarum exstare monumentum: tu, procella patriae, turbo ac tempestas pacis atque otii, quod in naufragio rei publicae, tenebris offusis, demerso populo Romano, everso atque eiecto senatu, dirueris, aedificaris, religione omni violata, religionis tamen nomine contaminaris, in eius civis aedibus, qui urbem suis laboribus ac periculis conservasset, monumentum deletae rei publicae collocaris, ad equitum notam, ad dolorem bonorum omnium sublato Q. Catulli nomine incideris, id sperasti rem publicam diutius quam, quoad mecum simul expulsa careret his moenibus, esse laturam?

138. Ac si, pontifices, neque is, cui licuit, neque id,

quod fas fuit, dedicavit, quid me attinet iam illud tertium, quod proposueram, docere, non his institutis ac verbis, quibus caerimoniae postulant, dedicasse? LIV. Dixi a principio nihil me de scientia vestra, nihil de sacris, nihil de abscondito iure pontificum dicturum. Quae sunt adhuc a me de iure dedicandi disputata, non sunt quaesita ex occulto aliquo genere litterarum, sed sumpta de medio, ex rebus palam per magistratus actis ad collegiumque delatis, ex senatus consulto, ex lege. Illa interiora iam vestra sunt, quid dici, quid praeiri, quid tangi, quid teneri ius fuerit. 139. Quae si omnia et Ti. Coruncanii scientia, qui peritissimus pontifex fuisse dicitur, acta esse constarent aut si M. Horatius ille Pulvillus, qui, quum eum multi propter invidiam fictis religionibus impedirent, restitit et constantissima mente Capitolium dedicavit, huius modi alicui dedicationi praefuisset, tamen in scelere religio non valeret, ne valeat id, quod imperitus adolescens, novus sacerdos, sororis precibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, sine collegis, sine libris, sine auctore, sine fectore, furtim, mente ac lingua titubante fecisse dicatur, praesertim quum iste impurus atque impius hostis omnium religionum, qui contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset, ageret illam rem ita raptim et turbulente, uti neque mens neque vox neque lingua consideret. LV. 140. Delatum tum est ad vos, pontifices, et post omnium sermone celebratum, quem ad modum iste praeposteris verbis, omnibus obscaenis, idemtidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans omnia aliter ac vos in monumentis habetis et pronuntiarit et fecerit. Quod quidem minime mirum est, in tanto scelere tantaque dementia ne audaciae quidem locum ad timorem comprimendum fuisse. Etenim si nemo unquam praedo tam barbarus atque immanis fuit qui quum fana spoliasset, deinde aram aliquam in littore deserto somniis stimulatus aut religione aliqua consecraret, non horreret animo, quum divinum numen scelere violatum placare precibus cogere, qua tandem istum perturbatione mentis omnium templorum atque tectorum totiusque urbis praedonem fuisse censetis, quum pro detestatione tot scelerum unam aram nefarie consecraret? 141. Non potuit ullo

modo — quamquam et insolentia dominatus extulerat animos et erat incredibili armatus audacia — non in agendo ruere ac saepe peccare, praesertim illo pontifice[et] magistro qui cogeretur docere ante quam ipse didicisset. Magna vis est quum in deorum immortalium numine tum vero in ipsa re publica. Di immortales suorum templorum custodem ac praesidem sceleratissime pulsum quum viderent, ex suis templis in eius aedes immigrare nolebant. Itaque istius vaecordissimi mentem cura metuque terrebant. Res vero publica quamquam erat exterminata mecum, tamen observabatur ante oculos exstinctoris sui et ab istius inflammato atque inito furore iam tum se meque repetebat. Qua re quid est mirum, si iste et metus furore instinctus, scelere praeceps, neque institutas caerimoniae persequi neque verbum ullum sollemne potuit effari?

LVI. 142. Quae quum ita sint, pontifices, revocate iam animos vestros ab hac subtili nostra disputatione ad universam rem publicam, quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero causa solis vestris cervicibus sustinetis. Vobis universi senatus perpetua auctoritas, cui vosmet ipsi praestantissime semper in mea causa praefuistis, vobis Italiae magnificentissimus ille motus municipiorumque concursus, vobis campus centuriarumque una vox omnium, quarum vos principes atque auctores fuistis, vobis omnes societates, omnes ordines, omnes, qui aut re aut spe denique sunt bona, omne suum erga meam dignitatem studium et iudicium non modo commissum, verum etiam commendatum esse arbitrantur. 143. Denique ipsi di immortales, qui hanc urbem atque hoc imperium tuentur, ut esset omnibus gentibus posteritati perpicuum divino me numine esse rei publicae redditum, idcirco mihi videntur fructum [ipsum] redditus et gratulationis meae ad suorum sacerdotum potestatem iudiciumque revocasse. Hic est enim redditus, pontifices, haec restitutio in domo, in sedibus, in aris, in focis, in dis penatibus recuperandis. Quorum si iste suis sceleratissimis manibus tecta sedesque convellit, ducibusque consulibus tamquam urbe capta hanc unam domum quasi acerrimi propugnatoris sibi delendam putavit, tamen illi di penates ac familiares mei per

vos in meam domum mecum erunt restituti. LVII. 144. Quocirca te, Capitoline, quem propter beneficia populus Romanus Optimum, propter vim Maximum nominavit, teque, Iuno Regina, et te, custos urbis, Minerva, quae semper adiutrix consiliorum meorum, testis laborum exististi, precor atque quaeso, vosque, qui maxime me repetistis atque revocastis, quorum de sedibus haec mihi est proposita contentio, patrii penates familiaresque, qui huic urbi et rei publicae praesidetis, vos obtestor, quorum ego a templis atque delubris pestiferam illam et nefariam flammam depuli, teque, Vesta mater, cuius castissimas sacerdotes ab hominum amentium furore et scelere defendi, cuiusque ignem illum sempiternum non sum passus aut sanguine civium restingui aut cum totius urbis incendio commisceri: 145. ut, si in illo paene fato rei publicae obiecti meum caput pro vestris caerimoniis atque templis perditissimorum civium furori atque ferro et si iterum, quum ex mea contentione interitus bonorum omnium quaereretur, vos sum testatus, vobis me ac meos commendavi, meque atque meum caput ea condicione devovi, ut, si et eo ipso tempore et ante in consulatu meo commodis meis omnibus, emolumentis, praemiis praetermissis, cura, cogitatione, vigiliis omnibus nihil nisi de salute meorum civium laborassem, tum mihi re publica aliquando restituta liceret frui: sin autem mea consilia patriae non profuissent, ut perpetuum dolorem avulsus a meis sustinerem, hanc ego devotionem capitis mei, quum ero in meas sedes restitutus, tum denique convictam esse et commissam putabo. 146. Nam nunc quidem, pontifices, non solum domo, de qua cognostis, sed tota urbe careo, in quam videor esse restitutus. Urbis enim celeberrimae et maximae partes adversum illud non monumentum, sed vulnus patriae conluentur. Quem quum mihi conspectum morte magis vitandum fugiendumque esse videatis, nolite, quaeso, eum, cuius reditu restitutam rem publicam fore putastis, non solum dignitatis ornamentis, sed etiam urbis partibus velle esse privatum. LVIII. Non me bonorum direptio, non tectorum excisio, non depopulatio praediorum, non praeda consulum ex meis fortunis crudelissime capta permovet: caduca semper et mobilia haec esse duxi, non virtutis atque ingenii,

sed fortunae et temporum munera: quorum ego non tam facultatem umquam et copiam expetendam putavi, quam et in utendo rationem et in carendo patientiam. Etenim ad nostrum usum prope modum iam est definita moderatio rei familiaris: liberis autem nostris satis amplum patrimonium paterni nominis ac nostrae memoriae relinquemus: domo per scelus erepta, per latrocinium occupata, per religionis vim sceleratius etiam aedificata quam eversa, carere sine maxima ignominia rei publicae, meo dedecore ac dolore non possum. 147. Quapropter, si dis immortalibus, si senatui, si populo Romano, si cunctae Italiae, si provinciis, si exteris nationibus, si vobismet ipsis, qui in mea salute principem semper locum auctoritatemque tenuistis, gratum et iucundum meum reditum intelligitis esse, quaeso obtestorque vos, pontifices, ut me, quem auctoritate, studio, sententiis restituistis, nunc, quoniam senatus ita vult, manibus quoque vestris in sedibus meis collocetis.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO DE HARUSPICUM RESPONSO IN
P. CLODIUM IN SENATU HABITA.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero restitutionem suam reciperata etiam domo sua in Palatio perfectam esse putaret, numquam tamen odium, quod in eum conceperat P. Clodius, cessavit. Quam ob rem quum prodigia multa in agro Latiniensi facta esse dicerentur eaque sic explicata ab haruspibus essent, quasi numina deorum laesa essent eo, quod loca sacra pro profanis haberentur, hac ille explicatione, quae fortasse ab eo ipso quaesita erat, ita usus est, ut rem ad Ciceronis domum referret, quae quum Libertati dedicata fuisset, iam pro profana haberetur. Itaque et verbis audiente populo saepe in M. Tullium invecus est et ipsam eius domum evertere voluit, a T. Annio Milone tamen quominus id

perficere prohibitus est. Quae quum ita essent, etiam M. Tullius eos conatus omni opera impugnavit, qua de re, uti de omni causa, conferendus est Cassius Dio *Rom. hist.* lib. XXXIX. c. 20., et quum P. Clodius in senatu aliquando, quum senatus cum equitibus Romanis ageret, publicanorum causam omni modo impedire studeret, M. Cicero vehementissime in illum invecus erat, contra quem etiam P. Servilius verba fecerat. Quum tamen quidam senatores Ciceronem longius progressum esse dixissent, is hac, quae infra legitur, oratione itidem in senatu habita de illo haruspicum responso et de omni causa accuratius senatum edocere studet suamque agendi rationem defendere. Eius modi orationem Ciceronem habuisse quum auctore Cassio Dione admodum probabile sit, tum huius ipsius, quae etiam nunc in manibus est, orationis ita mentionem fecerunt summi harum rerum existimatores Q. Asconius Pedianus in *Ciceronis orationem Cornelianam* p. 69, 8. ed. Bait. cl. ib. p. 70, 5, et M. Fabius Quinctilianus *instit. orat.* lib. V. c. 11. §. 42., ut etiam singulos eius orationis locos notaverint. Quam ob rem qui sine praedudicata opinione hanc orationem legerit, facile intelliget etiam hanc orationem sine idonea causa pro suppositicia habitam esse.

I. 1. **H**esternum die, patres conscripti, quum me et vestra dignitas et frequentia equitum Romanorum praesentium, quibus senatus dabatur, magno opere commosset, putavi mihi reprimendam esse P. Clodii impudicam impudentiam, quum is publicanorum causam stultissimis interrogationibus impediret, P. Tullioni Syro navaret operam atque ei se, cui totus venerat, etiam vobis inspectantibus vendicaret. Itaque hominem furentem exsultantemque continui, simul ac periculum iudicii intendi: duobus inceptis verbis omnem impetum gladiatoris ferociamque compressi. 2. Ac tamen ignarus ille qui consules essent, exsanguis atque aestuans, se ex curia repente proripuit cum quibusdam fractis iam atque inanibus minis et cum illius Pisoniani temporis Gabinianique terroribus. Quem quum egredientem insequi coepissem, cepi equidem fructum maximum et ex consurrectione omnium vestrum et ex comitatu publicanorum. Sed vaecors repente sine suo vultu, sine colore, sine voce constitit: deinde respexit et simul atque Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis. Cuius ego de effrenato et praecipiti furore quid dicam? potest gravioribus a me verbis vulnerari quam est statim in facto ipso a gravissimo viro, P. Servilio, con-

fectus ac trucidatus? Cuius si iam vim et gravitatem illam singularem ac paene divinam adsequi possem, tamen non dubito quin ea tela, quae coniecero inimicus, quam ea, quae collega patris emisit, leviora atque hebetiora esse videantur.

II. 3. Sed tamen mei facti rationem exponere illis volo, qui hesternum die dolore me elatum et iracundia longius prope progressum arbitrabantur quam sapientis hominis cogitata ratio postulasset. Nihil feci iratus, nihil impotenti animo, nihil non diu consideratum ac multo ante meditatam. Ego enim me, patres conscripti, inimicum semper esse professus sum duobus, qui me, qui rem publicam quum defendere deberent, servare possent, quumque ad consulare officium ipsis insignibus illius imperii ad meam salutem non solum auctoritate, sed etiam precibus vestris vocarentur, primo reliquerunt, deinde prodiderunt, postremo oppugnarunt praemiisque nefariae pactionis funditus una cum re publica oppressum extinctumque voluerunt, quique suo ductu et imperio cruento illo atque funesto supplicia neque a sociorum moenibus prohibere neque hostium urbibus inferre potuerunt: excisionem, inflammationem, eversionem, depopulationem, vastitatem etiam sua cum praeda meis omnibus tectis atque agris intulerunt. 4. Cum his furiis et facibus, cum his, inquam, exitiosis prodigiis ac paene huius imperii pestibus bellum mihi inexpiabile dico esse susceptum, neque id tamen ipsum tantum quantum meus ac meorum, sed tantum quantum vester atque omnium bonorum dolor postulavit. III. In Clodium vero non est hodie meum maius odium quam illo die fuit, quum illum ambustum religiosissimis ignibus cognovi muliebri ornatu ex incesto stupro atque ex domo pontificis maximi emissum. Tum, inquam, tum vidi ac multo ante prospexi quanta tempestas excitaretur, quanta impenderet procella rei publicae. Videbam illud scelus tam importunum, audaciam tam immanem adolescentis furentis, nobilis, vulnerati non posse arceri otii finibus: erupturum illud malum aliquando, si impunitum fuisset, ad perniciem civitatis. 5. Non multum mihi sane post ad odium accessit. Nihil enim contra me fecit odio mei, sed odio severitatis, odio dignitatis, odio rei publicae. Non me magis violavit quam senatum, quam equites

Romanos, quam omnes bonos, quam Italiam cunctam: non denique in me sceleratior fuit quam in ipsos deos immortales: etenim illos eo scelere violavit, quo nemo antea: in me fuit eodem animo, quo etiam eius familiaris Catilina, si vicisset, fuisset. Itaque eum numquam a me esse accusandum putavi, non plus quam stipitem illum, qui quorum hominum esset nesciremus, nisi se Ligurem ipse esse diceret. Quid enim hunc persequar, pecudem ac beluam, pabulo inimicorum meorum et glande corruptum? qui si sensit quo se scelere devinjerit, non dubito quin sit miserrimus: sin autem id non videt, periculum est ne se stuporis excusatione defendat. 6. Accedit etiam, quod exspectatione omnium fortissimo et clarissimo viro, T. Annio, devota et constituta ista hostia esse videtur: cui me praeripere desponsam iam et destinatam laudem, quum ipse eius opera et dignitatem et salutem recuperarem, valde est iniquum. IV. Etenim, ut P. ille Scipio natus mihi videtur ad interitum exitiumque Karthaginis, qui illam a multis imperatoribus obsessam, oppugnatam, labefactam, paene captam aliquando, quasi fatali adventu solus evertit, sic T. Annius ad illam pestem comprimendam, extinguendam, funditus delendam natus esse videtur et quasi divino munere donatus rei publicae. Solus ille cognovit quem ad modum armatum civem, qui lapidibus, qui ferro alios fugaret, alios domi contineret, qui urbem totam, qui curiam, qui forum, qui templa omnia caede incendiisque terreret, non modo vinci, verum etiam vinciri oporteret. 7. Huic ego et tali et ita de me ac de patria merito viro numquam mea voluntate praeripiam eum praesertim reum, cuius ille inimicitias non solum suscepit propter salutem meam, verum etiam appetivit. Sed si etiam nunc illaqueatus iam omnium legum periculis, irretitus odio bonorum omnium, exspectatione supplicii iam non diuturna implicatus, feretur tamen haesitans et in me impetum impeditus facere conabitur, resistam et aut concedente aut etiam adiuvante Milone eius conatum refutabo, velut hesterno die, quum mihi stanti tacens minaretur, voce tantum attingi legum initium et iudicii: consedit ille: conticui. Diem dixisset, ut iecerat: fecissem ut ei statim tertius a praetore dies diceretur

Atque hoc sic moderetur et cogitet, si contentus sit iis sceleribus, quae commisit, esse se iam consecratum Miloni: si quod in me telum intenderit, statim me esse adrepturum arma iudiciorum atque legum.

8. Atque paullo ante, patres conscripti, contionem habuit, quae est ad me tota delata: cuius contionis primum universum argumentum sententiamque audite. Quum riseritis impudentiam hominis, tum a me de tota contione audietis. V. De religionibus sacris et caerimoniis est contionatus, patres conscripti, Clodius: P. inquam Clodius sacra et religiones negligi, violari, pollui questus est. Non mirum, si hoc vobis ridiculum videtur. Etiam sua contio risit hominem, quo modo ipse gloriari solet, ducentis confixum senati consultis, quae sunt omnia contra illum pro religionibus facta, hominemque eum, qui pulvinaribus Bonae deae stuprum intulerit, eaque sacra, quae viri oculis ne imprudentis quidem aspici fas est, non solum aspectu virili, sed flagitio stuproque violarit, in contione de religionibus neglectis conqueri.

9. Itaque nunc proxima contio eius exspectatur de pudicitia. Quid enim interest utrum ab altaribus religiosissimis fugatus de sacris et religionibus conqueratur an ex sororum cubiculo egressus pudorem pudicitiamque defendat? Responsum haruspicum hoc recens de fremitu in contione recitavit, in quo cum aliis multis scriptum etiam illud est, id quod audistis, *LOCA SACRA ET RELIGIOSA PROFANA HABERI*. In ea causa esse dixit domum meam, a religiosissimo sacerdote, P. Clodio, consecratam. 10. Gaudeo mihi de toto hoc ostento, quod haud scio an gravissimum multis his annis huic ordini nuntiatum sit, datam non modo iustam, sed etiam necessariam causam esse dicendi. Reperietis enim ex hoc toto prodigio atque responso nos de istius scelere ac furore ac de impendentibus periculis maximis prope iam voce Iovis optimi maximi promoneri. 11. Sed primum expiabo religionem aedium mearum, si id facere vere ac sine cuiusquam dubitatione potero: sin scripulus tenuissimus residere aliquis videbitur, non modo patienti, sed etiam libenti animo portentis deorum immortalium religionique parebo.

VI. Sed quae tandem est in hac urbe tanta domus ab

ista suspitione religionis tam vacua atque pura? Quamquam vestrae domus, patres conscripti, ceterorumque civium multo maxima ex parte sunt liberae religione, tamen una mea domus iudiciis omnibus liberata in hac urbe sola est. Te enim appello, Lentule, et te, Philippe: ex hoc haruspicum responso decrevit senatus, ut de locis sacris religiosis ad hunc ordinem referretis. Potestisne referre de mea domo? quae, ut dixi, sola in hac urbe omni religione, omnibus iudiciis liberata est: quam primum inimicus ipse in illa tempestate ac nocte rei publicae, quum cetera scelera stilo illic impuro, Sex. Clodii ore tincto, conscripsisset, ne una quidem attigit littera religionis: deinde eandem domum populus Romanus, cuius est summa potestas omnium rerum, comitiis centuriatis omnium aetatum ordinumque suffragiis eodem iure esse iussit, quo fuisset. 12. Postea vos, patres conscripti, non quo dubia res esset, sed ut huic furiae, si diutius in hac urbe, quam delere euperet, maneret, vox interdiceretur, decrevistis, ut de mearum aedium religione ad pontificum collegium referretur. Quae tanta religio est, quae non in nostris dubitationibus atque in maximis superstitionibus unius P. Servilii ac M. Luculli responso ac verbo liberemur? De sacris publicis, de ludis maximis, de deorum penatium Vestaeque matris caerimoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute populi Romani, quod post Romam conditam huius unius casti tutoris religionum scelere violatum est, quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis dis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est. At vero meam domum P. Lentulus consul et pontifex, P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus, M. Glabrio, M. Messalla, L. Lentulus flamen Martialis, P. Galba, Q. Metellus Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius rex sacrorum, M. Scaurus, M. Crassus, C. Curio, Sex. Caesar flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, causa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum ac sapientissimorum civium astante, omni religione una mente omnes liberaverunt. VII. 13. Nego unquam post sacra constituta, quorum eadem est antiquitas, quae ipsius

urbis, ulla de re, ne de capite quidem virginum Vestalium, tam frequens collegium iudicasse: quamquam ad facinoris disquisitionem interest adesse quam plurimos: ita est enim interpretatio illa pontificum, ut eidem potestatem habeant iudicium: religionis explanatio vel ab uno pontifice perito recte fieri potest, quod idem in iudicio capitis durum atque iniquum est: tamen sic reperietis frequentiores pontifices de mea domo quam unquam de caerimoniis virginum iudicasse. Postero die frequentissimus senatus, te consule designato, Lentule, sententiae principe, P. Lentulo et Q. Metello consulibus referentibus statuit, quum omnes pontifices, qui erant huius ordinis, adessent, quumque alii, qui honoribus populi Romani antecederant, multa de collegii iudicio verba fecissent omnesque iidem scribendo adessent, domum meam iudicio pontificum religione liberatam videri. 14. De hoc igitur loco sacro potissimum videntur haruspices dicere, qui locus solus ex privatis locis omnibus hoc praecipue iuris habet, ut ab ipsis, qui sacris praesunt, sacer non esse iudicatus sit? Verum referte: quod ex senatus consulto facere debetis. Aut vobis cognitio dabitur, qui primi de hac domo sententiam dixistis et eam religione omni liberastis, aut senatus ipse iudicabit, qui uno illo solo antistite sacrorum dissentiente frequentissimus antea iudicavit, aut, id quod certe fiet, ad pontifices relictur, quorum auctoritati, fidei, prudentiae maiores nostri sacra religionesque et privatas et publicas commendarunt. Quid ergo hi possunt aliud iudicare ac iudicaverunt? Multae sunt domus in hac urbe, patres conscripti, atque haud scio an paene cunctae iure optimo, sed tamen iure privato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi: nego esse ullam domum aliam privato eodem, quo quae optima lege, publico vero omni praecipuo et humano et divino iure munitam: 15. quae primum aedificatur ex auctoritate senatus, pecunia publica, deinde contra vim nefariam huius gladiatoris tot senati consultis munita atque saepta est. VIII. Primum negotium iisdem magistratibus est datum anno superiore, ut curarent ut sine vi aedificare mihi liceret, quibus in maximis periculis universa res publica commendari solet: deinde quum ille saxis et ignibus

et ferro vastitatem meis sedibus intulisset, decrevit senatus eos, qui id fecissent, lege de vi, quae est in eos, qui universam rem publicam oppugnassent, teneri. Vobis vero referentibus, o post hominum memoriam fortissimi atque optimi consules, decrevit idem senatus frequentissimus, qui meam domum violasset, contra rem publicam esse facturum. 16. Nego ullo de opere publico, de monumento, de templo tot senatus exstare consulta quot de mea domo, quam senatus unam post hanc urbem constitutam ex aerario aedificandam, a pontificibus liberandam, a magistratibus defendendam, a iudicibus poeniendam putarit. P. Valerio pro maximis in rem publicam beneficiis data domus est in Velia publice, at mihi in Palatio restituta: illi locus, at mihi etiam parietes atque tectum: illi quam ipse privato iure tueretur, mihi quam publice magistratus omnes defenderent. Quae quidem ego si aut per me aut ab aliis haberem, non praedicarem apud vos, ne nimis gloriari viderer: sed quum sint mihi data a vobis, quum ea attemptentur eius lingua, cuius antea manu eversa vos mihi et liberis meis manibus vestris reddidistis, non ego de meis, sed de vestris factis loquor, nec vereor ne haec mea vestrorum beneficiorum praedicatio non grata potius quam adrogans videatur. 17. Quamquam, si me tantis laboribus pro communi salute perfunctum efferret aliquando ad gloriam in refutandis maledictis hominum improborum animi quidam dolor, quis non ignosceret? Vidi enim hesterno die quemdam murmurantem: quem aiebant negare ferri me posse, quia quum ab hoc eodem impurissimo parricida rogarer cuius essem civitatis, respondi me, probantibus et vobis et equitibus Romanis, eius esse, quae carere me non potuisset. Ille, ut opinor, ingemuit. Quid igitur responderem? quaero ex eo ipso, qui ferre me non potest: me civem esse Romanum? Litterate respondissem, an tacuissem: desertum negotium. Potest quisquam vir in rebus magnis cum invidia versatus satis graviter in inimici contumeliam sine sua laude respondere? At ipse non modo respondet quidquid potest, quum est lacessitus, sed etiam gaudet se ab amicis quid respondeat admoneri.

IX. 18. Sed quoniam mea causa expedita est, videamus

nunc quid haruspices dicant. Ego enim fateor me et magnitudine ostenti et gravitate responsi et una atque constanti haruspicum voce vehementer esse commotum: neque is sum, qui, si cui forte videor plus quam ceteri, qui aequae atque ego sunt occupati, versari in studio litterarum, his delecter aut utar omnino litteris, quae nostros animos deterrent atque avocant a religione. Ego vero primum habeo auctores ac magistros religionum colendarum maiores nostros: quorum mihi tanta fuisse sapientia videtur, ut satis superque prudentes sint, qui illorum prudentiam, non dicam adsequi, sed quanta fuerit perspicere possint: qui stas sollemnesque caerimonias pontificatu, rerum bene gerendarum auctoritates augurio, fatorum veteres praedictiones Apollinis vatum libris, portentorum explanationes Etruscorum disciplina contineri putaverunt: quae quidem tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Sullani Cinnanique temporis extremum paene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandae delendique imperii coniurationem non obscure nobis paullo ante praedixerint. 19. Deinde, si quid habui otii, etiam cognovi, multa homines doctos sapientesque et dixisse et scripta de deorum immortalium numine reliquisse: quae quamquam divinitus perscripta video, tamen eius modi sunt, ut ea maiores nostri docuisse illos, non ab illis didicisse videantur. Etenim quis est tam vaecors qui aut quum suspexit in caelum, deos esse non sentiat et ea, quae tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac necessitudinem persequi possit, casu fieri putet, aut quum deos esse intellexerit, non intelligat eorum numine hoc tantum imperium esse natum et auctum et retentum? Quam volumus licet, patres conscripti, ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos nec robore Gallos nec calliditate Poenos nec artibus Graecos nec denique hoc ipso huius gentis ac terrae domestico nativoque sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate ac religione atque hac una sapientia, quod deorum numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesque superavimus.

X. 20. Qua re ne plura de re minime loquar dubia, adhibete animos et mentes vestras, non solum aures, ad haru-

DE HARUSPICUM RESPONSO ORATIO. 82
spicum vocem admovete: quod in agro Latiniensi auditus est strepitus cum fremitu. Mitto haruspices, mitto illam veterem ab ipsis dis immortalibus, ut hominum fama est, Etruriae traditam disciplinam: nos nonne haruspices esse possumus? EXAUDITUS IN AGRO PROPINQUO ET SUBURBANO EST STREPITUS QUIDAM RECONDITUS ET HORRIBILIS FREMITUS ARMORUM. Quis est ex gigantibus illis, quos poëtae ferunt bellum dis immortalibus intulisse, tam impius qui hoc tam novo tantoque motu non magnum aliquid deos populo Romano praemonstrare et praecinere fateatur? De ea re scriptum est: POSTULIONES ESSE IOVI, SATURNO, NEPTUNO, TELLURI, DIS CAELESTIBUS. 21. Audio quibus dis violatis expiatio debeatur, sed hominum quae ob delicta quaero. LUDOS MINUS DILIGENTER FACTOS POLLUTOSQUE. Quos ludos? Te appello, Lentule, — tui sacerdotii sunt tensae, curricula, praecentio, ludi, libationes epulaeque ludorum —, vosque, pontifices, ad quos epulones Iovis optimi maximi, si quid est praetermissum aut commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem renovata atque instaurata celebrantur: qui sunt ludi minus diligenter facti? quanto aut quo scelere polluti? Respondebis et pro te et pro collegis tuis, etiam pro pontificum collegio, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum aut scelere esse pollutum: omnia sollemnia ac iusta ludorum, omnibus rebus observatis, summa cum caerimonia esse servata.

XI. 22. Quos igitur haruspices ludos minus diligenter factos pollutosque esse dicunt? eos, quorum ipsi di immortales atque illa mater Idaea te, te, Cn. Lentule, cuius abavi manibus esset accepta, spectatorem esse voluit. Quod ni tu Megalesia illo die spectare voluisses, haud scio an vivere nobis atque his de rebus iam queri liceret. Vis enim innumerabilis incitata ex omnibus vicis collecta servorum ab hoc aedile religioso repente e fornibus ostiisque omnibus in scaenam signo dato immissa irrupit. Tua tum, tua, Cn. Lentule, eadem virtus fuit, quae in privato quondam tuo proavo: te, nomen, imperium, vocem, aspectum, impetum tuum stans senatus equitesque Romani et omnes boni sequebantur, quum ille servorum eludentium multitudini senatum populumque

Romanum vinctum ipso consessu et constrictum spectaculis atque impeditum turba et angustiis tradidisset. 23. An si ludus constitit aut tibicen repente conticuit aut puer ille patrimus et matrimus si tensam non tenuit, si lorum omisit, aut si aedilis verbo aut simpulio aberravit, ludi sunt non rite facti, eaque errata expiantur et mentes deorum immortalium ludorum instaurazione placantur: si ludi ab laetitia ad metum traducti, si non intermissi, sed perempti atque sublatis sunt, si civitati universae scelere eius, qui ludos ad luctum conferre voluit, exstiterunt dies illi pro festis paene funesti, dubitabimus quos ille fremitus nuntiet ludos esse pollutos? 24. Ac si volumus ea, quae de quoque deo nobis tradita sunt, recordari, hanc matrem magnam, cuius ludi violati, polluti, paene ad eadem et ad funus civitatis conversi sunt, hanc, inquam, accepimus agros et nemora cum quodam strepitu fremituque peragrare. XII. Haec igitur vobis, haec populo Romano et scelerum indicia ostendit et periculatorum signa patefecit. Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum in ipso matris magnae conspectu Megalesibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maxime casti, sollemnes, religiosi, quibus ludis primum ante populi consessum senatui locum P. Africanus iterum consul ille maior dedit, ut eos ludos haec lues impura polluerit: quo si qui liber aut spectandi aut etiam religionis causa accesserat, manus adferebantur: quo matrona nulla adiit propter vim consessumque servorum: ita ludos eos, quorum religio tanta est, ut ex ultimis terris arcessita in hac urbe consederit: qui uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo ipso et appetita religio externa et matris magnae nomine suscepta declaretur, hos ludos servi fecerunt, servi spectaverunt, tota denique hoc aedile servorum Megalesia fuerunt. 25. Prohi di immortales! qui magis nobiscum loqui possetis, si essetis versareminique nobiscum? ludos esse pollutos significastis ac plane dicitis. Quid magis inquinatum, deformatum, perversum, conturbatum dici potest quam omne servitium, permissu magistratus liberatum, in alteram scaenam immissum, alteri praepositum, ut alter consessus potestati servorum

obūceretur, alter servorum totus esset? Si examen apium ludis in scaenam [caveam] venisset, haruspices acciendos ex Etruria putarem: videmus universi repente examina tanta servorum immissa in populum Romanum saeptum atque inclusum et non commovemur? Atque in apium fortasse examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices, ut a servitio caveremus, monerent. 26. Quod igitur ex aliquo disiuncto diversoque monstro significatum caveremus, id quum ipsum sibi monstrum est, et quum in eo ipso periculum est, ex quo periculum portenditur, non pertimescemus? Istius modi Megalesia fecit pater tuus? istius modi patruus? Is mihi etiam generis sui mentionem facit, quum Athenionis aut Spartaci exemplo ludos facere maluerit quam Gaii aut Appii Claudiorum? Illi quum ludos facerent, servos de cavea exire iuebant: tu in alteram servos immisisti, ex altera liberos eiecisti. Itaque qui antea voce praeconis a liberis semovebantur, tuis ludis non voce, sed manu liberos a se segregabant. XIII. Ne hoc quidem tibi in mentem veniebat, Sibyllino sacerdote, haec sacra maiores nostros ex vestris libris expetisse? si illi sunt vestri, quos tu impia mente conquiris, violatis oculis legis, contaminatis manibus attrectas. 27. Haec igitur vate suadente quondam, defessa Italia Punico bello atque ab Hannibale vexata, sacra ista nostri maiores ascita ex Phrygia Romae collocarunt: quae vir is accepit, qui est optimus populi Romani iudicatus, P. Scipio, femina autem, quae matronarum castissima putabatur, Q. Claudia: cuius priscam illam severitatem sacrificii mirifice tua soror existimatur imitata. Nihil te igitur neque maiores tui coniuncti cum his religionibus neque sacerdotum ipsum, quo est haec tota religio constituta, neque curulis aeditas, quae maxime hanc tueri religionem solet, permovit quo minus castissimos ludos omni flagitio pollueres, dedecore maculares, scelere obligares? 28. Sed quid ego id admiror? qui, accepta pecunia Pessinuntem ipsum, sedem domiciliumque matris deorum, vastaris et Brogitaro Gallograeco, impuro homini ac nefario, cuius legati te tribuno dividere in aede Castoris tuis operis nummos solebant, totum illum locum fanumque vendideris? sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribusque detraxeris? omnia illa,

quae vetustas, quae Persae, quae Syri, quae reges omnes, qui Europam Asiamque tenuerunt, semper summa religione soluerunt, perverteris? quae denique nostri maiores tam sancta duxerunt, ut quum refertam urbem atque Italiam fanorum haberemus, tamen nostri imperatores maximis et periculosissimis bellis huic deae vota facerent eaque in ipso Pessinunte ad illam ipsam principem aram et in illo loco fanoque persolverent. 29. Quod quum Deiotarus religione sua castissime tueretur, quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum nostri nominis, Brogitaro, ut ante dixi, addictum pecunia tradidisti. Atque hunc tamen Deiotarum, saepe a senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum testimoniis ornatum, tu etiam regem appellari cum Brogitaro iubes. Sed alter est rex iudicio senatus per nos, pecunia Brogitarus per te appellatus: alterum putabo regem, si habuerit unde tibi solvat quod ei per syngrapham credidisti. Nam quum multa regia sunt in Deiotaro tum illa maxime, quod tibi nummum nullum dedit, quod eam partem legis tuae, quae congruebat cum iudicio senatus ut ipse rex esset, non repudiavit, quod Pessinuntem per scelus a te violatum et sacerdote sacrisque spoliatum recuperavit, ut in pristina religione servaret, quod caerimonias ab omni vetustate acceptas a Brogitaro pollui non sineret mavultque generum suum munere tuo quam illud fanum antiquitate religionis carere. Sed ut ad haec haruspicum responsa redeam, ex quibus est primum de ludis, quis est qui id non totum in istius ludos praedictum et responsum esse fateatur?

30. Sequitur de locis sacris, religiosis. XIV. O impudentiam miram! de mea domo dicere audes? Committe vel consulibus vel senatui vel collegio pontificum tuam. Ac mea quidem his tribus omnibus iudiciis, ut dixi antea, liberata est. At in iis aedibus, quas tu, Q. Seio, equite Romano, viro optimo, per te apertissime interfecto, tenes, sacellum dico fuisse et aras: tabulis hoc censoriis, memoria multorum firmabo ac docebo: 31. agatur modo haec res, quod ex eo senatus consulto, quod nuper est factum, referri ad vos necesse est, habeo quae de locis religiosis velim dicere.

Quum de domo tua dixerō, in qua tamen ita est inaedificatum sacellum, ut alius fecerit, tibi tantum modo sit demoliendum, tum videbo num mihi necesse sit de aliis etiam aliquid dicere. Putant enim ad me non nulli pertinere magmentarium Telluris aperire. Nuper id patuisse dicunt et ego recordor. Nunc sanctissimam partem ac sedem maximae religionis privato dicunt vestibulo contineri. Multa me movent, quod aedes Telluris est curationis meae, quod is, qui illud magmentarium sustulit, mea domo iudicio pontificum liberata secundum fratrem suum iudicatum esse dicebat: movet me etiam in hac caritate annonae, sterilitate agrorum, inopia frugum religio Telluris et eo magis, quod eodem ostento Telluri postulio deberi dicitur. 32. Vetera fortasse loquimur: quamquam hoc si minus civili iure perscriptum est, lege tamen naturae communi iure gentium sanctum est, ut nihil mortales a dis immortalibus usi capere possint. XV. Verum tamen antiqua negligemus: etiamne ea negligamus, quae fiunt quum maxime, quae videmus? L. Pisonem quis nescit his temporibus ipsis maximum et sanctissimum Dianae sacellum in Caeliculo sustulisse? Adsunt vicini eius loci: multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilicia, illo ipso in sacello, stato loco, anniversaria factitarint. Et quaerimus di immortales quae loca desiderant, quid significant, de quo loquantur? A Sex. Serrano sanctissima sacella suffossa, inaedificata, oppressa, summa denique turpitudine foedata esse nescimus? 33. Tu meam domum religiosam facere potuisti? Qua mente? quam amiseras. Qua manu? qua disturbaras. Qua voce? qua incendi iusseras. Qua lege? quam ne in illa quidem impunitate tua scripseras. Quo pulvinari? quod stupraras. Quo simulacro? quod ereptum ex meretricis sepulcro in imperatoris monumento collocaras. Quid habet mea domus religiosi, nisi quod impuri et sacrilegi parietem tangit? Itaque ne quis meorum imprudens introspicere tuam domum possit ac te sacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum, non ut ego te despiciam, sed tu ne aspicias urbem eam, quam delere voluisti.

XVI. 34. Sed iam haruspicum reliqua responsa videamus. ORATORES CONTRA IUS FASQUE INTERFECTOS. Quid est

hoc? de Alexandrinis esse video sermonem: quem ego non refuto. Sic enim sentio, ius legatorum, quum hominum praesidio manitum sit, tum etiam divino iure esse vallatum. Sed quaero ab illo, qui omnes indices tribunus e carcere in forum effudit, cuius arbitrio sicae nunc omnes atque omnia venena tractantur, qui cum Hermarcho Chio syngraphas fecit, eequid sciat unum acerrimum adversarium Hermarcho, Theodosium, legatum ad senatum a civitate libera missum, sic percussus? quod non minus quam de Alexandrinis indignum dis immortalibus esse visum certo scio. 35. Nec confero nunc in te unum omnia. Spes maior esset salutis, si praeter te nemo esset impurus: plures sunt: hoc et tu tibi confidis magis et nos prope iure diffidimus. Quis Platorē ex Orestide, quae pars Macedoniae libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum, ut se ipse appellavit, imperatorem venisse nescit? quem ille propter pecuniam, quam ab eo extorquere non poterat, in vincla coniecit et medicum intromisit suum qui legato, socio, amico, libero foedissime et crudelissime venas incideret. Secures suas cruentari scelere noluit: nomen quidem populi Romani tanto scelere contaminavit, ut id nulla re possit nisi ipsius supplicio expiari. Quales hunc carnifices putamus habere, qui etiam medicis suis non ad salutem, sed ad necem utatur?

XVII. 36. Sed recitemus quid sequatur. FIDEM IUSQUE IURANDUM NEGLECTUM. Hoc quid sit per se ipsum non facile interpretor, sed ex eo, quod sequitur, suspicor de tuorum iudicum manifesto periurio dici, quibus olim erepti essent nummi, nisi a senatu praesidium postulassent. Qua re autem de his dici suspicer haec causa est, quod sic statuo, et illud in hac civitate esse maxime illustre atque insigne periurium et te ipsum tamen in periurii crimen ab iis, quibuscum conurasti, non vocari.

37. Et video in haruspicum responsum haec esse subiecta: SACRIFICIA VETUSTA OCCULTAQUE MINUS DILIGENTER FACTA POLLUTAQUE. Haruspices haec loquuntur an patrii penatesque di? Multi enim sunt, credo, in quos huius maleficii suspitio cadat. Quis praeter hunc unum? Obscure dicitur

quae sacra polluta sint? quid planius, quid religiosius, quid gravius dici potest? *VERUSTA OCCULTAQUE.* Nego ulla verba Lentulum, gravem oratorem ac disertum, saepius, quum te accusaret, usurpasse quam haec, quae nunc ex Etruscis libris in te conversa atque interpretata dicuntur. Etenim quod sacrificium tam vetustum est quam hoc, quod a regibus aequale huius urbis accepimus? Quod autem tam occultum quam id, quod non solum curiosos oculos excludit, sed etiam errantes? quo non modo improbitas, sed ne imprudentia quidem possit intrare? quod quidem sacrificium nemo ante P. Clodium omni memoria violavit, nemo umquam adiiit, nemo neglexit, nemo vir aspicere non horruit: quod fit per virgines Vestales, fit pro populo Romano, fit in ea domo, quae est in imperio, fit incredibili caerimonia, fit ei deae, cuius ne nomen quidem viros scire fas est: quam iste idcirco Bonam dicit, quod in tanto sibi scelere ignoverit. XVIII. Non ignovit, mihi crede, non. Nisi forte tibi esse ignotum putas, quod te iudices emiserunt excussum et exhaustum, suo iudicio absolutum, omnium condemnatum, aut quod oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. 38. Quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam poenam quae sequeretur id scelus scire posset? an tibi luminis obsesset caecitas plus quam libidinis? ne id quidem sentis, coniventes illos oculos abavi tui magis optandos fuisse quam hos flagrantis sororis? Tibi vero, si diligenter attendes, intelliges hominum poenas deesse adhuc, non deorum. Homines te in re foedissima defenderunt: homines turpissimum nocentissimumque laudarunt: homines prope confidentem iudicio liberaverunt: hominibus iniuria tui stupri illata in ipsos dolori non fuit: homines tibi arma alii in me, alii post in illum invictum civem dederunt: hominum beneficia prorsus concedo tibi iam maiora non esse quaerenda. 39. A dis quidem immortalibus quae potest homini maior esse poena furore atque dementia? nisi forte in tragoediis, quos vulnere ac dolore corporis cruciari et consumi vides, graviores deorum immortalium iras subire quam illos, qui furentes inducuntur, putas. Non sunt illi eiulatus et gemitus Philoctetae tam miseri, quamquam sunt acerbi, quam illa exsultatio

Athamantis et quam senium matricidarum. Tu, quum furiales in contionibus voces mittis, quum domos civium evertis, quum lapidibus optimos viros foro pellis, quum ardentis faces in vicinorum tecta iactas, quum aedes sacras inflammas, quum servos concitas, quum sacra ludosque conturbas, quum uxorem sororemque non discernis, quum quod in eas cubile non sentis, tum baccharis, tum furis, tum das eas poenas, quae solae sunt hominum sceleri a dis immortalibus constitutae. Nam corporis quidem nostri infirmitas multos subit casus per se: denique ipsum corpus tenuissima de causa saepe conficitur: deorum tela in impiorum mentibus figuntur. Qua re miserior es, quum in omnem fraudem raperis oculis, quam si omnino oculos non habueris.

XIX. 40. Sed quoniam de iis omnibus, quae haruspices commissa esse dicunt, satis est dictum, videamus quid iidem haruspices iam a dis immortalibus dicant moneri. *Moment: NE PER OPTIMATIUM DISCORDIAM DISSENSIIONEMQUE PATRIBUS PRINCIPIBUSQUE CAEDES PERICULAQUE CREENTUR, AUXILIOQUE DIVINITUS DEFICIANTUR, QUA RE AD UNUM IMPERIUM PROVINCIAE REDEANT EXERCITUSQUE DEMINUTIOQUE ACCEDAT.* Haruspicum verba sunt haec omnia: nihil addo de meo. Quis igitur optimatium discordiam molitur? Idem iste, nec ulla vi ingenii aut consilii sui, sed quodam errore nostro: quem quidem ille, quod obscurus non erat, facile perspexit. Hoc enim etiam turpius adflctatur res publica, quod ne ab eo quidem vexatur, ut tamquam fortis in pugna vir acceptis a forti adversario vulneribus adversis honeste cadere videatur. 41. *Ti. Gracchus convellit statum civitatis: qua gravitate vir! qua eloquentia! qua dignitate! nihil ut a patris avique Africani praestabili insignique virtute, praeterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. Secutus est C. Gracchus: quo ingenio! qua eloquentia! quanta vi! quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem voluntatemque esse conversa. Ipse L. Saturninus ita fuit effrenatus et paene demens, ut auctor esset egregius et ad animos imperitorum excitandos inflammandosque perfectus. Nam quid ego de P. Sulpicio loquar? cuius tanta in dicendo gravitas, tanta iucunditas, tanta brevitatis fuit, ut*

posset vel ut prudentes errarent vel ut boni minus bene sentirent perficere dicendo. Cum his conflictari et pro salute patriae cotidie dimicare erat omnino illis, qui tam rem publicam gubernabant, molestum, sed habebat ea molestia quandam tamen dignitatem.

XX. 42. Hic vero, de quo ego ipse tam multa nunc dico, prohi di immortales! quid est? quid valet? quid adfert, ut tanta civitas, si cadet, quod di omen obruant! a viro tamen confecta videatur? qui post patris mortem primam illam aetulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta in domesticis est germanitatis stupris volutatus: deinde iam robustus provinciae se ac rei militari dedit atque ibi piratarum contumelias perpressus, etiam Cilicum libidines barbarorumque satiavit: post exercitu L. Luculli sollicitato per nefandum scelus fugit illum Romaeque recenti adventu suo cum propinquis suis decidit ne reos faceret, a Catilina pecuniam accepit ut turpissime praevaricaretur. Inde cum Murena se in Galliam contulit, in qua provincia mortuorum testamenta conscripsit, pupillos necavit, nefarias cum multis scelerum pactiones societatesque conflavit: unde ut rediit, quaestum illum maxime fecundum uberemque campestem totum ad se ita redegit, ut homo popularis fraudaret improbissime populum, idemque vir clemens divisores omnium tribuum domi ipse suae crudelissima morte mactaret. 43. Exorta est illa rei publicae, sacris, religionibus, auctoritati vestrae, iudiciis publicis funesta quaestura: in qua idem iste deos hominesque, pudorem, pudicitiam, senatus auctoritatem, ius, fas, leges, iudicia violavit. Atque hic ei gradus—o misera tempora stultasque nostras discordias!—P. Clodio gradus ad rem publicam hic primus est aditus ad popularem iactationem atque ascensus. Nam Ti. Graccho invidia Numantini foederis, cui feriendo, quaestor C. Mancini consulis quum esset, interfuerat, et in eo foedere improbando senatus severitas dolori et timori fuit: eaque res illum fortem et clarum virum a gravitate patrum desciscere coegit. C. autem Gracchum mors fraterna, pietas, dolor, magnitudo animi ad expetendas domestici sanguinis poenas excitavit. Saturninum, quod in annonae ca-

ritate quaestorem a sua frumentaria procuratione senatus amovit eique rei M. Scaurum praefecit, scimus dolore factum esse popularem. Sulpicium ab optima causa profectum Gaius Iulio consulatum contra leges petenti resistantem longius quam voluit popularis aura provexit. XXI. 44. Fuit in his omnibus causa, etsi non iusta—nulla enim potest cuiquam male de re publica merendi iusta esse causa—, gravis tamen et cum aliquo animi virilis dolore coniuncta. P. Clodius a crocata, a mitra, a muliebribus soleis purpureisque fasceolis, a strophio, a psalterio, a flagilio, a stupro est factus repente popularis. Nisi eum mulieres exornatum ita deprehendissent, nisi ex eo loco, quo eum adire fas non fuerat, ancillarum beneficio emissus esset, populari homine populus Romanus, res publica cive tali careret. Hanc ob amentiam in discordiis nostris, de quibus ipsis his prodigiis recentibus a dis immortalibus admonemur, adreptus est unus ex patriciis, cui tribuno plebis fieri non liceret. 45. Quod anno ante frater Metellus et concurs etiam tum senatus princeps Cn. Pompeio sententiam dicente excluserat acerrimeque una voce ac mente restiterat, id post discidium optimatum, de quo ipso nunc monemur, ita perturbatum itaque permutatum est, ut, quod frater consul ne fieret obstiterat, quod adfinis et sodalis clarissimus vir, qui illum reum non laudarat, excluserat, id is consul efficeret in discordiis principum, qui illi unus inimicissimus esse debuerat, eo fecisse auctore se diceret, cuius auctoritatis neminem posset poenitere. Iniecta fax est foeda ac luctuosa rei publicae: petita est auctoritas vestra, gravitas amplissimorum ordinum, consensus honorum omnium, totus denique civitatis status. Haec enim certe petebantur, quum in me cognitorem harum omnium rerum illa flamma illorum temporum coniciebatur. Excepi et pro patria solus exarsi, sic tamen, ut vos iisdem ignibus circumsaepi me primum ictum pro vobis et famantem videretis. XXII. 46. Non sedabantur discordiae, sed etiam crescebat in eos odium, a quibus nos defendi putabamur. Ecce iisdem auctoribus, Pompeio principe, qui cupientem Italiam, flagitantes vos, populum Romanum desiderantem non auctoritate sua solum, sed etiam precibus ad

meam salutem excitavit, restituti sumus. Sit discordiarum finis aliquando: a diuturnis dissensionibus conquiescamus. Non sinit eadem ista labes: eas habet contiones, ea miscet ac turbat, ut modo se his, modo vendat illis, nec tamen ita, ut se quisquam, si ab isto laudatus sit, laudatiorem putet, sed ut eos, quos non amant, ab eodem gaudeant vituperari. Atque ego hunc non miror — quid enim faciat aliud? — illos homines sapientissimos gravissimosque miror, primum, quod quemquam clarum hominem atque optime de re publica [saepe] meritum impurissimi voce hominis violari facile patiuntur, deinde si existimant perditum hominis profligati que maledictis posse, id quod minime conducit ipsis, cuiusquam gloriam dignitatemque violari, postremo quod non sentiunt id, quod tamen mihi iam suspicari videntur, illius furentes ac volaticos impetus in se ipsos posse converti. 47. Atque ex hac nimia non nullorum alienatione a quibusdam haerent ea tela in re publica, quae quam diu haerebant in uno me, graviter equidem, sed aliquanto levius ferebam. An iste nisi primo se dedisset iis, quorum animos a vestra auctoritate seiunctos esse arbitrabatur, nisi eos in caelum suis laudibus praeclarus auctor extolleret, nisi exercitum C. Caesaris — in quo fallebat, sed eum nemo redarguebat —, nisi eum, inquam, exercitum signis infestis in curiam se immissurum minitaretur, nisi se Cn. Pompeio adiutore, M. Crasso auctore, quae faciebat facere clamaret, nisi consules causam coniunxisse secum, in quo uno non mentiebatur, confirmaret, tam crudelis mei, tam sceleratus rei publicae vexator esse potuisset? XXIII. 48. Idem postea quam respirare vos a metu caedis, emergere auctoritatem vestram ex fluctibus illis servitutis, reviviscere memoriam ac desiderium mei vidit, vobis se coepit subito fallacissime venditare. Tum leges Iulias contra auspicia latas et hic et in contionibus dicere: in quibus legibus inerat curiata illa lex, quae totum eius tribunatum continebat: quam caecus amentia non videbat: producebat fortissimum virum, M. Bibulum: quaerebat ex eo C. Caesare leges ferente de caelo semperne servasset? Semper se ille servasse dicebat. Augures interrogabat quae ita lata essent rectene lata essent? Illi vitio lata esse dicebant. Fe-

rebant in oculis hominem quidam boni viri et de me optime meriti, sed illius, ut ego arbitror, furoris ignari. Longius processit: in ipsum Cn. Pompeium, auctorem, ut praedicare est solitus, consiliorum suorum, invehi coepit: inibat gratiam a non nullis. 49. Tum vero elatus spe est, posse se, quoniam togatum domestici belli exstinctorem nefario scelere foedasset, illum etiam, illum externorum bellorum hostiumque victorem adfligere: tum est illa in templo Castoris scelerata et paene deletrix huius imperii sica deprehensa: tum ille, cui nulla hostium diutius urbs unquam fuit clausa, qui omnes angustias, omnes altitudines moenium obiectas semper vi ac virtute perfregit, obsessus est ipse domi, meque non nulla imperitorum vituperatione timiditatis meae consilio et facto suo liberavit. Nam si Cn. Pompeio, viro uni omnium fortissimo, quicumque nati sunt, miserum magis fuit quam turpe, quam diu ille tribunus plebis fuit, lucem non aspicere, carere publico, minas eius perferre, quum in contionibus diceret velle se in Carinis aedificare alteram porticum quaeque Palatio responderet, certe mihi exire domo mea ad privatum dolorem fuit luctuosum, ad rationem rei publicae gloriosum. XXIV. 50. Videtis igitur hominem per se ipsum iam pridem afflictum ac iacentem perniciosis optimatum discordiis excitari, cuius initia furoris dissensionibus eorum, qui tum a vobis seiuncti videbantur, sustentata sunt. Reliqua iam praecipitantis tribunatus etiam post tribunatum obrectatores eorum atque adversarii defenderunt, ne a re publica rei publicae pestis removeretur resisterunt, etiam ne causam diceret, etiam ne privatus esset. Etiamne in sinu atque in deliciis quidam optimi viri viperam illam venenatam ac pestiferam habere potuerunt? quo tandem decepti munere? Volo, inquit, esse qui in contione detrahat de Pompeio. Detrahat ille vituperando? Velim sic hoc vir summus atque optime de mea salute meritis accipiat, ut a me dicitur: dicam quidem certe quod sentio. Mihi, me dius fidius, tum de illius amplissima dignitate detrahere, quum eum maximis laudibus efferebat, videbatur. 51. Utrum tandem C. Marius splendidior, quum eum C. Glaucia laudabat, an quum eundem iratus postea vituperabat? an ille de-

mens et iam pridem ad poenam exitiumque praeceps, foedior aut inquinatior in Cn. Pompeio accusando quam in universo senatu vituperando fuit? quod quidem miror, quum alterum gratum sit iratis, alterum esse tam bonis civibus non acerbum. Sed ne id viros optimos diutius delectet, legant hanc eius contionem, de qua loquor: in qua Pompeium ornat an potius deformat? certe laudat et unum esse in hac civitate dignum huius imperii gloria dicit et significat se illi esse amicissimum et reconciliationem esse gratiae factam. 52. Quod ego quamquam quid sit nescio, tamen hoc statuo, hunc, si amicus esset Pompeio, laudatum illum non fuisse. Quid enim, si illi inimicissimus esset, amplius ad eius laudem minuendam facere potuisset? Videant ii, qui illum Pompeio inimicum esse gaudebant ob eamque causam in tot tantisque sceleribus conivebant et non numquam eius indomitos atque effrenatos furores plausu etiam suo prosequerantur, quam se cito inverterit. Nunc enim iam laudat illum: in eos invehitur, quibus se antea venditabat. Quid existimatis eum, si reditus ei gratiae patuerit, esse facturum, qui tam libenter in opinionem gratiae irrepit? XXV. 53. Quas ego alias optimatum discordias a dis immortalibus definiri putem? nam hoc quidem verbo neque P. Clodius neque quisquam de gregalibus eius aut de consiliariis designatur. Habent Etrusci libri certa nomina, quae in id genus civium cadere possint. DETERIORES, REPULSOS, quod iam audietis, hos appellant, quorum et mentes et res sunt perditae longeque a communi salute disiunctae. Qua re quum di immortales monent de optimatum discordia, de clarissimorum et optime meritorum civium dissensione praediceant: quum principibus periculum caedemque portendunt, in tuto collocant Clodium, qui tantum abest a principibus quantum a puris, quantum ab religiosis. 54. Vobis, o clarissimi atque optimi cives, et vestrae salutis consulendum et prospiciendum vident. Caedes principum ostenditur: id, quod interitum optimatum sequi necesse est, adiungitur: ne in unius imperium res recidat, admonemur. Ad quem metum si deorum monitis non duceremur, tamen ipsi nostro sensu coniecturaque rapemur. Neque enim ullus alius discordiarum solet esse exitus

inter claros et potentes viros nisi aut universus interitus aut victoris dominatus aut regnum. Dissensit cum Mario, clarissimo cive, consul nobilissimus et fortissimus, L. Sulla: horum uterque ita cecidit victus, ut victor idem regnaverit. Cum Octavio collega Cinna dissedit: utriusque horum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem. Idem iterum Sulla superavit: tum sine dubio habuit regalem potestatem, quamquam rem publicam recuperarat. 55. Inest hoc tempore haud obsecrum odium atque id insitum penitus et inustum animis hominum amplissimorum: dissident principes: captatur occasio. Qui non tantum opibus valent, nescio quam fortunam tamen ac tempus exspectant: qui sine controversia plus possunt, ei fortasse non numquam consilia ac sententias inimicorum suorum extimescunt. Tollatur haec e civitate discordia: iam omnes isti qui portenduntur metus exstinguentur: iam ista serpens, quae tum hic delitescit, tum se emergit et fertur illuc, compressa atque illisa morietur. XXVI. Monent enim eidem, NE OCCULTIS CONSILIIS RES PUBLICA LAEDATUR. Quae sunt occultiora quam eius, qui in contione ausus est dicere iustitiam edici oportere, iuris dictionem intermittere, claudi aerarium, iudicia tolli? nisi forte existimatis hanc tantam colluvionem illi tantamque eversionem civitatis in mentem subito in Rostris nec cogitanti venire potuisse. Est quidem ille plenus vini, stupri, somni plenusque inconsideratissimae ac dementissimae temeritatis: verum tamen nocturnis vigiliis, etiam coitione hominum, iustitiam illud concoctum atque meditalum est. Mementote, patres conscripti, verbo illo nefario temptatas aures nostras et perniciosam viam audiendi consuetudine esse munitam.

56. Sequitur illud: NE DETERIORIBUS REPULSISQUE HONOS AUGEATUR. REPULSOS videamus: nam DETERIORES qui sint post docebo. Sed tamen in eum cadere hoc verbum maxime, qui sit unus omnium mortalium sine ulla dubitatione deterrimus, concedendum est. Qui sunt igitur repulsi? Non, ut opinor, ii, qui aliquando honorem vitio civitatis, non suo, non sunt adsecuti. Nam id quidem multis saepe optimis civibus atque honestissimis viris accidit. Repulsi sunt ii, quos ad omnia progredientes, quos munera contra leges gladiatoria parantes, circ. II. 2.

quos apertissime largientes non solum alieni, sed etiam sui vicini tribules, urbani rustici reppulerunt. Hi ne honore au-geantur, monemur. Debet esse gratum quod praedicunt, sed tamen huic malo populus Romanus ipse nullo haruspicum admonitu sua sponte prospexit. 57. Deteriores cavete: quorum quidem est magna natio, sed tamen eorum omnium hic dux est atque princeps. Etenim si unum hominem deterrimum poeta praestanti aliquis ingenio fictis conquisitisque vitiis deformatum vellet inducere, nullum profecto dedecus reperire posset, quod in hoc non inesset, nullaque in eo penitus defixa atque haerentia praeteriret. XXVII. Parentibus et dis immortalibus et patriae nos primum natura conciliat: eodem enim tempore et suscipimur in lucem et hoc caelesti spiritu angemur et certam in sedem civitatis ac libertatis ascribimur. Iste parentum nomen, sacra, memoriam, gentem Fonteiano nomine obruit: deorum ignes, solia, mensas, abditos ac penetrales focos, occulta et maribus non invisita solum, sed etiam inaudita sacra inexpiabili scelere pervertit idemque earum templum inflammavit dearum, quarum ope etiam alii incendiis subvenitur. 58. Quid de patria loquar? qui primum eum civem vi, ferro, periculis urbe, omnibus patriae praesidiis depulit, quem vos patriae conservatorem esse saepissime iudicavitis: deinde everso senatus, ut ego semper dixi, comite, duce, ut ille dicebat, senatum ipsum, principem salutis mentisque publicae, vi, caede incendiisque pervertit: sustulit duas leges, Aeliam et Fufiam, maxime rei publicae salutare: censuram exstinxit: intercessionem removit: auspicia delevit: consules, sceleris sui socios, aera-rio, provinciis, exercitu armavit: reges qui erant vendidit, qui non erant appellavit: Cn. Pompeium ferro domum compulit: imperatorum monumenta everit: inimicorum domus disturbavit: vestris monumentis suum nomen inscripsit. Infinita sunt scelera, quae ab illo in patriam sunt edita. Quid, quae in singulos cives, quos necavit? socios, quos diripuit? imperatores, quos prodidit? exercitus, quos temptavit? 59. Quid vero? ea quanta sunt, quae in ipsum se scelera, quae in suos edidit? quis minus umquam pepercit hostium castris quam ille omnibus corporis sui partibus? quae navis um-

quam in flumine publico tam vulgata omnibus quam istius aetas fuit? quis umquam nepos tam libere est cum scortis quam hic cum sororibus volutatus? quam denique tam immanem Charybdim poetae fingendo exprimere potuerunt, quae tantos exhaurire gurgites posset, quantas iste Byzantium Brogitarorumque praedas exsorbuisset? aut tam eminentibus canibus Scyllam tamque ieiunis quam quibus istum videtis, Gelliis, Clodiis, Titius Rostra ipsa mandentem?

60. Qua re, id quod extremum est in haruspicum responso, providete, NE REI PUBLICAE STATUS COMMUTETUR. Etenim vix haec, si undique fulciamus, iam labefacta, vix, inquam, nixa in omnium nostrum humeris cohaerebunt. XXVIII. Fuit quondam ita firma haec civitas et valens, ut negligentiam senatus vel etiam iniurias civium ferre posset: iam non potest. Aerarium nullum est: vectigalibus non fruuntur qui redemerunt: auctoritas principum cecidit: consensus ordinum est divulsus: iudicia perierunt: suffragia descripta tenentur a paucis: bonorum animus ad nutum nostri ordinis expeditus iam non erit: civem qui se pro patriae salute opponat invidiae frustra posthac requiretis. 61. Qua re hunc statum, qui nunc est, qualiscumque est, nulla alia re nisi concordia retinere possumus: nam ut meliore simus loco ne optandum quidem est illo impunito: deteriore autem statu ut simus, unus est inferior gradus aut interitus aut servitutis. Quo ne trudemur, di immortales nos admonent, quoniam iam pridem humana consilia ceciderunt. Atque ego hanc orationem, patres conscripti, tam tristem, tam gravem, non suscepissem, non quin hanc personam et has partes honoribus populi Romani, vestris plurimis ornamentis mihi tributis deberem et possem sustinere, sed tamen facile tacentibus ceteris reticuissem, sed haec oratio omnis fuit non auctoritatis meae, sed publicae religionis. Mea fuerunt verba fortasse plura, sententiae quidem omnes haruspicum, ad quos aut referri nuntiata ostenta non convenit aut eorum responsis commoveri necesse est. 62. Quod si cetera magis pervulgata nos saepe et leviora moverunt, vox ipsa deorum immortalium non mentes omnium permovebit? Nolite enim id putare accidere posse, quod in fabulis saepe videtis fieri, ut deus

aliqui delapsus de caelo cœtus hominum adeat, versetur in terris, cum hominibus colloquatur. Cogitate genus sonitus eius, quem Latinienses nuntiarunt, recordamini illud etiam, quod nondam est relatam, quod eodem fere tempore factus in agro Piceno Potentiae nuntiatur terrae motus horribilis cum quibusdam multis metuendisq̄ rebus. Haec eadem profecto quae prospicimus impendentia pertimescetis. 63. Et enim haec deorum immortalium vox, haec paene oratio iudicanda est, quam ipse mundus quumque agrî atque terrae motu quodam novo contremiscunt et inusitato aliquid sono incredibilique praedicunt. In quo constituendae nobis quidem sunt procreationes et obsecratio, quem ad modum monemur. Sed faciles sunt preces apud eos, qui ultro nobis viam salutis ostendunt: nostrae nobis sunt inter nos irae discordiaeque placandae.

Partis secundae volumine secundo continentur:

Prooemia editoris	p. III sqq.
Orationis pro M. Tullio quae manserunt	p. 1—14.
Pro M. Fonteio oratio	p. 15—30.
Pro A. Caecina oratio	p. 31—63.
De imperio Cn. Pompeii oratio	p. 64—86.
Pro A. Cluentio Avito oratio	p. 87—154.
De lege agraria contra P. Servilium Rullum tr. pl. oratio prima	p. 155—163.
De lege agraria contra P. Servilium Rullum tr. pl. oratio secunda	p. 163—197.
De lege agraria contra P. Servilium Rullum tr. pl. oratio tertia	p. 197—201.
Pro C. Rabirio perduellionis reo oratio	p. 202—214.
In L. Catilinam oratio prima	p. 215—226.
In L. Catilinam oratio secunda	p. 226—236.
In L. Catilinam oratio tertia	p. 237—247.
In L. Catilinam oratio quarta	p. 247—257.
Pro L. Murena oratio	p. 257—291.
Pro L. Flacco oratio	p. 292—328.
Pro P. Sulla oratio	p. 329—358.
Pro A. Licinio Archia poeta oratio	p. 359—370.
Oratio post reditum in senatu habita	p. 371—385.
Oratio post reditum ad Quirites habita	p. 385—394.
De domo sua ad pontifices oratio	p. 394—443.
De haruspicum responso oratio	p. 443—468.